

LATVIEŠU
VALODAS
VĀRDNĪCA

VALSTS VALODAS KOMISIJA
R A K S T I

8. SĒJUMS

LATVIEŠU VALODAS VĀRDNĪCA

Jura Baldunčika, Ilgas Jansones
un Andreja Veisberga redakcijā

**Valsts valodas komisijas Rakstu
8. sējuma redakolēģija**

Andrejs Veisbergs, *Dr. habil. philol.* (galvenais redaktors)

Juris Baldunčiks, *Dr. philol.*

Māris Baltiņš, *Dr. habil. med.*

Ilga Jansone, *Dr. habil. philol.*

Nijole Maskaliuniene, *Ph. D.* (Viļņas Universitāte)

Karla Marelllo, *Ph. D.* (Turīnas Universitāte)

Enns Veldi, *Ph. D.* (Tartu Universitāte)

Māra Šimansona vāka dizains

Redaktores

Ieva Jansone (latviešu val.)

Regīna Jozauska (angļu val.)

Margaritas Stokas datormakets

Saturs

Priekšvārds.....	7
Sarma Kļaviņa. “Latviešu valodas vārdnīcas” (ME+EH) tapšana pēc arhīvu dokumentiem un citām liecībām	9
Juris Balduncijs. Jaunvārdu reģistrēšanas problemātika Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīcā	29
Anitra Roze. Jaunvārdu koncepcija: īss ieskats latviešu, lietuviešu un krievu lingvistiskajā teorijā	48
Andrejs Veisbergs. Frazeoloģija un frazeoloģismi – teorija un prakse Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīcā	61
Brigita Bušmane, Liene Markus-Narvila. Kārļa Mīlenbaha, Jāņa Endzelīna un Edītes Hauzenbergas “Latviešu valodas vārdnīcā” ietvertā Lejaskurzemes leksika mūsdienu kontekstā	78
Silga Sviķe. Vispārlietojamā un speciālā leksika vispārīgajās vārdnīcās	110
Anita Helviga, Elīna Peina. Mūsdienu latviešu terminogrāfijas raksturojuma daži teorētiskie un praktiskie aspekti	127
Māris Baltiņš. Mīlenbaha vārdnīcas tapšanas un izdošanas gaitas atspoguļojums presē.	159
Autori	206

PRIEKŠVārds

Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīca (ME) ir latviešu kultūras kanona neatņemama sastāvdaļa un izcils latviešu valodas un valodniecības piemineklis. To veido “Latviešu valodas vārdnīcas” seši sējumi ar 5480 lappusēm un vairāk nekā 125 tūkstošiem šķirklju. Vārdnīcā doti tulkojumi vācu valodā, etimoloģijas norādes, pieraksta vietas norādes, plaša frazeoloģija, sakāmvārdi, citāti no tautasdziesmām, pasakām, seniem rakstiem un literatūras, izlokšņu vārdi un daudz kas cits. Vārdnīcas iznākšana ne tikai parādīja latviešu valodas bagātību, fiksēja izzudušos un izzūdošos vārdus, bet arī ļāva latviešu valodai nonākt salīdzinošās valodniecības aprītē līdzās citām valodām.

Paradoksāli, ka līdz šim visai daudz rakstīts par vārdnīcas tapšanas gaitu, to plaši izmantojuši valodas pētnieki, bet maz aplūkots vārdnīcas veidojums (megastruktūra, makrostruktūra un mikrostruktūra). Maz ir pētījumu par vārdnīcas un papildinājumu veidotāju Kārļa Mīlenbaha, Jāņa Endzelīna, Edītes Hauzenbergas-Šturmas subjektīvajiem viedokļiem un darba praksi, kas nenoliedzami ir ietekmējuši vārdnīcas tapšanu. Maz pētīts arī tāds jautājums, kā ME ietekmējusi latviešu leksikogrāfijas attīstību. Interesanti ir arī salīdzināt latviešu vārdnīcu ar tai laikā topošajām igauņu un lietuviešu vārdnīcām, kā arī plašākā skatījumā.

Lai daļēji aizpildītu šos robus, Valsts valodas komisija 2016. gada 15. aprīlī kopā ar partneriem – Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāti, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūtu un Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultāti – organizēja “Latviešu valodas vārdnīcas” (1923–1932, 1934–1946) pēdējā sējuma iznākšanas septiņdesmitgadiem veltītu zinātnisku konferenci. Konferencē tika aplūkota ME vārdnīca no šodienas leksikogrāfijas skatpunkta, runāts par vēl nezināmo, ME vārdnīca sasaistīta ar šodienas leksikogrāfijas centieniem. Šajā Valsts valodas komisijas Rakstu krājumā apkopotas konferences referātu galvenās un padziļinātās atziņas.

Andrejs Veisbergs,
Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs

Sarma Kļaviņa

“LATVIEŠU VALODAS VĀRDNĪCAS” (ME+EH)
TAPŠANA PĒC ARHĪVU DOKUMENTIEM
UN CITĀM LIECĪBĀM

Sešu sējumu “Latviešu valodas vārdnīcu”, kas iznāca Rīgā no 1923. līdz 1946. gadam un faksimilizdevumā Čikāgā no 1953. līdz 1956. gadam, vieni sauc par Mīlenbaha vārdnīcu, citi – par Endzelīna vārdnīcu, daudzi – par Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcu, vēl citi – par Mīlenbaha, Endzelīna un Hauzenbergas-Šturmas vārdnīcu. Bet kā tā būtu pareizi saucama?

K. Mīlenbaha darbu bibliogrāfijas ievadā tās sastādītājs Alvils Augstkalns 1933. gadā ir rakstījis: “Daži ir prātojuši, kā saukt šo vārdnīcu – vai par Mūlenbacha¹ vai par Endzelīna. Veltīgas pūles. Nezinātāju priekšā gan neklāsies noklusēt ne vienu, ne otru; bet zinātāju priekšā nebūs goda pilnāka nosaukuma kā vienkārši – Latviešu valodas vārdnīca”² (Autora retinājums. – S. K.). Savukārt Edīte Hauzenberga-Šturma 1961. gadā ir piebil-dusi, ka latviešu pasaulē to tā arī vajadzētu saukt.³ Pats A. Augstkalns konsekventi ir lietojis šo nosaukumu.⁴ Taču sabiedrībā tas nav ieviesies dažādu apstākļu dēļ.

2009. gadā šī vārdnīca (turpmāk – ME+EH) ir iekļauta Latvijas kultūras kanona 99 vērtību sarakstā kā viens no 22 nozīmīgākajiem darbiem literatūrā. Šim statusam vajadzētu aktivizēt sabiedrības interesi par vārdnīcu un tās radītājiem, par latviešu valodas vārdu krājumu un tā attīstību, par latviešu valodniecības vēsturi. Arī valodniekiem derētu ne tikai papildināt un padziļināt zināšanas par ME+EH vārdnīcas izstrādi, tās zinātnisko un kultūrvēsturisko saturu, bet arī vēl vairāk domāt par šīs unikālās vārdnīcas izmantošanas iespējām tagadnē un nākotnē.

ME+EH tapšanu dažādos latviešu valodniecības un kultūrvēstures kontekstos esmu pētījusi trīspadsmit gadu garumā, kopš 2003. gada, t. i., vārdnīcas 1. burtnīcas publicēšanas 80 gadu jubilejas.⁵ Pētījumu rezultātus esmu izklāstījusi septiņās zinātniskās publikācijās.⁶ Tagad piedāvāju rakstu, kas vēlīts J. Endzelīna un E. Hauzenbergas sagatavoto vārdnīcas papildinājumu

un labojumu (EH) pēdējā sējuma iznākšanas septiņdesmitgadei. Tajā atradīsiet gan jau iepriekš sniegtas ziņas par vārdnīcas tapšanu, gan jaunus faktus un vērtējumus par šo procesu un tā rezultātiem.

“Latviešu valodas vārdnīca” (ME+EH) joprojām ir gan nepārspēts piemiņklis gadu simtus pastāvējušajai latviešu valodai, no kura ik pa laikam lietpratīgi jānotrauc putekļi, gan arī neizsmelts avots, no kura var smelt un smelt. Šim avotam ir sava izteka. Konkrētajā gadījumā tā bija 1872. gadā publicētā bīskapa Karla Kristiāna Ulmaņa (*Carl Christian Ulmann*), faktiski Jura Neikena un K. K. Ulmaņa, vārdnīcas *Lettisches Wörterbuch* 1. daļa *Lettisch-deutsches Wörterbuch*.⁷

Materiālu vākšana vārdnīcai : 1872–1904

Dedzīgais jaunlatvietis Kronvaldu Atis, pozitīvi vērtēdams K. Ulmaņa vārdnīcu, 1876. gadā rakstīja: “[.] daudz rokām būs ko rosīties, iekām mūsu valodas pilnīgā vārdnīca kļūs sagatavota. Mums jālīdz tos vārdukrājumus salasīt un sakrāt, kuru šai grāmatā vēl trūkst, un jāuzrāda, kur kāds vārds nav itin pareizi iztulkots jeb kur kāda cita kļūda atronama [..]”⁸ Kronvaldu Ata aicinājumam sekoja daudzi latviešu kultūras un sabiedriski darbinieki, no 1880. gada arī Talsu apriņķa skolas vadītājs Kārlis Mīlenbahs (1853–1916). Viņš latviešu vārdus turpināja krāt, strādādams arī Jelgavā (1889–1895) un iesaistīdams ģimeni – sievu Mariju, dēlus Kārli un Fēliksu, brāli Frici, kas vēlāk kļuva par pazīstamu teologu un pedagogu.

Vārdi tika iesūtīti Rīgas Latviešu biedrības (RLB) Zinību komisijai (ZK), un vākumi tika publicēti tās Rakstu krājumos no 1. sējuma (1876) līdz 17. sējumam (1914). Rakstu krājumu redaktors kopš 1901. gada bija K. Mīlenbahs, kurš 1897. gadā bija sācis strādāt Rīgas Aleksandra ģimnāzijā par vācu valodas virsskolotāju. Līdz Pirmā pasaules kara sākumam RLB ZK Rakstu krājumos tika publicēti vārdi, ko bija iesūtījuši, piemēram, žurnālists un sabiedriskais darbinieks Bernhards Dīriķis, RLB priekšnieks Krišjānis Kalniņš, dzejnieks Vensku Edvarts, īstajā vārdā Edvarts Skujenieks, žurnālists Āronu Matīss, ārsts un publicists Arturs Dīriķis, kā arī citi latviešu kultūras un sabiedriski darbinieki.

19. gs. beigās arī laikraksta “Dienas Lapa” pielikumā “Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem”, žurnāla “Austrums” nodaļā “Sikumi” un arī citos periodiskos izdevumos tika publicēti vārdu saraksti ar aicinājumu lasītājiem iesūtīt nozīmju skaidrojumus šiem vārdiem.

1900., 1901. un 1902. gada vasaras brīvdienās K. Mīlenbahs kopā ar divdesmit gadus jaunāko, Tērbatas Universitātes klasiskās filoloģijas un slāvisikas studijas beigušo Jāni Endzelīnu (1873–1961) apceļoja Vidzemi, Kurzemi un Zemgali un vāca latviešu valodas materiālus gan vārdnīcai, gan latviešu valodas gramatikai. Ceļojumu aprakstus publicēja laikraksts "Baltijas Vēstnesis" (to uzskaitījumu sk. A. Augstkalna sastādītajā K. Mīlenbaha rakstu bibliogrāfijā⁹).

1903. gadā Getingenes grāmatu apgāds *Vandenhoeck & Ruprecht* uzaicināja toreizējo Tērbatas Universitātes privātdocentu J. Endzelīnu sarakstīt latviešu valodas gramatiku vai vārdnīcu. Par to 1. jūnijā viņš rakstīja vēstuli K. Mīlenbaham uz Rīgu, kurā ziņoja, ka pats uzņemsies rakstīt gramatiku, bet K. Mīlenbaham ieteica rakstīt vārdnīcu un lūdza drīz dot pozitīvu atbildi.¹⁰ Diemžēl nav atrodamas liecības ne par K. Mīlenbaha atbildi, ne par apgāda piedāvājumu viņam. Par to, ka izdevēji rīkojās operatīvi, liecina tas, ka jau 20. jūlijā viņi parakstīja līgumu ar J. Endzelīnu par latviešu valodas salīdzināmās gramatikas (*Vergleichende Grammatik*) izstrādi (līgums glabājas J. Endzelīna mazdēla Imanta Zemzara ģimenes arhīvā). Taču K. Mīlenbahs turpināja veltīt vārdnīcai savu un ģimenes brīvo laiku.

Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas dalība: 1904–1914

Svarīgs datums K. Mīlenbaha dzīvē un latviešu valodniecības vēsturē bija 1904. gada 23. aprīlis, kad Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā nodibinājās Valodniecības nodaļa. Līdz Pirmajam pasaules karam, t. i., 10 gadus, to vadīja K. Mīlenbahs. Latviešu valoda tajā laikā bija viena no cariskās Krievijas tautu valodām, to apdraudēja gan rusifikācija, gan ģermanizācija. Atļauja lietot to par mācību valodu skolās un par lietvedības valodu tiesās un pašvaldībās bija jālūdz impērijas iekšlietu ministram. Latviešiem vēl nebija ne nokārtotas ortogrāfijas, ne latviskas terminoloģijas, ne izpratnes par valodas praksi, tās kopšanu un pētīšanu..

Valodniecības nodaļa bija pirmais pašu latviešu valodas kopēju un pētītāju kolektīvs, priekštece Latviešu valodas krātuvei (1935–1946) un citām akadēmiskām un valstiskām valodas pētīšanas un kopšanas institūcijām Latvijas valstī.

Kā liecina ikgadējie pārskati par RLB darbību, pirmajos septiņos gados notika vidēji sešas sēdes gadā, kurās tika iztīrāti ortogrāfijas, terminoloģijas,

valodas prakses, izlokšņu aprakstīšanas un vietvārdu vākšanas jautājumi. Taču līdzās tiem vairākās sēdēs K. Mīlenbahs "cēla priekšā savas latviešu valodas vārdnīcas materiālus, kurus biedri, būdami no dažādiem apvidiem, pārrunāja un vietām papildināja".¹¹ Tas notika pat nemierīgajā 1905. gadā. Taču 1908. un 1909. gadā nodaļa īpašu uzmanību veltīja latviešu rakstības jautājumiem, lai pārietu no t. s. vecās drukas jeb gotu rakstības uz jauno jeb rakstību ar latīņu burtiem.

1910. gada beigās nodaļas biedri sāka ik nedēļu ceturtdienu vakaros no pl. 6 līdz 8 apspriest arī K. Mīlenbaha piedāvātu mazāk pazīstamu latviešu vārdu nozīmes, izrunu un izplatību.¹² Līdz Pirmā pasaules kara sākumam ik gadu notika vidēji 32 šādas sēdes, un katrā tika iztirzāti vidēji 70 vārdi. Nenoskaidrotos vārdus publicēja laikraksti "Dzimtenes Vēstnesis", "Rīgas Avīze", "Latvija" un citi preses izdevumi un lūdza lasītājus sniegt vajadzīgās ziņas par vārdiem. Piemēram, 1913. gadā nodaļa saņēma atbildes no 90 sūtītājiem.

K. Mīlenbaha vadības laikā Valodniecības nodaļas sēdes gadā apmeklēja apmēram 50 personas. Tā kā nodaļas biedru *liste* nav saglabājusies, aktīvo biedru sarakstu nākas restaurēt pēc RLB gada pārskatiem un pēc publikācijām RLB ZK Rakstu krājumos. Daži čaklākie lielā darba talcinieki ir bijuši: skolotājs un literāts Pēteris Abuls (Trikāta), pedagogs un dzejnieks Fricis Adamovičs (Dundaga), skolotājs un rakstnieks Apsīšu Jēkabs (Lizums), publicists Āronu Matīss (Bērzaune), žurnālists un dzejnieks Pēteris Blaus (Ērgļi), žurnālists Eduards Brencis (Mālupe), skolotājs Indriķis Cīrulis (Drusti).

1905. gadā K. Mīlenbaha aicinājumu piedalīties materiālu vākšanā kopā ar šķirkļu paraugiem publicēja arī Latviešu literārās jeb Latviešu draugu biedrības vadība savā rakstu krājumā "Magazīna" (*Magazin*).¹³ Taču t. s. latviešu draugu atsaucība bija niecīga.¹⁴

Šķirkļu paraugus (*Lexiconprobe*) vārdiem ar sākumburtu "a" K. Mīlenbahs arī nosūtīja vērtēšanai gan krievu valodniekam Aleksandram Pogodinam uz Varšavas Universitāti, gan Sanktpēterburgas Universitātes privātdocentam un Pēterburgas ZA bibliotēkas darbiniekam Eduardam Volterim. Privātdocents tos nodeva vērtēšanai akadēmiķim Aleksejam Šahmatovam un saņēma atzinīgu novērtējumu.¹⁵

A. Pogodins mudināja K. Mīlenbahu lūgt finansiālu pabalstu vārdnīcas izstrādei no Pēterburgas Zinātņu akadēmijas. E. Volteris Pēterburgā sāka rūpēties par to, lūdzot akadēmiķu A. Šahmatova un Filipa Fortunatova atbalstu šai lietā. Jau tas vien, ka abi ievērojamie valodnieki rekomendēja K. Mīlen-

baham stipendiju piešķirt, deva viņam uzmundrinājumu sāktu darbu turpināt. Diemžēl finansiāls pabalsts no Pēterburgas ZA tika atteikts, jo plānotais darbs neatbilstot izsludinātā konkursa noteikumiem, proti, latviešu vārdu nozīmju skaidrojumi vārdnīcā iecerēti vācu, nevis krievu valodā. Vēlāk, pēc 1907. gada, akadēmiķis F. Fortunatovs ar domubiedriem sagatavotā lūgumraksta uzmetumā Rīgas mācību apgabala kuratoram ir minējis, ka Pēterburgas Zinātņu akadēmija labprāt finansiāli atbalstītu K. Mīlenbahu, ja tās rīcībā būtu brīvi līdzekļi, un lūdzis augsto ierēdņi no mācību apgabala līdzekļiem piešķirt ikgadēju pabalstu K. Mīlenbaham, lai viņš varētu turpināt vārdnīcas izstrādi.¹⁶ Taču ļoti iespējams, ka šis lūgumraksts ir palicis tikai uzmetumā. Plašāk par E. Voltera rūpēm par K. Mīlenbaha sāktu vārdnīcu sk. S. Kļaviņas rakstā.¹⁷

Tikai 1913. gadā korporācijas *Lettonia* filistru palīdzības biedrība piešķīra K. Mīlenbaham 500 rubļu pabalstu gadā. Tomēr materiālās rūpes par slimo dēlu Fēliksu neļāva tēvam iet pensijā un nodarboties tikai ar vārdnīcu. Dzīvesbiedre bija mirusi jau 1908. gadā.

1914. gadā sākās Pirmais pasaules karš, un 1915. gada vasarā uz Tērbatu (*Tartu*), vēlāk uz Veravu (*Veru*) tika evakuēta Rīgas Aleksandra ģimnāzija. Bēgļu gaitās K. Mīlenbahs saslima un 1916. gada 27. martā mira, iesāktu mūža darbu nepabeidzis. Harkovas Universitātes profesors, vārdos parasti skopais J. Endzelīns, patiesi pārdzīvojot vecākā kolēģa aiziešanu mūžībā, rakstīja: "[...] tagad sirds sažņaudzas sāpēs. Jo, kad kāds cilvēks, ievērojamu un paliekamu darbu p a d a r ī j i s, aizver savas acis uz mūža dusu, tad, zināms, žēl mums viņu zaudēt no sava vidus, bet apmierinājumu tad atrodam apziņā, ka nāve visu mūsu daļa, un aizgājēja paveiktā un atstātā mūža darbā, ko nekāda nāve mums nevar laupīt. Bet kā lai tagad apmierināties, kad Kārlis Mīlenbachs miris n e l a i k ā, miris savu m ū ž a d a r b u – savu vārdnīcu n e p a b e i d z i s? Tikai r ū g t u m a j ū t a s par nāves nejēdzību pilda tagad sirdi"¹⁸ (Autora retinājums. – S. K.).

K. Mīlenbaha leksikogrāfiskā mantojuma pārņemšana: 1919–1921

Latvijas Valsts vēstures arhīva Latvijas Universitātes (7427. f.) un Izglītības ministrijas (1632. f.) fondā atrastie dokumenti liecina par apstākļiem, kas *deva otru dzīvību* K. Mīlenbaha atstātajiem vārdnīcas materiāliem. Izglītības ministrijas Augstskolas lietās redzam, ka jau 1919. gada decembra sākumā

Ludis Bērziņš ir ierosinājis, lai valsts tos iegūst savā īpašumā un sakarā ar to sāk pabalstīt Mīlenbaha slimo mantinieku (dēlu Fēlikšu).¹⁹ Pavisam drīz, 1920. gada 21. janvārī, Latvijas Augstskolas Valodnieciski filozofiskās fakultātes dekāns docents Kārlis Kundziņš ziņoja Augstskolas Organizācijas padomei, ka ministrija ir nolēmusi iegādāties no K. Mīlenbaha dēliem vārdnīcas materiālus valsts īpašumā.²⁰ Diemžēl materiālu pirkšana 1920. gadā tika atlikta, jo valdība nevarēja atļauties maksāt mantinieku prasīto summu (700 000 rubļu). Šo vēsti fakultāte saņēma no izglītības ministra, docenta Jura Plāķa 1920. gada 8. septembrī, kad fakultātes dekāns jau bija no Harkovas mājup atbraukušais profesors J. Endzelīns.²¹ Nākamajā gadā turpinājās sarunas par materiālu pirkšanu, un rudenī tapa divi dokumenti: akts un līgums.

1921. gada 13. oktobrī ir sastādīts akts Nr. 5478, ko parakstījuši valodnieka dēli Kārlis un Fēlikss kā pārdevēji un Izglītības ministrijas kancelejas pārvaldnieks Jānis Laudams un Latvijas Augstskolas docents Jānis Kauliņš kā ministrijas pilnvarotie.²² Tajā ir precīzi aprakstīts materiālu sastāvs un apjoms:

- 1) sešdesmit sešas (66) pierakstītas burtnīcas ar apmēram 15 000 lappusēm, trūkst piecu (5) burtnīcu;
- 2) skapis ar 10 atvilktnēm, kurās ievietoti materiāli ar burtiem: P, R, S, Š, T, U, V, Z;
- 3) no vienkāršiem dēļiem sanaglots skapis ar 18 apcirķiem, deviņos no tiem ievietoti izlietotie materiāli;
- 4) kaste ar 17 paciņām, kurās atrodas vēl neizlietots materiāls.

Beidzot, 1921. gada 31. decembrī, ir noslēgts līgums starp K. Mīlenbaha mantiniekiem un Izglītības ministriju, kurā formulēti pirkšanas un pārdošanas juridiskie un finansiālie noteikumi.²³ Izglītības ministrija ieguva savā īpašumā 1921. gada 13. oktobra aktā minētos materiālus ar visām autora tiesībām par 500 000 rubļiem (salīdziniet – 50 rbļ. atbilda 1 lata vērtībai). Būtisks ir līgumā ierakstītais 2. noteikums, ka, vārdnīcu izdodot, tā tiks nosaukta par “K. Mīlenbaha vārdnīcu” un Kārlis Mīlenbahs tiks minēts kā tās pirmais un galvenais sastādītājs. Šis noteikums tad arī juridiski noteica vārdnīcas turpmāko nosaukumu. Bez tam līgums paredzēja, ka pazudušās piecas burtnīcas, ja tās atrastos, un arī visi citi uz vārdnīcu attiecīgi materiāli nododami Izglītības ministrijai bez atlīdzības, un ka pēc vārdnīcas izdošanas mantinieki dabūs divus brīveksempļarus.

No pircēju puses līgumu parakstīja izglītības ministrs Aleksandrs Dauge un kancelejas pārvaldnieks Jānis Laudams, bet no pārdevēju puses – valodnieka dēli Kārlis un Fēlikss.

Jau 1921. gada oktobrī Izglītības ministrija uzdeva vārdnīcas rediģēšanu un pabeigšanu prof. J. Endzelīnam un vēlāk nodeva viņam iepriekšminētajā aktā nosauktās 66 burtnīcas ar apmēram 15 000 lappusēm.

Saņēmis šo atbildīgo uzdevumu un K. Mīlenbaha materiālus, J. Endzelīns oktobra beigās vairākos preses izdevumos publicēja "Uzaicinājumu latviešu vārdnīces [sic! – S. K.] lietā" un lūdza viņam palīdzēt grūtajā darbā, piesūtot vai nododot maz pazīstamus vārdus, jo "[.] ļoti daudz vārdu laikam vēl gaida savu uzrakstītāju. Un šos atklātībai vēl nezināmos vārdus valodnieki vien, kurus viņu tiešie amata darbi gandrīz visu laiku saista pie Rīgas, nevar visus sameklēt un gaismā celt."²⁴ Pats prof. J. Endzelīns tolaik bija ārkārtīgi aizņemts jaunās Latvijas Augstskolas, tās Filoloģijas un filozofijas fakultātes, kā arī nacionālo humanitāro zinātņu pamatu veidošanā.

Profesors uzaicinājumā arī rūpīgi pamācīja, kā vārdi rakstāmi uz prāvas vizītkartes lieluma lapiņas, kā apzīmējama izruna, ieskaitot intonācijas, kā norādāma nozīme (ar veseliem teikumiem, kuros vārds lietots, un, ja iespējams, ar tulkojumu). Protams, profesors lūdza norādīt tās personas dzimto pagastu, no kuras vārds dzirdēts.

J. Endzelīns vārdnīcas materiāla vākšanai ziedoja arī svētdienas un aicināja: "Kam tas iespējams, lūdzu man vārdus personīgi nodot: Rīgā, Ķertrūdes ielā 3, dzīv. 28. Esmu tam nolūkam runājams svētdienās, no 9 –12 no rīta."²⁵

Tautas atsaucība bija liela – profesoram vārdus sūtīja un nesa gandrīz tūkstošus Latvijas cilvēku.

Vārdnīcas pamatdaļas (ME) manuskripta gatavošana: 1922–1932

1922. gada 13. oktobrī J. Endzelīna vadībā darbu atsāka RLB Zinību komisijas Valodniecības nodaļa.²⁶ Pēc J. Endzelīna aicinājuma laikrakstos sapulcējās 13 vīri: Āronu Matīss, Apsīšu Jēkabs, Indriķis Cīrulis, Jēkabs Janševskis, Jānis Kauliņš, Fricis Adamovičs, Pēteris Šmits, Aleksandrs Ramāns, Kārlis Freidenfelds, Kārlis Vilciņš, Andrejs Vičs, Kārlis Grants. Par nodaļas priekšnieku viņi ievēlēja J. Endzelīnu, par palīgu – docentu J. Kauliņu, par rakstvedi – A. Ramānu.

J. Endzelīns īsi ziņoja par Mīlenbaha vārdnīcas materiāliem un par darāmo darbu. Viņš pasludināja principu – vārdnīcā atstāt tikai latviešu vārdus un vārdus, kas īsti ieviesušies un kļuvuši it kā par latviešu vārdiem, tāpēc svešvārdi tādos apmēros vārdnīcā nebūtu uzņemami. Profesors atzina, ka

vārdu alfabētiskā secība būtu pārkārtojama un ka nāksies daudz laužīt galvu par vārdu etimoloģiju. Viņš varēja arī pavēstīt, ka līdzekļus vārdnīcas drukāšanai Izglītības ministrija esot sagādājusi.

Vīri bez kavēšanās sāka vārdu, to nozīmju un izrunas pārbaudīšanu un apsprieda 13 vārdus ar sākumburtu "a".

1922. gada beigās vārdnīcas 1. burtnīca bija sagatavota iespiešanai. J. Endzelīns bija uzrakstījis tai priekšvārdu latviešu valodā. Pārtulkot to vācu valodā nevalīgais profesors lūdza baltu filoloģijas studenti Edīti Hauzenbergu, kura no sestā sava mūža gada runāja vāciski. Drīz pēc tam viņa sāka strādāt vārdnīcas darbu par Kultūras fonda atalgojumu 2 stundas dienā, tas gan bieži dubultošanās un trīskāršojās, algai paliekot tai pašai – par 2 stundām. E. Hauzenberga-Šturma atmiņās raksta: "Profesors atzina par pareizāku, ja es sākumā strādātu tās 2 stundas viņa dzīvoklī (kas man, tai pašā namā dzīvojot, nesagādāja nekādas laika šķiešanas). Vienkārši – varēju viņam pēc vajadzības ko jautāt, otrkārt – turpat plauktā varēju pēc vajadzības ieskatīties Baronā, Glikā, Manceļa Postillā, Bilenšteina "Holzbauten"."²⁷

Toreizējā baltu filoloģijas studente E. Hauzenberga sarakstīja gandrīz visu vārdnīcas daļu aiz vārda "patumšs" (pēdējais K. Mīlenbaha apstrādātais vārds), vāca jaunu materiālu no tekstiem pēc Pirmā pasaules kara un kopā ar J. Endzelīnu visā K. Mīlenbaha materiālā iestrādāja vajadzīgos labojumus un papildinājumus.

Gala vārdos vārdnīcas IV sējumā 1932. gadā J. Endzelīns par E. Hauzenbergu-Šturmu ir rakstījis: "Viņas vārds, ja vien viņa pati to vēlētos, būtu minams uz šā darba titullapas blakus manējam."²⁸ Taču E. Hauzenberga-Šturma to nevēlējās.

"Varam droši apgalvot, ka, E. Hauzenbergai nepiedaloties Endzelīna-Mīlenbaha vārdnīcas veidošanas darbā, šī vārdnīca diez vai maz būtu tapusi, katrā ziņā – ne tik ātri (no 1922. g. beigām līdz 1932. g.). [...] Uz saviem lielajiem nopelniem šā darba tapšanā nekur un nekad viņa nav pat aizrādījusi."²⁹ Tā 1951. gadā E. Hauzenbergas-Šturmas lomu vārdnīcas tapšanā novērtēja prof. Ernests Blese.

Milzīgā kopdarba tapšanu uzskatāmi rāda vārdnīcas manuskripta daļas, kas glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā un Rakstniecības un mūzikas muzeja krājuma Raiņa kolekcijā. K. Mīlenbaha, J. Endzelīna un E. Hauzenbergas rokraksti un katram ierasto rakstāmriku lietojums liecina par darba procesu. Šķirkļus ar violetu zīmuli vai tinti ir rakstījusi E. Hauzenberga, J. Endzelīns pievienojis papildinājumus

un labojumus ar pelēku zīmuli, bet K. Milenbahs ir rakstījis ar melnu vai zilu tinti. Vārdu cilmes (etimoloģijas) norādes ir ierakstījis J. Endzelīns.

Nacionālās bibliotēkas A. Apīņa Reto grāmatu un rokrakstu lasītavā divās lielās kārbās, kur glabājas manuskripts, neatradisit Milenbaha sešdesmit sešas burtnīcas vai klades, jo tām ir norauti vāki un tās saplūdušas vienā veselumā ar kopēju lappušu numerāciju. Lapu formāts ir 22×18 cm, katrā izmantota viena vertikāla sleja abās lapas pusēs.

Trim vārdnīcas radītājiem jeb sastādītājiem bija kupls palīgu jeb talcīnieku pulks – RLB ZK Valodniecības nodaļa un tūkstoši latviešu, kas piesūtīja un nesa vārdus, arī ģimnāziju skolotāji, kas klasēs izjautāja savus audzēkņus par novada vārdiem.

Vārdu talkas RLB Valodniecības nodaļas sēdēs: 1922–1932

No 1923. gada 12. janvāra līdz vārdnīcas pēdējās burtnīcas manuskripta apspriešanai 1932. gada 24. novembrī RLB Valodniecības nodaļas biedri atkal pulcējās *vārdu talkās* biedrības namā katru ceturtdienu precīzi pl. 6–8 vakarā. Protams, vasaras brīvdienās no maija beigām līdz septembrim un svētkos nodaļas sēdes nenotika. Stingrā kārtība tika pārkāpta tikai dažreiz, sanākot vēl biežāk nekā reizi nedēļā.

Desmit gados 309 sēdēs nodaļa nodarbojās tikai ar vārdnīcas gatavošanu. Tātad vārdu apspriešanai tika veltītas 618 stundas. Vienā sēdē vidēji piedalījās trīsdesmit divas personas, kuplāk apmeklētajās – piecdesmit. Kopējais sēžu dalībnieku skaits bija 208 personas. Viena daļa ir piedalījusies gandrīz visās sēdēs, un tām J. Endzelīns pateicas vārdnīcas gala vārdos, citi – tikai dažās, piemēram, Jānis Jaunsudrabiņš 3 sēdēs. Vārdnīcas vārdu iztirzāšanā katrs sapulces dalībnieks pārstāvēja savu novadu, kurā dzimis un audzis, un tātad šā novada valodu, vārdu izrunu un to nozīmi vislabāk pārzināja.

Nodaļā aktīvi darbojās visi tā laika valodnieki: Anna Ābele, Ernests Blese, Jānis Kauliņš, Pēteris Kīķauka, Jēkabs Lautenbahs, Pēteris Šmits, Jēkabs Velme un citi, bet ne Juris Plāķis, kas pilnīgi atturējās no līdzdalības tajā, toties Zinību komisijā bija aktīvs.

"[...] šais valodniecības sēdēs no laika gala bija pierasts, ka mūsu valodnieki un daži veterāni nosēdās un allaž pieturējās pirmajā rindā, izņemot Blesi un Velmi, kas dažreiz nokavējušies ieņēma arī citas attālākas vietas. Bet nu notika tas, ka šās pirmās rindas sēdētāji kā vecāki vīri drīzi vien viens

pēc otra aizgāja viņšaulē. Tā: Lautenbahs, Jaunzemju Jānis [Apsīšu Jēkabs – S.K.], Janševskis, Zāģeris,” atceras Āronu Matīss.³⁰ Taču tukšajās vietās sēdās jaunie: studenti vai baltu filoloģijas studijas beigušie, daudzi ramavieši (Alvils Augstkalns, Krišjānis Ancītis, Eduards Ādamsons, Jānis Bičolis, Kārlis Draviņš, Osvalds Freimanis, Rūdolfs Grabis, Pēteris Ozoliņš jeb Ramizars, Arturs Ozols, Elfrīda Šmite u. c.).

Sēžu dalībnieku liela daļa bija skolotāji, piemēram, Auguste Auniņa-Vīgante no Bauskas, Bebru Juris no Cesvaines, Jānis Brēmanis no Āraišiem, Indriķis Cīrulis no Drustiem, Kārlis Grants no Vandzenes, Alvils Klēbahs (vēlāk Kalnietis) no Galgauskas, skolotājs un arī leksikogrāfs Eduards Ozoliņš no Zaubes, Aleksandrs Ramāns, Kārlis Rinkužs no Saikavas un citi. Ļoti aktīvi bija arī rakstnieki un dzejnieki (Apsīšu Jēkabs, Antons Austrīņš, Jānis Grīns, Jēkabs Janševskis, Atis Ķeniņš, Pēteris Mežulis), publicisti, piemēram, Āronu Matīss, Oto Nonācis, arī teologi (teoloģijas doktors mācītājs Kārlis Freidenfelds, Kārļa Mīlenbaha brālis Fricis Mīlenbahs, filozofijas doktors, latgaliešu gramatikas un pareizrakstības vārdnīcas autors Pēteris Strods), cītīgi un noderīgi darbojās ārsti (Dr. Pēteris Perlbahs no Drustiem, veterinārārsti Pēteris Dreimanis no Krustpils), inženieri, piemēram, Miķelis Tamužs no Dunikas, ierēdņi (Jēkabs Līdaka no Lielsalacas). Īpaši jāpiemin Rīgas nam-saimnieks Jānis Zāģeris, dzimis jaunpiebaldzēns. Viņš, kā atceras Āronu Matīss, “bija ļoti noderīgs.. šā sava apvidus dēļ, jo viņš kupli pārzināja un čakli cilāja savus vārdu krājumus.”³¹ Viņam latviešu vārdu iztīrīšana un Valodniecības nodaļas sēžu apmeklēšana bija sirdslieta.

Valodniecības nodaļas sēdes ir bijusi spilgta un nozīmīga parādība galvaspilsētas kultūras dzīvē. Par to, kā sēdes notika, liecina daudzas to laiku kultūras un izglītības darbinieku un studentu atmiņas.

“Parasti lielā zāle bija pilna, cilvēki bija sabraukuši no malu malām. Dažkārt pat nebija vietas, kur lāgā apsēsties.”³²

“Mēs jau liels bars bijām, no visas Latvijas.[.] Sēdes vadīja pats profesors Endzelīns kopā ar F. Adamoviču, kas skaitījās viņam tā kā sekretārs. Bet īstā sekretāre bija E. Hauzenberga-Šturma, viņa jau iepriekš sastādīja iztaujājamo vārdu sarakstu. Profesors Endzelīns sauca priekšā vārdus; un tie, kam minētais vārds bija pazīstams, atsaucās un paskaidroja nozīmi. Es atceros, ka stāstīju par vārdu *seņģis*. Teicu, ka mūsu izloksnē *seņģis* ir barības ieliekamais, kur lika lopiem barību. [.] Es atceros, ka no Nīgrandes daudz vārdu un ziņas par tiem deva J. Janševskis, bet profesors Endzelīns viņam ne vienmēr uzticējās, apšaubīja. Viņš teica, ka J. Janševskis pats gudrojot vārdus. Vārdnīcā

dažiem J. Janševska teiktajiem vārdiem ir pielikta klāt jautājuma zīme – tas nozīmē, ka šis vārds nav drošs."³³

Valdemārs Ancītis, toreiz Rīgas pilsētas 1. ģimnāzijas audzēknis, ir rakstījis: " [..] brālis raudzīja mani ievadīt galvaspilsētas vidē. Šādā nolūkā viņš mani kādu vakaru aizveda arī uz valodniecības sēdi Rīgas Latviešu biedrībā. Atceros, ka apsēdāmie nelielās zāles pēdējā rindā, [..]. Droši varu pateikt tikai vienu: jutos tik svinīgi kā baznīcā. Endzelīns, sēdēdams mums visiem priekšā uz paaugstinājuma, cilāja citu pēc citas mazas lapiņas, tās no vienas kaudzītes pārlikdams otrā .."³⁴

No 309 sēdēm 307 ir vadījis pats Jānis Endzelīns, tikai divas profesora prombūtnes laikā – 1925. gada 19. novembrī un 3. decembrī – ir vadījusi docente Anna Ābele. Katrā sēdē vidēji ir iztīrāti 70 vārdi – to izruna, nozīme, izplatība un izlokšņu īpatnības, maksimālais vienā sēdē apspriesto vārdu skaits – 135.

Ļoti atbildīgs darbs bija nodaļas rakstvedim. Šo pienākumu veica skolotājs Aleksandrs Ramāns (pirmās 5 sēdes 1922. gadā) un skolotājs Fricis Adamovičs (no 1923. gada janvāra līdz savai nāvei 1933. gada 19. februārī).

Valodniecības nodaļas sēdēs piedalījās arī ārzemju valodnieki: 1925./26. akadēmiskā gada sezonā jaunais čehu valodnieks Vāclavs Čiharžs (Čihař, 1900–1981), kurš 3 gadus (1924., 1925. un 1926.) Latvijas Universitātē studēja baltu valodas un arī docēja čehu valodu, 1929. gada aprīlī un maijā 5 sēdēs piedalījās vācu valodnieks, Ķīles Universitātes profesors Ernsts Frenkelis (*Fraenkel*, 1881–1957), bet 1924. gada 22. maija sēdē viesojās Leipigas Universitātes profesors Georgs Ģerulis (*Gerullis*, 1888–1945).

1932. gada 24. novembra sēdē tika pabeigta vārdnīcas pēdējās burtnīcas vārdu apspriešana. Tam par godu prof. J. Endzelīns sarīkoja svinības RLB namā. Tās ieguva nosaukumu *Apvārdības*, pēc analogijas ar kulšanas darbu nobeiguma svinībām, ko latvieši sauc par apkūlībām. J. Endzelīns pateicās daudzajiem talciniekiem, atcerējās mūžībā aizgājušos, un visi vakara dalībnieki godināja viņu piemiņu. Klātesošie profesoram pateicībā un ar sirsniņiem vēlējumiem pasniedza precizitātes simbolu – pulksteni.

Viens no skaistā vakara dalībniekiem un Valodniecības nodaļas biedriem, Rīgas pilsētas 1. ģimnāzijas skolotājs Kārlis Rinkužs ir rakstījis: "Ja mūsu dzīvei nebūtu nekādas nozīmes, tad piedalīšanās šais vārdu talkās jau arī ir kaut kas. Par katru var teikt: "Viņš Latviešu vārdnīcai ir devis vārdiņus." [..] paralēli Brīvības piemineklim nemanot un bez trokšņa ir pacēlies un tagad nobeigts otrs piemineklis – Latviešu valodas vārdnīca. Arī šis piemineklis runās par mūsu tautas pagātņi, jo katrs vārds, kā Kronvalds saka, ir

skaņa no mūsu sentēvu lūpām. Arī šis pieminēklis nākotnē vienos mūsu tautu, saistīs trīs Latvijas zvaigznes ar viņu dažādām "eipatneibām" vienā nacionālā organismā."³⁵

Apvārdības ir iemūžinātas, svinību dalībniekiem, 49 personām, kopā nofotografējoties. Rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā Kārļa Draviņa fondā glabājas šī fotogrāfija.³⁶ (Foto sk. arī: Kļaviņa S. *Latviešu valodas pētnieki*. Rīga, 2008, 131. lpp. vai rakstu krājumā *Dzīvā upe*. RLB vakar, šodien .. Rīga, 2006, 53. lpp.)

1932. gada beigās nāca klajā "Latviešu valodas vārdnīcas" pamatdaļas (ME) pēdējās burtnīcas, resp. 4. sējums. Tā gala vārdos profesors pateicās ļoti daudziem palīgiem un darba veicinātājiem, šo personu uzvārdi kopā ar viņu dzimto vietu norādi blīvā rindā seko cits citam un aizņem visu lielo vārdnīcas lappusi.³⁷

Gala vārdos J. Endzelīns arī atzina: "[...] darbs iznāktu labāks un pilnīgāks, ja to sāktu iespiest tikai pēc tam, kad tas manuskriptā jau būtu novests līdz galam. Un tomēr domāju pareizi rīkojies, sākdams šo vārdnīcu klajā laist, tiklīdz manuskripta pietika vienai burtnīcai. Pirmkārt, toreiz nebija iespējams paredzēt, vai vēlāk neradīsies tādi politiskie un saimnieciskie apstākļi, kas lielas vārdnīcas iespiešanu vai nu apgrūtinātu, vai pat pilnīgi aizkavētu."³⁸

Kad 1933. gadā RLB nodaļām vajadzēja deklarēt savus īpašumus, Valodniecības nodaļas īpašumā bija "Latviešu valodas vārdnīcas" komplekts (4 sējumi) un sēžu protokolu grāmata. Taču šis īpašums nav aprakstāms tikai materiālā izteiksmē – piecas grāmatas, jo tam ir vēl daudz lielāka pievienotā vērtība.

Papildinājumi un labojumi (EH) : 1933–1944

RLB Valodniecības nodaļas darbība neatslāba. 1933. gadā tā turpinājās ierastajā ritmā un intensitātē. Prof. J. Endzelīna vadībā tika apspriesti latviešu valodas prakses jautājumi, kā arī gatavoti labojumi un papildinājumi iznākušajiem četriem vārdnīcas sējumiem.

"Kā citi darbi māca savu darītāju, tā arī leksikogrāfija," gala vārdus vārdnīcai (ME) 4. sējumā iesāk J. Endzelīns. Tālāk viņš raksta par paša pamanītiem darba trūkumiem un arī atzīst, ka jau sakrājiies daudz papildinājumu.³⁹

Vārdnīcas lietotāji uzslavas, kritiku un vēlmes rakstiski sāka paust drīz pēc tās pirmo burtnīcu iznākšanas un turpināja pēc pēdējās, četrdesmit piektās, saņemšanas. Latvijā, Lietuvā, Vācijā un Francijā no 1923. līdz 1933. gadam ir publicētas 40 (!) atsauksmes par vārdnīcas burtnīcām un sējumiem.⁴⁰

Protams, vārdnīcas radītāji jeb sastādītāji, t. i., J. Endzelīns un E. Hauzenberga-Šturma, ļoti ieinteresēti iepazinās ar tām. Lasītāja Jura Alunāna piezīmēm avīzes "Latvis" 1925. gada trīs numuros⁴¹ J. Endzelīns 1926. gada janvārī ir veltījis veselu rakstu "Latviešu valodas vārdnīcas lietā"⁴². Tā ievadā viņš raksta: "Pagājušā g. [gada – S. K.] "Latvī" par šo vārdnīcu ir sniegtas "piezīmes" ar tādu filoloģisku kritiku, ka nevarēju par tām nopriecāties vien, darba papildinājumiem un pārļobojumiem tās būs ļoti noderīgas. Tikai jānožēlo, ka "piezīmju" autors nav maniem "priekšvārdiem" [vārdnīcas 1. sējumā. – S. K.] piegriezis tikpat lielu vērību kā vārdnīcas tekstam [...]"⁴³ Raksta turpinājumā J. Endzelīns atgādina priekšvārdos teikto un aicina: "Tikai lai man neuzkrauj atbildību par Mūlenbacha pieļautām kļūdām!"⁴⁴ Par piezīmju autora J. Alunāna uzrādītajām kļūdām publicētajās vārdnīcas burtnīcās profesors raksta: "Tāpat tas "prāvais" skaits kļūdu nav drukas, bet paša manuskripta kļūdas, par ko "piezīmju" autors var pats pārliecināties, ja Mūlenbacha dēli, kam es iespiesto manuskriptu atdodu, ir to paglabājuši. Vārdnīcas gala vārdos, ja līdz tiem nokļūšu, man būs izdevība vēl plašāki izrunāties par manuskripta kļūdām, kurās pa daļai pat nespēju izlabot."⁴⁵ J. Endzelīns skaidro, ka laika trūkuma dēļ nav tikusi viscauri pārbaudīta Mūlenbacha doto citātu pareizība. "[...] ja es būtu gribējis v i s a s citātas [sic! – S. K.] pārbaudīt, tad no vārdnīcas līdz šim būtu varējis iznākt daudz mazāk burtnīcu nekā tagad. [...] Tāpēc es pilnīgā saskaņā ar saviem palīgiem Valodniecības nodaļā gribu arī turpmāk izdot šo vārdnīcu, nepārbaudot visas citātas."⁴⁶ Piebilde, ka citātas no grāmatām, kas iznākušas pirms Pirmā pasaules kara, J. Endzelīns un E. Hauzenberga-Šturma pārņēma no K. Mūlenbacha kladēm.

Iemeslu un vielas vārdnīcas (ME) papildinājumiem un labojumiem netrūka. Iemeslus labi apzinājās un izprata arī E. Hauzenberga-Šturma. Varbūt 1933. gadā nesen kandidāta grādu ieguvusi valodniece tos jūta intuitīvi, bet 1961. gadā pieredzējusi lingviste tos analītiski iztirzāja vārdnīcai veltītā rakstā Amerikas Latviešu apvienības Kultūras biroja biļetenā.⁴⁷

Viens no iemesliem bija nejauša, nevis mērķtiecīga vārdnīcas avotu resp. tekstu izvēle. Kad K. Mūlenbachs un citi 19. gs. 80. gados no savas lasāmvielas sāka vākt vārdus K. Ulmaņa vārdnīcas papildināšanai, latviešu tekstu klāsts bija vienam cilvēkam un ģimenei aptverams. Vēlākos gados tas vairs nebija iespējams, un būtu vajadzējis turpmāk mērķtiecīgi izvēlēties tekstus, ko sistematiski un pilnīgi ekscerpēt. ME gala vārdos 1932. gadā J. Endzelīns ar nožēlu ir atzinis: "[...] liels trūkums ir tas, ka literatūra un pat Latvju dainas nav sistematiski un pilnīgi ekscerpētas [...]"⁴⁸

Bez tam galvenā uzmanība tika pievērsta neparastiem vārdiem un to lietojumam. Šī ievirze turpinājās arī 20. gs. 20. gados, kad vārdnīcas gatavošanu bija pārņēmis J. Endzelīns. Kaut K. Milēnbahs un J. Endzelīns centās iekļaut gan rakstu valodas, gan izlokšņu vārdus un frazeoloģiju, rakstu valodas leksika palika nedaudz ēnā, resp. vārdnīcā neiekļuva.

Otrs iemesls bija tas, ka tapusi četru sējumu vārdnīca (ME) bija domāta indoeiropiešu salīdzināmajai valodniecībai, nevis tautas praktiskām vajadzībām. K. Milēnbaha sākotnējais nodoms veidot latviešu–vācu leksikonu, resp. tulkojošo vārdnīcu, darba turpinājumā pārauga savas robežas, jo J. Endzelīna nodoms bija latviešu valodas vārdu krājumu darīt pieejamu starptautiskajai zinātnei.

J. Endzelīns piešķīra vārdnīcai salīdzināmi vēsturisko aspektu. Pirmkārt, viņš vēlējās vārdnīcā iekļaut tikai īstu "latviešu mantu", par ko liecina nežēlīgie retāk lietojamu aizguvumu, svešvārdu un jaunvārdu svītrojumi Milēnbaha manuskriptā. Otrkārt, profesors uzskatīja, ka vārdnīcā nedrīkst būt nekas lieks: nav jāraksta šķirkļi regulāri atvasinātiem *nomina agentis*, t. i., darītājevārdiem ar izskaņu *-ējs* vai *-(t)ājs*, un *nomina actionis*, t. i., darbības nosaukumiem ar izskaņu *-šana* un *-ums*, nav vajadzīgi šķirkļi arī regulāriem atvasinājumiem ar *-ums*, kas iespējami no ikkatra adjektīva, no dialektu formām jāuzņem tikai tādas, kas morfoloģiski atšķiras no rakstu valodas formām. Treškārt, J. Endzelīns lielu vērību veltīja vārdu skaniskajai pusei, t. i., fiksēja izrunu vecākajā triju intonāciju sistēmā, izlokšņu vārdus skaņu pa skaņai pārcēla skaņu ziņā vecākajā vidusdialektā.

Vārdnīcas veidošanas gadu desmitos mainījās vārdnīcas orientācija, bet savāktais materiāls palika iepriekšējais. Arī šis neatbilstes dēļ pēc vārdnīcas četrus sējumu (ME) publicēšanas vajadzēja dot tiem papildinājumus un labojumus. RLB Valodniecības nodaļa savās sēdēs ar tiem nodarbojās no 1933. gada 10. janvāra līdz 1940. gada 9. maijam, kad notika nodaļas pēdējā sēde. Pēc padomju okupācijas 1940. gada vasarā nodaļa bija likvidēta. Tomēr 1940. gada rudenī J. Endzelīns pūlējās, lai darbu varētu turpināt: padomju okupācijas laikā – Izglītības tautas komisariāta Valodniecības komisijā, bet vācu okupācijas laikā – Universitātes Valodniecības komisijā.⁴⁹

Nodaļas sēdēs apspriestos papildinājumus un labojumus publicēšanai burtnīcās sagatavoja E. Hauzenberga-Šturma J. Endzelīna virsvadībā. No 1934. līdz 1938. gadam iznākušās burtnīcas tika apvienotas papildinājumu un labojumu (EH) I sējumā (vārdi ar sākumburtiem no A līdz M).⁵⁰ Turpmākās

papildinājumu un labojumu burtnīcas tika sagatavotas līdz 1944. gadam, pēdējā burtnīca nonāca spiestuvē 1944. gada augustā, bet septembrī E. Hauzenberga-Šturma devās bēgļu gaitās uz Vāciju. Papildinājumu un labojumu II sējums iznāca no spiestuves 1946. gadā ar īsiņiem J. Endzelīna pēcvārdiem.⁵¹

Lai raksturotu centienus ar papildinājumiem un labojumiem (EH) mazināt trūkumus vārdnīcas pamatdaļā (ME), atgādināšu problēmas ar Raiņa un Aspazijas "Fausta" tulkojumam darināto jaunvārdu uzņemšanu vārdnīcā. Protams, K. Mīlenbaha pārmetumi Rainim par īso atvasinājumu darināšanu un lietošanu, kā arī asā polemika starp viņiem "Baltijas Vēstnesī" un "Mājas Viesa Mēnešrakstā" 19. gs. beigās rosināja dzejnieku īpaši rūpīgi iepazīties ar ME pirmajām publicētajām burtnīcām. Viņa dienasgrāmatā 1924. gada 31. oktobrī ir ieraksts: "Lasu visu dienu Endzelīna vārdnīcu, piezīmēju, cik manu vārdu. I sējumā – 19, visvairāk Purapuķes."⁵²

1925. gadā Rainis pārmeta J. Endzelīnam: "Cienījamā valodnieka [Mīlenbaha – S. K.] pēcnieks [Endzelīns – S. K.] lielajā monumentālajā latviešu vārdnīcā bijis tik objektīvs, ka pūlējies izdzēst pēdas par kādreizējo cīņu un tās vedēju [Raini – S. K.] un arī, uzņemdam vairākus no apkarotiem vārdiem, ierindojis tos bieži zem "Mājas Viesa Mēnešraksta" vai pat citu rakstnieku un ne kādreizējā cīnītāja markas."⁵³

1932. gada martā, tāpat dažus gadus pēc Raiņa nāves, arī Aspazija intervijā žurnālistam Jānim Medniekam, īstajā vārdā Haraldam Jēgeram, par vārdnīcu veltīja publiskus pārmetumus J. Endzelīnam: "Rainis pielietoja "Fausta" tulkojumā jaunu valodu – tur ir mazākais 500 vārdi, kurus radīja Rainis viens pats. Prof. Endzelīns tos grib pierakstīt citiem, senākiem, bet es esmu gatava izsolīt godalgu, ja kādu no tiem vārdiem atrod agrāk pielietotu mūsu rakstniecībā – pirms Raiņa."⁵⁴

Vai šie pārmetumi ir pelnīti un pamatoti? Raiņa un Aspazijas pārmetums par to, ka daudzi viņu darinātie vai atdzīvinātie vārdi ME vārdnīcā nav iekļauti, ir pamatots. Materiālu no grāmatām un citiem tekstiem, kas izdoti pirms Pirmā pasaules kara, vāca K. Mīlenbahs, diemžēl "Fausta" tulkojumu viņš neizmantoja par avotu. J. Endzelīns, turpinot darbu, pirmskara materiālu pārņēma no Mīlenbaha⁵⁵ kopā ar viņa lietotām literāro avotu norādēm un to saīsinājumiem. Rezultātā – no "Fausta" tulkojuma ME nejauši ir iekļauti nedaudzi vārdi, un avota norādes tiem ir vai nu *Asp. Faust* (Aspazija Fausts), vai *MWM* ("Mājas Viesa Mēnešraksts"). Tā kā J. Endzelīns atzina "Fausta" tulkojuma būtisko lomu latviešu vārdu krājuma attīstībā, viņš uzskatīja šo tekstu par nepieciešamu vārdnīcas avotu un rūpējās par ME papildināšanu,

pat gāja pēc vārdiem pie Aspazijas (sk.: J. Endzelīna vēstule RMM Aspazijas fondā⁵⁶). Vārdnīcas papildinājumu sējumos (EH) parādījās vārdi no Gētes "Fausta" Raiņa tulkojumā ar citātiem un jaunu avota norādi – *Fausts = Gētes Fausts Raiņa tulkojumā*.

Taču nepamatots ir pārmetums, it kā Endzelīns Raiņa darinātus vārdus pierakstot citiem senākiem autoriem (Rainis jau pats ir norādījis Ulmaņa, Stendera un citas vārdnīcas par savu vārdrades avotu). Ziņām par to, kur un kad vārds pirmoreiz lietots, nav jābūt "Latviešu valodas vārdnīcā" (ME + EH), bet gan latviešu valodas vēsturiskajā vārdnīcā. Diemžēl latviešiem vēsturiskās vārdnīcas joprojām nav. To varētu radīt cilvēks/i, kas visu savu dzīvi ziedotu vēsturiskajai leksikogrāfijai.

Darba vainagojums un atskats

"Latviešu valodas vārdnīca" (ME+EH) tapa apmēram sešus gadusmēģus – no materiālu vākšanas sākuma 19. gs. 80. gados līdz papildinājumu un labojumu pēdējā sējuma iznākšanai 1946. gadā. Tā ir tautas un valodnieku kopdarbs, kurā piedalījās tūkstoši latviešu – trīs radītāji jeb sastādītāji un daudzi talcinieki. Vārdnīca tapa paaudžu sadarbībā un pēctecībā.

Sākotnējais nodoms papildināt 1872. gadā izdoto K. K. Ulmaņa latviešu–vācu vārdnīcu, kā arī K. Milēnbaha plāns veidot latviešu–vācu leksikonu būtiski mainījās. 20. gs. 20. gados J. Endzelīna vadībā un E. Hauzenbergas-Šturmas darbībā tapa unikāla, daudzdimensiju un daudzfunkciju vārdnīca ar mērķi latviešu valodas vārdu krājumu padarīt pieejamu indoeiropiešu salīdzināmajai valodniecībai.

Vārdnīcas vērtība ir ne vien šķirklū skaits (ap 120 tūkstoši), kas joprojām ir latviešu leksikogrāfijā nepārspēts, bet vēl vairāk – atsevišķa vārda komplekss apraksts. Šajā vārdnīcā latviešu vārds tiek tulkots vāciski vai arī tā nozīme skaidrota vācu valodā, tiek norādīta vārda izruna, t. i., zilbes intonācijas triju intonāciju sistēmā, [e] vai [ē] skaņas izruna (šaurš vai plats patskanis), un arī pareizrakstība, tiek raksturota vārda cilme (etimoloģija) un izplatība, doti frazeoloģismi. Citāti rāda vārdu lietojumu folklorā, izloksnēs, "vecajos tekstos" un daiļliteratūrā.

Tomēr atbildīgais un precīzais prof. J. Endzelīns vārdnīcas pamatdaļas gala vārdos 1932. gadā ir rakstījis: "Nav šis darbs diemžēl arī nekāds *thesaurus linguae letticae*; jāsapar par to apmēram tas pats, ko Būga ir teicis par savu leišu vārdnīcu, proti, ka tas īsti ir tikai materiālu krājums pilnīgai vārdnīcai."⁵⁷ Taču tāda latviešu valodai vēl nav radīta.

Saīsinājumi

- LNB RRL – Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu lasītava
 LU AB – Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka
 LU AB MR – Misiņa bibliotēkas retumu kolekcija
 LU AB R – Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa
 LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs
 RMM – Rakstniecības un mūzikas muzejs
 KZAA SPb – Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīva Sanktpēterburgas filiāle
 inv. nr. – inventāra numurs
 f. – fonds
 apr. – apraksts
 l. – lieta
 lp. – lapa
 lpp. – lappuse
 op. – lapas otra puse

Atsauces

- ¹ Citātos saglabāta pirmpublicējuma ortogrāfija un interpunkcija.
- ² Augstkalns, Alvis. Kārļa Mūlenbacha raksti. Astoņdesmitās dzimūmdienas piemiņai. *Filoloģijas materiāli. Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums*. Rīga: Ramave, 1933, 18.
- ³ Hauzenberga-Šturma, Edīte. Latviešu valodas vārdnīca. *ALA Kultūras biroja biļetens* [Amerikas Latviešu apvienības Kultūras biroja izdevums latviska gara kopšanai], 1961, Nr. 5, 84.
- ⁴ Augstkalns, Alvis. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2009, 40, 41, 59, 175, 176, 253.
- ⁵ Kļaviņa, Sarma. Die Entstehung des vollständigsten Wörterbuchs der lettischen Sprache. *Res Balticae, 9. Miscellanea Italiana di Studi Baltistici..* Piza: Edizioni Joker, 2003, 163–178.
- ⁶ Kļaviņa, Sarma. Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas devums Milenbaha un Endzelīna vārdnīcas sagatavošanā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti, 8*. Liepāja: LiePA, 2004, 7–16; Latviešu valodniecības šūpulis. *Dzīvā upe. RLB vakar, šodien...*Rīga: Madris, 2006, 46–55; K. Milenbaha un J. Endzelīna vārdnīcas līdzautore Edīte Hauzenberga-Šturma. *100 Latvijas sievietes kultūrā un politikā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 166 –171; Par Kārļa Milenbaha zinātnisko mantojumu. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*, 2011, 65. sēj., Nr. 1/2, 4–16; K. Milenbaha, J. Endzelīna un E. Hauzenbergas-Šturmas vārdnīcas radītāji, pavairotāji un izmantotāji. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*, 2012, 66. sēj., Nr. 4, 95–105; Edītes Hauzenbergas-Šturmas veikums latviešu vārdu krājuma pētīšanā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti, 16(I)* . Liepāja: Liepājas Universitāte, 2012, 135–142; Edīte Hauzenberga-Šturma Latvijā un trimdā. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls*, 23. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2012, 117–127.
- ⁷ Ulmann, Carl Christian. *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Riga, 1872.
- ⁸ Kronvalda Atis. Dr. Ulmana latviešu valodas vārdnīca. *Kopotī raksti*. 1. sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1937, 480-481.

- ⁹ Kārļa Mülenbacha raksti. Astoņdesmitās dzimundienas piemiņai. Sastādījis A. Augstkalns. *Filoloģijas materiāli. Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums*. Rīga: Ramave, 1933, 21–22.
- ¹⁰ LNB RRL, Latviešu valodniecības rokrakstu kolekcija, J. Endzelīna vēstule K. Milenbaham, 1903, 1. jūn., inv. nr. p 51–8477–30.
- ¹¹ 36. gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1904. gadā, savienots ar biedru listi. Rīgā: drukājis P. Gailis, 1905, 20.
- ¹² 42. gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1910. gadā, savienots ar biedru listi. Rīgā: drukājis P. Gailis, 1911, 21.
- ¹³ Aufforderung und Bitte. Probe aus der Mühlenbachschen Bearbeitung des Buchstabens A. *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Litterarischen Gesellschaft*. Band 20, Stück 3. Mitau: Steffenhagen und Sohn, 1905, 239–245.
- ¹⁴ Āronu Matīss. *Latviešu literāriskā (Latviešu Draugu) biedrība savā simts gadu darbībā*. Rīga, 1929, 110.
- ¹⁵ LNB RRL, Latviešu valodniecības rokrakstu kolekcija, E. Voltera vēstule K. Milenbaham, 1905, 29. okt., inv. nr. p 51–8477.
- ¹⁶ KZAA SPb, F. Fortunatova f., 2. apr., 84. l., 2. lp.
- ¹⁷ Kļaviņa, Sarma. Eduarda Voltera atbalsts latviešu valodniekiem 20. gadsimta 1. ceturksnī. Grām.: Kļaviņa, Sarma. *Latviešu valodas pētnieki. No klaušu laikiem līdz savai valstij*. Rīga: RaKa, 2008, 155–157.
- ¹⁸ Endzelīns, Jānis. Kārļa Mülenbacha darbi valodniecībā. *Baltija*, 1916, 22. sept., Nr. 110.
- ¹⁹ LVVA, 1632. f., 2. apr., 608. l., 183. lp.
- ²⁰ LVVA, 7427. f., 6. apr., 1. l., 95. lp.
- ²¹ LU AB MR, S. Kļaviņas f., LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes 1. protokolu grāmata, 54. lp. op.
- ²² LVVA, 1632. f., 2. apr., 794. l., 2. lp.
- ²³ LVVA, 1632. f., 2. apr., 794. l., 1. lp.
- ²⁴ Endzelīns, Jānis. Uzaicinājums latviešu vārdnīces lietā. *Latvis*, 1921, 26. okt.; *Latvijas Vēstnesis*, 1921, 27. okt.; *Valdības Vēstnesis*, 1921, 28. okt.; *Latvijas Sargs*, 1921, 30. okt.; *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1921, Nr. 11.
- ²⁵ Turpat.
- ²⁶ LU AB R, RLB Zinību komisijas Valodniecības nodaļas sēžu protokoli, I, 1. protokols.
- ²⁷ LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Biogrāfiski materiāli, inv. nr. 4128, 1. lp.
- ²⁸ Endzelīns, Jānis. Gala vārdi. *ME*, IV sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1932, 858.
- ²⁹ Blese, Ernests. Valodnieces jubileja. *Latvija*, Nr. 75, 1951, 1. dec.
- ³⁰ Āronu Matīss. *Manas dzīves atmiņu grāmata*. Rīga: A. Gulbis, 1938, 118.
- ³¹ Turpat.
- ³² Lūse, Alma. Profesors Endzelīns manā dzīvē. *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1999, 133.
- ³³ Medne, Emma. ***. *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1999, 138.
- ³⁴ Ancītis, Valdemārs. Mazi vārdi par lielu cilvēku. *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1999, 11.
- ³⁵ Rinkužs, Kārlis. Latviešu valodas vārdnīcu beidzot. *Rīgas Ziņas*, 1932, 17. dec.
- ³⁶ RMM, K. Draviņa f., inv. nr. 680795.

- ³⁷ Endzelīns, Jānis. Gala vārdi. *ME*, IV sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1932, 859–860.
- ³⁸ Turpat, 849.
- ³⁹ Turpat, 855.
- ⁴⁰ *Akademiķis Jānis Endzelīns. Bibliografija*. Sast. Kārlis Egle un Jānis Paeglis. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1958, 43–46.
- ⁴¹ Alunāns, Juris. Latviešu valodas vārdnīca (Lasītāja piezīmes). *Latvis*, 1925, 17. dec., 20. dec., 29. dec.
- ⁴² Endzelīns, Jānis. "Latviešu valodas vārdnīcas" lietā. *Latvis*, 1926, 6. janv.
- ⁴³ Sk.: Endzelīns, Jānis. *Darbu izlase*, III sēj. 1. daļa. Rīga: Zinātne, 1979, 422.
- ⁴⁴ Turpat.
- ⁴⁵ Turpat, 423.
- ⁴⁶ Turpat, 422.
- ⁴⁷ Hauzenberga-Šturma, Edīte. Latviešu valodas vārdnīca. *ALA Kultūras biroja biļetens* [Amerikas Latviešu apvienības Kultūras biroja izdevums latviska gara kopšanai], 1961, Nr. 5, 84–85.
- ⁴⁸ Endzelīns, Jānis. Gala vārdi. *ME*, IV sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1932, 855.
- ⁴⁹ *Profesora J. Endzelīna atbildes*. Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēžu protokoli, 1933–1942. Los Angeles: Ramave, 2002, XVII.
- ⁵⁰ Endzelīns Jānis un Hauzenberga Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. I sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938. 841 lpp.
- ⁵¹ Endzelīns Jānis un Hauzenberga Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. II sēj. Rīga: VAPP, 1946. 824 lpp.
- ⁵² Rainis, Jānis. *Kopoti raksti 30 sējumos*. 25. sēj. *Dienasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 1986, 251.
- ⁵³ Rainis, Jānis. *Kopoti raksti 30 sējumos*. 18. sēj. *Publicistika*. Rīga: Zinātne, 1983, 635.
- ⁵⁴ Mednieks, Jānis. "Bij karalis Tūles salā" – Aspazijas tulkojums (Saruna ar Aspaziju). *Pēdējā Brīdī*, 65. nr., 1932, 20. marts.
- ⁵⁵ RMM, Aspazijas f., inv. nr. 70399, 2. lp.
- ⁵⁶ RMM, Aspazijas f., inv. nr. 70399.
- ⁵⁷ Endzelīns, Jānis. Gala vārdi. *ME*, IV sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1932, 855.

THE CREATION OF THE LATVIAN LANGUAGE DICTIONARY (ME + EH) ACCORDING TO ARCHIVAL DOCUMENTS AND OTHER EVIDENCE

Summary

The article outlines the history of the creation of the Latvian Language Dictionary (ME + EH) done in six volumes – from the early stages of collecting material in the 1880s until the publication of the last volume of supplements and amendments in 1946, namely, covering a time-frame of approximately sixty years.

The dictionary is a result of common efforts by people and linguists. Thousands of Latvians took part in this process – three compilers or creators and several generations of helpers. The initial appeal to supplement the "Lettisch-deutsches Wörterbuch"

published in 1872 by C. C. Ulmann, as well as the intention by K. Milenbachs to develop a Latvian-German lexicon outgrew their boundaries. In the 1920s under the leadership of J. Endzelīns and implemented by E. Hauzenberga-Šturma the creation of a unique, multi-dimensional and multi-functional dictionary began with the objective to make the vocabulary of the Latvian language available for Indo-European comparative linguistics.

The value of the dictionary is not only the high number of entries (approximately 120 000), which remains unprecedented in Latvian lexicography, but even more so in the complex description of each word: meaning (description or translation into German), indications on pronunciation (syllable intonation, pronunciation of separate sounds), etymology, idioms and others.

The article provides new facts obtained from archive documents about the collection of material for the dictionary, preparation of its manuscript, its creators and helpers, along with the assessment of the creation process and its result in the context of the history of Latvian culture.

Juris Balduncīks

JAUNVĀRDU REGISTRĒŠANAS PROBLEMĀTIKA MĪLENBAHA–ENDZELĪNA VĀRDNĪCĀ

Kā citi darbi māca savu darītāju, tā arī leksikogrāfija.

Jānis Endzelīns

Ar epigrāfā sniegtajiem vārdiem Jānis Endzelīns sāk vārdnīcas ceturtnā sējuma beigās ievietotos *Gala vārdus*. Domājams, ka aptuveni desmit gadu laikā ievērojamais valodnieks ne tikai izgāja leksikogrāfijas prakses kursu, bet arī paplašināja savas zināšanas par latviešu valodas leksiski semantisko sistēmu, jo, Ernesta Bleses vārdiem runājot, viens no vārdnīcas pieciem uzdevumiem bija sniegt mūsu valodā sastopamos vārdus visu viņu nozīmju daudzpusībā (E. Bleses izcēlums), būt par mūsu valodas semasioloģisko bagātību raksturotāju (Blese 1924: 479). Šis uzdevums izriet no vārdnīcas primārā mērķa – “būt par latviešu valodas leksisko bagātību krātuvi, resp. ietvert sevī visas kā literāriskā valodā, tā arī izloksnēs sastopamos latviešu vārdus” (turpat). Šā mērķa būtību un ar to saistītos uzdevumus labi izprata Kārlis Mīlenbahs. Daudzus gadus veltījis vārdnīcai nepieciešamā materiāla vākšanai un kārtīšanai, viņš sava darba specifiku 1910. gadā skaidro ar metaforisku akcentu:

“Vārdnīcas sarakstītājs jeb leksikogrāfs savā ziņā ir biogrāfs. Leksikogrāfa varoņi ir vārdi, gan dzīvi, gan izmiruši, gan tikko piedzimuši. Katram vārdam ir sava sabiedrība, savs liktens. Leksikogrāfam jāredz, kādā sabiedrībā zināmi vārdi ir sastopami, kāds liktens ikvienam vārdam viņa attīstībā. Tas grūts darbs, ievērojot leksikogrāfa varoņu daudzumu. Bet visgrūtākais darbs latviešu vārdnīcas sarakstītājam ir sadabūt kopā vēl milzums daudz paslēpušos varoņus.” (Mīlenbahs 1910: 1203)

Tālāk rakstā K. Mīlenbahs runā vienīgi par izlokšņu dzīlēs apslēptā materiāla iegūšanu un saglabāšanu. Taču literārajām valodām ļoti svarīga ir arī rakstu avotos glabātā lingvistiskā informācija. J. Endzelīns jau iepriekš minētajos *Gala vārdos* atzīst:

"Nav šis darbs diemžēl arī citādi nekāds "thesaurus linguae letticae"; jāsaka par to apmēram tas pats, ko Būga ir teicis par savu leišu vārdnīcu, proti, ka tas īsti ir tikai materiālu krājums pilnīgai vārdnīcai. [...] ..liels trūkums ir tas, ka literatūra un pat Latvju dainas nav sistematiski un pilnīgi ekscerpētas, un ka nav minēts, kur un kad pirmo reizi sastopami tādi vārdi, kas nevar būt vecs mantojums. Šā trūkuma novēršanai mana mūža laikam nepietiktu, ievērojot it īpaši to, ka daudz laika man aizņem amata pienākumi."

Šie Endzelīna vārdi skaidri norāda gan uz rakstu avotu izpētes nozīmi valodas vārdu krājuma vai atsevišķu leksēmu attīstības atspoguļošanā, gan uz rakstu avotu materiāla apzināšanas milzīgo darbietilpīgumu. Arī citi latviešu valodnieki norādījuši uz rakstu avotu materiāla nepieciešamību, lai mūsu apgalvojumi par vārdu "biogrāfiju" būtu droši (Blese 1932: 386–387; Bendiks 1952: 1142). Neskatoties uz šo izpratni, gan E. Blese, gan H. Bendiks tomēr izsaka spriedumus par jaunlatviešu perioda jaunvārdiem un nereti pieļauj neprecizitātes un pat rupjākas kļūdas, piemēram, H. Bendiks (1952: 1143) apgalvo, ka jaunvārdu *kauja* ieteicis Atis Kronvalds 1870. gadā. Šo vārdu Kronvaldam piedēvē arī ME (II: 173) un citi autori (Blese 1932: 387; Ancītis 1967; Loja 1968: 143; Kušķis 1987: 197; Karulis 2001: 391), lai gan avotu izpēte liecina, ka šo vārdu pirmais lietojis Kaspars Biezbārdis 1869. gadā (Baldunčiks 2008: 14). Un līdzīgi apgalvojumi, kas nebalstās uz rūpīgu avotu izpēti, ir atrodamī gan *Latviešu valodas vārdnīcā*, gan valodnieku darbos.

Latviešu leksikogrāfijas vēsture ir bagāta un ievēribas cienīga, tomēr ne visām nozīmīgākajām vārdnīcām ir veltīta pietiekama uzmanība, veikta principiāla un detalizēta analīze. Līdz pat mūsdienām bez plašākas izpētes palikusi arī Kārļa Mīlenbaha *Latviešu valodas vārdnīca* (papildinājis un rediģējis Jānis Endzelīns), kā arī vārdnīcas divi papildsējumi, kas veido ar pamatvārdnīcu nedalāmu kopumu. Vārdnīca pelnīti tiek uzskatīta par latviešu leksikogrāfijas lielāko sasniegumu, tā ir viens no svarīgākajiem komponentiem latviešu kultūras kanonā. *Latviešu valodas vārdnīcu* (ME) un tās papildinājumus (EH) dažādiem nolūkiem izmanto gan valodnieki, gan citu profesiju pārstāvji, tāpēc ir svarīgi, lai lietotājiem būtu objektīva papildinformācija par vārdnīcas leksisko materiālu, šķirkļu kārtojumu, avotu dokumentēšanu un ar to saistītajām problēmām.

Interese par *Latviešu valodas vārdnīcu* sākās jau tūlīt pēc pirmo burtnīcu iznākšanas 1923. gadā. Īsākas un garākas recenzijas par ME burtnīcām un pirmo sējumu ir izkaisītas 20. gs. 20. gadu periodikā. Daži recenzenti, piemēram, Līgotņū Jēkabs, pēc būtības neko neanalizē un neizsaka kritiku. Ernests

Blese (Blese 1924) sniedz īsu un godbijības pilnu vārdnīcas raksturojumu, aizrādot tikai uz pārāk mazo īpašvārdu skaitu. Maksis Nīdermanis (Nīdermanis 1924) galvenokārt runā par etimoloģijas un atvasinājumu pasniegšanas problemātiskajiem jautājumiem. Nelielu un samērā pretrunīgu rakstu vecvārdu un jaunvārdu šķiruma problēmai vārdnīcā veltījis Āronu Matīsu (Ārons 1925). Plašāko un nopietnāko pārskatu par vārdnīcas pirmo sējumu sniedzis J. Alunāns 1925. un 1926. gadā (Alunāns 1925; Alunāns 1926). "Lasītāja piezīmēs" viņš ar kritisku pieeju aplūko virkni jautājumu, piemēram, vārdu semantikas neprecīzu atspoguļojumu, aizguvumu nekonsekventu atlasī, mazizplatītu jaunvārdu, reti lietotu, mazpazīstamu vārdu iekļaušanu un pazīstamu vārdu trūkumu, izlokšņu formu un apvidvārdu gandrīz nediferencētu iekļāvumu, kas aizēno rakstu (literārās) valodas vienības, avotu dokumentēšanas neprecizitātes u. c. J. Endzelīns uz recenziju atbildēja ar papildskaidrojumiem un pārmetumiem recenzentam. Pēc Johana Zēvera raksta par ME etimoloģijām (Zēvers 1928) J. Endzelīns un J. Zēvers uzsāka ilgstošu polemiku presē, kas vairāk atgādināja personisku attiecību kārtošanu.

Šis īsais ievads un daudzas 20. un 21. gs. publikācijas ļauj secināt, ka leksikogrāfijā būtiskākie jautājumi ir leksiskā materiāla ieguve, atlase un pasniegšana vārdnīcā. Šiem jautājumiem veltītajos pētījumos akcentēti gan praktiskie, gan teorētiskie aspekti. Aplūkotās jaunas metodes un risinājumi, kā arī sniegti jau izstrādātu (publicētu) darbu vērtējumi. Pēdējos gados aktivizējusies arī latviešu leksikogrāfijas pētniecība, kurā bez vārdnīcu rokrakstu zinātniskiem izdevumiem saskatāma tendence apzināt un izvērtēt paveikto, lai sekmīgāk risinātu jaunu vārdnīcu izstrādi (sk. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2012; *Vārdnīcas un valoda*. Jura Baldunčika un Andreja Veisberga redakcijā. Valsts valodas komisija. Raksti, 7. sēj. Rīga: Zinātne, 2015).

Pētījuma mērķis un izraudzītais ME (EH) materiāls

Milēnbaha–Endzelīna vārdnīca ir liels un īpatnējs leksikogrāfisks darbs, tāpēc ierobežota apjoma pētījumā nav iespējams kaut cik detalizēti aplūkot visas svarīgākās problēmas. Par to var pārliecināties, iepazīstoties ar iepriekš minēto J. Alunāna apjomīgo recenziju, kurā daži vārdnīcas uzbūves un materiāla kārtojuma aspekti un problēmjautājumi palika tikai īsi ieskicēti. Tā kā ME (EH) ir iestrādāta samērā neparasta funkcija (Ar * aiz kāda vārda Milēnbaha apzīmē šo vārdu par rakstnieku jaundarinājumu; * (hinter dem Wort!) =

ein Neologismus), kas, kā redzams, latviešu un vācu valodā nav pilnīgi identiski skaidrota, jaundarinājumu īpašā iezīmēšana un pasniegšanas veids vārdnīcā šķiet pietiekami svarīgs jautājums. Arī kopumā 19. gs. un 20. gs. sākuma jaunvārdi latviešu valodniecībā pagaidām aplūkoti diezgan fragmentāri. Līdz ar to pētījumam var uzstādīt kompleksu mērķi: 1) izpētīt rakstu valodas jaunvārdu pasniegšanas veidus ME (EH); 2) izvērtēt šo jaunvārdu kopumu, izraugoties pietiekami reprezentatīvu paraugkopu; 3) izpētīt jaunvārdu dokumentēšanas veidus ME (EH).

Atšķirībā no tematiskās leksikas izpētes, kur nepieciešams visu atbilstošo vienību kopums (skat., piem., Ēdelmane 1983), jaunvārdu raksturošanai, saskaņā ar izvirzītajiem mērķiem, pietiek ar reprezentatīvu paraugkopu. Pētījumā ir veikta: 1) pilnīga iezīmēto jaunvārdu ekscerpēšana: ME – A-Ā-B (362 lpp.) un EH – A-Ā-B (260 lpp.); 2) vienotu fragmentu ekscerpēšana: ME – S (220 lpp.), T (170 lpp.) un EH – N-P (170 lpp.); 3) atsevišķu leksēmu un leksisko grupu (galvenokārt prefiksālo atvasinājumu un salikteņu) ekscerpēšana no visas vārdnīcas. Escerpēšanai izmantotais apjoms pārsniedz 25% no vārdnīcas kopapjoma (5480 lpp.), ko var uzskatīt par reprezentatīvu kopu.

Jaunvārdu pasniegšanas veidi ME (EH)

Vārdnīcas pirmā sējuma iekšvākā ir sniegts paskaidrojums: Ar * aiz kāda vārda Mīlenbahs apzīmē šo vārdu par rakstnieku jaundarinājumu. Ceturtajā sējumā aiz *Gala vārdiem* ir paskaidrojums vācu valodā: * (hinter dem Wort!) = ein Neologismus. Nekādu tuvāku skaidrojumu vai ilustratīvo piemēru nav, tāpēc ir jāiepazīstas ar konkrētiem risinājumiem, jāpēta vārdnīcā atrodamais materiāls. Jau pirmo lappušu dotumi liek domāt, ka sākotnēji K. Mīlenbahs vēl nav skaidri zinājis, kur tieši likt zvaigznīti, sal.:

abinieks – Amphibie.*

abstarpējs – beiderseitig*.

acumirklējs – augenblicklich.*

adātņica – (li. *adatnyčičā*), die Nadeldose*.

apgaismība – die Aufklärung: *apgaismības laikmets*, die Zeit der Aufklärung
[.] *sniedzis tautai daudz apgaismības* A. XII, 157.*

apkrāsuot – tr., bemalen: *durvis, luogus*.*

atkarība – die Abhängigkeit: *zemnieks atradās atkarībā nuo tirgus* A. XI, 475*.

augstdzimtība* – hohe, vornehme Abstammung [.] Antr. II, 57.

augstdzimtīgs* – von hoher Geburt, vornehm.

aina – das Bild, die sinnliche Erscheinung eines Gegenstandes oder malerischen Vorgangs; das Bild, die Arbeit des Malers heisst *glezna*; *aina*, ein in neuer Zeit oft gebrauchtes Wort, kommt zum ersten Mal in der Literatur vor in A. I, 528: *aina iz senajiem laikiem nuo Fr. Mālberga. jūs par daudz šīs ... ainas iztēluojat*. Rain.

ainava – Gemälde, die Landschaft A. I, 528. *Puškina kaujas ainava "Poltava" ir varēna*. MVM. V, 467.*

apstākļis – der Umstand: *citāduos apstākļos* A. XX, 660; *apstākļi ir cilvēka vaduoni* SDP VIII, 7. *apstākļu vārds, teikums* Adverbium, Adverbialsatz*.

bumbātava – die Kegelbahn*.

bumbuotava* – die Kegelbahn.

Šāds nekonekvēnts zvaigznītes lietojums raksturīgs vairākām pirmajām burtnīcām, tomēr ar C burtu simbols jau pamatā ir novietots tūlīt aiz šķirkļa vārda, bet papildsējumos ar šo problēmu vairs nav jāsastopas, sal.:

apakšīrnieks* – ein Aftermieter.

apakšnams* – das Unterhaus.

apakšnuomnieks* – ein Afterpächter.

apakšstāvs* – die untere Etage, das untere Stockwerk.

apakšveļa* – die Leibwäsche.

apakšvirsnieks* – ein Unteroffizier.

Īpatnēji, ka jaunvārdam *aina* nav zvaigznītes, lai gan pēc šķirkļa teksta var saprast, ka par vārda autoru uzskatāms F. Mālbergs. Vārda skaidrojumā Milenbahs samērā neuzmanīgi rikojas ar vārdu *glezna*, jo mazāk kompetents lasītājs var iedomāties, ka *glezna* jau bija izplatīts mākslas darba apzīmējums pirms vārda *aina* darināšanas. Lai arī *glezna* pirmo reizi lietots nedaudz agrāk (1882), tomēr var apgalvot, ka šo vārdu plašāk sāka lietot pēc 1890. gada (sk. arī Karulis 2001: 300). Arī vārds *ainava* ir Mālberga jaunvārds tajā pašā žurnāla "Austrums" tekstā, tomēr vārdnīcā sniegtā informācija uz to nenorāda un tādējādi ir zināmā mērā maldinoša (par avotu dokumentēšanas problēmām vārdnīcā sk. tālāk). Līdzīgi šķirklim *aina* izveidoti arī *apvārsnis*, *atblāzma*, *attīstīt* un *atvasināt*, sal.:

apvārsnis, auch *apvārksnis* – Kronw., der Horizont: *apvāršņa malā sāka lasīties mākuoņi* Aps. ... [Nach U. eine Neubildung; zu wärties "schauern"]

atblāzma – die Wiederschein, Kronw.: *apkārtne mēt atblāzmu uz cilvēkiem* B. Vēstn.

attīstīt – ... In der Bedeutung "geistig od. physisch sich entwickeln" ist *attīstīties* wohl zuerst von J. Allunan gebraucht worden.

atvasināt – tr., ableiten: *vārdus atvasina ar atvasināmām galuotnēm* [...] Von Kronwald in die Schriftsprache eingeführt, jetzt allgemein gebr.

Šķirkļos *apvārsnis* un *atblāzma* pieredzējis vārdnīcas lietotājs var nojaust norādi uz darinātāju (Kronw.), šķirkļos *attīstīt* un *atvasināt* informācija sniegta jau daudz saprotamākā veidā un ar pievienotu informatīvo vērtību. Vārdnīcas šķirkļi *atvasāt*, *-ēt* nav minēts, ka šo formu izmantoja kā valodniecības terminu vēl pirms *atvasināt*. Jāpiebilst, ka A. Kronvalds darinājis arī vārdu *atvasinājums* (Baldunčiks 2010: 26), taču ne pamatvārdnīcā, ne arī papildinājumos šis vārds nav iekļauts (par jaunvārdu kopuma atlasī vārdnīcā sk. tālāk). Dažkārt šķirkļa vārdu, galenokārt darbības vārdu, atvasinājumi nav doti atsevišķi, bet iestrādāti šķirkļa beigu daļā, piemēram, *skolotājs*: **skuoluo**t – *skuo*lēt U., *skuo*lāt C., [...] Subst. *skuoluo*tājs – der Lehrer. Paretam šādiem atvasinājumiem pielikta zvaigznīte, piemēram: **apgaruo**t – [...] *apgaruo*jums – die Begeisterung*, bet atrodamī arī neiezīmēti vārdi: **atdzeju**ot – poetisch reproduzieren: *tulkuotājs svabadi atdzejuojis* A. XII, 156.* *atdzejuojums* – poetische Reproduktion. Kopsecinājums – atvasinājumu pasniegšanā nav vienotas sistēmas. Pilnīgi sinonīmiskie vārddarināšanas varianti samērā bieži doti atsevišķi bez mījnorādēm, piemēram, *bumbātava** un *bumbuotava** vai *pretsuta** un *pretvvaiks**. Šādu praksi negatīvi vērtē M. Nīdermanis:

"Sekojot noteiktai alfabēta kārtai, tādi radniecīgi darinājumi, kā *acainis*, *aceknis* un *actenis* – visi trīs vārdi nozīmē "Netzmagen" – novietoti dažādās vietās. Šādos – diezgan bieži sastopamos – gadījumos būtu vietā norādījumi uz priekšu un atpakaļ; jo vismaz zinātniski ieinteresētam vārdnīcas lietotājam der zināt, vai kādam vārdam ir blakus formas un kā šīs formas skan. No otras puses uzkrīt, ka 14. lappusē zem pamatvārda *aitāda* ir vēl tālāk minēti vārdi *aitcirpis*, *aitgans*, *aitu gans* u. c., kuŗi patiesībā bij ievietojami vai nu kā patstāvīgi vārdi vai arī zem *aitas* vārda, bet kuŗus nekādā ziņā nemeklēs zem *aitāda*." (Nīdermanis 1924: 204)

Jaundarinājumu nekonsekvents iezīmēšanas veids vārdnīcas pirmo burtu šķirkļos un samērā daudzu jaundarinājumu neiezīmēšana, iespējams, liecina par vēl būtiskāku vārdnīcas materiāla šķirošanas jautājumu – kas uzskatāms par "rakstnieku jaundarinājumu"? Vai K. Mīlenbahs ir vēlējies izdalīt literātu

un zinātnieku apzinātu vārdradi (terminradi) uz "tautas valodas" fona? Ne vienmēr savāktais valodas materiāls satur pierādījumus par vārda novitāti un autorību. Pietiekami labs risinājums būtu pirmā (senākā) reģistrējuma un precīzas avota norādes iekļaušana tūlīt aiz vārda skaidrojuma, taču K. Milēnbaha izmantotās avotu ilustrācijas un pamanāmās neprecizitātes vārddarinātāju nosaukšanā vedina uz domām, ka tik plaša un tematiski līdzsvarota materiāla viņa rīcībā nebija.

Jaunvārdu kopuma raksturojums ME (EH)

K. Milēnbaha valodnieka sākotnējie uzskati un priekšstati par latviešu valodu veidojās 19. gs. 80.–90. gados (Druviete 2014: 8). Šajā laikā turpinājās jaunlatviešu otrā viļņa (A. Kronvalds u. c.) rosinātā vārdu krājuma paplašināšana un valodas standartizācija, sāka iznākt žurnāli, kuros tika publicēti pazīstamu ārzemju autoru darbu tulkojumi vai adaptējumi un nopietni oriģinālraksti, apspriesti un analizēti svarīgi jautājumi. 20. gs. sākumā tā saucamo biezo žurnālu skaits un loma vēl pieauga, par ko netieši liecina arī ekscerpēto avotu klāsts ME. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā valodas attīstībā var izdalīt divus procesus: 1) kalku (galvenokārt salikteņu un prefiksālo atvasinājumu) veidošanu tulkošanas gaitā; 2) garo un semantiski neatbilstošo vai šaubīgo atvasinājumu ar *-šana* daļēju diversificēšanu (*-ums, -iba*) un pārveidošanu par īsākiem vārdiem ar derivatīvo galotni (*-a, -e, -is*) un šādu jaunvārdu darināšanu. Vārdnīcā ar zvaigznīti apzīmēto jaundarinājumu vidū ir ļoti daudz šo divu procesu liecinieku.

ME (EH) nav vienīgā vārdnīca, kurā ir mēģināts apzīmēt jaunvārdus (sk. Baltiņš 2015; Bušs 2000). Tuvāk iepazīstoties ar ME iezīmētajiem jaunvārdiem, tomēr rodas jautājums par daudzu vārdu novitātes pakāpi vārdnīcas publicēšanas laikā. No vienas puses, vārdi *aina, apjoms* vai *jaunstrāvnīeks* parādījās valodā, ja tā var teikt, Milēnbaha acu priekšā. Taču "zvaigžņoto" vārdu vidū ir arī tādi, kas valodā ienāca 60. un pat 50. gados, piemēram, *galdnieks, jātava, mācītava, zemkopība*. Pilnīgi dabiski, ka K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcās uz A. Kronvalda un viņa līdzgaitnieku jaunvārdiem bija norādīts kā uz jaundarinājumiem. Bet ME ārzemju lasītājiem, iespējams, bija zināms izbrīns, ka 20. gs. 20. gadu vidū publicētā vārdnīcā 19. gs. 60. gadu jaunvārdi un pat K. F. Launica *tēvvietis* iezīmēti kā "Neologismus". Jaunvārdu funkcionālā slodze un izplatība ir svarīgākie faktori to pārtapšanā par "nejaunvārdiem" resp. aktīvo leksiku. Šis pārtapšanas robežlīniju (jaunvārda statusa beigas) ir

ļoti grūti definēt. Arī mūsdienās tā skaidrota samērā nekonkrēti. Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca (2007, 174) vispār neko nesaka par "jaunvārdiskuma" ilgumu, bet dažādos mācību līdzekļos un tīmeklī dominē no A. Lauas (1969: 189) aizgūtais formulējums "vārdi uzlūkojami par jaunvārdiem tikai tik ilgi, kamēr tiek izjūsts to jaunums". Jaunuma izjušana tomēr ir ļoti subjektīvs faktors. Atgriežoties pie ME, nākas secināt, ka arī iepriekš minētais apzīmējums "rakstnieku jaundarinājumi" ir samērā miglains – kas ir "rakstnieki" un kuru vēstures periodu rakstnieki ir domāti? Šeit ir vietā atgādināt arī J. Endzelīna īsos atlasē principus ME *Priekšvārdos*: "Izmetis esmu no manuskripta maz lietojamus patapinājumus, svešvārdus (piem., *arests*) un tādus jaunvārdus, kas nav vēl pilnīgi ieviesušies dzīvajā tautas valodā. Šādi jaunvārdi un svešvārdi ievietojami kādā tikai prakses vajadzībām nolemtā vārdnīcā." (Izcēlums mans. – J. B.)

Ar skaidrojošu ilustratīvo materiālu nepapildināts atlasē principu uzskaitījums ļoti apgrūtina ne vien Endzelīna minēto leksikas grupu un ME šķirkļu kopuma, bet arī daudzu citu vārdnīcu leksiskā sastāva izpratni (Baldunčiks 2012: 114–117; Sviķe 2012). Pētniekam uzreiz rodas jautājumi gan par "maz lietojamiem patapinājumiem", svešvārdiem (piemēram, vārdnīcā iekļautie *balzāms, cigārs, kampars* un *kvīts* ir pielīdzināmi izmestajam *arestam* – visi šie vārdi atrodami 1934. gada Svešvārdu vārdnīcā), gan par "jaunvārdu pilnīgu ieviešanos (neieviešanos) tautas valodā". Vai to noteicis pats J. Endzelīns, vai izmantojis kādus gatavus detalizētākus kritērijus? Tas netiek skaidrots. Šķiet, ka līdz pat šodienai vārdu ieviešanos (neieviešanos) tautas valodā var kaut cik droši noteikt tikai pozitīvam vai negatīvam maksimumam. Vidējiem stāvokļiem, kas var būt samērā diferencēti, nav rasts objektīvs un detalizēts pamatojums, tāpēc spriedumus parasti nosaka personiskā valodas izjūta vai valodas faktu vākumi (mūsdienās – "gūglēšana"). Daži autori par jaunvārdiem (jaundarinājumiem) uzskata leksikas vienības, kuras vēl nav iekļautas vispārīgajās vārdnīcās (Algeo 1993: 2), kas dažkārt var būt šaubīgs kritērijs. J. Alunāns par ME iezīmētajiem jaunvārdiem raksta:

"Jaunvārdu starpā atrodam daudz vārdu, kuru ieviešanu vārdnīcā nekādā ziņā nevar vest sakarā ar viņu "ieviešanos dzīvajā tautas valodā". Tas sakāms, piem., par vārdiem no jaunāko dzejnieku darbiem, kā, piem., "irdza" (das Rieseln), daiļvijīgs utt., vai arī tādiem vārdiem, kā, piem., aināties, acaines (brilles), aizvārstāmā kurpe (Schnürschuh), apceļš (Umweg), apskolot (behexen), atrāpulis (= atpakaļrāpulis), ielenieks (ielas puika), gaišonis, galdonis, gāzonis, izdzems, izvirtis, etc." (Alunāns 1925: 1240)

Patiešām, vārdnīcā ir samērā daudz rakstnieku un dzejnieku, to vidū K. Milēnbaha laikabiedru, jaundarinājumu, kas vērtējami kā okazionālismi vai viena autora idiolekta elementi (sal. *alcība, atturs, pasaulsgāzis, šķita, tirza*), kā arī leksikas apzinātas attīstīšanas procesa neizdevušies (okazionāli) darinājumi, piemēram, *alvirtuve* (alus darītava), *lāsniēki* (infuzorijas), *saboja* (die Verderbnis). K. Milēnbahs, vērodams vārdu krājuma attīstību 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, nevarēja paredzēt jaundarinājumu tālāko likteni (kontrastam var minēt *tāle un tuve*), tāpēc viņš centās reģistrēt visus jauninājumus. Līdzīgā situācijā ir arī mūsdienu leksikogrāfi (Veisbergs 2015: 152–154). Iespējams, ka J. Endzelinam vajadzēja kritiskāk vērtēt Milēnbaha manuskriptā iekļautos jaundarinājumus, taču vārdnīcas sagatavošanas un iespiešanas ne-parastais ātrums droši vien neļāva rūpīgāk iedziļināties katra vārda "biogrāfijā". Jāpiekrīt J. Alunāna vairākkārt izteiktajai domai, ka vārdnīcai tomēr pietrūkst stingras sistēmas, tajā apvienotas tik dažādu slāņu leksikas vienības, ka nav izprotams stratēģiskais mērķis. No otras puses, nevar noraidīt Līgotņu Jēkaba (1925) vērtējumu: "Te ir mūsu valodas lielkrātuve, pie kuras varam braukt visi aizdevās, kam rūp iepazīties ar mūsu tautas dvēseli." Lai arī darbs ir unikāls, Latvijas apstākļos tam tomēr ir neskaidra mērķauditorija. Ne velti vārdnīcas iznākšanas laikā par to pamatā interesējās valodnieki un literāti, ierindas inteligenti tai pievērsa samērā nelielu uzmanību.

Aplūkojot ar zvaigznīti iezīmētos jaundarinājumus kā kopumu, apzinātais materiāls ļauj pamanīt dažas tendences. ME A burts aizņem 229 lappuses, tajās ir 98 jaundarinājumi (pamanāmi nelieli segmenti ar *aiz-*, *at-*, *augst-*). B burts aizņem 117 lappuses, tajās ir 33 jaundarinājumi (produktīvākie segmenti ar *bez-* un *brīv-*). EH A burts aizņem 187 lappuses, tajās ir 52 jaundarinājumi (segmenti ar *aiz-*, *apakš-*, *ap-*, *at-*); B burts aizņem 63 lappuses, tajās ir 24 jaundarinājumi (segmenti *bez-* un *brīv-*). Kontrastam var minēt T burta pirmās 77 lappuses, kurās ir 60 jaunvārdu (segments ar *tāl-*) un EH N–P 170 lappušu kopumu tikai ar 16 jaunvārdiem. Jau šie sākotnējie statistiskie dati norāda uz prefiksālo atvasinājumu un dažu salikteņu tipu (galvenokārt kalku) produktivitāti. Tālākā ME sējumu izpēte ļāva noskaidrot, ka lielākie jaundarinājumu segmenti ir ar *pār-* (62 vārdi) un *paš-* (60 vārdu). Samērā lielas grupas ir arī ar *kuop-*, *priekš-* un *līdz-* (attiecīgi 42, 39 un 34 jaundarinājumi). Vienā lappusē lielākais reģistrētais jaundarinājumu skaits (20) ir ar *kuop-* (*kuopieskats**, *kuopiespaids**, *kuoplēdziens**, *kuopkrājums**, *kuopķēķis**, *kuoplaiks**, *kuoplieta**, *kuopmanta**, *kuopmācība**, *kuopmielasts**, *kuopnuosaukums**, *kuoppasākums**, *kuoppārskats**, *kuoppiederumi**, *kuopplatība**,

kuopplava*, kuopsabiedrība*, kuopsēde*, kuopskaits*, kuopskats*). Liels jaundarinājumu skaits (16) ir arī ar **līdz-** (*līdzīpašnieks**, *līdzīpašums**, *līdziedzīvotājs**, *līdzjūta**, *līdzmantinieks**, *līdzsānu**, *līdzskanis*/līdzskaņa**, *līdzskrējējs**, *līdzstrādība**, *līdzstrādnieks**, *līdzsvaruot**, *līdztiesība**, *līdzvaina**, *līdzvaininieks**, *līdzvainīgs**, *līdzvaldība**) un **paš-** (*pašmīlīgs**, *pašmuocība**, *pašnāvība**, *pašnāvnieks**, *pašnicināšana**, *pašnuosacīšana**, *pašpalīdzība**, *pašpaļaušanās**, *pašpaļāvīgs**, *pašpārbaudījums**, *pašpārlicība**, *pašpiedzīvojums**, *pašpieticība**, *pašpieticīgs**, *pašprātīgs**, *pašpuika**). Ar **priekš-** vienā lappusē reģistrēti 14 vārdi (*priekšpilsētnieks**, *priekšpulks**, *priekšruna**, *priekšrunātājs**, *priekšruocība**, *priekšsajūta**, *priekšsāpes**, *priekšsēde**, *priekšsega**, *priekšskaitlis**, *priekšspēle**, *priekšstats**, *priekšstāvis**, *priekšstāvība**). Interesanti, ka blakus vārdam *pārcilvēks* reģistrēti arī *pārvīrietis* un *pārsieviete* (ein weiblicher Übermensch). Visi minētie piemēri ļauj nojaust valodu kontaktu, īpaši tulkošanas, lielo lomu latviešu leksikas attīstībā. Šajā pētījumā nav mērķtiecīgi apzināti vārdnīcā izplatītākie piedēkļi (izskaņas) un salikteņu otrie komponenti.

Izpētes gaitā pārdomas izraisa arī neapšaubāmu jaundarinājumu trūkums vārdnīcā vai zvaigznītes nekonekvents lietojums. Piemēram, vārdnīcā nav vārda *aptumsums* (tikai 3. sējuma šķirklī *saule* atrodam vārdkopu *saules aptumsums*), kas tomēr nav nekas pārsteidzošs, jo 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā šo parādību biežāk apzīmēja ar vārdu *aptumšojums*, kas pamazām izspieda senāko *aptumšošanu*. Diemžēl vārdnīcā *aptumšojuma* nav; trūkst arī vārda *attēls*, kas rakstos parādījās 90. gados un 20. gs. sākumā kļuva par ģermānisma *bilde* konkurentu. K. Mīlenbaham droši vien vajadzēja to pamanīt, sal.:

attēls

..un ņakopojuņe if tām leelu tekoņņchu wehftures <u>attehlu</u> ..	Ausek 1907, 2, 3
Paņneedfām ņņhinī burtni3â bildes if ņeifara deenam Rigâ, lai ari teem 3een. laņitajeem, kuņi nebija Rigâ, buhtu kahds <u>attehls</u> no ņņcheem ņwehtkeem..	MV 1910, 30, 720
Wisņpiltg tako <u>attehlu</u> ņneedf pirmâ daļa, kuņâ abas galwenâs temas fihmigas un ifdewigi rakfturo fimfonijas pamatideju.	DzV 1910, 302, 14
Ja lugas .. ņpehtu ņneegt wiņadu dwehņeles pahrejas ftahwokļu <u>attehlu</u> ..	Kâvi 1911, 52, 1
...„Aija” buhs mihļņch un pateeņigs ņņhis dfihwes <u>attehls</u> .	LiepA 1911, 63, 1
..ifweidojotees, ja tâ waretu teikt, ņawâ galigâ redak3ijâ par wisaptweroņņchu tautas dwehņeles <u>attehlu</u> ..	Druva 1912, 2, 238

Vārds *attēls* ir iekļauts pirmajā papildsējumā, tomēr ar 1934. gada reģistrējumu žurnālā "Burtņieks" šā jaundarinājuma statuss nav īsti objektīvs. Vēl lielāks noilgums ir vārdam *iedzimtība*, kas iekļauts tikai papildinājumos, lai gan kā bioloģijas termins regulāri lietots kopš 19. gs. 80. gadu otrās puses:

iedzimtība

..dehļ <u>eedfimtības</u> drihfak padodas ūliktajeem apftahķleem.	DLft 1887, 160, 4
..nopeetnaka dabas likumu ispehtiūchana, kuŗu ūpehkā ftahw <u>eedfimtība</u> , eeūahkās neūenā laikā.	Aus 1888, 8, 957
Augu ihpaūchibas ir tapat mantojamas ūaur <u>eedfimtibu</u> kà kuftoŗu un ūilweku ihpaūchibas.	B 1889, 19, 4
..ūchi ūehrga pahrejot no weena uf otru tikai ūaur <u>eedfimtibu</u> .	BV 1892, 145, 2
Waiūla ar kruftojumeem nekad nenodroūchina <u>eedfimtibu</u> .	Z 1898, 8, 103
<u>Eedfimtība</u> dod gara ūpehjas. Apkahrtne wiņas modina, win-grina, attihfta.	Prk 1899, 9

Ļoti neadekvāti pamatvārdnīcā un papildsējumos atspoguļoti jaundarinātie salikteni ar pirmo komponentu *daiļ-* (Baldunčiks 2014). Visā vārdnīcā nav reģistrēti vairāki samērā plaši pazīstami vārdi ar *līdz-*, piemēram, *līdzcīlvēks* un *līdzdalībnieks* (abus lieto kopš 19. gs. 70. gadiem), *līdzjūtība* (lieto jau kopš 1880. gada), *līdzspēlētājs* (kopš 19. gs. 80. gadiem), *līdzvainība* (kopš 19. gs. beigām), *līdzstrāva* (kopš 20. gs. sākuma), *līdzgaitnieks* (pazīstams jau 20. gs. 20. gadu sākumā). Turklāt vārdam *līdzspēlētājs* sākotnēji bija kāršu spēlētāja nozīme, vēlāk to papildināja dažādu loteriju dalībnieka un aktieru trupas dalībnieka nozīme, tad – mūsdienās visvairāk pazīstamā nozīme – sporta spēļu komandas loceklis (sal. ar LLVV sašaurināto traktējumu).

Dažos gadījumos vārdnīcas papildinājumu sastādītāji bija pamanījuši kāda vārda trūkumu mikrosistēmā, piemēram, pirmajā sējumā ir *augšņams*, bet trūkst *apakšņama*, tāpēc tas iekļauts pirmajā papildsējumā. Tomēr *augšņama* mazāk populārais sinonīms *viršņams* netika ievērots. No šahā lietotajām divām formām (*laidnis/laidis*) ME ir reģistrēts tikai variants *laidis*. Savukārt papildinājumos ir iekļauts *laidnis* (kopš 1922. gada būtībā visās šaha publikācijās lietoja vārdu *laidnis*). Jāpiebilst, ka gan ME, gan EH ļoti vāji pārstāvēta sporta leksika. Tur, piemēram, neatradīsim *līdztekas*, *kārtslēkšanu*, *pus-sargu*, *tāllēkšanu*, lai gan 20. gadu sākumā šos vārdus regulāri lietoja sporta kontekstā. Tikai papildsējumā iekļauts Latvijas naudas vienības apzīmējums

lats; šo svarīgo vārdu oficiāli pieņēma jau 1922. gada augustā, tāpēc īso šķirkli varēja ielabot korektūrā. Parasti vārdnīcā ievietotas veselas mikrokopas (visi vārdi iezīmēti kā jaundarinājumi), piemēram, *aizbildeknis*, *aizbildība*, *aizbildnis*, *aizbildnība*, *aizbildniecība* vai *tēlniecisks*, *tēlniecība*, *tēlnieks*, *tēlot*. Samērā konsekventi doti jaundarinājumu pāri ar *-kopība* un *-kopis*, tikai blakus *augļkopībai* un *cūkkopībai* nav *augļkopja* un *cūkkopja* (vārdus regulāri lieto kopš 19. gs. beigām), un pie *sakņkopības* nav vārda *sakņkopis* (regulāri lietots jau 20. gs. pašā sākumā). Arī dažās citās mikrokopās tomēr kāds pietiekami pazīstams jaundarinājums nav iekļauts vārdnīcā, piemēram, blakus *virspavēlniekam* nav *virspavēlniecības*; kopā *sabiedrīks*, *sabiedrība*, *sabiedrot* vajadzēja iekļaut arī vārdu *sabiedrotie* (reģistrēts periodikā jau 1900. gadā). Nav saprotams, kāpēc ME ir *lidmašīna*, bet citi līdzīga parauga vārdi (*kuļmašīna*, *plaujmašīna*, *sējmašīna* u. c.) nav iekļauti. Dažkārt nav uzņemti nozīmīgi atvasinājumi, piemēram, *atdarinājums*, *cīnītājs*, *latviskojums*. Vārdnīcā daļēji īstenota norāžu sistēma: atvasināts lietvārds sk. atbilstošais darbības vārds, piemēram, *saldējums* s. *saldēt*. Tomēr biežāk atvasinājumi iekļauti darbības vārda šķirkļa beigās un netiek iezīmēti kā jaundarinājumi, piemēram, *lidotājs*, *skolotājs* u. c.

Droši vien dažādi iemesli vainojami pie samērā daudzu jaundarinājumu statusa neatzišanas, resp., neiezīmēšanas ar zvaigznīti: neuzmanība (grūti pārskatāms liels materiāls, saspringts rediģēšanas darbs), nepietiekams vai dažādos laika posmos "ievākts" valodas materiāls, pētījumu trūkums u. tml. Piemēram, vārdam *plūdenis* zvaigznītes nav, bet *lūpenis*, *slēdenis*, *šņācenis*, *švīkstulis* ir iezīmēti; vārds *patvaldība* ir ar zvaigznīti, bet vārds *pašvaldība* nav iezīmēts, lai gan pēdējais ir nedaudz jaunāks jaundarinājums. *Brīvpiļseta* un *brīvosta* ir ar zvaigznīti, bet *brīvvalsts* – bez; *ārlietu* un *jaunzelts* – bez zvaigznītes, bet *iekšlietu* un *jaunsudrabs* ir ar zvaigznīti. Neiezīmēto jaundarinājumu virkni var ilustrēt ar dažiem labi pazīstamiem piemēriem: *pareizticība* (19. gs. 60. gadu jaundarinājums), *piemineklis* (domājams, ka "Pēterburgas Avīžu" jaunvārds 1862. gadā), *vakarskola* (19. gs. beigu jaundarinājums), *valde* ("Baltijas Vēstneša" jaunvārds 70. gadu sākumā). Dažkārt vārdnīcas sastādītāji, šķiet, nav izpratuši jauna leksiski semantiskā varianta vai pat homonīma rašanos, piemēram, vārda *sētnieks* otrajai nozīmei (Hausknecht) vajadzēja pielikt zvaigznīti vai vispār izdalīt kā *II sētnieks**, jo 19. gs. beigās šis vārds parādījās kā reakcija uz rusicismu *dvorņiks*, kas rakstu avotos reģistrēts jau 60. gadu otrajā pusē. Īpaša jaundarinājumu grupa ir valstu nosaukumi. Līdz 19. gs. vidum virknei valstu bija divdaļīgs apzīmējums, kur otrais komponents bija "zeme", piemēram, *Piņņu zeme*, *Poļu zeme*, *Spranču zeme*, *Vāczeme*. Jaunlatvieši, īpaši

Juris Alunāns, ieteica nosaukumus ar izskaņu *-ija*, iespējams, pēc krievu valodas parauga. Pirmā jauno nosaukumu došanas kārtā risinājās 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu sākumā, pēc tam turpinājās "Baltijas Vēstnesī" 1869. gadā un 70. gadu sākumā. Visi šie jaunie valstu nosaukumi kvalificējami kā "rakstnieku jaundarinājumi". Diemžēl vārdnīcā iezīmēšana notikusi nekonsekventi, piemēram, *Igaunija, Latgale, Turcija, Vācija* ir ar zvaigznīti, *Anglija, Austrija, Krievija, Latvija, Mazkrievija, Zviedrija* – bez zvaigznītes, bet, piemēram, *Dānijas, Polijas, Prūsijas* vārdnīcā nav (ir gan *Prūšmale*).

Jaunvārdu dokumentēšanas veidi ME (EH)

Šajā sadaļā uzmanība pievērsta ilustrējošo piemēru avotu dokumentēšanai un vārdu autorības norādēm (vai to trūkumam). Jau pavisam ieskats vārdnīcā ļauj secināt, ka avotu dokumentēšana ir vājākais posms šā lielā darba kompozīcijā. 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajos gadu desmitos apjomīgu vārdnīcu projektos dokumentēšanas darba smagums varēja koncentrēties kartotēkas līmenī (vienveidīgs avotu veidu pieraksts, konsekventi ievērots avotu sarakstā iekļauto darbu šifrējums) vai rediģēšanas līmenī, ja kartotēkā nebija labi sakārtotas pieraksta sistēmas. Ja K. Milenbahs piedalītos vārdnīcas izdošanā, droši vien daļu no manuskripta materiāla dokumentēšanas problēmām izdotos atrisināt, bet J. Endzelīnam, strādājot ar svešu manuskriptu, to bija grūti izdarīt. Izdalīdams rakstu valodas jaundarinājumus, sastādītājs uzņēmas papilddarbu, citiem vārdiem, atbildību par jaundarinājumu statusa pierādīšanu. Kā jau iepriekš minēts, pietiekami labs risinājums būtu vārda pirmās reģistrācijas sniegšana tūlīt pēc nozīmes skaidrojuma, iespēju robežās minot autoru, taču šādi gadījumi vārdnīcā ir liels retums. Jaunvārdu pasniegšanas sadaļā jau minēti daži piemēri, kuros vērojami ļoti dažādi risinājumi, piemēram, pilnīgs avotu trūkums: **abinieks** – Amphibie.* Ļoti mazinformatīvs ir arī laikraksta nosaukums (B. Vēstn.) bez gada un numura vai autora vārda saīsinājums (Lautb.) bez precizējošiem datiem. Papildgrūtības hronoloģijas noteikšanā rada norādes uz periodisko izdevumu gadagājumu, piemēram, Stari III, 58 vai A XI, 584, jo vārdnīcas lietotāju absolūtais vairākums nezina izdevuma sākumgadu. Citur citāti nemaz nav doti, tikai rakstu avotu vai citu avotu saīsinājumi. Jaundarinājumu šķirkļos sniegtos avotu datus šo rindu autors nav pārbaudījis, bet vārdnīcas recenzents J. Alunāns (1925: 1273) raksta, ka "...pārbaudot citātus no dainām vārdnīcas 1. sējumā, nācās izlabot ap pusotra simta nepareizību vienīgi dziesmu numuros.." (J. Endzelīns *Gala*

vārdos atvainojās, ka sākumā nebija īsti sapratis Mīlenbaha lietoto dainu numerāciju.)

Jaundarinājumu ilustrēšana ar konkrētā vārda izcelsmei nepiesaistītu citātu (vai citātiem) ir vēl viena vārdnīcas problēma. Lasītājam, kas, iespējams, interesējas arī par jaundarinājuma vēstures detaļām, gandrīz neko nedod (pat var maldināt) citāts no 30–40 gadus vēlāk publicēta avota, piemēram, vārdam *latvietība* ir atsauce uz žurnāla "Domas" pirmo gadagājumu (1912), lai gan vārdu ir izdevies reģistrēt 1863. gadā "Pēterburgas Avīzēs". Runājot par norādēm uz jaunvārdu autoriem, vārdnīcas sastādītājiem ir pietrūcis vēsturiskā materiāla, daļēji nācies balstīties uz sekundāriem avotiem, piemēram, norādes uz Kronvalda autorību vairākos gadījumos ir smeltas no 1905. gadā publicētās Kārļa Kundziņa grāmatas "Kronvalda Atis". Nepieciešamo pirmavotu trūkums dažkārt liedzis uzrādīt vārda darinātāju (A. Kronvaldu), piemēram, šķirkļos *cietoksnis*, *šļūdonis* un *zīmolis*. Pēdējā vārda šķirklī pat trūkst Kronvalda jaundarinājuma nozīmes 'das Bild' (Kronvalds 1868), kas atspoguļota arī K. Valdemāra 1872. gada Krievu-latviešu-vācu vārdnīcā.

Nepietiekams ekscerpēto pirmavotu klāsts dažreiz var novest pie nepareiziem spriedumiem par vārdu, to variantu un atvasinājumu attieksmēm. Vārdnīca tiek uzskatīta par autoritatīvu uzzīņu avotu, tāpēc pieļautās kļūmes var izplatīties plašākā sabiedrībā. Ilustrācijai var noderēt laikrakstā "Latvijas Kareivis" (LK 1927) publicēta raksta fragments, kur aplūkots vārds *cīņa*, kas ME nav apzīmēts ar zvaigznīti.

"Jaunu laiku darinājums ir arī *cīņa*, kas nav ne 18. gadu simteņa, ne Ulmaņa vārdnīcā atzīmēts. Vārds *cīņa* ir darināts pēc darbības vārda *cīties*, sal. Langes vārdnīcā II, 402 ("zihteess, zihteess, streben, trachten"); Stender, Entwurf eines lett. Lexici, 185 ("zihteess, kämpfen"); Bielenstein, A. Die lett. Sprache I, 379 ("cīstos, cijos, cīties, kämpfen, ringen"). No vārda *cīņa* pēc Endzelīna (sal. Mūlenbaha vārdnīcā I, 392) ir cēlies darbības vārds *cīnīties*. Pēc tādiem paraugiem kā *slaktiņš*, *strīdiņš*, kas ir patapinājumi no vācu valodas, ir vēlāk darināts *cīniņš*, sal. Lercha-Puškaiša pasakas IV, 27. Galotne *-iņš* šinī vārdā tāpat arī vārdā *kautiņš* nav pamazināmās formas galotne *-iņš*, bet atbilst lejsvācu galotnei *-inge* = augšvācu galotnei *-ung*."

Konstantīns Karulis (2001: 177) jau aizrādījis, ka J. Endzelīna versija (*cīnīties* no *cīņa*) nesaskan ar šo vārdu lietošanas hronoloģiju. Avotu izpēte liecina, ka darbības vārds *cīnīt[ies]* lietots 18. gs. un jau 19. gs. pirmajā pusē ietvēra samērā plašu semantisko nianšu gammu. Ar nozīmi 'cīņa' parasti tika lietots vārds *cīnīšanās*, senāk – *cīnīšana*, sal.:

cīņa

Greeķeri ftahweja drohšchi prettim, un aisdfinne eenaidneekus .. nokaudami teem daudf ļaudis. Šchahdâ gruhtâ <u>3ihniščanâ</u> ilgi gohdam paftahwejušchi, tee šadfirdeja..	LA 1824, 44, 3
..bija patte karftaka <u>3ihniščana</u> ..	TLD 1846, 3, 17
Gattaws šawu <u>3ihniščanohs</u> juhšu laimei uppureht, es nah3u pee jums bes 3ittahm bruņņahm, kâ ween ar pilnigu usti33ibu.	PAv 1862, 7, 61
..peh3 leelas <u>3ihniščanahs</u> ..	PAv 1865, 16, 156
..kad to labbu <u>3ihniščanu</u> bij 3ihnijees..	CB 1865, 18, 132
..kur <u>3ihniščanahs</u> , weenprahtibas un brahlibas gars walda!	DunB 1868, 20, 78
..pašķubbina uf <u>3ihniščanohs</u> ftarp šcheem kohreem..	BV 1869, 20, 153
Nu buhtu laikal šawu 3eļļu un <u>3ihniščanohs</u> ušahkt..	BV 1870, 22, 173 {A.K.}
Борьба – karšch; <u>zihnischanahs</u> – Kampf; Ringen	KLVV 1872, 24
..tad ap Lutera laikeem i3ehlals ihfti nahwiga meera=laiku <u>3ihniščanahs</u> ftarp pilšeešcheem un muifchneekeem.	BV 1872, 38, 301 {A.K.}
..lozekļu sparigs weiklums un lunkanums, nadšiba un stiprums <u>zihņās</u> .	SDP 4 1873, 94 {A.K.}
..un wišās <u>3ihņās</u> ftahwoščai armijai nepeekuhftošcha duhščiba wehleta..	MV 1877, 27, 211
.. <u>3ihniņâ</u> ar pretigeem wehjeem..	B 1878, 1, 2
..pulkft. 9 wakarâ eēšahkahs mirejam nahwes <u>3ihniņsch</u> , kuŗsch wilkahs trihs ftundas..	BZ 1878, 17, 137
Paščuftereščanahs <u>3ihniņsch</u> .	B 1883, 14, 2
..un tagad eēšahkas leelakâ <u>3ihņa</u> .	Pag 1883, 26, 213
..kâ gaiščakais moments ufluhkojamas Sengaleešču <u>3ihņas</u> ..	BV 1884, 106, 1

1887. gadā "Baltijas Vēstneša Pielikumā" publicēta A. Kronvalda runa, ko viņš esot teicis 1872. gada 3. janvārī. Tur atrodams vārds *cīņa*, taču šā teksta pilnīgu autentiskumu var apšaubīt, jo citās 1872. gada oriģinālpublikācijās Kronvalds lietojis vārdu *cīnišanās*. Tabulā ietvertie citējumi (norāde A.K. – Atis Kronvalds) liecina, ka vārds *cīņa* lietots jau 70. un 80. gados, nevis no 1890. gada, kā uzskata K. Karulis (2001: 177). Kārļa Kalniņa stāsta "Ozolkalniešu mācītājs" (Rīga, 1883) 17. lappusē atrodam vārdus *cīņa*, *cīnītājs*, *cīniņš* un *cīnīties*. Domājams, ka laikā, kad garos atvasinājumus ar *-šana* sāka aktīvi

pārveidot īsākās formās, rakstnieki un žurnālisti ķērās arī pie vārda *cīnīšanās*, un tādā veidā radās gan *cīņa*, gan *cīniņš* (sal. līdzīgu attīstību: *sēdēšana* → *sēde*; *patērēšana* → *patēre/patēriņš*). Ņemot vērā reālo situāciju, apgalvojums, ka *cīņa* darināts no *cīnīt* (turpat), jāuzskata par sholastisku prātojumu.

Secinājumi

Strādājot pie vārdnīcas materiālu krāšanas un šķirkļu rakstīšanas, K. Mīlenbahs novēroja ļoti aktīvu latviešu leksikas attīstību, tāpēc saprotama viņa vēlme kaut kā izcelt šo jaunrades procesu, iezīmējot jaundarinājumus ar zvaigznīti. Visumā viņam izdevies reģistrēt samērā daudzus 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma jaunvārdus, papildinot tos arī ar 50.–70. gadu jaunvārdiem. Šo darbu turpinājuši J. Endzelīns un E. Hauzenberga. Diemžēl vārdnīcas šķirkļu neviendabīgā struktūra un no rakstu avotiem iegūtā materiāla nepietiekamais apjoms un tematiskais plašums neļāva nodrošināt daudzus jaundarinājumus ar atbilstošu lingvistisko un faktoloģisko informāciju. Daļai neapšaubāmu jaundarinājumu zvaigznītes nav.

Jaundarinājumu kopumā saskatāmas iezīmes, kas ļauj izteikt pieņēmumu par valodu kontaktu, īpaši tulkošanas, lielo lomu latviešu leksikas attīstībā. Tieši tulkošanas vai svešvalodā izteiktā satura atstāstīšanas procesā latviešu valodā izveidoti simtiem kalku, – bijusi nepieciešamība meklēt latviešu ekvivalentus vēl nenosauktām, neapzīmētām parādībām, objektiem un abstraktiem jēdzieniem. Otrā līnija jaundarinājumu kopumā ir poētiskās izteiksmes bagātināšana, atvasināšanai it īpaši izmantojot derivatīvās galotnes.

Ņemot vērā vārdnīcā ietvertā valodas materiāla izteiktu daudzslāņainību, pat zināmā mērā pretrunīgumu, ar zvaigznīti iezīmētie jaundarinājumi (atmetot nelielu skaitu pārāk samākslotu darinājumu), iespējams, ir viendabīgākais kopums visā vārdnīcā.

Vārdnīcas šķirkļu ilustratīvā materiāla, resp., avotu dokumentēšana ir vārdnīcas vājākā vieta, kas visvairāk traucē, izmantojot vārdnīcu pētniecībai.

Literatūra

1. Algeo, J. (1993). *Fifty Years Among New Words: A Dictionary of Neologisms 1941–1991*. Edited by John Algeo. With the assistance of Adele S. Algeo. Cambridge University Press.
2. Alunāns, J. (1925). Latviešu valodas vārdnīca. (Lasītāja piezīmes). *Latvis*, Nr. 1240, Nr. 1273, Nr. 1274.

3. Alunāns, J. (1926). Latviešu valodas vārdnīca. (Lasītāja piezīmes). *Latvis*, Nr. 1296, Nr. 1297, Nr. 1326, Nr. 1379, Nr. 1380.
4. Ancītis, V. (1967). Vārdu tēvs. *Padomju Zeme*, Nr. 45.
5. Ārons, M. (1925). Mūsu jaun- un vecvārdi. *Rīgas Ziņas*, Nr. 65.
6. Baldunčiks, J. (2008). Piezīmes uz "Latviešu etimoloģijas vārdnīcas" malām. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krāj., 12 (1). Liepāja, 7–18.
7. Baldunčiks, J. (2010). Daži papildinājumi "Latviešu etimoloģijas vārdnīcai". *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krāj., 14 (1). Liepāja, 19–27.
8. Baldunčiks, J. (2012). Pārskats par nozīmīgākajām vienvalodas vārdnīcām: skaidrojošās vārdnīcas, svešvārdu vārdnīcas, etimoloģijas vārdnīca, slenga vārdnīca. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 108–190.
9. Baldunčiks, J. (2014). Salikteņi ar *daiļ-* latviešu valodā: vēsturisks pārskats. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krāj., 18 (1). Liepāja, 14–32.
10. Baltiņš, M. (2015). Par jaunradīto (jaunieteikto) vārdu marķēšanu terminoloģiskos un leksikogrāfiskos izdevumos. *Vārdnīcas un valoda*. Jura Baldunčika un Andreja Veisberga red. Valsts valodas komisija. Raksti, 7. sēj. Rīga: Zinātne, 53–69.
11. Bendiks, H. (1952). "Pēterburgas Avižu" cīņa par latviešu literārās valodas vārdu krājuma izveidi. *Karogs*, Nr. 10, 1132–1145.
12. Blese, E. (1924). K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 4, 478–481.
13. Blese, E. (1932). Latviešu literāriskā valoda. *Latvieši. 2. rakstu krāj.* Prof. F. Baloža, P. Šmita un A. Tenteļa red. Rīga: Valters un Rapa. 375–398.
14. Bušs, O. (2000). Eduarda Ozoliņa "Vāciski-latviskā vārdnīcā" iekļautie Jāņa Endzelīna un citu autoru jaunvārdi. *Linguistica Lettica*, Nr. 7, 252–257.
15. Druvietē, I. (2014). *Kārlis Mūlenbahs un viņa laikmets*. Sast. Ina Druvietē; atb. red. Sarmīte Lagzdīņa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
16. Ēdelmane, I. (1983). Augu nosaukumi K. Mūlenbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīcā. *Valodas aktualitātes – 1983*. Rīga: Zinātne, 48–57.
17. Karulis, K. (2001). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.
18. Kronvalds, A. (1868). Cilvēka iekšīgs un ārīgs veids. *Draugs un Biedris*, Nr. 24.
19. Kušķis, J. (1987). Kronvalda Atis un latviešu valoda. *Varavīksne. 1987. Literārā mantojuma gadagrāmata*. Rīga: Liesma, 186–201.
20. Ligoņņū, J. (1925). K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 204.
21. Laua, A. (1969). *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
22. LK. (1927). Kā cēlušies militārlietu latvju vārdi. Pēc Dr. phil. Zēvera apskata. *Latvijas Kareivis*, Nr. 96.
23. Loja, J. (1968). *Valodniecības pamatjautājumi*. Otrais, pārstrādātais izdevums. Rīga: Zvaigzne.
24. Milēnbahs, K. (1910). Kas darīts un darāms latviešu valodas izpētīšanā. *Mājas Viesis*, Nr. 51.

25. Nīdermanis, M. (1924). K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 8, 204–209.
26. Sviķe, S. (2012). Informative Value of Introductions to Bilingual Dictionaries: Latvian Practice. *Economics and Culture*, Vol. 6. Rīga: The University College of Economics and Culture, 269–279.
27. Veisbergs, A. (2015). Latviešu-angļu vārdnīca – vēsture, papildināšana un pārbūve. *Vārdnīcas un valoda*. Jura Baldunčika un Andreja Veisberga red. Valsts valodas komisija. Raksti, 7. sēj. Rīga: Zinātne, 134–160.
28. Zēvers, J. (1928). Prof. J. Endzelīna etimoloģijas Mülenbacha vārdnīcā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 10, 301–314.

Avoti

- Aus – Austrums (ž.)
 Ausek – Auseklis (ž.)
 B – Balss (l.)
 BV – Baltijas Vēstnesis (l.)
 BZ – Baltijas Zemkopis (l.)
 CB – Ceļa Biedris (l.)
 Druva – Druva (ž.)
 DunB – Draugs un Biedris (l.)
 EH – Endzelīns J., Hauzenberga E. *Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha "Latviešu valodas vārdnīcai"*. 1.–2. sēj. Rīga, 1934–1946.
- KLVV 1872 – Krievu-latviešu-vācu vārdnīce. Maskava: Tautas apgaismošanas ministrija.
- LA – Latviešu Avīzes (l.)
 ME – Milēnbahs K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Red., pap., turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj. Rīga, 1823–1932.
- MV – Mājas Viesis (l.)
 Pag – Pagalms (ž.)
 PAv – Pēterburgas Avīzes (l.)
 SDP 4 1873 – Sēta, Daba, Pasaule. 4. burtn. Rīga, 1873.
- TLD – Tas Latviešu Draugs (l.)

SOME ISSUES OF REGISTERING NEW COINAGES
IN MĪLENBACHS–ENDZELĪNS DICTIONARY
OF LATVIAN LANGUAGE

Summary

The paper deals with a set of issues concerning new coinages (marked by an asterisk) in Milēnbachs–Endzelīns Dictionary of Latvian Language (*Milēnbaha–Endzelīna latviešu valodas vārdnīca*). Milēnbachs names these coinages “writers’ new creations” in Latvian, and “neologismen” in German.

The aim of the paper is three-fold: 1) to examine different kinds of presentation of asterisked new coinages in the dictionary; 2) to analyse the corpus of new coinages using a selection of asterisked words from several longer passages, covering approximately 25% of the total number of pages (5480); 3) to check the validity of quoted illustrations exemplifying entry words, and documentation of sources.

The study shows that in the beginning (A-B) the compiler places the asterisk inconsistently, only later a regular approach is applied: **bumbuotava*** – die Kegelbahn. In general, the dictionary comprises the majority of new coinages, although sometimes words coined in the 1850s and 1860s are also included, and, controversially, some true neologisms are missing (e. g. *aptumsums* ‘eclipse’, *plaujmašīna* ‘harvester’). In a number of cases, the compiler demonstrates inconsistency of marking / non-marking very similar items. However, the research reveals that many asterisked words are coined on the patterns of adominant contact language, so it can be said that the role of translation in enriching Latvian lexis is considerable.

The weakest point concerning the new coinages is the doubtful value of many quoted illustrations, as they do not reveal the original circumstances, a concrete text confirming the act of coining and / or the coiner of the word. In a number of cases the dictionary provides the name of the coiner, but not the original source. Generally speaking, the compiler created an interesting feature: marking recent coinages so that the creativity of different authors is displayed in the dictionary. However, insufficient amount of citations and inconsistent approach to revealing of authorship did not allow to fully achieve the intended goal.

Anitra Roze

JAUNVĀRDU KONCEPCIJA: ĪSS IESKATS LATVIEŠU, LIETUVIEŠU UN KRIEVU LINGVISTISKAJĀ TEORIJĀ

Strādājot pie "Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas" (turpmāk MLVV) rediģēšanas un papildināšanas, Latviešu valodas institūta leksikogrāfu darba grupa nonāca pie atziņas, ka cita starpā būtu lietderīgi un nepieciešami papildināt vārdnīcas tekstu ar jaunvārdu materiālu. Šī iemesla pēc radās nepieciešamība noskaidrot – kuri vārdi ir, bet kuri nav uzlūkojami par jaunvārdiem, kā arī – vai vārdnīcas tekstā iekļautie jaunvārdi būtu īpaši jāmarķē. Lai rastu atbildes uz minētajiem jautājumiem, pie MLVV strādājošie leksikogrāfi pievērsās padziļinātai jaunvārdu teorijas izpētei angļu, vācu, lietuviešu, krievu un, protams, pirmām kārtām latviešu lingvistiskajā literatūrā.

Konkrētā pētījuma autore izpētes procesā pievērsusies pēdējās trīs valodās (lietuviešu, krievu un latviešu) atrodamajai teorētiskajai literatūrai, kurā tādā vai citā aspektā minēti un aplūkoti jaunvārdi jeb neoloģismi. Uzreiz jāteic, ka lietuviešu teorētiskās literatūras izpētei šobrīd veltīts vismazāk laika, aplūkots vienīgi Lietuviešu valodas institūta izveidotais "Lietuviešu valodas jaunvārdu korpuss" (*Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* skat. *naujazodziai.lki.lt*) un tā instrukcija jeb teorētiskais pielikums.

Pētījuma mērķis bija noskaidrot:

- 1) kāds ir hronoloģiskais kritērijs, lai vārds tiktu uzlūkots par jaunvārdu, resp., cik ilgi vārds saucams par jaunvārdu, bet kad tas jau atzīstams par stabilu vispārlietojamās leksikas daļu;
- 2) vai par jaunvārdiem uzlūkojam tikai jaunos leksiskos darinājumus, aizguvumus vai arī jau esošo vārdu jaunās nozīmes;
- 3) vai skaidrojošajā vārdnīcā ievietotie jaunvārdi būtu īpaši marķējami.

Vispirms par to, ko atrodam latviešu lingvistiskajā literatūrā, kurā aplūkota jaunvārdu problemātika.

"Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā" jaunvārds jeb neoloģisms skaidrots kā '**vārds, kas darināts**, parasti, lai nosauktu pirms tam

nepazīstamu vai ar svešas cilmes vārdu apzīmētu **konkrētā laikā** valodas lietojumā **aktuālu jēdzienu** [šeit un turpmāk izcēlums tekstā autore. – A.R.]. Tālākajā šķirklā tekstā atrodam paskaidrojumu: "Katram laikposmam var būt savi raksturīgi jaunvārdi, piemēram, 19. gs. beigās jaunvārdi bija *vēsture, burtnīca, zinātne*, mūsdienās – *datne, tiešraide, viedkarte, zibatmiņa, zīmols*." (VPSV 2007: 174) No šīs definīcijas varētu secināt, ka **jaunvārds ir darināts (ne aizgūts?) vārds, kas apzīmē konkrētā laikā aktuālu jēdzienu**.

Turpmākie latviešu valodnieku pētījumi, kuros runāts par neoloģismu jautājumiem, aplūkoti secībā no senākā uz jaunāko.

Netieši neoloģismiem "Latviešu valodas kultūras jautājumu" 6. laidienā (1970) pieskārusies Inese Ēdelmane. Savā rakstā "Daži vārdu krājuma bagātināšanas veidi" viņa atzīst: "Viens no visvairāk izplatītajiem paņēmieniem jaunu reāliju apzīmēšanai ir **jaunu leksisko nozīmju veidošana jau esošajiem vārdiem**. Tā rodas aizvien vairāk vārdu un sarežģītu semantisko struktūru – daudzām leksiskām nozīmēm, daudziem un dažādiem lietojuma variantiem. Taču jāraugās, lai vārdu daudznozīmīgums [...] un to dažāda lietojums neradītu pārpratumus." (Ēdelmane 1970: 71) Varētu domāt, ka tādējādi par jaunvārdiem uzlūkotas arī jau esošo vārdu jaunās nozīmes, tomēr tālāk redzam, ka jauno nozīmju veidošana atzīta tikai par vienu no vārdu krājuma bagātināšanas veidiem, bet ne par jaunvārdiem, jo tālāk šai pašā rakstā varam lasīt, ka **jaunvārdu veidošana ir cits vārdu krājuma bagātināšanas veids**. Turpat piebilsts, ka lielum lielais jaunvārdu vairums ir atvasinājumi (ar piedēkļiem vai priedēkļiem) un salikteņi (skat. Ēdelmane 1970: 72). Attiecībā uz hronoloģiju jeb laika pārbaudi I. Ēdelmane raksta: "Katram valodā ienākušam jaunam vārdam, katrai jaunai vārda leksiskajai nozīmei, tāpat arī katram jaunam nozīmes lietojumam [jaunai nozīmes niansei? – A.R] **ir jāiztur laika pārbaude. Jaunā vārda, jaunās vārda nozīmes vai jaunā lietojuma nostiprināšanos galvenokārt nosaka dzīvē radusies nepieciešamība**." (Ēdelmane 1970: 73)

"Latviešu valodas kultūras jautājumu" 17. laidienā (1982) jaunvārdu jautājumus, konkrēti – jaunvārdus nesaisītā valodā rakstītos tekstos, aplūkojis Ojārs Bušs. Savā rakstā O. Bušs izmanto jēdzienu "**jaunie vārdi**" un iedala tos 1) eksotismos, t. i., aizguvumos, kas apzīmē mums mazāk pazīstamām zemēm un novadiem specifiskas reālijas, 2) jaunus svešvārdos, kuri ienāk galvenokārt ar dažādu nozaru terminoloģijas starpniecību, un 3) latviskas cilmes jaunvārdos (skat. Bušs 1982: 87). Aplūkojot jaunus svešvārdus, O. Bušs raksta: "**Par jaunvārdiem tos daudz maz droši var saukt tajos gadījumos, kad**

jauns ir arī šo vārdu apzīmētais jēdziens [...] Sastopot tekstā līdz šim nedzirdētu terminu, lasītājs var būt gandrīz pārliecināts, ka attiecīgās nozares speciālistiem šis vārds jau ir labi zināms. [...] Īsti par jaunvārdiem nevar atzīt arī mazpazīstamos neterminoloģiska rakstura svešvārdus, piemēram: *epatēt, markants, perlustrēt*, tomēr tie vēl rada zināmu **neoloģismiem tipisku negaidītības efektu**, tādēļ ir šeit pieminami." (Bušs 1982: 87)

Arī runājot par latviskas cilmes jaunvārdiem, O. Bušs uzskata, lai cik neparasti tie liktos, gandrīz nekad nav iespējams ar pilnu pārliecību apgalvot, ka tie ir kaut kas līdz šim nekur un nekad nebijis. (Bušs 1982: 87) Tādējādi varētu secināt, ka īstu jaunvārdu valodā praktiski nav, jo pat gadījumos, kad sabiedrība tos uztver par jauniem, tie, visticamāk, jau kādu laiku ir cirkulējuši nosacīti specifiskā, norobežotā vidē, būdami speciālās leksikas, resp., terminu, statusā. Attiecībā uz jaunvārdu darināšanu O. Bušs kā visproduktīvāko paņēmieni min saliekteņu veidošanu (skat. Bušs 1982: 88). Lielāko daļu savā rakstā minēto jaunvārdu O. Bušs tomēr atzīst par **potenciāliem vārdiem**, kā otru grupu izdalīdams **okazionālos vārdus** (skat. Bušs 1982: 89/90). Resp., par neoloģismiem (kaut ar iebildi) uzlūkoti vārdi, kuri apzīmē jaunus jēdzienus, vārdi, kuri pazīstami lielākajai sabiedrības daļai, tie var būt gan svešvārdi (resp., aizguvumi), gan latviskas cilmes darinājumi.

Jaunvārdu jautājumiem O. Bušs vēlākā laikā pievērsies vairākkārt. Tā krājuma "Linguistica Lettica" 2. numurā (1998), aplūkojot pamatā okazionālos jaunvārdus, O. Bušs pie **jaunvārdiem, kas veidoti, lai nosauktu faktu vai parādību, kam līdz šim leksiska** (resp., vienvārdiska) **apzīmējuma nav bijis**, minējis vārdus *sunkopība, sunupuika*, bet pie okazionālajiem jaunvārdiem, kas lietoti ironijas izpaušmei, – vārdu *bučmūlītis*. (Bušs 1998: 38, 39) Jāpiebilst, ka rakstā aplūkoti tikai leksiskie neoloģismi. Par vārdu jaunajām nozīmēm kā jaunvārdiem, resp., par semantiskajiem neoloģismiem, runāts netiek.

Krājuma "Linguistica Lettica" 7. numurā (2000) O. Bušs aplūkojis Eduarda Ozoliņa vārdnīcā iekļautos Jāņa Endzelīna jaunvārdus. Teorētiskā ziņā šajā rakstā neko jaunu neatrodam. Interesanti tomēr šķita atzīmēt, ka apskatītajā vārdnīcā jaunvārdi (pēc K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcas" parauga) no pārējo vārdu korpusa izcelti ar īpašu marķējumu – zvaigznīti (*). (Bušs 2000: 253) Šāds jaunvārdu marķējuma veids šobrīd, darba variantā, tiek izmantots arī "Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā".

Neoloģismu jautājumiem savās publikācijās gan viens pats, gan ar līdzautoriem pievērsies arī Andrejs Veisbergs. Tā rakstā "Jaundarinājumi lat-

viešu valodā 21. gadsimtā” A. Veisbergs (kopā ar Maiju Brēdi, Guntu Ločmeli, Arvilu Šalmi un Venetu Žīguri), runājot par jaunvārdiem, izsaka domu, ka ikviens neoloģisms sākumā ir bijis okazionālisms. Autori atzīst, ka sinhronā skatījumā parasti ir grūti izvērtēt, kurš okazionālisms varētu kļūt par neoloģismu, un precizē, ka tam nepieciešami vismaz trīs līdz pieci gadi. (Veisbergs, Brēde, Ločmele, Šalme, Žīgure 2009: 211) Tiek norādīts, ka vairākums okazionālismu ir salikteņi, atvasinājumi un aizguvumi, kā arī, ka valodā iesakņojas un neoloģismu statusu visbiežāk gūst aizguvumi un valodas normām un tradīcijām pieņemamāki veidojumi. Starp okazionālismiem rakstā minēti vārdi *dižpārdoklis*, *gejfilma*, *bučmūlītis*, bet par tipiskiem neoloģismiem dēvēti *atmežošana*, *jūrmalgeita*, *eirozona*, *lūzeris*, *fīča*, *friks*, *iespringt*, *apgreidot*, *aptrakt*. (Veisbergs, Brēde, Ločmele, Šalme, Žīgure 2009: 213) Resp., par jaunvārdiem tiek uzskatīti gan pašcilmes vārdi, gan aizguvumi, tostarp sarunvalodai un slengam piederīgie.

Rakstā minēti vairāki jaunvārdu un okazionālismu veidošanas iemesli, no kuriem kā galvenos varētu minēt: 1) jaunu parādību un lietu apzīmēšana, piemēram, *eirozona*, *goblins*, 2) jaunu apzīmējumu veidošana jau zināmām lietām un parādībām, piemēram, *zīmols – brends*, *audits – revīzija*, 3) profesionālismu, terminu iekļūdināšana vispārīgā lietojumā, piemēram, *inlains*, *fertils*, *spots*, *kastings*, *snūkers*, *skeletons*, 4) stilistiski ekspresīvi nolūki, vārdspeles, piemēram, *eksresnītis*, *stulbjēls*.

Secinot, ka vairākums jaunveidojumu joprojām tiek radīti, izmantojot tradicionālos vārddarināšanas paņēmienus – atvasināšanu, salikteņu veidošanu, metaforisko pārnēsumu un tradicionālo aizgūšanu –, kā piemēri minēti *mēbeļnieks*, *redzējums*, *kinotusētājs*, *struktūrpālīdzība*, *ministrēšana*, *atmežošana*, *narkošanās*, *apšmaidīt*, *ietusēt*, *zaļais tārps*. Nevaram nepamanīt, ka nule uzskaitītajā piemēru virknē divi pēdējie ir nevis leksiskie, bet semantiskie neoloģismi. Par semantiskajiem neoloģismiem rakstā runāts arī semantiskās aizgūšanas kontekstā, minēts, ka daudziem veciem aizguvumiem parādās jaunas nozīmes, tajā skaitā latviskās izcelsmes vārdiem, un ka šo tendenci parasti veicina plašāka polisēmija angļu valodā, salīdzinot ar vārda nozīmi latviešu valodā. Šajā kategorijā minēti piemēri – *pele*, *vīruss*, *zālite*, *zvaigzne*, *zaļais rullēt*. (Veisbergs, Brēde, Ločmele, Šalme, Žīgure 2009: 215) Angļu valodas ietekme norādīta arī attiecībā uz jaunu vārddarināšanas paņēmienu rašanos, kā arī uzsvērts, ka galvenais jaunvārdu veidošanas paņēmiens ir aizgūšana. (Veisbergs, Brēde, Ločmele, Šalme, Žīgure 2009: 219)

Citā savā publikācijā "Jaunvārdi un valodas attīstības virziens" A. Veisbergs pie jaunvārdiem plašā nozīmē min salikteņus, vārdkopas, aizguvumus, kā arī jaunu nozīmju izveidi. Resp., par jaunvārdiem uzlūkoti gan leksiskie, gan semantiskie neoloģismi. Tālāk A. Veisbergs raksta: "Valodnieku un nevalodnieku diskusija par jaunvārdiem parasti norit tradicionālās dihotomijas ietvaros – svešs (implicēti nevēlams) vai pašcilmes veidojums." Uzskaitot virkni nu jau bijušo jaunvārdu, A. Veisbergs starp tiem min *čats, čīps, fans, bums, (dator)pele, nūjot, rullēt, saziņa, zīmols, aprūpe, pieeja, aprīte, šarmēt, mediji, (at)mazgāt, sviests*. Kā redzams, starp šiem arī ir vairāki semantiskie neoloģismi.

Apkopojot secināms, ka tradicionāli par jaunvārdiem tiek atzīti vienīgi leksiskie jaunveidojumi (gan pašcilmes vārdi, gan aizguvumi), savukārt pēdējās desmitgadēs jaunvārdu statusā nonākuši arī semantiskie neoloģismi. Attiecībā uz hronoloģiskajiem kritērijiem nekas noteikts sacīts nav. Vārda ceļš no okazionālisma uz neoloģismu minēts 3–5 gadu ietvaros, bet par neoloģismu uzlūkots vārds, kurš apzīmē sabiedrībā zināmu, pazīstamu jaunu jēdzienu.

Lietuviešu lingvistiskajā tradīcijā (cik mums ļauj spriest "Lietuviešu valodas jaunvārdu korpusa" koncepcija) par jaunvārdiem tiek uzlūkoti gan leksiskie neoloģismi, (tostarp aizguvumi, resp., svešas saknes vārdi, kam pievienotas lietuviskas galotnes, priedēkļi un piedēkļi, kā arī pašcilmes vārdi ar lietuviešu valodā jau fiksētām saknēm) gan modeļi, kas aizgūti no citām valodām, gan semantiskie neoloģismi – jau esošo vārdu jaunās nozīmes.

Jaunvārdu korpusā fiksēti gan literārās valodas vārdi, gan sarunvalodas vārdi. To noteikšanas hronoloģiskais kritērijs nav īsti skaidrs, jo datubāzē atrodami samērā daudzi valodā sen iesakņojušies, labi pazīstami vārdi ar jau zināmām nozīmēm, vārdi, kuri, šķiet, jau kādu laiku kļuvuši par stabilu vispārlietojamās leksikas daļu, piemēram, *adžika* 'adžika', *afroamerikietis* 'afroamerikānis', *arachnofobija* 'arahnofobija', *aromaterapija* 'aromaterapija', *bagetē* 'bagetē', *baklava* 'baklava', *blenderis* 'blenderis', *dendroparkas* 'dendroparks', *ekskluzīvas* 'ekskluzīvs', *ekstremālas* 'ekstremāls', *feministas* 'feminists'. Ir norādīts gads, kurā vārds ir iesniegts datubāzē, laiks, kad tas atjaunots šai bāzē, kā arī sniegta norāde par to, vai vārds valodā joprojām tiek lietots. Instrukcijā kā svarīgākais kritērijs vārda ievietošanai datubāzē minēts tas, ka vārds nav atrodams nevienā no 21. gs. lielākajām lietuviešu valodas skaidrojošajām vārdnīcām, kā arī – ka datubāzē fiksēti šajās vārdnīcās neesošie vārdi, kas radušies laikposmā no 20. gs. pēdējās desmitgades līdz 21. gs.

sākumam (pamatā tie ir vārdi, kuri, kā jau tika norādīts, ir kļuvuši par stabili leksikas daļu). Korpusā aplūkojami arī jaunākā laikā radušies jaunvārdi *sno-riada* 'snoriāde' (vārds radies pēc bankas "Snoras" bankrota), *olimpicenas* 'olimpicēns' (skaidrojuma versija: 2012. gadā ķīmiķi par godu olimpiskajam spēlēm radīja jaunu molekulu, ko nosauca šādā vārdā), *ispiritukēs* 'iešļūcenes', *plaktainis* 'mūzikas stils – divu vai vairāku skaņdarbu sajaukums' (*plakti* liet. val. 'kult', vārds veidots kā atbilsme angļu *mash-up*), *selfis* 'selfijs, fotopašportrets', *patiktukas* 'no liet. val. *patikti* 'patikt', veidots kā atbilsme sociālajos tīklos lietotajam angļu *like*' un citi.

Secināms, ka lietuviešu valodā par jaunvārdiem uzskatīti gan leksiskie, gan semantiskie neoloģismi, turklāt gan valodā jau nostabilizējušies vārdi, tādi, kuri valodā ienākuši 20. gs. pēdējā desmitgadē, gan pavisam jauni darinājumi, aizguvumi un jaunās nozīmes.

Aplūkojot krievu valodnieku rakstīto par jaunvārdiem, varam atrast vairākas jaunvārdu definīcijas.

1. Marta Apetjana jaunvārdus definē kā vārdus vai vārdu savienojumus, kas valodā radušies sociālpolitisku pārmaiņu, zinātnes un tehnikas attīstības, jaunu sadzīves apstākļu rezultātā un ir paredzēti, **lai apzīmētu jaunus, agrāk nepazītus priekšmetus, parādības, kā arī jaunus jēdzienus**. Atzīmēts turklāt, ka jaunvārdi konkrētajā vēstures periodā ir **pilnīgi jaunas leksiskas vienības, vārdi, kas vēl nav kļuvuši par aktīvā vārdu krājuma daļu**, tāpēc daļai lietotāju var būt sveši. Turklāt tie var būt gan vārdi, kas veidoti, izmantojot valodā esošos vārddarināšanas modeļus un likumības, gan arī aizguvumi no citām valodām. (Апетян 2014: 670) Tiek uzsvērts, ka jaunvārdi, kuri ienākuši valodā kā jaunu jēdzienu apzīmētāji, ilgu laiku var palikt pasīvas leksikas krājumā, vismaz tikmēr, kamēr jaunienākušie jēdzieni negūs vispārēju atpazīstamību. Ar laiku tie vai nu kļūs par aktīvās leksikas daļu, vai arī tiks aizmirsti.

2. Krievu valodas stilistikas pētnieces Irinas Golubas ieskatā par jaunvārdiem uzlūkojami **vārdi, kuri saglabājuši novitātes, svaiguma izjūtu**. Atzīmēts, ka termins "neoloģisms" sašaurina un konkretizē jēdzienu "jauns vārds": aplūkojot jaunus vārdus, tiek ņemts vērā tikai laiks, kad tie ienākuši valodā, savukārt, **ja dēvējam vārdu par jaunvārdu, mēs uzsveram tā stilistikās atšķirības**, resp. to, ka šis vārds tiek uztverts kā kaut kas jauns, neparasts. Ņemot vērā to, ka ar laiku, lietotājiem pamazām "pierodot" pie vārda, neparastuma sajūta zūd, skaidrojošo vārdnīcu sastādītāji parasti izvairās jaunvārdiem piešķirt kādu īpašu stilistisku marķējumu. (Голуб 1997)

3. Citā publikācijā autoru grupa Ditmārs Rozentāls, Irina Goluba un Margarita Teļenkova jaunvārdus definē kā jaunus vārdus, kuri vēl nav kļuvuši par pierastiem un ikdienišķiem attiecīgo priekšmetu, jēdzienu apzīmētājiem. Autori norāda, ka jaunie vārdi, kas ikdienā tiek aktīvi lietoti un ir lietotājiem pazīstami, patiesībā nav jaunvārdi. Tiklīdz jauno vārdu sāk lietot bieži, tiklīdz vārds kļūst pierasts, tas asimilējas un stilistiski vairs neizceļas uz pārējās leksikas fona. (Розента́ль, Голуб, Теленкова 2002)

4. Krievu jaunvārdu pētniece Marina Moskaļova uzskata vārda piederību jaunvārdiem par nosacītu un vēsturiskā aspektā aplūkojamu parādību, norādot, ka zinātnieku vidū nav vienota viedokļa par to, kas ir jaunvārds. (Москалёва 2008)

Tā Nikolajs Šanskis savā 1964. gada pētījumā jaunvārdus definē kā jaunus leksiskus veidojumus, kuri **rodas** sabiedriskās nepieciešamības dēļ, **lai apzīmētu jaunus priekšmetus vai parādības, rada** lietotājā **novitātes izjūtu** un vēl **nav kļuvuši par valodas stabilās leksikas daļu**. (Шанский 1964: 158) Pēc šīs definīcijas varam secināt, ka jaunvārdu skaits valodā ir salīdzinoši neliels, jo nebūs ļoti daudz tādu vārdu, kuri apzīmē jaunus priekšmetus vai parādības, bet nav kļuvuši par leksikas daļu. Resp., ir virkne vārdu, kuri līdz šim brīdim nav fiksēti kādā no skaidrojošajām vārdnīcām, bet tie tiek lietoti plašsaziņas līdzekļos, sarunvalodā un ir lietotājiem pazīstami.

Nadežda Kotelova savukārt uzskata, ka pirmais un galvenais jaunvārda kritērijs ir **konkretizācija laika ziņā**. (Котелова 1975: 14) Neoloģismi ir jauni vārdi attiecībā pret kādu iepriekšēju laika periodu, resp., **vārdi, kuru valodā iepriekš nav bijis**. Tātad viens no jaunvārda noteikšanas kritērijiem būtu noteikt hronoloģisku atskaites punktu attiecībā pret kādu iepriekšēju laika periodu. Kā otru kritēriju viņa min vārda izplatību, saistot to ar vārda "pārvietošanos" no vienas lietojuma jomas uz citu. Trešais kritērijs skar jēdzienus "neoloģija" un "neoloģisms", resp., termins "neoloģisms" būtu attiecināms uz konkrētu vārdu – jaunvārdu, savukārt termins "neoloģija" varētu tikt uzverts kā mācība par jauno un tikt izmantots, lai apzīmētu dažādas jaunas valodas parādības: veco vārdu jaunās īpašības, stilistiskās izmaiņas, jaunu valenci, jaunas vārda leksiski gramatiskās funkcijas u. tml. (Котелова 1975: 17) Ceturtais kritērijs skar paša vārda novitātes noteikšanai izmantojamās strukturālās pazīmes. Kotelova norāda, ka priekšstats par jauniem vārdiem kā par jauniem, nemotivējot to ar vārda iekšējo struktūru, ir izplatīts nevalodnieku vidē. (Котелова 1982: 54)

Tiktāl par to, kas ir jaunvārds. Tālāk – par jaunvārdu iedalījumu.

Jau minētā I. Goluba jaunvārdus iedalījusi vairākās grupās:

1) leksiskajos jaunvārdos, kas ir lielākā jaunvārdu grupa; tie ir jaunvārdi, kuri tiek darināti pēc produktīviem, valodā jau pastāvošiem vārddarināšanas modeļiem vai aizgūti no citām valodām;

2) semantiskajos jaunvārdos, kuri rodas, piešķirot jaunas nozīmes valodā jau izsenis eksistējošiem, labi pazīstamiem vārdiem. Interesanti atzīmēt, ka šie valodā sen pazīstamie un lietotie vārdi, nozīmes maiņas rezultātā nonākot jaunvārdu statusā, maina savas iepriekšējās tematiskās grupas un pārvietojas uz pilnīgi jaunām, nereti mainot gan leksisko valenci, gan arī stilistisko un ekspresīvo nokrāsu (sk. Толяб 1997). (Līdzīgu atziņu varētu izteikt arī attiecībā uz latviešu valodu (piem., pele 'dzīvnieks', pele *dator** 'datora piederums'; uzvest 'uzsviest', uzvest. *sar. nelit.*** 'nodot, pievilt'), kaut arī latviešu valodā tradicionāli semantiskie neoloģismi netiek atzīti par jaunvārdiem, bet gan vienkārši par jaunām vārda nozīmēm.) Autore piebilst, ka semantiskie neoloģismi nereti rodas žargona ietekmē (piem., krievu 'kruts, stilīgs', 'tusēties').

Jeļena Gutina, aprakstot leksiskos jaunvārdus, uzsver, ka tie pirmām kārtām atspoguļo jaunu reāliju rašanos, savukārt tieši semantiskie neoloģismi sniedz priekšstatu par izmaiņām realitātes uztverē, par aktīvākajām lingvistiskajām asociācijām, par vērtējumu, kādu valodas lietotāji sniedz tai vai citai sabiedrības parādībai. Viņa arī norāda, ka daudzas jaunās nozīmes, resp., semantiskie neoloģismi, kuri tiek fiksēti vārdnīcās, stilistiski tiek marķēti kā raksturīgi sarunvalodai vai slengam (Гутина). Latviešu valodas analogi dotajiem piemēriem būtu *uzvest* 'nodot, pievilt', *uzlauzt* 'pieklūt datorā glabātajiem datiem, pārspējot tā drošības sistēmu' u. tml.

Turpinot aplūkot jaunvārdu iedalījumu krievu teorētiskajā literatūrā, atgriezīsimies pie I. Golubas pētījuma par jaunvārdiem, kur viņa leksiskos un semantiskos jaunvārdus dala vēl vairākās grupās:

- 1) anonīmie jaunvārdi (tādi, kuru autors nav zināms),
- 2) noteiktu autoru (parasti rakstnieku, dzejnieku) radītie jaunvārdi,
- 3) nominatīvie jaunvārdi, kuri tieši nosauc apzīmējamo jēdzienu,

* MLVV izmantots saīsinājums – datorzinātnes, informātikas termins.

** MLVV izmantots saīsinājums – neliterārās sarunvalodas vārds.

4) stilistiskie jaunvārdi, kuriem piemīt spilgta ekspresija un kuriem vienmēr ir izteikta pozitīva vai negatīva konotācija (piem., *prihvoatizācija*). Jāteic, ka bieža stilistisko jaunvārdu lietošana tomēr veicina attiecīgās konotācijas neitralizēšanos. (Голуб 1997)

Pēdējās jaunvārdu iedalījuma grupas, uz kurām norāda I. Goluba, ir:

5) valodiskie jaunvārdi (ar to domāta valoda iepretim runai, vārdi, kuri tiek lietoti noteiktu vispārzināmu jēdzienu apzīmēšanai un ar laiku kļūst par aktīvās leksikas daļu, tiek iekļauti vārdnīcās) un

6) okazionālie jaunvārdi, kuri tikuši lietoti tikai noteiktā kontekstā un tikai vienu reizi. (Голуб 1997)

Jau minētie autori Rozentāls, Goluba un Teļenkova jaunvārdus iedala arī leksiskajos un semantiskajos, turklāt atšķirības vērojamas tikai leksisko jaunvārdu aprakstā, resp., par tādiem uzlūkot gan aizgūtie, gan tādi, kuri tiek veidoti pēc produktīviem vārddarināšanas modeļiem, tālāk tos strukturējot sufiksālajos, prefiksālajos, sufiksāli prefiksālajos, salikteņos, zilbju un burtu abreviatūrās (*омон* 'omons (īpašu uzdevumu vienība milicijā)', *спецназ* 'speciālo uzdevumu vienība', *ЧНГ* 'NVS, Neatkarīgo Valstu Savienība', *ГКЧП* 'Valsts komiteja, kas izveidota ārkārtas gadījumiem') un saīsinājumos (*ном.* 'pal. (palīgs)', *зам.* 'vietn. (vietnieks)'). (Розенталь, Голуб, Теленкова 2002)

Citā pētījumā atrodams jaunvārdu iedalījums 1) aizgūtajos jaunvārdos (ar to domāti gan aizguvumi no citām valodām, gan no citiem nacionālās valodas paveidiem, resp., ārējie un iekšējie aizguvumi), 2) semantiskajos jaunvārdos (t. i., jaunu nozīmju rašanās jau esošiem vārdiem) un 3) vārddarināšanas jaunvārdos (ar to domāti jauni vārdi, kas radušies vārddarināšanas (derivācijas) rezultātā), tātad – pašcilmes jaunvārdos. Turpat atzīmēts, ka lielākā jaunvārdu daļa radusies tieši vārddarināšanas rezultātā. (Жданова 2012: 391)

T. Buceva savukārt uzskata, ka tieši ar šiem, vārddarināšanas ceļā valodā ienākušajiem jaunvārdiem saistītas vairākas problēmas: ja jaunvārdu darināšanai izmantots valodā jau sen pazīstams modelis vai arī tie darināti no valodā sen pazīstamiem vārdiem, tie vispār var netikt uztverti kā jauni. Tāpēc kā jaunvārdi tie var tikt fiksēti vienīgi tad, ja par tādiem uzskatīti leksikogrāfiskos avotos. (Бучева 2006: 9) Turklāt šai jaunvārdu kategorijai īpaši aktuāla ir "novitātes prezumpcija", resp., vārds tiek uzskatīts par jaunu tikmēr, kamēr nav pierādīts pretējais. (Денисенко 2006: 39)

Kā jaunvārdiem (pamatā aizguvumiem) bagātākās jomas pētnieki min ekonomiku, politiku, datorzinības, sportu, kultūru (pārsvārā populārās mūzikas jomu), kosmetoloģiju, kā arī profesiju, dažādu nodarbjū nosaukumus.

Daudz jaunvārdu ienāk valodā, lai apzīmētu jaunus sadzīves priekšmetus. (Апетян 2014: 670, 671)

J. Gutina šo sarakstu papildina ar parapsiholoģiju, astroloģiju un ekstrasensiem saistīto jomu un ekoloģiju. Savukārt, runājot par jau minētajiem politiskās sfēras vārdiem, viņa tiem pieskaita arī pārnestā nozīmē lietotos apzīmējumus, semantiskos neoloģismus *бархатный* 'samta' tādā nozīmē, kāda šim vārdam ir savienojumā *samta revolūcija*, resp., 'izmaiņas, kas panāktas likumīgā ceļā, bez vardarbības', *придворный* ('galma') 'tāds, kas kalpo valsts varas interesēm' u.c. (Гутина). Viņa uzsver, ka īpaši aktuāls ir metaforiskā pārnesuma modelis, resp., nozīmes, kuras izveidojušās uz līdzības pamata, piem., *alerģija* 'noliedzoša attieksme, neiecietība pret kādu, ko'. Ar laiku šī tēlainība var gan saglabāties, gan izzust (piem., *slēgts* 'slepens, nepieejams', *bībele* 'grāmata, kurā izklāstītas neapstrīdamas patiesības kādā garīgās vai praktiskās dzīves jomā'). (Гутина)

Un visbeidzot – daži vārdi par jaunvārdu vārdnīcām. Krievu valodnieki tās atzīst par vienu no mobilākajiem leksikogrāfisko izdevumu veidiem. Savukārt jaunvārdu īpaša marķēšana skaidrojošajās vārdnīcās netiek atzīta par lietderīgu tā iemesla dēļ, ka valodas vārdu krājuma bagātināšanās vienmēr apstaidz vārdnīcas sastādīšanas procesu. (Москалёва 2008) Arī Jeļena Ždanova norāda uz to, ka jaunvārdi skaidrojošajās vārdnīcās parasti netiek īpaši marķēti, bet gan iekļauti kopējā vārdu korpusā, kas pētniekam rada zināmas neērtības, jo apgrūtina jaunvārdu kā korpusa izpēti. (Жданова 2012, 388, 390)

Līdz ar to secināms, ka krievu lingvistiskajā literatūrā par jaunvārdiem uzlūkoti gan jaunie leksiskie aizguvumi, gan pašcilmes vārdi, gan arī jau esošo vārdu jaunās nozīmes. Attiecībā uz hronoloģisko ierobežojumu strikti noteiktu kritēriju nav, būtiska ir vārda novitātes izjūta un fakts, ka tas nav ticis fiksēts agrāka laika posma valodā, par ko varētu liecināt vārda atrašanās valodas skaidrojošajās vārdnīcās.

Ko, galu galā, varam secināt attiecībā uz raksta sākumā uzdotajiem jautājumiem?

1. *Kāds ir hronoloģiskais kritērijs, lai vārds tiktu uzlūkots par jaunvārdu, resp., cik ilgi vārds uzlūkojams par jaunvārdu, bet kad tas jau atzīstams par stabili aktuālās leksikas daļu?* – Vienīgais kritērijs pagaidām šķiet tas, ka vārds no lietotāju puses tiek uztverts kā jauns, iepriekš valodā nebijis vai plašam lietotāju skaitam iepriekš nepazīstams. Citi kritēriji, tostarp hronoloģiski, pārliecinoši konstatēti nav.

2. *Vai par jaunvārdiem uzlūkojam tikai jaunus leksiskos darinājumus, aizguvumus vai arī jau esošo vārdu jaunās nozīmes?* – Latviešu, lietuviešu un krievu valodnieku domas šajā jautājumā dalās. Autores ieskatā, par jaunvārdiem būtu uzlūkojamas arī vārdu jaunās nozīmes, pretējā gadījumā tās ne vienmēr būs iespējams izcelt, pamanīt līdzās jau esošajam vārda nozīmēm (pie nosacījuma, ja, piemēram, tiktu veidots kāds valodas jaunvārdu apkopojums). Iespējams arguments par labu šādai nostājai būtu arī citu valodu lingvistiskā tradīcija jaunvārdu jautājumā.
3. *Vai skaidrojošajā vārdnīcā ievietotie jaunvārdi būtu īpaši marķējami?* – Uz šo jautājumu pilnīgi noteiktas atbildes pagaidām nav. Ir argumenti gan “par” (no pētnieka viedokļa, tādējādi jaunvārdi kā kopums būtu vieglāk pamanāmi un apkopojami pētnieciskos nolūkos), gan “pret” (vārda statuss valodā var mainīties, tādējādi vārdnīcā radīsies neprecizitātes) šādu iespējamību.

Šajā rakstā jaunvārdu problemātikai veltītie jautājumi ir tikai ieskicēti. Varam cerēt, ka turpmākos pētījumos radīsies iespēja aplūkot publikācijā skartos jautājumus sīkāk, tādējādi rodot pamatotas un konkrētas atbildes uz uzdotajiem un vēl daudziem citiem jautājumiem.

Literatūra

1. Bušs, O. (1982). Jaunvārdi nesaistītā valodā rakstītos tekstos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 17. Rīga, 85–95.
2. Bušs, O. (1998). Okazionālie jaunvārdi mūsdienu publicistikas tekstos funkcionālā skatījumā. *Linguistica Lettica*, 2. Rīga: Latviešu valodas institūts, 38–42.
3. Bušs, O. (2000). Eduarda Ozoliņa “Vāciski-latviskā vārdnīcā” iekļautie Jāņa Endzelīna un citu autoru jaunvārdi. *Linguistica Lettica*, 7. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 252–257.
4. Ēdelmane, I. (1970). Daži vārdu krājuma bagātināšanas veidi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 6. Rīga: Liesma, 71–75.
5. Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas. <http://naujazodziai.lki.lt/>
6. Veisbergs, A., Brēde, M., Ločmele, G., Šalme, A., Žīgure, V. (2009). Jaundarinājumi latviešu valodā 21. gadsimtā. *Letonikas trešā kongresa zinātniskie raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 211–223.
7. Veisbergs, A. *Jaunvārdi un valodas attīstības virziens*. Iegūts no vietnes www.vvk.lv Valsts valoda – Publikācijas.
8. Апетян, М. К. (2014). Особенности русских неологизмов путем заимствования из английского языка. *Молодой ученый*, №1, 670–671.

9. Буцева, Т. Н. (2006). Итоги развития и современное состояние неологического направления русской академической лексикографии. *Русская академическая неология (к 40-летию научного направления): Матер. междунар. конф.* СПб., 7–14.
10. Гутина, Е. А. *Семантические неологизмы в современном русском языке по vietnes* <https://gutinaea.wordpress.com/>
11. Денисенко, Ю. Ф. (2006). Типы неологических словарей ИЛИ РАН и формирование их системности. *Русская академическая неология (к 40-летию научного направления): Матер. междунар. конф.* СПб., 39–46.
12. Жданова, Е. А. (2012). Лексикографическая фиксация неологизмов в словарях разных типов. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*, № 3 (1). Нижний Новгород, 388–392.
13. Котелова, Н. З. (1975). *Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкознании)*. Л., 164.
14. Котелова, Н. З. (1982). Первый опыт описания русских неологизмов. In: *Новые слова и словари новых слов*. М., 456.
15. Москалева, М. В. (2008). Неологизмы и проблема их изучения в современном русском языке. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, № 80, 246–249.
16. Розенталь, Д. Э., Голуб, И. Б., Теленкова, М. А. (2002). *Современный русский язык*. М.: Айрис-Пресс.
17. Шанский, Н. М. (1964). *Лексикология современного русского языка*. М., 423.

THE CONCEPT OF NEOLOGISM: A BRIEF INSIGHT INTO LATVIAN, LITHUANIAN AND RUSSIAN LINGUISTIC THEORY

Summary

While working on the revision of the “Dictionary of Modern Latvian” (“*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*”, henceforth *MLVV*), the lexicography team of the Latvian Language Institute focused particularly on the issue of neologisms and their analysis. In order to clarify the problematic aspects, we studied the theories on neologisms in English, German, Lithuanian, Russian and Latvian linguistic literature.

My own focus of attention was on the theoretical literature in Lithuanian, Russian and Latvian linguistics. Analysing their treatment of neologisms, the main objective was to seek answers to the following questions:

- 1) What are the chronological criteria used to define a word as a neologism? How long can a word be a neologism, and when it becomes a part of the basic vocabulary?

2) Are only new lexical coinages or loanwords considered as neologisms, or can the new meanings of existing words also be termed so?

3) Should neologisms be specifically marked in an explanatory dictionary?

Summing up the approach of Latvian linguists (such as I. Ēdelmane, O. Bušs, A. Veisbergs) to the topic of neologisms, we can see that traditionally only new lexical units (both loanwords and native coinages) are defined as neologisms, but during the recent decades, this status is also attributed to semantic neologisms. The chronological criteria are not mentioned by these authors. It has only been noted that it usually takes 3–5 years to pass from an occasionalism to a neologism, and neologism is usually defined as a word denoting a new, but well-known concept or phenomenon.

In Lithuanian linguistics, the concept of neologism encompasses both lexical neologisms (among them: borrowed foreign words i.e. their stems with Lithuanian affixes added, as well as native words coined from roots already existing in Lithuanian, and words coined following foreign patterns), and semantic neologisms (existing words used in new meanings). The database of Lithuanian neologisms contains both standard and colloquial vocabulary. The chronological criterion is unclear because many words in the database seem to be rather well-known and established words which have become part of the basic vocabulary some time ago.

In literature on neologisms by Russian linguists, however, this term is attributed to recent lexical borrowings, as well as new native words, and new meanings of already existing words. There are no strict chronological limits either – what matters is whether a word is perceived as new and has not existed in the language of an earlier period (i.e. is absent from dictionaries).

Thus, we can give the following responses to the questions posed earlier:

1) The only criterion seems to be the perception of the users – the word is considered a neologism if users perceive it as new, formerly non-existent or not known to most of the public. No other criteria (including chronological ones) were found.

2) In Latvian, Lithuanian and Russian linguistics, the opinions differ on whether neologisms are only new lexemes or also new meanings of already existing ones. In my own view, new meanings should also be regarded as neologisms otherwise it would not always be possible to highlight them beside the already existing meanings of a word (in case, for instance, a corpus of neologisms might be compiled). The linguistic traditions of other languages also support this argument.

3) There is not yet a clear-cut answer to the question whether neologisms should be specifically marked in a dictionary. There are arguments both for (it would make it easier to sort them out for the purposes of research) and against (the status of a word may change quickly, thus leaving the dictionary with imprecise data) this idea.

Andrejs Veisbergs

FRAZEOLOĢIJA UN FRAZEOLOĢISMI – TEORIJA UN PRAKSE MĪLENBAHA–ENDZELĪNA VĀRDNĪCĀ

Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīca ir latviešu leksikogrāfijas un pat valodas kanons. Taču paradoksāli, ka pētnieki galvenokārt to izmantojuši kā krātuvi, avotu, kur pasmelties nepieciešamo materiālu. Lai arī ir pētījumi par vārdnīcas izveidi, daudz mazāk analizēts tas, kas vārdnīcā ir atrodams un kas nav atrodams, no kā vadījušies autori (secīgi Mīlenbahs, Endzelīns, Šturma), izvēloties to vai citu vārdnīcas mega-, makro- un mikrostruktūru (Béjoint 2010; Karpinska 2015) risinājumu. Tas īpaši attiecas uz frazeoloģijas atlasī un atainojumu vārdnīcā. Diemžēl vārdnīcas priekšvārdos un gala vārdā frazeoloģijas jautājums nav skarts vispār. Nav arī informācijas par autoru pārdomām šajā sakarā.

Frazeoloģija un frazeoloģisms latviešu valodniecībā

Frazeoloģija kā valodniecības apakšnozare ir visai jauna, un valodnieki joprojām nav spējuši vienoties par skaidru frazeoloģijas jēdziena definīciju, idiomātiskuma robežām (Cowie 1996, 1998). Taču frazeoloģija pastāv, šķiet, visās valodās un latviešu valoda nav izņēmums – frazeoloģismi fiksēti jau pirmajos latviešu tekstos. Latviešu valodas frazeoloģija ir plaša, daudzveidīga un mainīga. Tā tiek lietota dažādos valodas variantos, reģistros, situācijās. Frazeoloģisma izpratne parasti ietver daudz iezīmju, bet tikai dažas ir frazeoloģismu pamatiezīmes. *Frazeoloģisms* sastāv vismaz no diviem vārdiem – tas ir vārdu savienojums jeb vārdkopa (tā atšķiroties no metaforiskiem salikteniem); frazeoloģisms ir stabils veidojums (runātājs to neveido no atsevišķiem vārdiem, bet pārņem gatavā veidā), un frazeoloģismā ir vismaz daļējs nozīmes pārnesums (idiomātiskums) – tā nozīme pilnībā neizriet no komponentu nozīmēm. Pārējās iezīmes – metaforiskums, ekspresivitāte, emocionalitāte, stilistika, nozīmes neparedzamība, necaurskatāmība utt. –

nav būtiskas, dažiem frazeoloģismiem tās piemīt, citiem ne. Visidiomātiskākā frazeoloģijas daļa ir *idiomas* – nozīmes ziņā nedalāmi, ar tradīciju nostiprināti vārdu savienojumi. Idiomas izsaka pilnīgi ko citu nekā vārdi, no kuriem tās sastāv: **ar dievu uz pusēm** (šā tā, slikti). Ir arī frazeoloģismi, kuru nozīme veidojas mazliet brīvāk, atpazīstamāk – tajos kāds no vārdiem saglabā savu leksisko nozīmi, piemēram: **zili brīnumi** (liels, negaidīts brīnums). Vēl daļa frazeoloģismu ir būtībā “caurredzami”, piemēram, **tumšs kā akā/peklē**. Plašā frazeoloģisma izpratne iekļauj to korpusā arī sakāmvārdus un parunas. Sakāmvārdu un parunu iekļaušanu frazeoloģijā nosaka to institucionalizētā daba, daļējais vai pilnais nozīmes pārnese, metaforiskums un arī funkcionēšana valodā, kas ir visai identa vai līdzīga frazeoloģismiem, piemēram, paremioloģismi līdzīgi frazeoloģismiem bieži tekstā tiek transformēti, lai radītu papildu stilistisko efektu. Vēsturiski daudzi divkomponentu frazeoloģismi ar laiku pārvērtušies salikteņos (**grēka āzis – grēkāzis**) un frazeoloģijas kategoriju pametuši. Frazeoloģismi tradicionāli tiek iekļauti nespecializētajās latviešu valodas vārdnīcās (gan skaidrojošās, gan divvalodu).

Lai gan nozares termins *frazeoloģisms* tā mūsdienu nozīmē latviešu valodā ir visai jauns, termins *frazeoloģija* ir jau pirmajā latviešu valodas vārdnīcas nosaukumā, proti, Manceļa vārdnīcas (*Phraseologia* 1638) otrās daļas virsrakstā. Ar to autors samērā neskaidri apzīmē valodas lietojumu, sarunu atveidi. Gan pašā vārdnīcā, gan sarunu daļā ir atrodami arī frazeoloģismi mūsdienu izpratnē. Jāņem vērā, ka pašu frazeoloģisma jēdzienu tikai 20. gs. sākumā ieviesa Šarls Ballī (Bally 1909), bet īpašu atsaucību tas valodnieku aprindās ilgāku laiku neradīja. To valodniecībā pēc Otrā pasaules kara iedibināja padomju skola, no kuras tas iegājās austrumbloka valstīs, arī Austrumvācijā un astoņdesmito gadu beigās arī Rietumvācijā un pakāpeniski nostiprinājās arī angļu valodas lingvistikā.

Latviešu valodniecībā līdz padomju periodam parasti lietoja tādus terminus kā *izteiciens*, *teiciens*, *paruna*, *sakāmvārds*. Tā Milēnbahs 1899. gadā rakstā “Par latviešu *parunām*” (Milēnbahs 1899: 64–67), kur galvenokārt skatīta metaforisko izteicienu izcelsme un aizgūšana, min tādus veidojumus kā **saule lec**, **mietu pilsonis**, **piektais ritenis**, **sarkanais gailis**, ko mūsdienās mēs nesauktu par parunām. Tie pilnībā atbilst šodienas frazeoloģisma izpratnei.

Gadu vēlāk slavenajā aicinājumā palīdzēt vārdnīcas veidošanā Milēnbahs raksta: “Es jau gadiem krāju latviešu vārdus un *teicienus*” (Milēnbahs 1900: 2). *Teiciena* būtība nav īsti skaidra formulēta – tie varētu būt gan sintaktiski, gan frazeoloģiski veidojumi.

T. Zeiferts lieto dažādus terminus, kā virsjēdzienu vai virsterminu izmantojot *īsie izteicieni*, zem kā atrodamas *parunas, lāstu un lamu vārdi, laba novēlējumi un sveicieni, sakāmi vārdi* (Zeiferts 1993/1927: 135–136). Dotie piemēri *parunu* gadījumā liek domāt par citu izpratni, salīdzinot ar šodien pieņemto: **trīc kā apšu lapa, kažokam otru pusi apmest, vāciešam no ratu pakaļas izkritis** šodien netiktu traktēti kā parunas, bet gan kā frazeoloģismi, tāpat kā lāsti: **ka tevi Velns parautu, brauc ellē**.

Par terminu un jēdzienu problēmām liecina arī Līgotņu Jēkaba recenzijā par grāmatu “Latviešu sakāmvārdi un parunas”, ko “sagrājuši un sakopājuši P. Birkerts un M. Birkerte” (Rīga: Valtera un Rapas akciju sab., 1927) teiktais:

“Autori priekšvārdā cenšas nodalīt sakāmvārdus no parunām, bet kā viņu pašu darbs rāda, praktikā tas tik viegli, vai pareizāki sakot, gandrīz nemaz nav iespējams. Autori pieturas pie formālām pazīmēm: piem.: «Kā vējš skrien», pēc autoru definīcijas paruna, bet: «Kā vējš skrien, kā miets atduras» ir sakāmvārds. Citiem vārdiem sakot, sakāmvārds būtu izteiciens, kurā būtu ietverta kāda tautas dziļāka filozofija, paruna, turpretim, vairāk vai mazāk figurāls izteiciens, bez dziļākas domas. Dzīvē, bez šaubām, tiklab parunas kā sakāmvārdus lieto pamīši, viņu izšķirību neiedomājoties. Arī autori savā sakopojumā nav mēģinājuši šķirt sakāmvārdus no parunām, bet kārtājuši vienkop, meklējot pēc citām pazīmēm.” (Līgotņu 1927: 317)

Turpat, recenzējot ME vārdnīcas 21. burtnīcu, šis autors norāda, ka tā “sniedz nevien bagātu vārdu krājumu, bet arī kuplu frazeoloģiju un daudz lietderīgu mājienu valodas pareizā lietošanā” (Līgotņu 1927: 317). Rakstot par Milēnbaha–Endzelīna vārdnīcas kārtējo burtnīcu, Līgotņu Jēkabs atzīmē: “Starp vārdiem, kas ievietoti ar bagātu *frazeoloģiju*, var minēt piem. skritulis, skrūve, skriemelis, skriet” (Līgotņu 1929).

Komentējot ME vārdnīcu, E. Blese raksta:

“Semasioloģiskās nianse ilustrē bagāta frazeoloģija gan atsevišķu izteicienu, gan veselu tautas dziesmu pantiņu veidā. Atsevišķos gadījumos, kur tīri frazeoloģiska piemēra vien nepietiktu attiecīgas nianse noskaidrošanai, pievienoti arī plašāki etnogrāfiski paskaidrojumi [...]. Šīs frazeoloģijas sakrāšana, sakopšana un uzglabāšana nākošajām paaudzēm ir bijis vārdnīcas trešais uzdevums.” (Blese 1924: 479)

Citā darbā Blese norāda, ka latvieši “pārņem savā valodā svešus stila un *frazeoloģijas* paraugus” (Blese 1930: 60).

1914. gadā J. Endzelīns par Vecā Stendera gramatiku un vārdnīcu raksta sekojošo:

"Par sintaksi un *frazeoloģiju* Stenderam dažkārt ir labi novērojumi. Datīva lietošanu tas paskaidro piem. ar teikumu "tas būs sēklai" (mūsu tagadējie skribenti teiktu: tas būs priekš sēklas): un labi tas novērojis sakām piem. "lai iet kur iedams" (skribenti tai vieta lieto slavismu: kur ari neietu = Kuda bi ne shel)." (Endzelins 1914)

Šādi formulējumi vedina domāt, ka vārds *frazeoloģija* dominējoši lietots vārda saistāmības, apkaimes nozīmē vai arī mūsdienu frazeoloģijas izpratnē. Šādā nozīmē terminu lieto arī Endzelīns, komentējot Balčikoņa vārdnīcas otro sējumu: "Šis sējums [...] ir tikpat bagāts ar *frazeoloģiju* kā pirmais; tā, piem., verbs *eiti* (ieskaitot šā verba salikumus ar priedēkļiem) pilda apmēram 32 lappuses" (Endzelīns 1980: 581). Arī citos darbos termins *frazeoloģija* lietots līdzīgi: "rakstniecībā manāma sveša ietekme arī sintaksē un frazeoloģijā" (Endzelīns 1930: 53).

Latviešu konversācijas vārdnīca (Latviešu 1927–1940) sniedz šādas definīcijas:

Frazeoloģija (*gr*) mācība par valodas īpatnējiem izteicieniem, šādu izteicienu krājums.

Fraze (*gr phrasis*) izteiciens, teikums, tukša runa (9283).

Tiesa, ielūkojoties dažādos avotos, redzams, ka nereti termina *frazeoloģijas* izpratne ir visai tuva un pat robežojas ar mūsdienu izpratni. J. Kalniņš rakstā ar zīmīgu nosaukumu "Latweeschu frazeoloģijas leetā" piemin:

"Vēl jo vairāk valodu bojā ar svešu valodu *frazeoloģiju*. Tā bieži raksta: pateicoties priekšnieka pūliņiem = blagodarja.; tāda bezkaunība jāpienaglo = muss angenagelt werden... (ko latvietis lai saprot no šādas pienaglošanas?!); mācību jeb stundas padot = prepodavat; kas atnesas vai attiecas = chto otnositsja; nāk priekšā = es kommt vor; bez ka = ohne dass; pārējie = die uebrigen (kur latvietis saka "citi"); katrs viens = ein jeder; kāds nebūt = kto nibud... Tas bojā valodas garu." (Kalniņš 1909: 6)

Recenzējot kādu tulkojumu, J. Grīns komentē: "Celmiņai ir bagātāks leksikons un *frazeoloģija* nekā konvencionālajiem mūsu tulkotājiem" (Grīns 1936: 562). Citā rakstā frazeoloģija pielīdzināta sintakse: "Leksika rakstnieka stilu noteic tikai pa daļai; svarīgāka šai ziņā ir viņa *frazeoloģija* jeb sintakse. Taču arī leksikai rakstnieki un dzejnieki piegriež lielu vērību" (Grīns 1942).

Savukārt presē lietotā frazeoloģijas nozīme (konotatīvi galvenokārt negatīva) ir diskursa, izteiksmes, frāžainas runāšanas, vāvuļošanas nozīmē: *revolucionāra, kaila, pacifistiska, kreisa, kosmopolītiska, uzpūsta, tukša, liekulīga, boļše-*

vistiska, marksistiska frazeoloģija. "...socialdemokratu frazeologi izturējās glēvi un nodevēģi" (Saeimas Stenogrammas 16.8.1929).

Paralēli ME vārdnīcas veidošanas laikā lietots termins **idiotisms** ar ne visai skaidru semantiku. Tā izcelsmi, šķiet, var meklēt Stendera gramatikā (Stender 1761, papild. 1783), kur ceturtajā un otrajā izdevumā piektajā daļā "Idiotismi" (Idiotismus/Vom Idiotismo) aplūkota latviešu leksika – kultūrvārdu trūkums, aizguvumi, dažas leksikas jomas, lamu vārdi, mīklas, sakāmvārdi, ir arī frazeoloģismi (208. paragrāfs).

Idiotisms minēts Dravnieka Vācu-latviešu vārdnīcā – *iflokšnes wahrds; idioma šawadigums* (Dravnieks 1910: 602) un Vidiņa "Svešvārdu grāmatā" – *kahdas walodas finama apgabala šawadiba, prowin3iališms* (Vidiņš 1911: 148).

Idiotisms, idioma, frāze doti arī Ozoliņa "Svešvārdu vārdnīcā", ko rediģējis Endzelīns (Svešvārdu 1934):

Fraze gr. *phrasis*, izteiciens, teikums, tukša runa; **frazeoloģija**, dažādu izteicienu (fražu) krājums vai kopa; mācība par valodas īpatnējiem izteicieniem (85. lpp.)

Idioma (gr. *idioma*), īpatnība, sevišķība (valodā); valodas izloksne, idiomatisks, kādai izloksnei īpats

Idiōtisms, izloksnes vārds (108. lpp.)

Konversācijas vārdnīca sniedz šādus terminus:

Idioma (gr) īpatnība; mūsu dienās idiomas vārdu lieto izloksnes nozīmē, bet latv. zinātniskā terminoloģijā tas nav sastopams (12338. lpp.)

Idiotisms Stilistikā par i. sauc kādu provinciālismu un vispār dialektismu... Daži par i. dēvē arī visus vārdus, ko rakstnieks lieto neparastā nozīmē, lai uzsvērtu sava stila īpatnību (12339. lpp.).

Idiotisms tiek lietots arī tā laika tekstos: "Jaunās valodās mutiskos pārbau-dījumos galvenā vērība piegriežama tam, kā abiturients pārvalda valodu un ir tanī iedziļinājies (gramatikalā puse, sinonīmi, **idiotismi**)" (Valdības 1.3.1925: 218).

J. Ramans, runājot par Stendera darbiem, raksta:

"Latviešu valodas idiotismi pastāvēt šīs valodas īpatnībās. No latviešu valodas idiotismiem jeb, kā Stenders saka, īstajiem letticismiem, viņš min vairākus: *pasaul ļaužu, pār galvu laist, cauru jeb augošu dienu, līdz šo baltu dienu, ak manu sūru dieniņ!* u. c. Latviešiem esot arī daudz rupju izteicienu, kuri tiem rupji neizliekoties viņu zemā kulturas stāvokļa dēļ, piem.: *vīrs kā ozols, balss kā vērsim; tas Dieva vārdus kā s.... izārda* (kāds draudzes loceklis slavējis savu mācītāju). Kā latviešu valodas idiotismus Stenders min kādus divi simti sakāmvārdus un kādas divdesmit mīklas." (Ramans 1927: 54)

Jucekli raksturo recenzija par Aleksandra Skujas “Rakstniecības teorija vidusskolām”, kur autoram tiek pārņemta sakāmvārdu jaukšanu ar idiotismiem un norādīts, ka *saule lec* ir idiotisms, ko nevar pārtulkot, kamēr sakāmvārdus var pārtulkot (Ancītis 1936: 789). Šīs problēmas parādās arī vēlāk:

“Tad, dzirdot kādu runātāju, sakām: “uzstādīsim jautājumu un to izsmelsim”, viņi smīn. Katrā ziņā jānoskaidro, kāpēc nevaram tādus un līdzīgus izteicienus lietāt, citādi rodas sajukums, un bērni sāk gudrot, ka arī frāze: “saule lec” ir nepareiza. Idiotismu jaukšana ar frazeoloģiskiem aizguvumiem ir bieži vērojama.” (Aizara 1942)

Tomēr paralēlās nozīmes dēļ šis termins neguva atbalstu. Šķiet, var piekrist Rūķei-Draviņai, kas ironizē: “Ja kāds gribētu sekot Latvijas laika tradīciju aizmetņiem, tad visdrīzāk būtu jāapstājas pie termina “idiotismi”. 1934. g. E. Ozoliņa–J. Endzelīna “Svešvārdu vārdnīca” par vienu no “idiotisma” nozīmēm min “zināmu valodu savādību” (108. lpp.); šo apzīmējumu savos rakstos lietojis arī K. Dzīļleja, un pati atceros “idiotismus” no latviešu valodas stundām Rīgas ģimnāzijā. Šķiet, ka mūsu dienās tos nevēlētos atdzīvīnāt pat ne konservatīvie vecākās paaudzes baltologi.” (Rūķe-Draviņa 1976: 65)

Frazeoloģisms mūsdienu izpratnē

Frazeoloģijas termins un jēdziens modernajā izpratnē Latvijā parādās Artura Ozola darbos piecdesmitajos gados (manuskripti no 1955. gada), norādot, ka “frazeoloģijas jautājumu atrisināšana ir kļuvusi nepieciešama gan gramātiķiem, gan leksikogrāfiem, gan valodas skolotājiem un tulkotājiem” (Ozols 1967:86). Šī frazeoloģijas un frazeoloģisma izpratne iemūžināta arī Latvijas PSR Mazās enciklopēdijas Artura Ozola rakstītajā šķirklī *Frazeoloģija* (Latvijas 1967: 545–546). Pēc tam terminu *frazeoloģisms* lieto vairums Latvijas pētnieku: Laua, Orlovska, Kagaine, Bauga, Veisbergs u.c., ārzemēs arī Velta Rūķe-Draviņa, kas izpelnās Hauzenbergas-Šturmas kritiku. “..nav šim terminam arī rietumos nākotnes, jo tas nav neko izdevies darinājums, “lēkdams ārā” no jēdzieniskās apkārtnes: psihiskās norises, piemēram, kas būtu psiholoģijas priekšmets, nesauc taču par “psiholoģismiem”, bioloģiskās norises nav “bioloģismi” – kādēļ frazeoloģijas pētīšanas objekti lai būtu “frazeoloģismi”?” (Hauzenberga-Šturma 1976). Sava loģika šai domā, protams, ir, bet turēties pretim starptautiskiem terminiem ir grūti, turklāt valodniecības terminoloģijā ir arī citi *-ismi*: *okazionālismi*, *brahioloģismi*, *neoloģismi*.

Termina un jēdziena neskaidrība vai neesamība neglābjami iespaido tā raksturoto valodas parādību atspoguļojumu. Tāpēc, nepastāvot terminam, būtu nekorekti prasīt no Milēnbaha vārdnīcas skaidru un precīzu frazeoloģismu atlasī un atveidi.

Frazeoloģija Milēnbaha–Endzelīna vārdnīcā

Vārdnīcā atrodams ļoti plašs un aptverošs frazeoloģiskais materiāls, reizes trīs plašāks nekā Ulmaņa vārdnīcā. Salīdzināt un vispār aprēķināt frazeoloģijas apjomu ME ir ārkārtīgi grūti – to traucē plašais variantisma atainojums un neskaidrā robeža starp nefrazeoloģiskajām vārdkopām un frazeoloģiskajām. Uzskatāmības labad salīdzināsim vienu šķirklīti – NAGS – frazeoloģiju abās vārdnīcās (frāzes nedaudz apstrādātas un dotas bez apkaimes un izcelsmes, bet ME iekļauj arī piemērus). Treknrakstā redzamas ME vārdnīcas frāzes, kas sakrīt ar Ulmaņa dotajām):

Ulmaņa vārdnīca

ME

<i>Nagus pielikt</i>	<i>kam gaŗi nagi, tas zuog</i>
<i>Nagus valdīt</i>	<i>viņš gaŗiem nagiem</i>
<i>Nagus lauzīt</i>	<i>nagus palaist</i>
<i>Ar saviem nagiem uzturēties</i>	<i>nagus ievaldīt, savaldīt, valdīt</i>
<i>Nagus palaist</i>	<i>nagus pielikt</i>
<i>Gari nagi</i>	<i>nagus lauzīt</i>
<i>Ko nagi vien nes</i>	<i>kam nav naziņ[a], lai ēd ar naziņ[u]</i>
<i>Ne naga melnums</i>	<i>par kuo nagus dedzināt, kad stangas ir</i>
<i>Ne par nagu</i>	<i>sadedzinātus nagus pie uguns vairs nebāzīs</i>
Nagos būt	<i>viss beigts, kuo tik tas savuos naguos dabū</i>
<i>Kam nags, tam daļa</i>	<i>tā būs meita, ja tā augs, manu nagu neizbēgs</i>
<i>Kam nagi, tam maize</i>	<i>kam nags, tam daļa/tiesa,</i>
	<i>kam nagi, tam maize</i>
	<i>dūša bijusi kâ miets, nags arī bijis labs</i>
	<i>nebūtu duomājusi, ka tev tāds nags</i>
	<i>vai nepamēģināsim nagu ir mēs?</i>
	<i>viņam ir cits nags gan nekâ mums</i>
	<i>kuo nagi neš</i>
	<i>rauj, kuo tik nagi neš</i>
	<i>raujas, ņemas, strādā, kuo nagi neš</i>
	<i>jāt, muocīt, pērt, kuo nagi neš</i>
	<i>lielās, kuo nagi neš</i>

Ulmaņa vārdnīca

ME

viņš dzēra, **kuo nagi neš**
 naga/nagu darbs
 saimniekam bijis īsts naga darbs
 kad tu būsi manā nagā, tad tu redzēsi
 man žēl, ka esi iestidzis veļna naguos
 kuo nu, vai tie nav nagi?
 bet kuo darīt, nagi, vairāk nekas
 saimnieks naguos, nekā darīt
 kungs **naguos ar dēļu**
 ne tik daudz ka meļns aiz naga meļnums
ne pa naga meļnumu ļauna nedarīdami
 uz jums palaisties nevar **ne par naga meļnumu**
 ņemt aiz naga, pa nagam/uz nagu/nagiem
 viņi mani ņēma aiz naga (pa nagam, uz nagu)
ar saviem nagiem pelnīties/uzturēties
 ar nagiem strādāt
 kas strādā ar nagiem, tuo latvietis lamā par nagažu
 kā bez nagu
 tu ej kā bez nagu
 līdz nagiem, līdz ar nagiem
 īsi priekš gaismas pārkluvušas tā līdz ar nagiem mājā
 viņš nuodzīvuojies līdz nagu galam
 šuogad ar sienu iztikām līdz ar nagiem
 atpestīt nuo saimnieka nagiem
 tas man pa nagam
 pa nagiem saduot
ne par nagu
 labuma caur tam nepanāca ne par nagu
 kas Jēkabam par stipru nagu
 tam cita labums pie nagiem līp

EH
 laid nagus!
 meitai darbu pilni nagi,
 kad ņemšu sprungulu nagā, tad tu gan redzēsi,
 nevaru nekuo duot, - pašam tik tā nagu starpā,
 nagu palaidnis,
 nagus turēt
 viņš netur labus nagus
 rādi, kāds tev nags ir!
 kamēr vien tēviem turēsies nags uz zveju

Ulmaņa vārdnīca

ME

	<i>stāsta, kādi nagi bijuši, līdz sivēņus iedabūjuši maisā kādi nagi man ar tādu kverkli tādi nagi nav ar viņu turami kā man tīri kā naguos naguos jau ir ar tiem čušņiem nav nekādu nagu nu ir naguos!, ka tevi naguos!</i>
--	--

Jāatzīst, ka augšupminētajā uzskaitījumā ir daži nefrazeoloģiski veidojumi, daļa frāžu pārklājas, daļa varētu tikt uzskatāmi par reģionālismiem vai okazionālismiem. Tomēr šķirkļa frazeoloģijas apjoms ir iespaidīgs. Kopumā konceptuālās ievirzes robežās Mīlenbaha vārdnīcā atrodamais frazeoloģiskais materiāls ir līdz tam nepārspēts.

Frazeoloģiskais materiāls satur visdažādākos veidojumus:

- Sakāmvārdus: **sava bēda nabagam, sava bagātam; kam nagi, tam maize**
- Parunas: **nezin ne bū ne bē; man tevis žēl kā pērnā sniega**
- Divkomponentu frāzes: **kaulu kambaris; piedauzības akmens**
- Idiomās: **lāpīt slinkumu; ej ratā!**
- Frazeoloģiskie salīdzinājumi: **slinks kā pēļu maiss, slinks kā pagale/sisenis, slinka kā cūka.**

Daudziem frazeoloģismiem ir doti varianti – leksiskie: **raguos saiet/sakrieties**; morfoloģiskie: **likties uz auss/ausi**. Vārdnīcā nav vērojama preskriptīvi pūristiska jeb tikla vairīšanās no parupjas frazeoloģijas: **pūt dirsā, lec gaisā, dabūsi pa dirsu, dirsā līdējs, pakaļā līdējs**.

Kas vārdnīcā nav atrodams? Iztrūkst daudz aizgūtās “grāmatnieku” frazeoloģijas (kas jau tajā laikā dominēja avīžu un žurnālu lapās), bet to nosaka vārdnīcas koncepcija – “tikai latviešu manta”. Šeit gan ir izņēmumi – daži aizguvumi, kalki, biblismi (skat. tālāk). Iekļautajā “latviešu mantā”, domājams, ir arī senaizgūti frazeoloģismi vai neatkarīgās izcelsmes paralēlismi, kuru izcelsmi mēs precīzi nekad nespēsīm noteikt.

Diemžēl Endzelīns vārdnīcas gala vārdā nenorāda autoru izvēlēto frazeoloģiskā materiāla iekļaušanas un aprakstīšanas metodi (lai kādi varēja būt termini – sakāmvārdi, teicieni, parunas utt.). Materiāls atstāts lietotāju ziņā, kas netieši liecina par iecerēto/pieņemto vārdnīcas adresātu – domājams,

vairāk speciālistiem, nevis standartlietotājam. Varētu runāt par vārdnīcas mērķi – tas, šķiet, ir vairāk uzkrāt, saglabāt, dokumentēt, piefiksēt, ne tik daudz likt priekšā sakārtotā, lasītājam viegli uztveramā formā. Tas parādās arī īpaši lielajā somatisko, tautisko, nacionāli īpatnējo frazeoloģismu samērā.

Frazeoloģiskais materiāls, neraugoties uz frazeoloģizācijas pakāpi, parasti izkārtots vienuviet kopā, lineārā uzskaitījumā. Izņēmums ir poli-semantiskos vārdos, kur frazeoloģija var būt sadalīta pa nozīmēm (piemēram, šķirkli **deguns**). Vietām parādās vienīgā norāde *Sprw.* – tā tad sakām-vārds. Šī norāde neapzīmē tikai sakāmvārdus, bet visdažādākos teicienus, kam parasti ir stabilitātes un pārnestās nozīmes iezīmes. Diemžēl norāde atrodas gan aiz, gan pirms frazeoloģiskiem teicieniem, gan nereti frazeoloģisku teicienu kopojuuma sākumā, kas, domājams, liecina par šīs grupas semantisko pārnēsumu. Piemēram, vēl varētu saprast parunu **katram sava āda mīļa, tev vēl slapjš aiz ausīm, kas āzi cels par dārznieku** atrašanos zem sakāmvārdiem, bet **vai tu bez ausīm?, papēžus mīt** nav pat parunas. Vēl vairāk, ar šo norādi iezīmēti pat vienkārši salīdzinājumi: *Sprw.* **vesels kā pauts, Sprw. stīvs kā rags**.

Nesistemātiskums atlasē un atainojumā

Vispirms jānorāda, ka ME vārdnīcai gluži vai visās jomās raksturīgas nopietnas nekonsekvences (uz to gala vārdā norāda pats Endzelīns), piemēram, etimoloģijas laukā daži vārdi izstrādāti detalizēti, citi mazāk, citiem etimoloģija nav dota. Tas pats sakāms par piemēriem, dialektu un izlokšņu pierakstiem un daudz ko citu. Vārdnīca sniedz to, kas autoriem bijis pieejams. Analizējot nesistemātiskumu, nevaram arī aizmirst vārdnīcas veidošanas gaitu, sākot ar papildinājumiem Ulmaņa vārdnīcai (tās sistēmu ņemot par pamatu), tad seko Mīlenbaha idejas, izcelsmes norādes, kas frazeoloģijas gadījumā ir sarežģīts jautājums, tad Endzelīna koncepcija un visbeidzot Šturmas darbs. Citātos (ar ieinteresētību izlokšnēs) balstītais ilustratīvais materiāls ir ļoti grūti aprakstāms/tulkojams. Vēl grūtāk ir norādīt šāda daudzveidīga variantuma izplatību un stabilitāti, nodalīt pārnestos veidojumus no nepārnestiem, iezīmēt frazeoloģisma robežas utt. Skaidrs, ka vārdnīcas sākumam jau esot iespiestam, sākt krasi mainīt pamatkonceptiju nebūtu prātīgi. Taču varētu gaidīt šīs problēmas atzīšanu, pamanīšanu un arī tipogrāfiski labāku frazeoloģijas atainojumu (skat. tālāk). Kategorijas pastāvēšana (ja tā būtu bijusi), protams, radītu citas problēmas: novilkt robežu starp frazeoloģismiem un

stabilām vārdkopām ne vienmēr ir viegli un iespējams – kuru, piemēram, apzīmēt ar simbolu (ja tāds izvēlēts), vai rakstīt treknrakstā? Frazeoloģisma izcelšana sarežģītu arī izcelsmes norādes, kas traucētu pārskatāmību.

Tīras “latviešu mantas” koncepcija nozīmē, ka mēs droši varam nemeklēt vārdnīcā skaidri redzamu svešas izcelsmes frazeoloģiju: klasiskos frazeoloģismus, literāras alūzijas, vācu kalkus (kas dominēja tā laika laikrakstu un žurnālu diskursā), piemēram: **fiksā ideja**, **Prokrusta gulta**, **Damokla zobens**; kalkus: **cīnīties ar vējdzirnavām/vējsudmalām**, **aprakt savu podu/talantu**, **runāt caur puķi/puķēm**, **mirušās dvēseles**, **klusā daba**, **nosist laiku**, **aizliegtais auglis**, **turēt sveci zem pūra**, **grēka āzis**.

Taču varētu gaidīt, piemēram, **melnais bruņinieks (bruņnieks ir)**, senākus īpatnējus biblismus/veidojumus: **vaiga sviedros**, varētu gaidīt tos frazeoloģismus, kas satur vārdnīcā esošus aizguvumus, piemēram, **nošaut buku (buks ir)**, **aiz septiņiem zieģeļiem (zieģelis ir)**, **pēc ģimja un līdzības (ģimis ir)**.

Nekonsekvenci redzam, atklājot, ka vārdnīcā ir gan ģermānisms **niere**, gan frazeoloģisms **dzīvo kā niere pa taukiem**, lai gan pastāvēja frazeoloģisma paralēlforma ar latvisko **īksts** (vārdnīcā ir), kuras nav. Atrodam tādas ģermānismus kā **turēt kanti**; **kaulu kambaris**, kalku **savu balsi atduot – seine Stimme abgeben**, **Dziesmu karš**, biblismus **apjozt gurnus**, **piedauzības akmens**, **saucēja balss tuksnesī**.

Bet trūkst, piemēram, frazeoloģismu ar visai daudzveidīgo un ražīgo komponentu **podš: rūguma pods, podus (iz)gāzt, aprakt savu podu (talantu), niķu pods, iet uz podu/a**.

Līdzīgi **svece – turēt sveci (zem pūra)**

Šķirkļi ir grūti pārskatāmi, arī to gala vārdā uzsver Endzelīns: “..par vēlu atzinu, ka saturam jābūt vieglāk pārskatāmam”. Tas sevišķi attiecas uz izvērstiem šķirkļiem, piemēram, **roka, iet, gals**, kas aizņem trīs lapas katrs. Bet arī ne tik plašos šķirkļos ir pagrūti orientēties, piemēram, vārda **rats** otrā nozīme:

2) *iet, skriet, dzīt, nest ratā, pie rata, pa(r) ratu, uz ratu*, an den Galgen, zum Henker, Teufel, Kuckuck gehen, jagen: *ej pie rata od. uz labu ratu!* geh an den Galgen! U. *skrej ratā!* Purap. *skrien kač (für kauču, kaut) ratā!* laufe meinetwegen in die Hölle! Kl. *ej ratā! man pašam paduoma diezgan* Laud. *visus aizdzīt pie rata* A. XI, 829. *aiztriekt tādus pie rata!* A. v. J. 1897, S. 529. *ja vēlreiz kaut kuo izdarīsi, tad zini, ka aiztriekšu pie rata* MWM. VI, 193. “*pie rata!*” (zum Henker!) *tā valdnieks dusmīgi sauc* A. v. J. 1897, S. 378. *lai tas skrien vai par ratu* A. v. J. 1896, S. 94. *lai viņš iet par ratu!* Poruk. *lai aiziet visas trīs par ratu* Neik. *uzteica dienastu un aizdzina par*

ratu LP. VII, 1192. *aiznest pa ratu*, sehr weit wegschaffen Celmiņ. *aiznest tirgotāju pa ratu* LP. VII, 763. *zirgs aizskrien uz diezin kādu ratu* VII, 976;

Vārdnīcas lietotājam netop skaidrs, vai *iet, skriet, dzīt, nest ratā* ir patiesi varianti ar būtībā vienu nozīmi, vai ir kādas atšķirības (diahroniskas, reģionālas, vai piemēri nav kontekstuāli/okazionāli), nav īsti skaidrotas nozīmes, to nianšes. Arī vācu ekvivalentu/pusekvivalentu rinda ir līdzīgi nenoteikta un ne gluži sinonīmiska.

Frazeoloģismu skaidrojums ir nevienmērīgs – vietām tie tulkoti, vietām vienkārši doti, vietām skaidroti kā sakāmvārdi. Arī vācu atbilstmes ir atšķirīgas – vietām ekvivalenti, citur skaidrojumi. Te jāatceras, ka vārdnīca nav nedz īsta skaidrojošā vārdnīca, nedz īsti tulkojošā, bet hibrīds. Turklāt pamatievirze ir latviešu valodas apraksts, tātad tā ir monovirziena vārdnīca. Taču daudz kas paliek neskaidrs. Vācu sinonīmu virknējumi pēc latviešu frazeoloģismu virknējuma lietotājam var būt visai apgrūtināši – kas ir kas? Frazeoloģisko kalku apjoms ir ierobežots, taču vietām tie parādās – kāpēc tieši šie? Vārdnīcas papildsējumos frazeoloģijas ir visai maz – kāpēc? Vai frazeoloģijas korpuss būtu izsmelts, vai autoriem šķitis, ka frazeoloģija nav aktuāla vai svarīga?

Frazeoloģismi vārdnīcā parasti sablīvēti vienlaidu masā un nav ērti uztverami/saskatāmi – tipogrāfiski un mikroleksikogrāfiski to atainojums nav veiksmīgs. Vārdnīcas tapšanas laikā daudzās Eiropas valstīs idiomātiskā materiāla atainojuma konvencijas jau bija ieguvušas noteiktas un lietotājam draudzīgākas aprises. Tas redzams arī vairākās tā laika latviešu divvalodu vārdnīcās, kur frazeoloģismi ir skaidri iezīmēti. Taču jāņem vērā, ka Milenbaha vārdnīcas sākumi datējami vēl 19. gadsimtā un acīmredzot mainīt konvencijas 20. gadsimta 20. gados un vēlāk tika uzskatīts par apgrūtināšu. Turklāt, kā jau norādīts, vārdnīcas izstrādes laikā frazeoloģisma jēdziens nebija ieguvis skaidras aprises.

Frazeoloģijas atainojums citās vārdnīcās

Palūkojoties plašāk citu valodu leksikogrāfijā, redzam, ka slavenajā angļu Džonsona vārdnīcā (Johnson 1755) frazeoloģijas (īpaši izvērsto teicienu) ir samērā maz, bet tā vienmēr skaidri izcelta. Piemēram, postpozitīvie pārnestās nozīmes verbi atainoti zem pamatšķirkļa ar atsevišķu nozīmes numuru. **Hand in Hand in union.** Idiomās dotas kursīvā ar lielo sākumburtu un skaidrojumu pēc semikola, domu zīmes: *To go to the Dogs; to be ruined,*

destroyed, or devoured. To put to death – to kill; In good Time – not too fast, vai A hard Heart is cruelty.

ME laikabiedru Oksfordas vārdnīcā (A New 1884), ko sāka drukāt 1884. gadā un beidza 1928. gadā, katra frāze ir iznesta atsevišķi, kursivēta un numurēta, tad aiz kola seko skaidrojums, nereti ir norāde *fig.* un tad citā fontā seko piemēri/citāti:

To bite on (fig.): to set one's teeth into.

Viņpus okeānam Vebstera vārdnīca (An American 1828) jau 1828. gadā frazeoloģismus novieto šķirkļa beigās kursivā, tad seko domu zīme vai komats un skaidrojums: **to go to the dogs, is to be ruined.**

Brāļu Grimmu nepabeigtā vācu valodas vārdnīca (Deutsches 1854) katru frazeoloģismu iznes jaunā rindā ar atkāpi, uzskaita variantus, paskaidro izcelsmi un nozīmi un dod citātu piemērus:

α) die nase hoch (in die höhe) tragen, heben, erheben, aufwerfen (vgl. 1, e), eigentlich, zunächst vom spürhunde

Dāla krievu valodas skaidrojošajā vārdnīcā (Толковый 1863) frazeoloģija pārstāvēta ļoti minimāli, uzsvars likts uz atvasinājumiem, kas šķirkli doti treknrakstā un slīprakstā, retie frazeoloģismi, piemēram, *zavarit kashu* parādās tekstā kursivā ar paskaidrojumiem.

Pie tuvākiem kaimiņiem igauņiem Vīdemana vārdnīca (Wiedemann 1869) savā ziņā ir līdzīga MV, jo ir divvalodu (igauņu-vācu), taču mazāk akadēmiska, tajā nav etimoloģijas, vārdu izcelsmes vietas. Visas frāzes grupētas pēc vārda pamatsemantikas daļas vienā korpusā, atdalītas ar komatu, vācu daļa dota kursivā. Dažviet parādās = zīme un arī norāde *Sprchw.*, lai gan frāze var arī nebūt sakāmvārds. Citviet dots skaidrs sakāmvārds, bet norāde izpaliek.

Jaunākā ME vienaudze Veski vārdnīca (Veski 1925–1937) ir daudz modernāka, bet neakadēmiska vārdnīca, ar attīstītu ligzdas izstrādi, plaši izvērstiem derivātiem un salikteniem. To autors norāda arī vārdnīcas nosaukumā – tā ir paplašināta pareizrakstības ortoloģiska vārdnīca ar daudziem jaunvārdiem un terminiem, tai skaitā Veski darinātiem.

Latviešu pašu tradīcijas ir dažādas. Manceļa vārdnīcā gan pamatdaļā, gan sarunu daļā (*Phraseologia*) ir atrodami patiesi frazeoloģismi: *ar labu prātu* (166), *ar vienu vārdu sakot* (180), *mīksta mēle* (117), otrajā daļā: *sakāms vārds* (73), *acis uz mest* (248), *biezas ausis* (250), *bieza āda* (237), *tikai āda un kauli* (236), *visas iekšas apgriežas* (216), *lācis auzās* (276). Tie ne pirmajā, ne dabiski otrajā daļā nav īpaši izcelti.

Stendera vārdnīcā (Stender 1789) Vācu-latviešu daļā sakāmvārdiem seko norāde *Prov.* Latviešu-vācu daļā tāda netiek izmantota. Frāzes un arī frazeoloģismi ir doti ar atkāpi abās daļās, bez īpašām norādēm par to, vai tie lietoti pārnestā nozīmē. Vārdnīcā ir samērā daudz frazeoloģiskā materiāla: *acis mest uz kaut ko, ar acīm mest, ar acīm dzīvot, bez acīm būt, acīm redzot, ne acu galā/ne savās acīs neredzēt, acu mirklis* (11–12).

Ulmaņa Latviešu-vācu vārdnīcā (Ulmann 1872), kas bija pamats Milēnbaha vārdnīcai, frazeoloģija izkārtota vienlaidus tekstā, frāzes atdalītas ar semikolu, nenorādot, vai lietojums ir tiešā vai pārnestā nozīmē. Vietām pie patiesiem sakāmvārdiem dota norāde *Spruechw.* Ulmaņa tradīcija tad arī pārņemta ME.

Starptaru perioda divvalodu vārdnīcās frazeoloģija iezīmēta skaidrāk. Dravnieka Vācu-latviešu vārdnīcā (Drawneeks 1929) pirms frāzes dažreiz lietota norāde *prov.* vai *fig.* Fontu atšķirība (vācu vecā gotiskā rakstā, latviešu latīņu, kursīvā) padara frazeoloģismus ļoti uzskatāmus. Arī Dravnieka Angļu-latviešu vārdnīcā (Dravnieks 1931) frazeoloģismam aiz domu zīmes seko ekvivalents, un tas ir ļoti labi saredzams un saprotams.

Latviešu-angļu vārdnīcās (Brants 1930; Turkina 1936) frazeoloģija iepīta šķirkļa tekstā, ar fontu netiek izcelta. Savukārt Turkinas Angļu-latviešu vārdnīcā (Turkina 1937) idiomātiskais materiāls ir izdalīts atsevišķā šķirkļa sadaļā. Lauvas Latviešu-vācu vārdnīcā (Lauva 1939) frāzes dotas treknrakstā un ekvivalenti aiz domu zīmes. Tātad redzam, ka pakāpeniski frazeoloģija tiek iezīmēta arvien redzamāk.

Un jau pēc Otrā pasaules kara Krievu-latviešu vārdnīcā (Krievu 1959) frazeoloģija grupēta šķirkļī aiz romba. Vārdnīcas uzbūves aprakstā norādīts, ka parunas, sakāmvārdi un idiomatiskie izteicieni doti aiz romba (Krievu 1959: 11). Ievadā Redakcijas vēstījumā norādīts, ka, pārskatot principus, paredzēts “paplašināt frazeoloģiju” (Krievu 1959: 5). Tātad frazeoloģija ieguvusi moderno nozīmi un vārdnīcās arī tiek adekvāti izcelta.

Kopsavilkums

Frazeoloģiskais materiāls ME ir ļoti bagāts un plašs, tajā ir daudz sakāmvārdu, tautisku veidojumu, variantu, reģionālismu. Tas ir izcils vākums valodas vēsturei un atbilst arī Endzelīna novērtējumam gala vārdā – “tas īsti ir tikai materiālu krājums pilnīgai vārdnīcai”.

Vārdnīcas veidošanas laikā latviešu valodniecībā frazeoloģisma jēdziens vēl nebija izveidojies, tāpēc konceptuāli gaidīt no autoriem skaidru frazeolo-

ģijas jēdziena izpratni būtu nekorekti. Tomēr, ņemot vērā tā laika starptautisko praksi, varētu gaidīt tipogrāfiski veiksmīgāku frazeoloģiskā materiāla izkārtojumu.

Frazeoloģijas atlases principi vietām ir neskaidri vai nekonsekventi, iekļauti izteicieni, kas nebūtu gaidāmi autoru koncepcijas ietvaros, un trūkst frazeoloģismu, kam vārdnīcā vajadzētu būt. Skaidrojumu sistēma ir nekonsekventa – vietām doti vācu ekvivalenti vai skaidrojumi, vietām skaidrojuma nav. Vārdnīcas papildinājumos frazeoloģijas ir ļoti maz. Nekonsekvences lielā mērā izriet no skaidras frazeoloģiskās koncepcija trūkuma un no vārdnīcas izveides dažādajiem etapiem un veidotāju nostādnēm.

Literatūra

1. Aizara, A. (1942). Tīru latviešu valodu mūsu skolās! *Izglītības Mēnešraksts*, 1942, 1. jūl., 207–208.
2. *An American Dictionary of the English Language*; by Noah Webster (1928). New York: S. Converse.
3. Ancītis, Kr. (1936). Aleksandrs Skuja. *Sējējs*, 1936, 1. jūl., 788–791.
4. Bally, Charles (1909 [1951]). *Traité de stylistique française*. Genève: Georg et Cie.
5. Béjoint, H. (2010). *The Lexicography of English*. Oxford: OUP.
6. Blese, E. (1924). K. Mīlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1924, 1. apr., 478–481.
7. Blese, E. (1930). Latviešu valodas attīstības posmi. *Latvieši*. Rakstu krāj. F. Baloža un P. Šmita red. Rīga: Valters un Rapa, 54–60.
8. Brants, K., Matiuss, V. (1930). *Latviešu-angļu vārdnīca*. Red. prof. P. Šmits. Rīga: A. Gulbis.
9. Cowie, A. P. & Howarth, P. (1996). Phraseology – a Select Bibliography. *International Journal of Lexicography*, 9(1), 38–51.
10. Cowie, A. P. (1998). *Phraseology: Theory, Analysis, and Application*. Oxford: OUP.
11. *Deutsches Wörterbuch* (1854) von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
12. Dravnieks, J. (1910). *Vācu-latviešu vārdnīca*. Rīga: K. J. Zihmaņa izdevums.
13. Drawneeks, J. (1929). *Wahzu-latweeschu wahrnizica*. Rīga: Walters un Rapa.
14. Dravnieks, J. (1931). *Angļu-latvju vārdnīca*. Rīga: Valters un Rapa.
15. Endzelins, J. (1914). Vecā Stendera latviešu gramatika un vārdnīca. *Druva*, 1914, 1. sept.
16. Endzelins, J. (1930). Latviešu valoda. *Latvieši*. Rakstu krāj. F. Baloža un P. Šmita red. Rīga: Valters un Rapa, 50–53.
17. Endzelins, J., Hauzenberga, E. (1934–1946). *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. I–II sēj. Rīga.

18. Endzelīns, J. (1980). Piezīmes par J. Balčikoņa leišu valodas vārdnīcas II sējumu. *Darbu izlase*, 3. sēj., 2. daļa. Rīga: Zinātne, 581–585.
19. Grīns, Jānis (1936). Bērnu grāmata izkoptā valodā. *Daugava*, 1936, 1. jūn., 561–563.
20. Grīns, Jānis (1942). Par rakstnieku leksiku. *Tēviņa*, 1942, 24. okt.
21. Hauzenberga-Šturma, Edīte (1976). Noderīgs izteiksmes līdzekļu kopoījums. *Jaunā Gaita*, 107.
22. Johnson, Samuel (1755). *A Dictionary of the English Language*. London: W Strahan.
23. Kalniņš, J. (1909). Latweeschu frazeoloģijas leetā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1909, 9. maijs, 5–6.
24. Karpinska, Laura (2015). *English-Latvian Lexicographic Tradition: A Critical Analysis*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
25. *Krievu-latviešu vārdnīca* (1959). LVI.
26. *Latviešu konversācijas vārdnīca* (1927–1940). 1.–21. sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds.
27. *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija* (1967). 1.–3. sēj. Rīga: Zinātne.
28. Lauva, E. (1939). *Latviešu-vācu vārdnīca*. Rīga: Valters un Rapa.
29. Līgotņu Jēkabs (1927). Grāmatu Apskats. *Jaunības Tekas*, 1927, 1. apr., 317–318.
30. Līgotņu Jēkabs (1929). Grāmatu apskats. *Jaunības Tekas*, 1929, 1. janv.
31. Likumi un rīkojumi (1925). *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1925, 1. marts, 218.
32. Mīlenbahs, K. (1899). Par latviešu parunām. *Austrums*, Nr. 1, 64–67.
33. Mīlenbahs, K. (1890). Lūgums latviešu vārdnīcas lietā. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 133, 2.
34. Mühlenbachs, K. (1923–1932). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I – IV sēj. Rīga.
35. *A New English Dictionary on Historical Principles; Founded Mainly on the Materials Collected by The Philological Society (1884–1928)*. Oxford: At the Clarendon Press (no 1895. gada *Oxford English Dictionary*).
36. Ozols, Arturs (1967). *Raksti valodniecībā*. Rīga: Zinātne.
37. *Phraseologia Lettica* (1638). Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache. Verfertigt / durch Georgium Mancelium Semgallum / Der H. Schrifft Licentiatum &c. Ander Theil. Diesem ist beygefüget das Spruchbuch Salomonis. Zu Riga Gedruckt vnnnd Verlegt durch Gerhard Schröder.
38. Ramans, V. Latviešu valodas mācību grāmatu (gramatiku) pārskats. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1927, 1. jūl., 48–67.
39. Rūķe-Draviņa, Velta (1976). Vēlreiz par latviešu valodas “izteikām”. *Jaunā Gaita*, Nr. 110 (4), 64–68.
40. Stender, Gotthard Friedrich (1761). *Neue vollstaendigere Lettische Grammatik*. Braunschweig.
41. Stender, Gotthard Friedrich (1783). *Lettische Grammatik*. Mitau: Steffenhagen.
42. Stender, G. Fr. (1789). *Lettisches Lexicon*. Mitau.
43. *Svešvārdu vārdnīca* (1934). Sakārtojais Ed. Ozoliņš; rediģējis J. Endzelīns. Pārlabots un papildināts 2. izdevums. Rīga: A. Gulbis. (Pirmais izdevums 1926. gadā.)
44. Turkina, E. (1936). *Latviski- anglika vārdnīca*. Rīga: Valtera un Rapas apg.
45. Turkina, E. (1937). *Angliski-latviska vārdnīca*. Rīga: Valters un Rapa.

46. Ulmann, C. C. (1872). *Lettisches Wörterbuch*. Riga.
47. Veski, J. V. (1925/1930/1937). *Eesti õigekeelsuse-õnaraamat*. I/III. Tartu.
48. Vidiņš, J. (1911). *Svešvārdu grāmata*. Rīga: Zinātnes izdevums.
49. Wiedemann, F. J. (1869). *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*. St. Petersburg.
50. Zeiferts, Teodors (1993/1927). *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: Zvaigzne.
51. *Толковый словарь живаго великорусского языка В.И. Даля* (1863). Москва, в типографии А. Семена.

PHRASEOLOGY AND PHRASEOLOGISMS – THEORY AND PRACTICE IN MĪLENBACHS–ENDZELĪNS' DICTIONARY

Summary

Milenbachs' Dictionary, also called Milenbachs–Endzelīns' Dictionary is viewed as a canonical dictionary of the Latvian language. Started by Milenbachs as an updating project on Ulmann's Latvian-German Dictionary (1872) in the 1880s, it grew enormously in size and reached letter P when Milenbachs died in 1916. It was then taken up by Endzelīns and finished in four volumes in 1932, to be supplemented by two extra volumes by Endzelīns and Hauzenberga-Šturma in 1946. Apart from 125 000 entries, citations and etymologies, it has a wealth of Latvian phraseology, exceeding that of the Ulmann's dictionary at least – three times. Since phraseology issues were unresolved at the time of the dictionary compilation (the notion and term of phraseologism appeared only in 1955), the phraseological material of various types is not clearly marked and there are various inconsistencies in its presentation (to be partly accounted for also by the torturous history of the dictionary making). According to the concept, the dictionary was to avoid lexis of non-Latvian origin (except of early stages). As a result, the dictionary contains little borrowed phraseology (which to large extent predominated in language use). The focus is on native, colloquial, spoken, folksy phraseology. However, there are many inconsistencies, some borrowed units (loan translations, semi-loans) are included, many native ones, extant at the time, are absent. Provenance in earlier sources is often provided, so are the regional sources. It is often difficult to appraise whether one deals with a regionalism or occasional item, or a generally used linguistic unit. Variants are usually not explained, just enumerated. Explanations are irregular, some phraseologisms have German equivalents or analogues, others are explained, many are not explained. Occasionally a label *proverb* is used, however, its use is very arbitrary and it often marks even transparent comparisons. Typographical layout also does not contribute to a reader-friendly use, as the material is linearly laid out and massed together. Thus from the point of view of phraseology, the dictionary offers more of a compilation / storehouse of material than its analysis and systematic description. As a source of (historical) phraseology it is, however, an invaluable and unsurpassed collection.

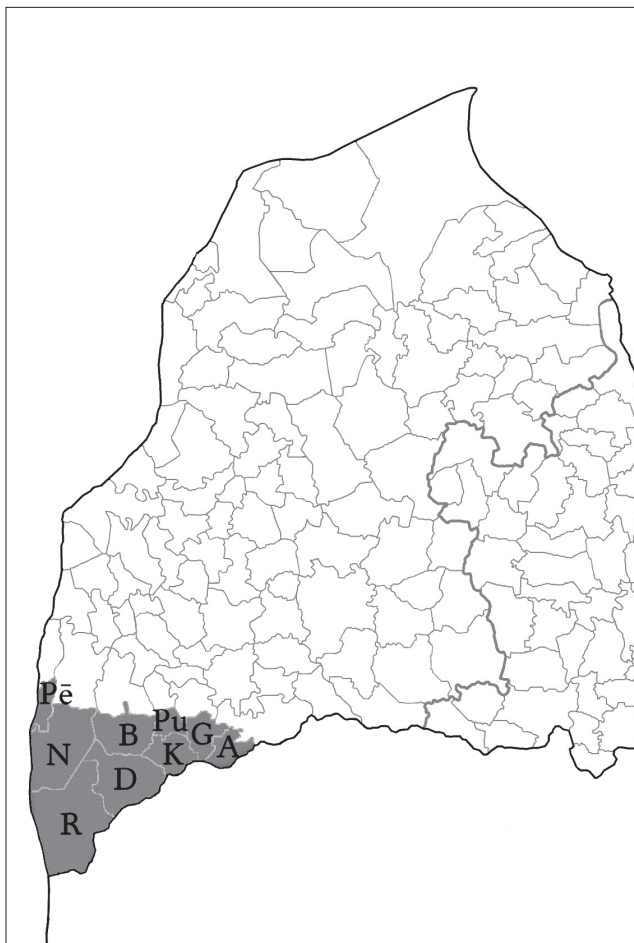
Brigita Bušmane, Liene Markus-Narvila

KĀRĻA MĪLENBAHA, JĀŅA ENDZELĪNA
UN EDĪTES HAUZENBERGAS
“LATVIEŠU VALODAS VĀRDNĪCĀ” IETVERTĀ
LEJASKURZEMES LEKSIKA MŪSDIENU
KONTEKSTĀ¹

Ir pagājuši 70 gadi, kopš izdots apjomīgās Kārļa Mīlenbaha, Jāņa Endzelīna un Edītes Hauzenbergas-Šturmas “Latviešu valodas vārdnīcas” (ME, EH) pēdējais sējums, bet vēl mūsdienās tas ir bagātākais, visaptverošākais dialektālās leksikas apkopojums. “Mūsu nacionālās kultūras stūrakmens (līdzās “Latvju dainām” un “Tautas teiku un pasaku krājumam”)” (Līgotņu Jēkabs 1933: 81), “cildens latviešu nacionālās kultūras pieminekļis” (Bičolis 1933: 369) – tā vārdnīca vērtēta 20. gs. 30. gados. Un vārdnīcas nozīme ar gadiem pieaug, jo ietver senāko vārdu krājumu, tādējādi tā ir svarīgs avots ne tikai izlokšņu leksikas izzināšanai, bet arī tās dinamikas izpētei. 20. gs. 60. gados, kad aktualizējās jautājumi par apvidvārdu vārdnīcu veidošanu, tika atzīts, ka “K. Mīlenbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīca visu laiku būs neatvietoama rokasgrāmata, jo tajā var smelties atbildes vai ierosinājumus uz visiem apvidvārdu vārdnīcu veidošanas pamatjautājumiem” (Raģe 2003: 353).

Ievērojama vieta vārdnīcā ir Lejaskurzemes izlokšņu leksikai. Lai gūtu zināmu priekšstatu par šo leksiku, tās dinamiku, rakstā, pirmkārt, ir ierobežots izpētes areāls – izmantots tikai daļā Dienvidrietumkurzemes izlokšņu fiksētais materiāls, tas ir, izloksnēs, ko runā dienvidos no Liepājas un austrumos līdz Bunkai, Priekulei, Vaiņodei, – Aizviķos, Bārtā, Gramzdā, Kalētos, Nīcā, Pērkonē, Purmsātos, Rucavā (1. att.). Tas ir novads, kas izsenis ir saistījis kā materiālās, tā garīgās kultūras pētniekus. Savdabīga, bagāta ir arī šā novada valoda, kas vēl 19.–20. gs. mijā bija saglabājusi gan daudzas lokālas iezīmes fonētikā, morfoloģijā, vārddarināšanā, gan specifisko vārdu krājumu. Otrkārt, saistībā ar 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. sākumā novada izloksnēs apzināto leksiku ir aplūkota neliela tās daļa, proti, vārdnīcā reģistrētie vārdi, kas sākas ar burtu *b*.

1. att. Rakstā
pieminētās izlokšnes:
Aizviķi (A), Bārta (B),
Dunika (D),
Gramzda (G),
Kalēti (K), Nīca (N),
Pērkone (Pē),
Purmsāti (Pu),
Rucava (R)

Vārdnīcā izmantotie rakstu avoti

Kā liecina vārdnīcas 4. sējumam pievienotais izmantotās literatūras saraksts (ME IV 861–866), tajā ir ietvertas 17.–19. gs. vārdnīcas, plaši iesaistīti literatūras un periodikas materiāli. Jāuzsver, ka Dienvidrietumkurzemes izlokšnes, precīzāk, Nīcas un Bārtas izlokšnes, ir vienas no retajām, par kurām ziņas ir jau kopš 17. gadsimta. Senākais šā novada vārdu krājums rodams Jāņa Langija latviski-vāciskajā vārdnīcā, kas, iespējams, pabeigta 1685. gadā, bet publicēta 1936. gadā (Langijs 1685). J. Langijs kopš 1638. gada vairāk nekā četrus gadu desmitus ir bijis Nīcas un Bārtas draudzes mācītājs. Savā vārdnīcā viņš acīmredzot galvenokārt ir iesaistījis šo izlokšņu leksiku, bet liela

tās daļa ir sastopama arī citās Lejaskurzemes izloksnēs. "Latviešu valodas vārdnīcā" ir izmantota arī otra ilggadējā Nīcas un Bārtas mācītāja Gustava Bražes 1880. gadā izdotā vācu-latviešu vārdnīca (Braže 1880), kurā arī ir ietverts bagāts novada vārdu krājums. Avotu rādītājā minēts arī G. Bražes stāsts "Kā Palejas Jānis savu būšanu kopis" (Braže 1844), bet nav iekļauta G. Bražes otra – 1875. gadā publicētā – vārdnīca (Braže 1875). Šīs vārdnīcas liecina, ka Nīcas un Bārtas draudzes mācītāji ir iepazinuši novada izloksnes, to leksiku. Minētajās vārdnīcās, arī G. Bražes literārajos darbos ietvertā Lejaskurzemes leksika 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. sākumā ir aplūkota vairākos pētījumos (sk., piemēram, Laumane 1986 (1); Blinkena 1987; Ozola 2003; Smiltiece 2003; Bušmane 2008; Bušmane 2012). Abu vārdnīcu materiāli, norādot uz tām, daļēji ir pārņemti arī "Latviešu valodas vārdnīcā", taču piebilstams, ka tajā ir dota atsauce uz avotu, nevis uz konkrētu izloksni.

Dažādas Lejaskurzemes izlokšņu iezīmes, arī leksika ir sastopama šajā apvidū pierakstītajās tautasdziesmās un pasakās, kas arī ir izmantotas vārdnīcas veidošanā, piemēram, Krišjāņa Barona "Latvju dainas" (LD), Anša Lerha-Puškaiša pasaku un teiku krājums (LTP), Pētera Šmita sastādītais krājums (LPT). Var piezīmēt, ka "Latvju dainās" ir iekļautas 1125 tautasdziesmas no Bārtas, vairāk nekā 1300 no Nīcas. Gan tautasdziesmas, gan pasakas kopš 19. gs. vidus ir ietvertas arī vairākos citos krājumos, kas vārdnīcā ir minēti izmantoto avotu sarakstā, piemēram, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas izdotajos rakstu krājumos publicētas Nīcā fiksētās tautasdziesmas, arī apraksti par kristībām, kāzām, vākām un ķekatām Nīcā (sk. Ignāte 1929; Ignāts 1929; Lielozols 1929), Bārtā (Lielkrūtē), Gramzdā, Kalētos, Nīcā, Priekulē pierakstītie folkloras materiāli (galvenokārt pasakas) arī Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas rakstu krājumos (JRkr.). Pasakās iekļauto novada leksiku dažādos aspektos ir aplūkojušas, piemēram, B. Bušmane (Bušmane 2013), Liene Markus-Narvila (Markus-Narvila 2015 (2)). Piebilstams, ka novadā pierakstītā tautasdziesmu leksika, papildināta ar 20. gs. 60.–80. gados izloksnē reģistrēto materiālu, ir pamatā B. Bušmanes Nīcas izloksnes aprakstam (Bušmane 1989).

Vārdnīcas sagatavošanā ir izmantota arī Jēkaba Janševska darbos sastopamā Lejaskurzemes leksika – vārdnīcā (ME IV 864) ir minēti astoņi J. Janševska darbi – romāni, stāsti. Septiņus gadus (no 1889. gada līdz 1896. gadam) būdams Nīcas skolas skolotājs, J. Janševskis ir ieklausījies novada valodā un atzinis, ka nīcēnieki "ilgāki nekā jebkur citur mūsu tēvijā spējuši paturēt savas nacionālās īpatnības, uzglabāt tik jauku, skaidru un bagātu latvisku

valodu, tik lielu daudzumu sensenu tautas dziesmu un citu senču gara mantu, kā to neatradīsim gan nekur citur visā Latvijā” (Janševskis 1928: 60–61). Viņš novada leksiku ir bagātīgi ietvēris savos darbos (par to sk., piemēram, Bušmane 1987). Taču jāpiezīmē, ka materiālus vārdnīcai RLB Valodniecības nodaļas sēdēs rakstnieks ir sniedzis no savas dzimtās puses – Nīgrandes.

Vārdnīcā ir izmantota dažādos citos krājumos, pētījumos, vārdu sarakstos sastopamā Lejaskurzemes leksika, piemēram, “Dienas Lapas” etnogrāfiskajos pielikumos (sk. Kauliņš 1891; Sprinģis 1892), Filologu biedrības rakstos (piemēram, Annas Ābeles pētījumi par Rucavas un Gramzdas izloksnes fonētiku, bet kuros ietverta arī novada leksika – sk. Ābele 1927; Ābele 1928; Ābele 1929, arī Emmas Valteres izstrādātais Pērkones izloksnes apraksts – sk. Valtere 1938).

Vārdu krājuma apzināšana vārdnīcas sagatavošanas laikā

Līdztekus avotu apzināšanai K. Mīlenbahs ir pievērsies arī vārdu vākšanai. Ar šo mērķi viņš ir apbraukājis daudzus Latvijas novadus, arī Lejaskurzemi, piemēram, Rucavu, Nīcu, Bārtu. Tur viņš ir guvis priekšstatu ne tikai par spilgtākajām valodas parādībām, bet arī par novada ļaužu dzīvi, ierašām. Starp citu, Nīcā valodniekam it īpaši bija paveicies, jo nespējnieku nams, kas, viņa vārdiem runājot, ir “mūsu augstskolas”, bija atradies ne vairāk kā 30 soļu no apmešanās vietas – “daktera nama”. Nīcā K. Mīlenbahs ir pavadījis trīs dienas, lai varētu ar “Nīcas jo ievērojamo izloksni pamatīgāki iepazīties” (Mīlenbahs 2011: 84). Piebilstams, ka savās piezīmēs par ceļojumu un tajā gūto materiālu viņš ir minējis vārdus *sliekne* ‘villāne’ un *skatoriem* ‘dvieļiem’ (turpat), kuru lietojums izloksnē, pēc 20. gs. otrajā pusē pierakstītajiem materiāliem, ir apšaubāms. Savukārt par K. Mīlenbaha šaubām acīmredzot liecina tas, ka vārds *sliekne* vārdnīcā nav ietverts (arī mūsdienās izloksnē tas nav konstatēts), bet vārda *skoteriem* vietā arī no Nīcas ir fiksēts *skāteris* ‘einweisses, leinenes Umlegetuch’ (ME III 881), kas izloksnē bija sastopams arī 20. gs. otrajā pusē.

1900. gadā K. Mīlenbahs laikrakstā “Baltijas Vēstnesis” ir publicējis rakstu “Lūgums latviešu vārdnīcas lietā”, kurā viņš aicina talkā novadu vārdu apzināšanā un iesūtīšanā, kā arī devis vairākus norādījumus, kā iesūtāmais materiāls jānoformē (Mīlenbahs 2009: 326–328). Periodikā, piemēram, mēnešrakstā “Austrums”, laikrakstā “Dzimtenes Vēstnesis”, vairākkārt ir publicēti vārdi,

par kuriem viņš lūdz sniegt paskaidrojumus. Kopš 1909. gada līdz 1915. gadam RLB Zinību komisijas Valodniecības nodaļā ir notikušas apmēram 160 sēdes, kurās ir pierakstīti un apspriesti vārdi (ME IV 858–859). Pēc K. Mīlenbaha aiziešanas mūžībā šo darbu turpina J. Endzelīns. Arī viņš no 1924. gada līdz 1936. gadam ir publicējis noskaidrojamo vārdu sarakstus, piemēram, "Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā" (IMM), kurus parasti ievadījis ar vārdiem: "Paskaidrojumus par izrunu, nozīmi, vietu izlūdzos šādiem vārdiem.." (Piezīmējams, ka visai bieži aiz noskaidrojamiem vārdiem viņš ir minējis vairākus materiālu iesūtītāju uzvārdus.) Turklāt J. Endzelīna vadībā no 1922. gada vārdnīcas materiālu papildināšanai un precizēšanai ir veltīts vairāk nekā 300 sēžu (ME IV 858). (Sk. arī Kļaviņa 2004.) Var pievienoties S. Kļaviņas atziņai, ka "katra vārdnīcas manuskripta [arī publicējuma – B. B.] lappuse rāda Valodniecības nodaļas sēžu pienesumu. Šajā apbrīnojamā kopdarbā ir radusies pilnīgākā un neparastākā latviešu valodas vārdnīca, viena no mūsu tautas nacionālās bagātības izpausmēm, Krišjāņa Barona Latvju dainu, arī Misiņa bibliotēkas līdziniece" (Kļaviņa 2004: 14). Starp citu, Ina Druvieta ir norādījusi, ka "latviešu valodas vārdnīcas veidošana ir viens no cēloņiem, kāpēc Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā 1904. gadā tiek nodibināta Valodniecības nodaļa" (Druvieta 1990: 206).

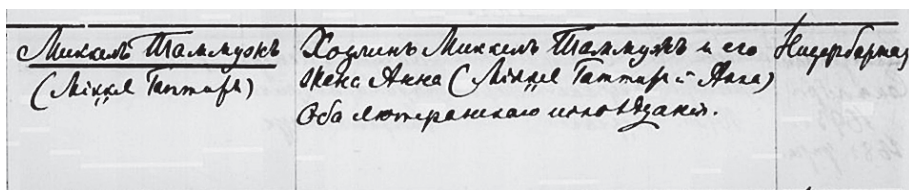
Lejaskurzemes izlokšņu informatori

Izlokšņu materiālu apzināšanā, precizēšanā, protams, liela nozīme ir vācēja, informatora izglītībai, izlokšnes pārzināšanai, uzdevuma izpratnei, attieksmei pret darbu, teicējiem. Mūsdienās, apzinoties un novērtējot izlokšnes un folkloras materiālu teicēju, pierakstītāju ieguldījumu tautas garīgās kultūras saglabāšanā, mūsu pienākums ir neaizmirst viņu vārdus. Par to, piemēram, liecina jau J. Endzelīna izteiktā atzinība izlokšņu vārdu sniedzējiem, kā arī nupat folkloristu izdotsis krājums, kurā apkopotas ziņas par Krišjānim Baronam iesūtīto materiālu autoriem – to ir ap 900 (Vīksna 2015: 83–366). Pēdējos gados ar novada ilggadējiem teicējiem vietējā laikraksta "Nīcas Novada Vēstis" (NNV) slejās ir iepazīstināti nīcenieki (sk. NNV; Bušmane 2006: 21–29). Viņu devumam ir nozīme novada valodas iemūžināšanā, un tas ir arī materiāls plašākas apvidvārdu vārdnīcas izveidei.

Vārdnīcas 4. sējuma beigās (ME IV 859–860) ir minēti 78 valodniecības sēžu dalībnieki, kuri "viskārtīgāki" ir piedalījušies tajās, kā arī 53 dažādu novadu pārstāvji, kas materiālus ir iesūtījuši rakstveidā. (Domājams, izlokšņu

materiālu sniedzēju loks ir bijis ievērojami lielāks, jo tajā, piemēram, būtu iekļaujami arī daudzie novados sastaptie zinīgie un atsaucīgie izlokšņu pārstāvji.) Viņu vidū ir minēts arī sēžu dalībnieks dunicnieks inženieris M. Tamužs un materiālu iesūtītāji – Gramzdas skolotājs F. Jaugietis, Nīcas skolotājs K. Lielozols, kā arī E. Ose no Rucavas. Sēžu dalībnieka valodnieka Kārļa Draviņa vārdiem runājot, viņu devums bija “ziedojušs latviešu kultūras laukā” (Draviņš 1999: 79). Kas mūsdienās ir zināms par viņiem? Jāatzīst, ka atsaucīgie novadu pārstāvji galvenokārt ir saglabājušies tuvinieku atmiņās, un, cerams, ka tās rosinās viņu vārdus ierakstīt arī novadu kultūrvēsturē. Bagāts, daudzšķautņains, vēstures pavērsienu nosacīts ir viņu dzīves gājums, ko apzinājuši vai nu piederīgie, vai arī novadnieki, kurā pieminams arī viņu pienesums novada valodas izzināšanā. (Paldies informatoru tuviniekiem par atsaucību un doto iespēju iepazīties ar viņu dzīvesstāstiem, ko raksta autore izmantojušas, aprakstot Lejaskurzemes izlokšņu materiālu sniedzēju dzīves gaitas. Rakstā ir ietverta arī periodikā pieejamā informācija. Paldies kolēģei Ilgai Jansonei par aktīvo iesaistīšanos tās apzināšanā!)

Miķeļa Tamuža dzīves gaitas, veidojot dzimtas koku, ir skaidrojusi viņa brāļadēla vedekla Brigita Tamuža. M. Tamužs (1893–1953) ir dzimis Dunikas pagastā (agrāk Nīcas pagastā) lauksaimnieka ģimenē. Viņa skolas gaitas ir sākušās Rucavas Sudargu pagastskolā. No 1906. gada līdz 1913. gadam viņš ir mācījies Liepājas Nikolaja ģimnāzijā, pēc tam no 1913. gada līdz 1916. gadam – Rīgā Politehniskā institūta mehānikas nodaļā (Pirmā pasaules kara laikā institūts bija evakuēts uz Krieviju). Pēc atgriešanās Latvijā M. Tamužs studējis LU Mehānikas fakultātē, kuru ļoti sekmīgi beidzis 1923. gadā (M. Tamuža matrikulācijas lapa Nr. 10539 – LVVA 7427. f., 1. apr., 1852. l.). 1924. gada 2. februāra “Valdības Vēstnesī” ir publicēts Iekšlietu ministrijas būvvaldes paziņojums par inženiera mehāniķa tiesību piešķiršanu M. Tamužam (Valdības Vēstnesis 1924: 1).

2. att. Ziņas par Miķeli Tamužu LVVA materiālos (LVVA 235. f., 6. apr., 137. l., 33b–34a lp.)

Zināšanas M. Tamužs ir ieguvis un popularizējis arī citās jomās, piemēram, 1917. gadā ir beidzis Kijevas praporščiku skolu, Tērbatā latviešu strēlnieku rezerves pulku rīkotajos kursos lasījis lekcijas fizikā un astronomijā, sniedzis privāttundas dažādos priekšmetos.

Izglītības ministrijas Skolu departaments M. Tamužam ir izsniedzis vidusskolas skolotāja apliecību ar tiesībām mācīt ar mehāniku saistītus priekšmetus. Viņš ir bijis skolotājs Liepājā un Rīgā – 1923./1924. mācību gadā Valsts Liepājas tehnikumā, 1926./1927. mācību gadā Rīgas pilsētas amatniecības skolā.

M. Tamužs ir strādājis dažādos amatos Latvijas dzelzceļa institūcijās. Ar šo darbu saistītajiem jautājumiem viņš ir pievērsies arī vairākos rakstos, piemēram, "Balasta izkraušanas mehānizācijas mēģinājumi" (Tamužs 1939 (1): 521–522), "Jauni meklējumi vagonu būvniecībā" (Tamužs 1939 (2): 350–352).

Pārmaiņas dzelzceļu virsvaldē

Dzelzceļu virsvaldes dienestu tuvākā laikā pēc pensijas izdienas atstāj 14 darbinieki. Starp pensijā aizejošiem ir mašīnu un materiālu direkcijas vagonu daļas vadītājs inž. Vamsgāncis, finanču direkcijas tarifu nod. vadītājs E. Bērziņš, tehniskās direkcijas direktora pal. inž. Paegle un ceļu un virsbūves daļas vadītājs inž. Lamberts, „Celtransa“ dir. Andermanis u. c.

Pensijā aizejošo darbinieku vietā mašīnu un materiālu direkcijā par vagonu daļas vadītāju izraudzīts tagadējais dzelzceļu virsvaldes 6. mašīnu iec. priekšnieka pal. inž. Miķelis Tamužs, kura vietu ieņems tagadējais Daugavpils dzelzceļu galv. darbn. vagonu nod. vadītājs inž. Kozlītis. Par finanču direkcijas tarifu nod. vadītāju nāks līdzšinējais centrālās statistikas komerciālās nod. vadītājs M. Jēkabsons.

Inž. M. Tamužs, jaunieceltais dzelzceļu virsvaldes mašīnu un materiālu direkcijas vagonu daļas vadītājs.

3. att. Miķelis Tamužs 1935. gadā, kļūstot par Latvijas Dzelzceļa virsvaldes Mašīnu un materiālu direkcijas vagonu daļas vadītāju (Pārmaiņas 1935: 6)

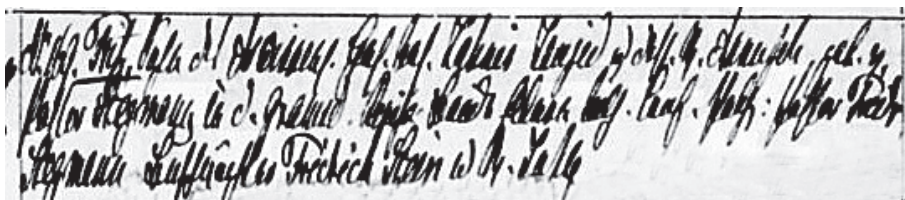
M. Tamužs ir bijis foto mākslas entuziasts. Viņš dzelzceļnieku biedrībā dibinājis foto sekciju, kā arī publicējis vairākus ar foto mākslu un fotografēšanu saistītus rakstus, piemēram, "Modernās fotografijas krīze" (Tamužs 1939 (3): 356–357), "Jaunākie sasniegumi fotografijā" (Tamužs 1943: 17), kā arī sarakstījis grāmatu "Praktiska fotomācības grāmata" (Tamužs 1951), kas, Austras Tamužas vārdiem runājot, "daudziem bija ceļa pašķirēja šai laukā" (Tamuža 1953: 2).

1944. gadā M. Tamužs ir emigrējis, nokļuvis Vācijā angļu zonā, bet 1951. gadā izceļojis uz ASV, kur apmeties uz dzīvi Ņujorkā. Arī Vācijā un ASV viņš ir bijis sabiedriski aktīvs, piemēram, vadījis kultūras daļu Saules noietnē, vēlāk darbojies izceļotāju arodpārbaudes komisijās, bet Amerikā bijis viens no Dzelzceļnieku biedrības organizētājiem un valdes locekļiem, kā arī darbojies Latviešu inženieru biedrības ASV Revīzijas komisijā (Tamuža 1953: 2; Jurevics 1954: 12–13).

M. Tamužs kopš 1933. gada ir piedalījies Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēdēs, kur sniedzis ne tikai dzimtās Dunikas izloksnes materiālus, bet, piemēram, 1933. gadā nolasījis arī referātu par terminiem *plāksne*, *plakne*, *plākne*. 1940. gadā M. Tamužs iecelts par Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas locekli tehnikas jautājumos (Valdības Vēstnesis 1940: 2).

M. Tamužs mūžībā ir aizgājis 1953. gadā (par M. Tamužu sk. arī Tamuža 1953: 2; Piemiņai 1954: 12–13; Unāms 1975: 486–487).

Par gramzdenieka Friča Jauģieša dzīves gājumu ziņas ir apkopojis mazdēls Mārtiņš Jauģietis. F. Jauģietis (arī Jauģiets) (1880–1955) ir dzimis Aizvīķos. 1900. gadā viņš ir beidzis Valkas skolotāju semināru un ieguvis tiesības strādāt par skolotāju pamatskolā. F. Jauģietis no 1910. gada līdz 1915. gadam bijis Gramzdas pamatskolas pārzinis (sk. Gramzdas pamatskola) (tuvojoties vācu karaspēkam 1915. gadā, viņš ir devies bēgļu gaitās uz Krieviju). Atgriezoties Latvijā, turpinājis darbu skolā vismaz līdz 1936./1937. mācību gadam (Lauku dzīve 1936: 2). Viņa darba gados Gramzdas divgadīgā pamatskola kļuva par četrgadīgu, bet trīsdesmito gadu vidū par sešklasīgu.

4. att. Ziņas par Frici Jauģieti LVVA materiālos (LVVA 235. f., 14. apr., 333. l., 9b–10a lp)

5. att.
Fricis Jauģietis
ar kundzi
(no: Pagātnes
stāsti)

1929. gadā Izglītības ministrijas Skolu departaments viņam bija izsniedzis vidusskolas skolotāja apliecību ar tiesībām mācīt ar mehāniku saistītus priekšmetus. Turklāt F. Jauģietis bija apguvis vispusīgas zināšanas, pēc vajadzības mācījis visus priekšmetus, visbiežāk matemātiku, latviešu valodu. F. Jauģietis ir bijis arī muzikāls – mācījis dziedāšanu, vadījis skolas kori, izveidojis skolēnu mandolinistu orķestri, ilgu laiku spēlējis ērģeles Gramzdas baznīcā.

No 1940. gada līdz 1949. gadam F. Jauģietis strādājis par skolotāju Dzērves skolā, kur pasniedzis ticības mācību, dziedāšanu, glītrakstīšanu, krievu valodu un praktiskos rokdarbus galdnieka darbnīcā. F. Jauģieša skolnieks Vitolds Snipkis atmiņās par skolotāju stāsta, ka apbrīnojis viņa gudrību un prasmes, piemēram, F. Jauģietis pratis septiņas valodas, spēlējis vijoli (plašāk par to sk. Pagātnes stāsti).

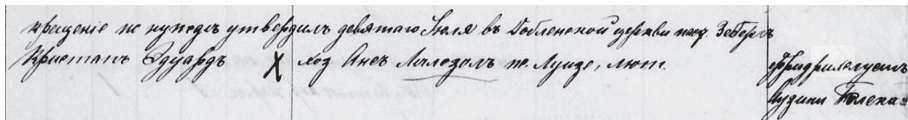
1949. gada 25. martā F. Jauģieti izveda uz Sibīriju, uz Omskas apgabala Kalačinskas rajona Izmailovskas sādžu, kur viņš 1955. gada 2. augustā 74 gadu vecumā mira. Viņš ir apglabāts Omskas apgabalā, stepē, Izmailovskas sādžas kapos. Kā liecina Liepājas muzeja rīcībā esošā informācija, F. Jauģietim arī tālumā bija uzticēti skolotāja pienākumi – īsu brīdi F. Jauģietis bērniem pasniedza ticības mācību. Kad skolotājam nācies no skolas aiziet, skolēni pat raudājuši: viņiem patīcis diplomātiskais, gudrais un labais skolotājs ar stalto, virsnieka cienīgo stāju (Pagātnes stāsti).

Būdams Sibīrijā, F. Jauģietis dziļi pārdzīvojis tautas sāpi. Šie pārdzīvojumi, izciestais ceļā uz Sibīriju un tajā ir rosinājuši viņu izteikties dzejā, kurā izskan skarbs tā laika nosodījums, piemēram, dzejolī “Latvija” (*Liktenis nežēlīgs, bargs / Atnesa negantas dienas / Tēvzemei mīlai un dārgai: / Viltnieks drausmīgs un ļauns / Izjauca ziedošu dzīvi, / Jaunekļus, vīrus un sievas / Aizveda sātana ķetnas.*), kas sarakstīts 1953. gadā. Plašākā vārsmojumā ir izsekots sāpju un grūtību caurvītajam ceļam uz Sibīriju. Pateicoties bijušā skolnieka V. Snipka uzņēmībai, vismaz daļa F. Jauģieša Sibīrijā rakstītās dzejas nonākusi Liepājas muzejā (sk. arī Pagātnes stāsti).

Gramzdas izloksnes leksikas iesūtīšanā F. Jauģietis visai aktīvs ir bijis 20. gs. 20. gados, kad viņa vārdu J. Endzelīns nereti ir minējis to talcinieku vidū, kuriem viņš izsaka pateicību par iesūtītajiem materiāliem (sk., piemēram, IMM 1924, 3. nr., 340. lpp.; IMM 1929, 2. nr., 190. lpp.; IMM 1929, 4. nr., 419. lpp.).

Maz ziņu ir par Nīcas skolotāju K. Lielozolu. Viņa vārds varētu būt Kristaps. Tā vedina domāt sludinājums laikrakstā “Valdības Vēstnesis” 1929. gada 2. decembrī par nozaudēto Kristapa Eduarda Lielozola pasi, kas izdota Nīcas pagastā, un arī par nozaudēto ieroču turēšanas atļauju (Valdības Vēstnesis 1929: 4). Par Kristapa Eduarda Lielozola dzimšanu 1895. gadā ir ieraksts Do-beles latviešu evaņģēliskās luteriskās draudzes materiālos (LVVA 7018. f., 1. apr., 3. l., 7b–8a lp.). Pēc Igaunijas Valsts arhīva materiāliem, Kristaps Lielozols ir studējis Tartu dabaszinības (1915. gadā), vēsturi un filoloģiju (1915–1916; sk. EAA 402. f., 1. apr., 15174. l.). Laikrakstā “Kurzemes Vārds” 1938. gada 10. augustā ir ziņa, ka (Liepājas) 5. pamatskolas skolotājam K. Lielozolam ir piešķirta pensija (Valdes lēmumi 1938: 6).

Kopš 1954. gada Kristaps Lielozols ir dzīvojis ASV Ilinoisas štatā. Pēc saņemtās informācijas no ASV (par šo informāciju autores pateicas Mārītei Kezberei-Plūmei), K. Lielozols ir strādājis Sterlingā Tērauda fabrikas naglu nodaļā.

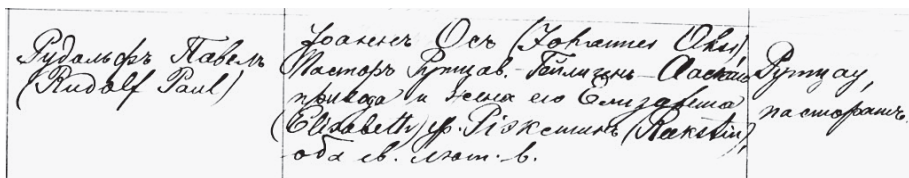

6. att. Ziņas par K. Lielozolu LVVA materiālos (LVVA 7018. f., 1. apr., 3. l., 7b–8a lp.)

K. Lielozols miris 1975. gada 10. decembrī 80 gadu vecumā. 1976. gada 4. februārī laikrakstā "Laiks" ir ievietots nekrologs sakarā ar Kristapa Lielozola nāvi (Nekrologs 1976: 7).

K. Lielozols Nīcā ir bijis ienācējs un strādājis neilgu laiku. Acīmredzot ir bijis sabiedriski aktīvs, jo ne tikai iesūtījis valodas materiālus J. Endzelīnam, bet apzinājis arī vietējo folkloru, 20. gs. pirmajos gadu desmitos vēl dzīvās novada tradīcijas, par ko ir publicējis divus rakstus (Lielozols 1929). Par skolotāju Lielozolu 20. gs. 70., 80. gados zināja stāstīt nīcēniece Katrīna Ignāte: "...skuluotājs Lieluožuols bija Nīcas skulolā. skulolā bija Pērkuongalā pie Ulpēnu. tā bi pamatskulolā.. tur bi Lieluožuols pā skuluotāju. viš bi diezgan liela auguma, mēlīem matiem. darbā viš bi stingrs. tāds pret visu savu dārbu. viš bi ienācējs. sieva bi slimīga. viš bi bibliotekas vadītājs-pārzinis. par skuluotāju viš strādāja ap 1924.-1926. gadu, varbūt bi tai laikā. pēc kāda laika viš bi Liepājā pā skuluotāju."

Arī Rucavas izloknes materiālu iesūtītāja Elizabete Ose (dzimusi Riekstiņa; ziņas par meitas uzvārdu ir iegūtas no viņas dēla Rūdolfa Paula dzimšanas ieraksta LVVA materiālos – LVVA 235. f., 15. apr., 337. l., 25b–26a lp.) Rucavā bijusi ienācēja no Ziemeļvidzemes. Viņa ir bijusi baltvāciete (no prāvesta Ainara Jaunskalžes referāta 2014. gada 22. martā; sk. arī Jaunskalže 2014). Ir bijusi rentnieka meita. 20. gs. sākumā E. Ose ir sekojusi vīram, kurš vairāk nekā 25 gadus (1907–1933) ir bijis Rucavas draudzes mācītājs. E. Osi interesējusi ne tikai novada leksika, bet arī etnogrāfija. Piemēram, rakstu krājumā "Arheoloģija un etnogrāfija" ir Jāņa Rieksta etnogrāfiskās kolekcijas fotogrāfija (1874. nr.), kurā E. Ose demonstrē Rucavas tautastērpa vilaines nēsāšanas veidu (AE XX 2000: 182). J. Endzelīns ar pateicību par Rucavas materiāliem E. Oses uzvārdu (E. Ošs) ir minējis, piemēram, 1932. gadā (IMM 1932, 1. nr., 84. lpp.).

7. att. Ziņas par Elizabeti Osi LVVA materiālos (LVVA 235. f., 15. apr., 337. l., 25b–26a lp.)

Lejaskurzemes izlokšņu leksikas apzināšana un izpēte 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. sākumā

20. gs. otrajā pusē turpinājusies izlokšņu, to vidū arī Lejaskurzemes, leksikas apzināšana un izpēte. Zīmīgi, ka tūlīt pēc Otrā pasaules kara 1945. gadā J. Endzelīns atkal aicināja sabiedrību talkā izlokšņu leksikas apzināšanā, presē publicējot rakstu “Nāciet, lūdzami talkā!” (Endzelīns DI III (2): 408–410). Kopš 50. gadu otrās puses sistemātiski visā Latvijas teritorijā pēc vienošanas programmas (LVDApr.) ir vākti materiāli latviešu valodas dialektu atlantam. Tajā ir iekļauti arī 299 jautājumi par vārdu krājumu. “Latviešu valodas dialektu atlanta” leksikas daļa (LVDA) ir publicēta 1999. gadā. Tā ir pirmais plašākais darbs latviešu valodas izlokšņu izpētē areālā aspektā. 100 kartēs apkopotie dažādo reāliju, parādību un jēdzienu nosaukumi un to varianti liecina arī par Lejaskurzemes izlokšņu vārdu krājuma bagātību, tā daudzveidību fonētiskā, gramatiskā un semantiskā skatījumā. Piemēram, tikai Lejaskurzēmē šaurākā vai plašākā areālā ir sastopami nosaukumi *bāliņš* ‘(rudzu) statiņš’, *četrkājis* un *drēža* ‘ķirzaka’, *kalmuks* ‘žurka’, *kamps* ‘(zirga) loks’, *krēsni* ‘dradži’, *ķeste* ‘stirpiņa – neliels, garens siena krāvums’, *liska*, *liskele* un *ļemp(it)e* ‘(vērpjamā ratiņa) klanīņa’, *matuola* ‘vībotne’, arī no lietuviešu valodas aizgūtie ķiploka nosaukumi *šišnaks*, *šišņaks*, *sišņaks*, *šašņaks*.

Leksikas daudzveidību, tās kontaktus ar lietuviešu valodu atklāj arī “Baltu valodu atlanta” prospektā (BVApr.) un pirmajā daļā ietvertais izlokšņu materiāls (BVA I). Piemēram, stārķa nosaukums *gandrs*, kas Latvijā reģistrēts tikai pierobežā, ir izplatīts lietuviešu valodas izloksnēs (BVA I 99–103, 153).

Balstoties gan uz LVDA materiāliem, gan uz jaunākajiem izlokšņu leksikas pierakstiem, 36 latviešu izlokšņu (no Lejaskurzemes – Nicas izloksnes) dotumi ir iekļauti “Eiropas valodu atlantā” (ALE).

Izlokšņu leksikas vākšanai kopš 1966. gada ir regulāri organizētas zinātniskās apvidvārdu vākšanas ekspedīcijas, kurās piedalījušies gan Latviešu valodas institūta (bij. Valodas un literatūras institūta), gan ārštata darbinieki – skolotāji, L(V)U Filoloģijas fakultātes un bij. Liepājas Pedagoģiskā institūta studenti un docētāji, kuri pierakstījuši materiālus vai nu dzimtajā izloksnē, vai citos apvidos.

Dienvidrietumkurzemē 20. gs. otrajā pusē plašākos leksikas materiālus ir fiksējuši Alfrēds Jankevics (sk. Ozola 2013), B. Bušmane un 21. gs. sākumā arī L. Markus-Narvila. Skaitliski šie vākumi ir dažādi. LU Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēkā (ieskaitot LVDA materiālus) ir ap 600 leksēmu no Dunikas un Aizvīķiem, 1000 no Pērkones, 1100 no Purmsātiem, 1600 no

Kalētiem, 2000 no Gramzdas, 3200 no Bārtas, 5500 leksēmu no Rucavas. 2008. gadā Liepājas Universitātē ir sagatavots un publicēts izlokšņu tekstu krājums "No Sventājas līdz Ancei", kurā ietverti arī Nidas un Papes (tas ir, Rucavas), Jūrmalciema (tas ir, Nīcas) un Pērkones izlokšnes teksti (Sventāja 2008).

20. gs. otrajā pusē, 21. gs. sākumā ir publicēti vairāki pētījumi par šā novada leksiku. Daļa no tiem ir apkopota krājumos "Mana novada valoda" (Lejaskurzeme 2004), "Rucavā, tur Paurupē..." (Rucava 2007). Balstoties uz bagāta Rucavas izlokšnes vārdu krājuma, ir izstrādāts L. Markus-Narvilas promocijas darbs "Rucavas izlokšnes vārdnīca: leksikogrāfiskais un leksiskais aspekts" (Markus-Narvila 2011), kā arī "Rucavas izlokšnes vārdnīca: prospekts" (Prospekts 2013). Sk. arī Bušmane 2011.

Lejaskurzemes izlokšņu leksika (vārdi ar *b*) areālā aspektā

Leksēmas rakstam atlasītas, izmantojot "Latviešu valodas vārdnīcas" elektronisko versiju (*www.tezaurs.lv/mev*). Rakstā atsevišķi tiek skaitīta katra homonīmforma, piemēram, I *ben* 1) 'wenigstens' (*ēd ben tu!*) Dunikā, (*vai tu b. esi gatavs?*) Rucavā; 2) '(wenn auch nicht völlig) doch' Bārtā, 'taču' Bārtā, Dunikā, Kalētos, Rucavā; 3) 'kaut cik' Rucavā (plašāk sk. ME I 279; EH I 212); II *ben* – drückt in Rutzau, wie das deutsche "soll" die Meinung eines anderen aus [?] (*es ben ģesus gājis* – ich soll gegangen sein ME I 279).

Leksēmas apzinātas, izmantojot vietas atslēgvārdus: *Ahsw(ihken)* – Aizvīķu izlokšnei, *OB, Ober-Bartau, Bartau* – Bārtas izlokšnei, *Dunika* – Dunikas izlokšnei, *Gramsden* – Gramzdas izlokšnei, *Kal(leten)* – Kalētu izlokšnei, *N.-Bartau, NB, Nieder-Bartau* – Nīcas izlokšnei, *Perk(uhnen)* – Pērkones izlokšnei, *Pormsahten* – Purmsātu izlokšnei, *Rutz(au)* – Rucavas izlokšnei.

Vārdnīcā konstatēts šāds aptuvenais leksēmu skaits: Aizvīķos 2 leksēmas², Bārtā 49, Dunikā 115, Gramzdā 19, Kalētos 35, Nīcā 66, Rucavā 43 leksēmas, Pērkonē 1 leksēma, no Purmsātiem nav reģistrēta neviena leksēma.

Visās aplūkotajās Lejaskurzemes izlokšnēs, pēc vārdnīcas dotumiem, kopā fiksēti apmēram 330 vārdi, no kuriem 215 leksēmas neatkārtojas.

No minētajiem 215 vārdiem 198 ir uzlūkojami par dialektismiem, piemēram, *brañdži³* 'frische, mit den Schoten gekochte Bohnen' Bārtā, Dunikā, Gramzdā, Nīcā, Rucavā (EH I 237), *bricañts* 'ein unruhiges Kind' Nīcā (EH I 241), *brieža* 'der Strich' Nīcā (*zēns burtnīcā sažikājis briežas* EH I 244), *bruzdēt* 1) 'donnern, rollen' Rucavā: *pēркуons bruzd* Dunikā, Bārtā; 2) 'unaufhörlich

schwätzen' Dunikā: *kuo tu bruzdi vienā bruzdēšanā?* (EH I 245), bet 17 leksēmas ir arī literārās valodas vārdi, piemēram, *baūdīt* Gramzdā (EH I 206), *bēres* Bārtā, Dunikā, Rucavā (EH I 216), *bikses* Dunikā (EH I 218), *blāzma* Dunikā (EH I 227), *braņgs* Bārtā, Dunikā, Rucavā (EH I 237).⁴

Areālā aspektā Lejaskurzemes izlokšņu leksēmu izplatība ir dažāda – vairākas leksēmas fiksētas lielā daļā aplūkoto izlokšņu, savukārt daļa leksēmu tikai vienā vai divās izlokšnēs.

Vismaz piecās Lejaskurzemes izlokšnēs ir konstatētas 16 leksēmas (sk. arī 1. tabulu).

bakāt 1) 'stopfen' Bārtā, Dunikā, Kalētos; 2) 'stampfen' Bārtā, Dunikā, Gramzdā, Kalētos (EH I 199–200); arī Nīcā⁵, Rucavā (*mamma vel vārija rāciņus tā: izvāra, sabakā, sacēp sīpuolu, gaļa kusaciņuos un tad ielej, un ta samaisa visus* Apv.; sk. arī Prospekts 2013: 38).

bārzda 'bārda' Dunikā (EH I 210); Bārtā, Gramzdā, Kalētos, Nīcā, Rucavā (Apv.; Markus-Narvila 2016).

bezdelinga 'bezdelīga' Nīcā, Rucavā (ME I 282), **bezdeliņa** 't. p.' Dunikā, Gramzdā (EH I 214); Kalētos un Nīcā (Apv.).

biguzis 'eine Art Brotsuppe' Bārtā, Dunikā, Kalētos (EH I 218), **biguze** 'eine Brotsuppe' Rucavā (EH I 218); Gramzdā, Kalētos, Nīcā, Rucavā (Apv.). Ar nozīmi 'maizes zupa' leksēmas **biguze** un **biguzis** vēl 21. gs. otrajā desmitgadē fiksētas gan Bārtā (*teica biguzi vaig izvārit, tad zināja, ka maizes zupa būs*), gan Rucavā (Markus-Narvila 2016).

bim̄bals, arī **bimbars** Bārtā (ME I 296), **bim̄bals** 'die Bremse' Bārtā, Dunikā, Kalētos (EH I 219), arī **bim̄balis** 't. p. (?)' Nīcā (*bim̄baļi mizuo ādu* EH I 219); Bārtā, Kalētos, Nīcā, Purmsātos un Rucavā (Apv.; Prospekts 2013: 39; Markus-Narvila 2016).

bim̄bāt 'unaufhörlich weinen' Rucavā (ME I 296), Bārtā, Dunikā, Kalētos (EH I 219); Bārtā, Nīcā, Rucavā (Apv.; Prospekts 2013: 39); sal. **bimbāt** sar., niev. 'raudāt' (LLVV II 91).

bīlāde 'eine kleine Abteilung im Aussteuerkasten' Bārtā, Dunikā, **bīlāde** 't. p.' Kalētos (EH I 223); Nīcā (Apv.). Savukārt ar nozīmes niansi deminutīvs **bīlādīte** 'ein Schmuckkästchen' Gramzdā (EH I 223).

bīstāklis 1) 'ein Stock zum Umrühren des Ofens, Ofenkrücke, Kohleneisen' Bārtā, Kalētos; 2) 'eine Stange, ein Stock zum Schlagen od. Stossen' Dunikā (EH I 223; ME I 304); Dunikā, Gramzdā, Kalētos, Nīcā (*bīstāklis i ķēķī tāds kuoks bez kruža, kuo urda deģuošas pagales*) un Rucavā (Apv.; Bušmane 1989: 259–260).

blese 'ein Pferd, das eine Blässe hat (ein Pferd mit einer Blässe)' Bārtā (*teļš ar blesi pierē*), Dunikā, Kalētos (EH I 228; ME I 314); Nīcā un Rucavā (Apv.).

blāurs 'sehr böse, grimmig, schrecklich, schlecht' Bārtā, Dunikā, Gramzdā (*blaura pamāte*), Nīcā, Rucavā, arī *meita blauru ģīmi* (ein hässliches Mädchen) Kalētos, Bārtā, Rucavā; sal. arī *blauri* 'sehr' Bārtā, Rucavā (*blauri gards*) (plašāk par nozīmēm sk. ME I 320; EH I 233). Vēl 20. gs. beigās vārds *blauris* ar līdzīgām nozīmēm fiksēts izloksnēs, piemēram, 'nejauks; sliktis' Dunikā, Kalētos, Rucavā (Apv.; Prospekts 2013: 39). Nīcā adjektīvam *blauris* reģistrētas arī nozīmes 'skaļš (cilvēks, arī lops'; 'skaļš'; 'ass, dzeldīgs, dzēlīgs (par augiem)'; 'stiprs (par alkoholisku dzērienu)'; 'ļoti stiprs, postošs (par parādībām dabā), 'negants'; 'sliktis (piemēram, ļoti auksts – par laiku)'. Nīcā sastopams arī adverbs *blauri* ar nozīmēm 'nikni, bargi'; 'bīstami, draudoši', ar nozīmēm 'slikti, riebīgi' arī Sventājā (*kad mēs gājām tur, skolā, blauri bija Straupeniece* 2012: 293). Sal. Nīcā arī *blaurums* 'niknums', *blauruoties* 'vairākkārt, arī ilgāku laiku niknojoties, skaļi, nikni maut'; 'niknoties, ārdīties', *blauris* 'dusmīgs cilvēks'; sal. literārajā valodā *blauris* vienk. 'cilvēks, kas daudz klieudz, baras' (LLVV II 105).

braģis '= *braga*: ein hinauf- und hinabschiebbares Dach auf Pfosten, um trockenes Heu vor Nässe zu schützen' Nīcā, Dunikā, 'ein Heuhaufen mit einem Dach' Gramzdā (EH I 236; ME I 322); 'siena zārds' Bārtā, Kalētos, Nīcā, Rucavā (Apv.).

braņdži 'frische, mit den Schoten gekochte Bohnen' Bārtā, Dunikā, Gramzdā, Nīcā, Rucavā (EH I 237); *brandi(s)*, *brandži* 'ar visām pākstīm vārītas cūku pupas' Gramzdā, Kalētos, Nīcā, Rucavā (Apv.); vienskaitļa forma *braņdis* fiksēta vēl 21. gs. otrajā desmitgadē Rucavas teicēju valodā (*lielās cūku pupas. tās vāra brandi. pākstīs – brandis. brandis a rūgušpienu, vai, cik smeķīgs!* Markus-Narvila 2016).

brīčka 'eine Pritsche' Bārtā, Dunikā, Kalētos (EH I 241); Nīcā un Rucavā (Apv.; Prospekts 2013: 40).

brīšs 'frisch' Bārtā, Dunikā, Kalētos, arī *brīšumi* 'frisches Fleisch (bes. von den Eingeweiden und anderen inneren Organen gesagt)' Dunikā, Kalētos (*pusedienā būs brīšumi* EH I 242); *brīšs* 'svaigs' Bārtā, Dunikā, Nīcā (*brīšas zīves. ka leinieca atveda mēncus, ta bi brīš ēdiens*), Rucavā (*va ta tās siļķes ir svaigas? nee, brīšas*) (Apv.; Bušmane 1989: 260–261; Prospekts 2013: 40).

brūklīne 'die Strickbeere, Preisselbeere' Dunikā, Gramzdā, Kalētos (EH I 246; ME I 341); Bārtā, Nīcā, Rucavā (Apv.; LiepU).

buce 'das Schaf' Dunikā (EH I 248); Bārtā, Gramzdā, Nīcā, Rucavā (Apv.).

1. tabula

Leksēmas ar *b*, kas fiksētas 5–6 izloksnēs

	Aizvāķi	Bārtā	Dunika	Gramzda	Kalēti	Nīca	Pērkone	Purmsāti	Rucava
bakāt		+	+	+	+	^			^
bārzda			+	^	^	^			^
bezdelinga			+	+	^	+ ^			+
biguzis		+	+	^	+ ^	^			^
bīlāde		+	+	+	+	^			
bimbals		+ ^	+		+ ^	^	^		^
bimbāt		+ ^	+		+	^			+ ^
bīstāklis		+	+ ^	^	+ ^	^			^
blese		+	+		+	^			^
bļauris		+	+ ^	+	+ ^	+ ^			+ ^
braģis		^	+	+	^	+ ^			^
brandži		+	+	+ ^	^	+ ^			+ ^
brīcka		+	+		+	^			^
brīšs		+ ^	+ ^		+	^			^
brūkline		^	+	+	+	^			^
buce		^	+	^		^			^

Plusa zīme (+) norāda uz leksēmas fiksējumu ME, EH; jumtiņš (^) norāda uz leksēmas fiksējumu jaunākajos izlokšņu pierakstos.

Trīs, četrās Lejaskurzemes izloksnēs reģistrēts ap 50 leksēmu, piemēram, *balvāt* 1) 'beschenken' Dunikā; 2) 'bewirten' (*b. guovis* 'den Kühen etwas Schmackhaftes zu fressen geben') Gramzdā (EH I 203); sal. arī *apbalvāt* 'beschenken' Dunikā (EH I 73) un *balva* 'ein Geschenk zur Bestechung' Bārtā, Dunikā (EH I 203; ME I 260); *balvāt* 'dāvināt' arī Nīcā (Apv.); *bezruōķis* 'jem., dem ein Arm oder eine Hand (resp. beide Hände) amputiert ist' Dunikā, Kalētos (EH I 215); Nīcā (Apv.); *bēģelis* 'das Fensterbrett' Rucavā (EH I 216; ME I 289); *bēģelis*, *bēģele* 'palodze' arī Kalētos (Apv.), Nīcā (*bēģelis* [logam] *apakšā. list – luogam bēģele slapja.* / *uzbēru uz luoga bēģeli maizi* Bušmane 1989: 258–259; Apv.), Rucavā

- (Markus-Narvila 2016). Rucavā *bēģele* arī 'dēlītis, kas uzsists loga rāmim visapkārt logam' (*man vēl jāsatāisa bēģeles* Apv.) un 'logu slēgi' (Apv.); sal. arī *bieģele* 'palodze' Rucavā (*uz bieģeles stāv puķes* LiepU; Markus-Narvila 2011: 144);
- biēziens* 'das Dickicht' Dunikā, Kalētos, Bārtā, arī no J. Janševska darba (EH I 224; ME I 306); Nīcā (Apv.);
- birbīne* 'eine kleine Pfeife (zum Blasen) aus einem grünen Roggenhalm' Aizvīkos (ME I 297), *birbīne* 'eine Pfeife aus einem Gänsekiel' Gramzdā (EH I 220); 'svilpe' Rucavā (Apv.);
- blārķšis* 'der Lärm, der beim Einstürzen von etw. entsteht' Bārtā, Dunikā, Kalētos (*malkas skūnā bija dzirdams liels b.* EH I 227), *blārķšēt* 'klappern, rasseln' Dunikā, Kalētos (*malka gruva, ka blārķšēja vien* EH I 227); Nīcā (Apv.);
- bļurba* 'weicher, einschussender Boden' Dunikā (EH I 234); *bļurba* 'šķīdonis' Rucavā (Apv.; Markus-Narvila 2013: 39) un 'biezi dubļi, slapja vieta' Nīcā (Apv.);
- bubēre* 'die Johannisbeere' Gramzdā (EH I 248), Kalētos; 'upene' Rucavā (Apv.; Markus-Narvila 2013: 40); sal. arī *buberene* '*ribes nigrum*' Nīcā (ME I 343; Apv.);
- buōļa* 'eine kleine Holzkugel, die man Kühen auf die Hörner steckt, damit sie beim Stossen mit den Hörnern weniger verletzen' Dunikā, Nīcā, Rucavā (EH I 259);
- burste* 'ein Kleidungsstück für weibliche Personen' Nīcā (EH I 255); *burste* (ar *ur > ūr*) 'veste' Bārtā (*tad ir krēkls, tad ir lindraks, lindruks. un tad tā veste, kuo sauc. bet ōme [ūme (?)] vienmēr teica, tā i būrste* Markus-Narvila 2016), Kalētos, Nīcā un Rucavā (Apv.).
- Daļai vārdnīcā reģistrēto Lejaskurzemes vārdu ir šaura izplatība – vārds fiksēts tikai vienā vai divās izloksnēs. 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. tas izloksnēs parasti nav reģistrēts vai to zina vien atsevišķi teicēji un tas ir pasīvajā vārdu krājumā. Kopumā vienā vai divās izloksnēs konstatēts vairāk nekā 130 leksēmu. Piemēram,
- babāt* 'undeutlich sprechen' Nīcā (*kuo babā? runā sapruotami!* EH I 197); Nīcā arī 20. gs. otrajā pusē (*kuo tu te niekus babā? ne tā i, ne-kā* Apv.);
- baīkātiēs* 'nichtssagende Dinge erzählen' Rucavā (EH I 199);
- baknīt* 'kneten, stampfen, stopfen' Dunikā, Rucavā (*b. maizi; b. mālus caurumā* EH I 200);
- baūģuve* 'der Haufe, die Menge, die Schar' Nīcā, Gramzdā (EH I 207); sal. arī *baūģele* 't. p.' Nīcā (EH I 207) un *bauguve* 'eine grosse Menge lebender Wesen' Grobiņā (ME I 267);

bitki 'Unarten, Unsinn, dumme Streiche' Dunikā (*netaisi bitkus!* EH I 222); *bitki* 'nedarbi, nerātņības', *uz bitkis* 'uz nedarbiem' Rucavā (Apv.; Markus-Narvila 2013: 37, 75);

blāimmas, arī **blām̄bas**, **blēimmas** 'die Lippen' Nīcā (EH I 233); Nīcā leksēmas *blāmmas*, *blēmmas* konstatētas arī 20. gs. otrajā pusē (*likšu pa tām blāmmām!* – *tā mana večāmāte teica, ka nemācēju aust. / sacīta blēmmas kā ratu dēles. nuoplaukšēja vien* Apv.);

bridžas 'eine Kabbe, ein Netz zum Ziehen' Dunikā, Nīcā (EH I 241; ME I 331), arī **bridžuôt** 'mit einer Kabbe (*bridžas*) fischen' Nīcā (EH I 241). Sal. **pusbridžs** 'zvejas tīkla veids – stumjamais tīkls (?)' Rucavā (*uz Līgupi brauca – iejūda zirgu, paņēma pusbridžu, nu tas ir stumjamais tīkls. pusbridžu paņēma, ielika ratuos un tad brauca uz Līgupi* Markus-Narvila 2016);

briezāt 'mit einem eisernen Stift od. Nagel schrapen' Bārtā (EH I 244), arī **brieža** 'der Strich' Nīcā (EH I 244); Rucavā (*kuo tu tā ļau(j) bērnām briezāt grāmatu? grāmata nau duomāta briežāšanai, bet gan lasīšanai. grāmatā nevajag briežāt. / pulējumā varēja ieraudzīt vairākas briežas* LiepU);

buņu bārda 'struppiger (?) Bart' Nīcā (*veča vīra buņu bārda* ME I 352);

burde 'die Borte' Dunikā, Bārtā (*burdītēm.. tautu meitas vaiņaciņš* EH I 254).

Aplūkotais materiāls liecina, ka, pārbaudot vārdnīcā ietverto leksēmu lietojumu mūsdienu izloksnēs, salīdzinot to ar 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. sākumā pierakstīto materiālu, vēl mūsdienās ir iespējams konstatēt vārdu plašāku areālu, piemēram, vārdiem *bārzda*, *bīlāde*, *braģis*, *brīšs*, *buce*, turklāt izloksņu pierakstos nereti līdzās vārdnīcā minētajam vārdam ir fiksēti arī sinonīmi resp. atvasinājumi ar konkrēto sakni, piemēram, *bridžuot*, *blaurums*, *pusbridžs*.

Lejaskurzemes izloksņu leksika (vārdi ar b) cilmes aspektā

Cilmes aspektā reģistrēti gan mantoti, gan aizgūti vārdi. Pie mantotā vārdu krājuma pieder, piemēram, vārdi

baīgi 'böse Träume, Phantasiebilder, Gespenster' Dunikā (EH I 198); Nīcā (Apv.);

baīsīgs 'bösertig, grimmig' Dunikā (*baīsīgs vērsis* EH I 199);

bāliņš *kūlišu* 'eine Mandel Garben' Nīcā (*rudzus sacelt bāliņuos* ME I 271), 'statiņš' Pērkonē (EH I 208);

baļvāt 1) 'beschenken' Dunikā; 2) 'bewirten' Gramzdā: *b. guovis* 'den Kühen etwas Schmackhaftes zufressen geben' (EH I 203); Nīcā (Apv.);

bebris 'bebrs' Dunikā (EH I 211); Nīcā (Apv.);

blārķšis 'der Lärm, der beim Einstürzen von etw. entsteht' Bārtā, Dunikā, Kalētos (*malkas skūnā bija dzirdams liels b.* EH I 227); Nīcā (Apv.) un *blārķšēt* 'klappern, rasseln' Dunikā, Kalētos (*malka gŗuva, ka blārķšēja vien* EH I 227); Nīcā (Apv.);

bluzne, arī *blužņa* 'die Milz' Rucavā (ME I 318).

Lejaskurzeme ir novads, kur valodu kontakti vienmēr bijuši aktuāli. Visbiežākie kontakti Lejaskurzemes izloksnēm ir ar lietuviešu valodu un tās izloksnēm. Dažādie vēsturiskie un ģeopolitiskie apstākļi noteikuši arī ģermānismu ienākšanu izloksnēs. Lejaskurzemes izloksnēs konstatēti arī vairāki slāvismi, kas biežāk aizgūti no poļu valodas vai ar lietuviešu valodas starpniecību no poļu vai citām slāvu valodām – baltkrievu, krievu, ukraiņu valodas.

No aizguvumiem galvenokārt dominē ģermānismi, kas, no mūsdienu viedokļa raugoties, bieži ir barbarismi vai novecojusi leksika.

Aplūkotajā vārdnīcas materiālā ir konstatēti vairāki ģermānismi. Piemēram,

baks 'eine kleine Bretterbrücke, die als Verbindung zwischen einer Fähre und dem Ufer dient' Nīcā; laikam aizgūts no vācu *Bock* (EH I 200);

baļķs 'der Balken' Dunikā (EH I 200); Nīcā (Apv.); aizgūts no viduslejasvācu *balke* 'Balken' (ME I 261);

bastene 'ein Kopftuch (wohl aus Bast, Baumbast)' Nīcā (ME I 266); Bārtā (Apv.); sal. arī *bastine* '= bastene' Bārtā, Dunikā, Kalētos (EH I 206); Rucavā (Apv.). Laikam veidojies no **batistene*, kas savukārt no vācu *Batist* (ME I 266); pēc J. Zēvera domām, latviešu *bastene* 'lakats' aizgūts no vācbaltu *Bastentuch* (Sehwers 1953, 9);

bānī '(die Leute) haufenweise zusammen' Bārtā (EH I 209). Sal. *bānis* 'Reihe, Mal; Reeperbahn' no lejasvācu *bān* (Sehwers 1953: 9; plašāk par adverbu *bānī* sk. Markus-Narvila 2015 (1): 151);

blašķe 'die Flasche' Rucavā (EH I 226; ME I 309); Bārtā, Nīcā, Rucavā (Apv.); aizgūts no viduslejasvācu *flasche* (ME I 309);

bunts '= bars, die Schar (Menge)' Dunikā; aizgūts no vācu *Bund* (EH I 253);

burdains 'mit einer Borte versehen' Bārtā, Dunikā (EH I 254); sal. *burde* 'die Borte' (par to sk. iepriekš), kas aizgūts no viduslejasvācu *borde* (EH I 254).

Lituānismi visai bieži sastopami robežai vistuvākajās izloksnēs – Aizvīķos, Dunikā, Gramzdā, Kalētos, Rucavā. 21. gs. vērojams, ka Lejaskurzemes jūrmalciemās, piemēram, Nidā, Papē, Jūrmalciemā, arvien vairāk ienāk lietuvieši, kas te pavada vasaras. Savukārt vietējās izloksnes runātāji pārceļas

galvenokārt uz novada centram tuvākajiem ciemiem. Iedzīvotāju migrācija mūsdienās, protams, arī veicina lituānismu ienākšanu minētajās Lejaskurzemes izloksnēs.

Aplūkotajā materiālā fiksēti vairāki (dažkārt potenciāli) lituānismi, piemēram,

bam̃ba ‘der Nabel’ Rucavā (EH I 203); Nīcā un Rucavā (Apv.). Intonācija pieļauj, ka leksēma varētu būt lituānisms (EH I 203);

baūgs 1) ‘hässlich (‘nejauks’)’ (*meita ar baugu vaigu*) un 2) ‘böse, zornig’ Rucavā (EH I 207); ‘nejauks, nepatīkams; neglīts; briesmīgs’ Rucavā (*tais mājās gan bija baugi suni* Apv.; *baugs laiks. / baugs suns. / tas ienācējs gan ir diži baugs no vaiga. / kāds baugi lamājās* LiepU). Aizgūts laikam no lietuviešu *baugūs* ‘furchtbar, Angst erregend’ (EH I 207);

beīzis ‘ein grosser, die Füße schleppender Mensch’ Nīcā; iespējams, lituānisms, saistāms ar lietuviešu *béizas* ‘sliņķis, slaists’? (EH I 211);

bližgēt 1) ‘flimmern’ Rucavā (*stīgas viņiem mirdzuot un bližguot* ME I 315); (arī Apv.); 2) ‘flattern (wie die Bänder im Winde)’ Bārtā (EH I 230). Ņemot vērā leksēmas izplatību Dienvidrietumkurzemē, iespējams, ka tā ir lituānisms; sal. lietuviešu *bližgēti*, *bližgēti* ‘spīdēt; mirdzēt; zaigot’ (LKŽe);

brāndži (par nozīmi un izplatību sk. iepriekš). Leksēmas pamatā ir lietuviešu *brāndis* ‘t. p.’ (EH I 237). Par vārda aizgūšanu no lietuviešu valodas rosina domāt arī lietuviešu *brāndis* ‘piebriedusi pupu vai zirņu pāksts’, ‘ēdiens no vārītām šādām pākstīm’ lietojums lietuviešu literārajā valodā un arī izloksnēs (Bušmane 2007: 285; par izplatību izloksnēs (piemēram, Šaūļu, Jonišķu, Pluņģes rajonā, Mažeikšos) sk. LKŽe). Balstoties uz fonētisko kritēriju un ņemot vērā leksēmas izplatību Kurzemes dienvidrietumos, nevar pilnībā izslēgt, ka vārds varētu būt pārņemts no kuršu valodas, jo, kā redzams, lietuviešu valodas vārds kompakto areālu veido mūsdienu Žemaitijā, kas bijusi arī kuršu apdzīvota teritorija (par cilmi sk. arī Markus-Narvila 2011: 129);

buts ‘ein kleines Wohnhaus’ Rucavā (EH I 256); Rucavā arī *jāiet uz butu. / nelielā kurpnieka sieva ar visu bērnu baru mitinājās nelielā butelī mežmalē* (LiepU). Iespējams, aizgūts no lietuviešu *būtas* ‘Haus’ (EH I 256).

Aplūkotajā materiālā reģistrēti vairāki slāvismi, kas Lejaskurzemes izloksnēs var būt ienākuši arī ar lietuviešu valodas starpniecību, piemēram,

baika ‘etwas Nichtiges, Unbedeutendes, nichtssagende Dinge’ Dunikā, Gramzdā, Rucavā (*baikas*) (EH I 199; ME I 250); Nīcā (Apv.); sal. arī *baikātiēs* ‘nichtssagende Dinge erzählen’ Rucavā (EH I 199). Latviešu *baika* līdz ar lietuviešu *baika* ‘Fabel’ aizgūts no krievu vai poļu *bajka* ‘t. p.’ (ME I 250);

balmutis 'balamute: der Schwätzer, Maulheld' Gramzdā (EH I 200; ME I 253).

Aizgūts no krievu *баламутъ* (ME I 253);

biguze (par nozīmi un izplatību sk. iepriekš); latviešu *biguzis*, arī lietuviešu *biguzas* aizgūts no baltkrievu *бузyc, бiзyc* 'kāds ēdiens' (ME I 294; LKŽe) vai *bihus* (LEW I 43). Ar atšķirīgu nozīmi lietoto leksēmu *biguse* 'gericht aus feinem mel, milch, speck, zwiebeln, das zu kartoffeln gegessen wird' Aleksandrs Brikners saista vai nu ar baltkrievu *bihos* vai poļu *bigos* (par to Brückner 1957, 168; plašāk par etimoloģiju sk. arī Бушмане 1977: 28). B. Bušmane precizē, ka atvasinājumu plašais semantiskais sazarojums un poļu, kā arī kaimiņvalodu dotumi rosina domāt, ka varbūt ir bijuši divi semantiski atšķirīgi aizguvuma avoti. Pagaidām ticamāk šķiet, ka vārds *biguzis* latviešu izloksnēs ienācis no poļu valodas (Bušmane 2007: 270);

bluodelis, deminutīvforma no *bluōds*: *acis kā šķīveļi .. kā bluodeļi* Nīcā (EH I 234); Bārtā, Kalētos, Rucavā (Apv.), Nīcā; sal. *bluōda* 'die Schüssel', kas līdz ar lietuviešu *bliūdas* aizgūts no krievu *блюдо* (ME I 321);

braģis (par nozīmi un izplatību sk. iepriekš); leksēma *braga* resp. *braģis* līdz ar lietuviešu *brāgas* aizgūta no baltkrievu *брогъ* (ME I 322), taču Lejas Kurzemē visticamāk vārds aizgūts ar lietuviešu valodas starpniecību.

Vārdi ar *b* Nīcas izloksnē

Plašs izloksnes materiāls 20. gs. 70., 80. gados ir pierakstīts Nīcā. Nīcas kartotēkā ir ap 1150 vārdu (bez variantiem), kas sākas ar burtu *b*. "Latviešu valodas vārdnīcā" ir ietverti 66 vārdi no Nīcas, kas liecina, ka materiālu pierakstīšanā, iesūtīšanā ir iesaistīties zinošs izloksnes pārstāvis resp. pārzinātais. Pagaidām izloksnē nav konstatēti vārdnīcā minētie vārdi *bal̥tija* 'der Name einer weissen Kuh' (ME I 257), *be* – bezeichnet als Vorsilbe vor einer Verbalform die Fortdauer der Handlung (ME I 276), *blaks* 'eben' (ME I 308), *blḁmbas* '= *blḁmmas* – die Lippen' (EH I 233), *blu̥r̥zma* "aizkritis ūdens jūrmalā" (EH I 234), *brau̥cītava* '= *brauktuve*' (ME I 325), *brizdāt* 'rasieren' (ME I 333), *brudzināt* 'leise klopfen' (ME I 338), *buberene* 'ribes nigrum' (ME I 343), *bu̥ņu bārda* 'struppiger (?) Bart' (ME I 352).

Vārdnīcā ietvertais vārdu krājums reizē ir dažādu izloksnē sastopamu fonētisko, morfoloģisko, vārddarināšanas un semantisko parādību izpētes avots. Tajā ir vērojamas dažas fonētiskas iezīmes. Piemēram, vārdnīcā (EH I 248) ir minēts vārds *br̥uka* '= *rukata*', kurā *ŗ* konstatēts arī 20. gs. otrajā pusē: *br̥uka* // *bruka* 'trūce', *br̥uka* arī 'nekonkrēts priekšmets, kas it kā veicina

vadmalas savēlšanu un pēc kura sūta (parasti bērnu), lai izjokotu viņu'. Izloknes pierakstos *ŗ* pamanīts arī vārdā *baūŗuot*.

Vārdnīcā (ME I 280) ir minēts prievārds *bes*, kas radies no *bez* resp. *bes* nebalsīgo troksneņu priekšā un izplatījies arī citu skaņu priekšā (Endzelīns DI I 367; Lgr 648; LVDApr. 206. jautājums). Arī 20. gs. otrajā pusē pierakstītā leksika atklāj nebalsīgā līdzskaņa *s* lietojumu prievārdā *bes* (*manā mūžā tāda guove nau bīse – bes ragiem*) un visai bieži sastopamo priedēkli *bes-*, piemēram, *besmantnieks* 'cilvēks, kuram nav mantinieku' (*pašam bērnu nav. tu esi besmantnieks*), *besnaģis* 'cilvēks, kam ir vājas, nespēcīgas rokas; vājš, neveikls cilvēks' (*nu tu, besnaģel! nesaturēji tuo maisu!*), *besratains* 'līdzens, gluds (par koku)' (*uošis i besratains, līdzens*), *besruovju* 'tāda (virtuve), kurā nav roveja' (*ta jau sāk taisīt besruovju ķēķus*), *besvainīgs* 'nevainīgs'. (Plašāk sk. Bušmane 1989: 234–235.)

Līdzskaņa *g* iespraudumu *z* priekšā atklāj vārds *blugznas* 'Schinn, Schelfer' (EH I 231); sal. izloksnē arī *bluznas* 'nolobijusies ādas plēksne', *blaugznas* // *blauznas*, līdzskaņa *z* iespraudums līdzskaņa *d* priekšā vērojams vārdā *bārzda* // *bārda*.

Raksturīga Lejaskurzemes izlokšņu parādība ir lietvārdu celmu maiņa. Vārdnīcā par to liecina vārds *bluōds* (EH I 234). Sal. izloksnē arī *baki* // *bakas* 'vaigubārda', *balande* // *balanda*, *balss* // *balse*, *bambāle* // *bambālis* 'vabole', *bašlaks* // *bašlika*, arī *bašļiks* // *bašļika* 'kapuce', *bigne* // *bignis* 'biezoknis; brikšņi; ar bieziem krūmiem apaugusi vieta', *biguze* // *biguzis* 'vārīts, arī nevārīts maizes ēdiens', *bunts* // *bunte* 'saišķis'.

Vārddarināšanas skatījumā vārdnīcā ir ietverti vairāki atvasinājumi ar piedēkli *-el-*, kas Dienvidrietumkurzemes izloksnēs ir bieži sastopami un kam parasti piemīt deminutīva nozīme, bet fiksēti arī atvasinājumi bez pamazinājuma nozīmes, piemēram, *baūģele* (// *baūģuve*) 'der Haufe, die Menge, die Schar' (EH I 207; *bērni sagaiši liela bauģele*), *bluķelis* 'venteris bez spārnjiem' (EH I 231; *vecaistšs teica, ka bluķelis labāks priekš zvejas eŗerā*), *bluodelis* (EH I 234; [biezputru] *nuo lielā bluodeļa katrs lika savā mazā bluodelī*). 20. gs. beigās reģistrēti arī atvasinājumi *bābele* 'sieviete, sieviņa', *baļķelis*, *bantele* 'neliela lente, saite', *barelis*, *bārksteles*, *bedrele*, *beņķelis*, *bērnelis*, *bērzelis* // *bērzēlis*, *bietele*, *bikseles* // *bikšeles*, *bižele*, *bleķelis* 'neliels skārda gabals', *braģelis* 'neliels statnis (parasti siena uzglabāšanai) ar paceļamu un nolaižamu jumtiņu; novietne zem šāda statņa' ([sienam] *braģis, braģelis bi. ieraka četrus stabus zemē, uzlika virsū tādu paceļamu vāku. ka sakrāva tuo sienu, ta ustairsija tādu jumtu*), *brālelis*, *brīdelis*, *būdele*, *buķelis* 1) 'vienlemešarkls'; 2) 'statnis zāģējamā materiāla novietošanai; stekšis'; 3) 'jēriņš', *bulķele* 'smalkmaizīte', *bullelis*, *bundulelis*, *buntele* // *buntelis* 'neliels saišķis', *buņģele* 'neliela bunga'. (Sk. arī Bušmane 1989: 107–110.)

Vārdnīcā ir ietverti divi deminutīvi ar senāko piedēkli *-īn-*: *būcīne* 'būka' (EH I 265; 'blaue Pflaume' ME I 357) un *buoļīna* 'die gelbe Seerose' (EH I 259; sal. *buoļa* 'apaļš (koka) priekšmets, priekšmeta detaļa vai rotājums'). (Par atvasinājumiem ar *īn*, *iņ*, *in* sk. arī Bušmane 1989: 127–130.)

20. gs. otrajā pusē Nīcas izloksnē nav konstatēts ME I 257 reģistrētais vārds *baltija*. Ar piedēkli *-ij-* Lejaskurzemes izloksnēs darināti sekundāri adjektīvi, arī daži vietvārdi: *Akmenija* ganības, *plava*, *Bērzijs*, *Kļavija* un *Mālija(s)* *plavas* (Laumane 1987: 147–155). Pēc B. Laumanes vērojumiem, "izskaņa *-ija* (*-ije*, *-ijs*) ir arī sena kuršu valodas īpatnība, kas Kurzemē tagad saglabājusies vairs tikai dienviddaļā – areāla perifērijā" (Laumane 1987: 154).

Vārdnīcā (EH I 201) no tautasdziesmas (no J. Janševska darba) minēta daudzskaitļa ģenitīva forma *baltavitīnu*. Tautasdziesmās Nīcas izloksnes pierakstos ir fiksēti arī sinonīmi *baltavētina*, *baltavetiņa*. Ar *balt-* pirmajā daļā izloksnē ir reģistrēti vairāki citi salikteņi – lietvārdi un adjektīvi, piemēram, *augu*, *koku* nosaukumi: *baltābuls*, *baltalksnis*, *baltegle*, *baltsoārcis* ('bērzs' folklorā); *cilvēku*, *dzīvnieku* nosaukumi: *baltacis* 'cilvēks, kam viena acs ir bojāta, neredzīga', *baltaste*, *baltausis*, *baltkājis* 1) 'dzīvnieks (parasti zirgs) ar baltu vai ļoti gaišu kāju apspalvojumu, apmatojumu'; 2) 'cilvēks baltās zeķēs', *baltkrētis*, *baltkrievs*, *baltmaiznieks*, *baltmuģure*, *baltradze*, *baltsaris*, *baltsunītis*, *baltvēderis* 1) 'dzīvnieks ar baltu vai ļoti gaišu pavēderes, vēdera apspalvojumu, apmatojumu'; 2) *baltvēdere* 'maura retējs, arī maura platkājiņš (*Potentilla anserina*)', arī 'māllēpe (*Tussilago farfara*)', *baltzuobis*; reāliju nosaukumi: *balt(a)maize*, *baltkažuoks*, kā arī adjektīvi *baltbārdains*, *baltiraibs*, *baltspalvains*.

Adjektīvu darināšanā izloksnē produktīvs ir piedēklis *-ain-*. Vārdnīcā ir reģistrēts atvasinājums *baņgains* 'gestreift (vom Fell der Katzen gesagt)' (EH I 204). Sal. izloksnē arī *blakains* 'tāds (audekla sējums), kurā ir *blakas* – pavedienu pāri' (*deķus auda blakainus. daudz gāj virsū dzijas*), *blauznains*, *blāvains* 'neskaidrs, dūmakains' (*blāvains gaiss, būs lietus*), *blāzmains* 1) 'blāzmas apgaismots; tāds, kad ir blāzma' (*gaiss i blāzmains*); 2) 'tāds, kas ir ar gaišākām un tumšākām kādas krāsas toņu niansēm' (*uz audēklu teic, ka blāzmains. tas i tā – tumšāks, gaišāks*), *brūšļakains* 'tāds (parasti zirgs), kas ir slims ar tuberkulozi' (*ka zirks bi brūšļakains, ta veda pie lapšu būdas mežā. tur visi veda nuošaut veļuos zirgus*), *bubuļains* 1) 'mezglains, ar pairesnījumiem, nelīdzenumiem (par dziju, audeklu)' ([meitas bija] *isaudušas tādu bubuļainu, kunkuļotu pakulini*); 2) 'nelīdzens, grumbuļains' (*tam lielaim bērzam viss stumbris bubuļains*), *buktains* 'tāds, kam sitiena, trieciena u. tml. rezultātā radies iespiedums, ieliekums', *burbuļains* 'skrandains' (*ku tu tāds burbuļains ģērbies iesi?*), *buzbuļains* 'tāds

(audekls), kam virsma ir nevienāda, ar izciļņiem, negludumiem' (*tas audekls tāds buzbuļains. nebi savērtas labi audu dzīves*). Piebilstams, ka izloksnē fiksēti arī ar piedēkli *-ain-* darināti lietvārdi, piemēram, *bangainis* 'ābolains zirgs' (*mituosim kumeliņus! tev bij bēris, man bangainis* Endzelīns DI II 461–462), *bikainis* 'jērs; teķis' (*es nuodzeršu ragainīti, stallī mazu bikainīti* FS 1961, 10230), *biksainis* 1) 'putns, kam stilbi un kājas apaugušas ar kuplu, biezu spalvu' (*zuoses bi tādas viena šķira tādām nuoaugušām ciskiņām – tās sauca biksainītes*); 2) 'aita, kam kājas apaugušas ar samērā garu vilnu' (*man bij viena avetiņa, bet bij laba biksainīte: pilnu pūru pieluociju nuo tās vienas avetiņas* FS 1818, 1990). (Sk. arī Bušmane 1989: 101–104.)

Vārdnīcā (EH I 234) ir minēti divi ar Lejaskurzemes izloksnēs produktīvo izskaņu *-ināt* darināti verbi: *blūdzināt* 'lange kochend, weich, schleimig werden lassen, (auseinandergehen machen)' un *brudzināt* 'leise klopfen' (ME I 338). Nīcā ar *-inā-* ir reģistrēti vēl citi literārajā valodā nepazīstami verbi, piemēram, *birbināt* 'neskaidri runāt' (*viš [vectēvs] tik birbina vie. nevar nuo viņa saprast, kuo viš tur birbina*), *birināt* 'birdināt' (*nu varēsi birināt asaras, līdz zilumi pazudīs!*), *blužģināt* 'vairākkārt mazgāt, skalot' (*pirti māte lika bērniem galvas ūdenī blužģināt, lai aug mati*), *blāustināt* 'raudināt' (*tuo bērnu nevaig ķercināt, blāustināt*), *bridināt* 'ļaut (kādam) brist ejot' (*pa tuo upi bridināja guovis ari. tur nebi dzilš*), *bruzdināt* 1) 'ar savu darbību panākt, ka (kas) rada troksni – bruzd' (*vaig tik labi bruzdināt pa duru klabatu, ta jau dzirdēs*); 2) 'ducināt (par pārkonu)' (*sāk jau ducināt pārkuons*); 3) 'nesaturīgi runāt; plāpāt' (*ne tur kāda runa, nekas. grabina un bruzdina tik*); 4) 'rāt' (*nu tēs bruzdin dēlu, ka labi nemācās*), *burbināt* 'murmināt' (*kľusu pie sevis burbinādams, vīrs iet nuo kruoga mājā*). (Par verbiem ar izskaņu *-ināt* Lejaskurzēmē sk. Laumane 1986 (2): 57–59; Bušmane 1989: 207–209.)

Lejaskurzemes izloksnēs nereti ir sastopamas sinonīmas verbu formas – dažādu celmu vārdi. Piemēram, līdzās EH I 241 minētajam verbam *bridžuôt*, izloksnē tiek lietots sinonīms *bridžāt* (*ar bridžām [upē] gāja bridžāt. pulku zuves nuoķēra*). Sal. arī *balvāt* 'dāvināt, veltīt' un *pabalvuot* 'apdāvināt'; *bādāt* // *bādēt* 'peldināt, vannot, mazgāt'. (Par verbu celmu paralēlu lietojumu sk. arī Lau- mane 1986 (2): 57; Bušmane 1989: 205–207.)

Rakstā nav ietverts plašāks Lejaskurzemes vārdu semantiskais apskats. Taču vārdnīcas materiāls nereti ļauj precizēt, papildināt arī vārdu semantiku, izsekot tās dinamikai. Izloksnē ir fiksēti vairāki vārdi ar *b*, kam līdzās literārajā valodā sastopamajai nozīmei ir zināmas arī lokālas nozīmes, kā arī reģistrēti tikai izloksnē(s) lietoti vārdi, kuriem konstatētās nozīmes papildina vārdnīcas materiālu. Piemēram, EH I 245 ir minēts vārds *bruzda* 'unverhofftes

Tadeln od. Strafe' no Bārtas, 'Schelte, Prügel' no Nīcas un 'Lärm' no Dunikas un Kalētiem. 20. gs. otrajā pusē Nīcā ir konstatētas nozīmes: 'troksnis; trokšņošana' un 'rājiens'. Jaunākajos Nīcas izloksnes pierakstos lokālas nozīmes ir fiksētas, piemēram, vārdam *bār(z)da* – 'izkopts platā daļa, platais gals', 'atslēgas gala rievotais veidojums, ko slēdzot ievirza slēdzenē'; vārdam *bargs* arī nozīme 'ļoti labs, lielisks; skaists; augstvērtīgs'; *bass* arī 'balts (par zirga, suņa kājām)'; *bullis* arī 'izziedējis sīpolaugs; šī auga īsvasa vai tās vidus daļa', 'signālierīce (navigācijā)', '1,5–2 m garš koks, ko izmantoja niedru jumtu jumšanā'; *būris* arī 'kopums; bars; pulks; daudzums'. Arī ģermānismam *beņķis*, kas nav literārās valodas vārds, līdzās izloksnēs izplatītākajai nozīmei 'garais sols; sols' izloksnē konstatēta arī nozīme 'piekrastes sēklis jūrā', kā arī lietoti vārdu savienojumi un frazeoloģismi: *beņķa* (arī *beņķu*) *rati* 'izbraucamie rati ar sēdekli garenvirzienā; līnijdroška', *raudu* (arī *asaru*) *beņķis* 'sols (muižas parkā), uz kura gājušas sēdēt un raudāt (precinieku, arī barona vai tā radnieka) atstātās meitas'; *mugura kā beņķis* – saka par labi barota dzīvnieka platu muguru; *beņķus mērīt* (folklorā) 'gulēt, slinkot'.

Secinājumi

1. Aplūkotais materiāls liecina, ka Kārļa Milenbaha, Jāņa Endzelīna un Edītes Hauzenbergas-Šturmas "Latviešu valodas vārdnīcā" ir ietverts visai bagāts Lejaskurzemes izlokšņu leksikas krājums, kas atklāj novada valodas iezīmes dažādos aspektos.
2. Liela daļa vārdnīcā iekļautā materiāla Lejaskurzemes izloksnēs konstatēta arī 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. sākumā.
3. Vārdnīcas materiāla un 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. sākumā izloksnēs pierakstītā vārdu krājuma sastatījums atklāj valodas dinamiku, literārās valodas ietekmi. Daļa leksēmu ir saglabājusies tikai visvecākās paaudzes pārstāvju valodā, vairāki nosaukumi netiek lietoti, jo izzudušas attiecīgās reālijas (piemēram, *buoze* // *bezmers* 'bezmēns', *bāliņš* 'rudzu statiņš'). Daži vārdi savukārt sakarā ar pēdējos gadu desmitos padziļināto interesi par etnogrāfiskām reālījām, to apzināšanu un iesaisti mūsdienu kultūrā ir aktualizējušies (piemēram, *burstē* ('tautastērpa) veste').
4. Vārdnīcā ietvertā leksika ir rosinošs materiāls turpmākajai izlokšņu krājuma apzināšanai, kas varētu sniegt jaunas liecības arī areālā un semantiskā skatījumā un ietvert drošākas ziņas kā sinhroniskajiem, tā diahroniskajiem pētījumiem.

Literatūra

1. Ābele 1927 – Ābele, Anna. Par Rucavas izloksni. *Filologu biedrības raksti*. 7. sēj. Rīga, 1927, 112–128.
2. Ābele 1928 – Ābele, Anna. Rucavas izloksne. *Filologu biedrības raksti*. 8. sēj. Rīga, 1928, 135–144.
3. Ābele 1929 – Ābele, Anna. Gramzda draudzes izloksnes. *Filologu biedrības raksti*. 9. sēj. Rīga, 1929, 89–113.
4. AE XX 2000 – Jansone, Aija. Viduseiropas tautu un Kurzemes tēru raksturīgākās paralēles. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 20. laid. Rīga, 2000, 177–191.
5. ALE – *Atlas linguarum Europae*. Vol. 1.–9. fasc. Cartes et commentaires. Assen / Maastricht: Van Gorcum; Roma: Poligrafico; București: Editura Universității din București, 1983–2015.
6. Bičolis 1933 – Bičolis, Jānis. Latviešu valodas vārdnīca. *Daugava*, 1933, Nr. 4, 364–369.
7. Blinkena 1987 – Blinkena, Aina. Adjektīvi J. Langija vārdnīcā. *Latviešu valodas kontaktu pētījumi*. Rīga: Zinātne, 1987, 63–85.
8. Braže 1844 – Brasche, Gustav. *Kā Palejas Jānis savu būšanu kopis*, 1844.
9. Braže 1875 – *Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche* von G. Brasche. Libau, 1875.
10. Braže 1880 – *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche*. Zweiter Theil. Deutch-lettisches Wörterbuch mit Zugrundelegung des von Bičhof Dr. Carl Chriftian Ulmann zurückgelassenen Manuscriptes bearbeitet von Guftav Brasche, Paftor emer., Riga; Leipzig, 1880.
11. Brückner 1957 – Brückner, Alexander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957.
12. Bušmane 1987 – Bušmane, Brigita. No neizsīkstošā avota smēlot. *Jēkabs Janševskis. Dzimtene*. 4. sēj. Rīga: Zinātne, 1987, 377–413.
13. Bušmane 1989 – Bušmane, Brigita. *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne, 1989.
14. Bušmane 2006 – Bušmane, Brigita. Teicējs, izloksne, vide. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: Rakstu krāj.*, 10. Liepāja: LiePA, 2006, 21–29.
15. Bušmane 2007 – Bušmane, Brigita. Ēdieni un to nosaukumi Rucavā. *Rucavā, tur Paurupē...* Liepāja: LiePA, 2007, 252–292.
16. Bušmane 2008 – Bušmane, Brigita. Dialektālā leksika Gustava Bražes vārdnīcā (1875). *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemas*, 2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 419–432.
17. Bušmane 2011 – Bušmane, Brigita. Ar kokmateriālu ieguvu un transportēšanu saistītā leksika Nīcas izloksnē. *Baltu filoloģija*, XX (1). Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, 5–23.
18. Bušmane 2012 – Bušmane, Brigita. G. Bražes darbā *Kā Palejas Jānis savu būšanu kopis* (1844) apkopotās leksikas raksturojums. *Novadnieciskās identitātes meklējumi Kurzemē*. Liepāja 2011. gada 19.–20. oktobris. Rakstu krāj. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2012, 109–124.

19. Bušmane 2013 – Bušmane, Brigita. Izloksne Bārtas un Nīcas pasakās. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krāj., 17 (1). Fonētika, gramatika, leksika, stilistika. Vārda diahroniskais un areālais aspekts. Liepāja: LiePA, 2013, 39–49.
20. BVApr. – *Baltu valodu atlants. Prospekts*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts; Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
21. BVA I – *Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora. Baltu kalbu atlasas. Leksika 1: Flora. Atlas of the Baltic Languages. Lexis 1: Flora*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, LU Latviešu valodas institūts, 2013.
22. Draviņš 1999 – Draviņš, Kārlis. Profesors Jānis Endzelīns. *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 1999, 46–82.
23. Druviete 1990 – Druviete, Ina. *Kārlis Milēnbahs*. Rīga: Zinātne, 1990.
24. EH I – Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1. sēj. Rīga, 1934.
25. Endzelīns DI – Endzelīns, Jānis. *Darbu izlase*. 4 sēj. Rīga: Zinātne, 1971–1982.
26. Gramzdas pamatskola – Gramzdas pamatskola. Ievērojami cilvēki. Pieejams tiešsaistē: <http://www.priekulesnovads.lv/gramzdas-pamatskola> [sk. 19.07.2016].
27. Ignāte 1929 – Ignāte, M. Vākas Nīcā. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājums*. 19. krāj. Rīga, 1929, 160–168.
28. Ignāts 1929 – Ignāts, B. Kāzas Nīcā. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājums*. 19. krāj. Rīga, 1929, 140–153.
29. IMM – Žurnāls “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts”, 1920–1939.
30. Janševskis 1928 – Janševskis, Jēkabs. *Latvijas novadi. IV. Nīca*. Rīga: Valsts vērtpapīru spiestuve, 1928.
31. Jaunskalže 2014 – Jaunskalže, Ainars. *Rucavas mācītāji laiku lokos*. Pieejams tiešsaistē: <http://rucava.lv/index.php/evlut> [sk. 20.06.2016].
32. JRkr. – *Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas rakstu krājums*. I–VI. Jelgavā, 1890–1901.
33. Jurevics 1954 – Jurevics, E. Latviešu inženieru biedrība ASV. *Tehnikas Apskats*, Nr. 1, 01.01.1954, 12–13.
34. Kauliņš 1891 – Kauliņš, Jānis. Bārtavas-Priekules izloksne. *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. “Dienas Lapas” pielikums*. I. Rīga, 1891, 82.
35. Kļaviņa 2004 – Kļaviņa, Sarma. Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas devums Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcas sagatavošanā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krāj., 8. Liepāja: LiePA, 2004, 7–16.
36. Langijs 1685 – Lettifich-Deutliches Lexicon worinnen Der Lettifichen Sprachen Gründe, Wörter, Bedeutung vnd Gebrauch in deutlicher Sprachen gezeigt vnd erkläret werden. Sampt einer kurtzen Grammatica, wodurch Den Außländern ein richtiger Weg gewiesen wird zur Erlernung der Lettifichen Sprachen leichtlich zukommen, gestellet vnd außgegeben von Johanne Langio, Paftoren zur Ober vnd Nieder=Bartaw in Curland. – *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-*

- vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pēc manuskripta fotokopijas izdevis un ar īsu apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese. Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.
37. Lauku dzīve 1936 – Lauku dzīve. *Kurzemes Vārds*, Nr. 245, 27. 10. 1936, 2.
 38. Laumane 1986 (1) – Laumane, Benita. Lejaskurzemes leksika J. Langija vārdnīcā (1865). *Dialektālās leksikas jautājumi*. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1986, 139–159.
 39. Laumane 1986 (2) – Laumane, Benita. Lejaskurzemes izlokšņu īpatnības J. Langija vārdnīcā (1685). *Valodas aktualitātes 1985*. Rīga: Zinātne, 1986, 47–71.
 40. Laumane 1987 – Laumane, Benita. Dažas Lejaskurzemes toponīmu vārddarināšanas un semantikas īpatnības. *Onomastikas apcerējumi*. Rīga: Zinātne, 1987, 125–169.
 41. LD – Barons, K., Visendorfs, H. *Latvoju dainas*. 1. sēj. Jelgava, 1894, 2.–6. sēj. Pēterburga, 1903–1915.
 42. Lejaskurzeme 2004 – *Mana novada valoda. Lejaskurzeme*. Liepāja: LPA LiePA, 2004.
 43. LEW – Fraenkel, Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.
 44. Lgr – Endzelīns, Jānis. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevn., 1951.
 45. Lielozols 1929 – Lielozols, K. Kristības Nicā. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājums*. 19. krāj. Rīga, 1929, 154–156.; Ķekatas Nicā. *Turpat*, 157–159.
 46. Līgotņu Jēkabs 1933 – Līgotņu Jēkabs. Kāds stūrakmens mūsu nacionālā kultūrā. *Burtnieks*, 1933, Nr. 2, 81.
 47. LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): *elektroninis variantas / redaktorių kolegija*: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Pieejams tiešsaistē: www.ikz.lt. [sk. 20.06.2016.].
 48. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
 49. LPT – Šmits, Pēteris. *Latviešu pasakas un teikas*. Rīga, 1925.
 50. LTP – Lerhis-Puškaitis, Ansis. *Latviešu tautas pasakas*. 1.–7. (no 5. ar nosaukumu *Latviešu tautas teikas un pasakas*). Rīga, Cēsis, 1891–1903.
 51. LVDA – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Bušmane, B., Laumane, B., Stafeca, A. u. c. Rīga: Zinātne, 1999.
 52. LVDApr. – *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevn., 1954.
 53. Markus-Narvila 2011 – Markus-Narvila, Liene. *Rucavas izlokšnes vārdnīca: leksikogrāfiskais un leksiskais aspekts*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē. Liepāja, 2011. Pieejams tiešsaistē: <https://www.liepu.lv/lv/504/aizstavetie-promocijas-darbi> [skatīts 20.06.2016.].
 54. Markus-Narvila 2015 (1) – Markus-Narvila, Liene. Bārtas izlokšnes adverbi. *Baltu filoloģija*, XXIV (1), 2015, 143–158.

55. Markus-Narvila 2015 (2) – Markus-Narvila, Liene. Bārtas izloknes raksturīgākās iezīmes 21. gs. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krāj., 19 (2). Red. kolēģijas vadītāja Benita Laumane. Krājuma atb. red. Gunta Smiltnece. Liepāja: LiePA, 2015, 72–83.
56. ME I–IV – Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. 1.–4. sēj. Rīga, 1923–1932.
57. Mīlenbahs 2009 – Mīlenbahs, Kārlis. Lūgums latviešu vārdnīcas lietā. *Kārlis Mīlenbahs. Darbu izlase*. 1. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2009, 326–328.
58. Mīlenbahs 2011 – Mīlenbahs, Kārlis. Vidējā izlokne. No Bārtas līdz Nīcai. *Kārlis Mīlenbahs. Darbu izlase*. 2. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2011, 83–87.
59. Nekrologs 1976 – Kristapa Eduarda Lielozola nekrologs. *Laiks*, Nr. 10, 04.02.1976, 7.
60. NNV – *Nīcas Novada Vēstis*, 2013, Nr. 2, 6, 8, 9; 2014, Nr. 3, 6.
61. Ozola 2003 – Ozola, Ieva. Verbi ar izskaņu *-(d)ināt* Gustava Bražes vārdnīcā (1875). *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krāj., 7. Liepāja: LiePA, 2003, 193–200.
62. Ozola 2013 – Ozola, Ieva. Gramzda draudzes izloknes Alfrēda Jankevica vākumos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krāj., 17 (1). Fonētika, gramatika, leksika, stilistika. Vārda diahroniskais un areālais aspekts. Liepāja: LiePA, 2013, 187–195.
63. Pagātnes stāsti – Skolotāja Friča Jauģieta vēlējums Sibīrijas bērniem Ziemassvētkos. Pieejams tiešsaistē: <http://liepajsmuzejs.lv/lv/lor/221-pagatnes-stasti/n130/#ad-image-0> [sk. 10.07.2016.].
64. Pārmaiņas 1935 – Pārmaiņas dzelzceļu virsvaldē. *Rīts*, Nr. 18, 18.01.1935, 6.
65. Piemiņai 1954 – Inž. M. Tamuža piemiņai. *Tehnikas Apskats*, Nr. 1, 01.01.1954, 12–13.
66. Prospekts 2013 – Markus-Narvila, Liene. *Rucavas izloknes vārdnīca: Prospekts*. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2013. Pieejams tiešsaistē: <http://khi.liepu.lv/wp-content/uploads/2016/06/prospekts.pdf> [sk. 25.06.2016.].
67. Raže 2003 – Raže, Silvija. K. Mīlenbaha un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīca” un latviešu apvidvārdu vārdnīcas. *Silvija Raže. Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003, 337–353.
68. Rucava 2007 – *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja: LiePA, 2007.
69. Sehwers 1953 – Sehwers, Johannes. *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen*. Berlin: In Kommission bei Otto Harrassowitz Wiesbaden, 1953.
70. Smiltnece 2003 – Smiltnece, Gunta. Lietvārdu formas Gustava Bražes vārdnīcā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krāj., 7. Liepāja: LiePA, 2003, 205–210.
71. Sprīngis 1892 – Sprīngis, Mārtiņš. Nīcas-Lejnieku izlokne. *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem*. “Dienas Lapas” pielikums. II. Rīga, 1892, 153–155.
72. Straupeniece 2012 – Straupeniece, Daiga. Sventājas izloknes adverbi. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krāj., 16 (1). Liepāja: LiePA, 2012, 291–300.

73. Sventāja 2008 – *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā*. Liepāja: LiePA, 2008.
74. Tamuža 1953 – Tamuža, Austrā. Miris inž. M. Tamužs. *Austrālijas Latvietis*, Nr. 198, 15.08.1953, 2.
75. Tamužs 1939 (1) – Tamužs, Miķelis. Balasta izkraušanas mechanizācijas mēģinājumi. *Dzelzceļu Vēstnesis*, Nr. 21, Neoficiālā daļa, 28.11.1939, 521–522.
76. Tamužs 1939 (2) – Tamužs, Miķelis. Jauni meklējumi vagonu būvniecībā. *Dzelzceļnieku Vēstnesis*, Nr. 13, Neoficiālā daļa, 08.07.1939, 350–352.
77. Tamužs 1939 (3) – Tamužs, Miķelis. Modernās fotografijas krīze. *P[asta] T[elegrāfa] Dzīve*, Nr. 12, 01.12.1939, 356–357.
78. Tamužs 1943 – Tamužs, Miķelis. Jaunākie sasniegumi fotogrāfijā. *Satiksmē un Tehnika*, Nr. 7, 01.07.1943, 17.
79. Tamužs 1951 – Tamužs, Miķelis. *Praktiska fotomācības grāmata. 2.*, pārstr. un papild. izdevums. Hamburga: Pluto Foto-Vervielfältigungsanstalt, 1951.
80. Unāms 1975 – *Es viņu pazīstu: latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Redaktors Žanis Unāms. Grandheivena: Raven Printing, 1975.
81. Valdes lēmumi 1938 – Liepājas pilsētas valdes lēmumi. *Kurzemes Vārds*, Nr. 178, 10.08.1938, 6.
82. Valdības Vēstnesis 1924 – Valdības rīkojumi un pavēles. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 27, 02.02.1924, 1.
83. Valdības Vēstnesis 1929 – *Valdības Vēstnesis*, Nr. 273, 02.12.1929., 273, 4.
84. Valdības Vēstnesis 1940 – Iecelšanas un atvaļinājumi. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 42, 21.02.1940, 2.
85. Valtere 1938 – Valtere, Emma. Pērkonas izloksne. *Filologu biedrības raksti*. 18. sēj. Rīga, 1938, 123–135.
86. Viksna 2015 – Viksna, Māra. Dziesmu krājēju – uzrakstītāju un dziesmu teicēju – dziedātāju alfabētiskais saraksts (rādītājs). *No Dainu skapja līdz "Latvju dainām"*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015, 83–366.
87. Бушмане 1977 – Бушмане, Бригита. Слова с корнем *big-* в латышском языке (на материале названий кушаний). *Контакты латышского языка*. Рига: Зинатне, 1977, 20–33.

Nepublicētie materiāli

- Apv. – LU Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēkas materiāli.
- EAA 402. f. – Eesti Ajalooarhiiv. Tartu Keiserlik Ülikool. Isiklikud toimikud. Üliõpilased.
- FS – LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves fondu materiāli.
- LVVA 235. f. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs. *Latvijas evaņģēliski luterisko draudžu baznīcu grāmatas*.

- LVVA 7018 f. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs. *Dobeles evaņģēliski luteriskā draudze (Jelgavas apriņķis, Kurzemes guberņa)*.
- LVVA 7427 f. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs. *Latvijas Universitāte (Rīga)*.
- LiepU – Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta apvidvārdu kartotēkas materiāli.
- Markus-Narvila 2016 – *Bārtas un Rucavas izloksnes teksti*. Apkopoti LZP fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā “Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā: socio-lingvistisks aspekts” (Nr. 264/2012, vad. *Dr. philol.* Anna Stafecka).

Vēres

- ¹ Publikācija izstrādāta projektā “Lingvistiskie pētījumi 21. gadsimtā: Latvija Eiropas kontekstā”.
- ² Piebilstams, ka, izmantojot elektronisko versiju, varētu nebūt apkopotas pilnīgi visas leksēmas, jo ir iespējama gan kāda cilvēciska, gan dator tehniska kļūda, taču apkopotais materiāls noteikti rāda tendenci, kas uzlūkojama par korektu.
- ³ Intonācijas saglabātas tikai ME un EH piemēros, savukārt 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. sākumā pierakstītajos materiālos tās netiek atspoguļotas, uzrādīts tikai plato *ē, ē* skaņu un divskaņu *uo* lietojums.
- ⁴ Leksēmas, kas tiek lietotas arī literārajā valodā, sīkāk netiks aplūkotas.
- ⁵ Šeit un turpmāk aiz ME un EH dotumiem aiz semikola seko norāde uz izloksnēm, kurās konkrētais vārds pierakstīts arī 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. sākumā.

VOCABULARY FROM LOWER COURLAND INCLUDED IN K. MĪLENBACHS', J. ENDZELĪNS' AND E. HAUZENBERGA'S "DICTIONARY OF LATVIAN" IN CONTEMPORARY CONTEXT

Summary

The last volume of the extensive “Dictionary of Latvian” compiled by K. Milenbachs, J. Endzelīns and E. Hauzenberga-Šturma was published 70 years ago. However, this dictionary is still the richest and most comprehensive collection of dialectal vocabulary, and its significance is growing in time. The vocabulary from Lower Courland regional sub-dialects is considerably featured in this dictionary.

The paper consists of several parts. The written sources including vocabulary from Lower Courland used at compilation of the Dictionary have been mentioned. As a gratitude to all presenters and senders of sub-dialectal words in Volume 4 of the Dictionary, as well as evaluating their contribution, a concise insight in the life of the informants from Lower Courland has been provided. A brief survey of sub-dialectal

material collections in Lower Courland in the 2nd half of the 20th century and at the beginning of the 21st century has been presented.

The second part of the paper deals with words attested in sub-dialects of South-western Courland with initial *b*; this material has been compared with vocabulary noted in the 2nd half of the 20th century and at the beginning of the 21st century.

K. Mīlenbachs, J. Endzelīns and E. Hauzenberga-Šturma's Dictionary comprises ca. 200 words from sub-dialects of Lower Courland with initial letter *b*- (without treating separately entire grammatical and homonymic forms), most of them from Bārta, Dunika and Nīca. The lexemes have been selected using the electronic version of the Dictionary <http://www.tezaurs.lv/mev>. This word stock has been briefly characterised under areal aspect, with regard to its origin. Treating one of the most voluminous lexical materials, that of Nīca sub-dialect, the observed phenomena have been revealed from the phonetical, word-formational and semantic angle.

The author concludes that the word stock included in the Dictionary is essential for the awareness of sub-dialectal vocabulary at present. Its constellation with later notations reveals the dynamics in a language. Most words included in the Dictionary are known (although not always used) also in the modern sub-dialects.

Silga Sviķe

VISPĀRLIETOJAMĀ UN SPECIĀLĀ LEKSIKA VISPĀRĪGAJĀS VĀRDNĪCĀS

Leksikogrāfi darbojas gan ar vispārlietojamo leksiku, gan speciālo leksiku, tomēr problemātiska ir vispārlietojamās un speciālās leksikas nošķiršana. Šis raksts ir daļa no plašāka pētījuma, kurā pētīta speciālās leksikas atlases problemātika mūsdienu vidēja apjoma vispārīgajās divvalodu tulkojošajās vārdnīcās. Speciālās leksikas plašuma un daudzveidības dēļ analīzei izraudzīta pietiekami nozīmīga un apjomīga joma – botānikas speciālās leksikas galvenā kategorija – augu nosaukumi. Pētījumā ir aplūkotas vispārlietojamās un speciālās leksikas šķiruma pazīmes, kas ir būtiskas leksikas atlasē un marķēšanā vispārīgajās vārdnīcās.

Pamatjēdzienu izpratne

Ar *vispārlietojamo leksiku* saprot "vārdus, ko lieto (var lietot) jebkurā funkcionālajā stilā atšķirībā no vārdiem, kurus lieto tikai atsevišķa funkcionālā stila robežās. Vispārlietojamā leksika aptver visu vārdšķiru vārdus, piemēram, *ūdens, gaiss, zeme; domāt, runāt, rakstīt* (..) (VPSV 2007: 456). Vispārlietojamās un speciālās leksikas nošķiršanas problemātiku var skatīt no vispārlietojamās leksikas un no speciālās leksikas aspekta. Inta Freimane, analizējot valodu kā strukturāli funkcionālu sistēmu, atzīst, ka tēze "valoda ir sistēmu sistēma" mūsdienu valodniecībā kļuvusi par aksiomu. Proti, valoda ir tāda sistēma, kurā var izšķirt dažādas apakšsistēmas (mikrosistēmas) un līmeņus. To veido noteiktā veidā organizēti valodas līdzekļi, un primārais ir funkcionālais aspekts, jo no tā tiek izdalīts un izsecināts strukturālais (Freimane 1993: 25). Tā kā valodu sistēmas ir atvērtas sistēmas, tad starp tām nav stingri nosakāmu robežu (Hoffmann 1998: 158; Klute 1975: 6). Precizējams arī termins *speciālā leksika*: "Ierobežota lietojuma vārdi, kas tematiski saistīti ar kādu zinātnes, tehnikas, mākslas vai tautsaimniecības nozari, ar

cilvēku nodarbošanos kādā nozarē. Speciālajā leksikā ietilpst gan zinātniski termini, gan profesionālisti. Daļu no speciālās leksikas lieto vispārlietojamā valodā” (VPSV 2007: 370). V. Skujiņa (2002: 33) speciālo leksiku iedala terminoloģiskajā, profesionālajā, speciālajā apvidus leksikā un speciālajā žargonā jeb arodžargonā. Viņas dalījumā terminoloģiskā leksika tiek iedalīta vēl sīkāk – substantīviskajā, adjektīviskajā, verbālajā, adverbālajā un pārējā terminoloģiskajā leksikā. Termina funkcionālā nozīme ir divdaļīga, un tā pamatfunkcijas ir nosaukt un definēt jēdziena vietu attiecīgās nozares jēdzienu sistēmā (Skujiņa 2002: 8). Termini ir būtiska speciālās leksikas daļa, un termins ir “konkrētas tematiskās jomas, speciālās nozares jēdziena vārdisks apzīmējums – vārds vai vārdkopa, kas izteic (nosauc un iezīmē) attiecīgās jomas (nozares) noteiktu jēdzienu kā nozares jēdzienu sistēmas sastāvdaļu [...]” (VPSV 2007: 399–400). Termins ir vārdkopa vai vārds “īpašā funkcijā” (Skujiņa 2002: 7), un termins ir noteikta jēdziena apzīmētājs, kuru raksturo lietojums speciālā nozarē.

Leksikā nepārtraukti notiek pārmaiņas, kas saistītas ar jaunu reāliju apzīmēšanu ar terminiem. Izplatīts uzskats, ka valodā vērojama terminoloģizācijas tendence un cilvēki mūsdienās ikdienā lieto vairāk terminu (Hoffmann 2001: 540; Magay 1984: 222; Petermann 1982: 203–220; Skujiņa, Ķirīte_e: 2005). Tas saistāms ar izglītības līmeņa paaugstināšanos un zinātnes un tehnikas sasniegumu plašāku izplatīšanos. Te jāņem vērā arī populārizinātniskajā literatūrā un plašsaziņas līdzekļos atspoguļotā nozaru informācija, kas sekmē šo procesu. Leksikogrāfa uzdevums ir atrast pareizo līdzsvaru starp vārdnīcā ietveramo vispārlietojamo leksiku un speciālo leksiku. Tas nav vienkāršs uzdevums, jo īpaši, ja apstrādājams plašs botānikas, zooloģijas, medicīnas vai citu līdzīga mēroga jomu valodas materiāls. Risinājums ir dažādu terminu datubāzu izmantošana, kas nepārtraukti atjaunojamas un papildināmas (Magay 1984: 223; Vachkova 2011: 31).

Pārmaiņas leksikā raksturo arī pretēja tendence, un tā ir determinoloģizācija, terminiem kļūstot par vispārlietojamās leksikas daļu (Bowker 2003: 156; Klute 1975: 6; Zuicena 2008: 260). Tātad, “vispārlietojami vārdi var kļūt par terminiem, savukārt termini – par vispārlietojamiem vārdiem” (LPE9 1987: 606), tajā pašā laikā saglabājot arī savu nozares terminoloģisko specifiku. Pētījumā par augu nosaukumu skaitu divās vidēja apjoma divvalodu tulkojošās vārdnīcās trīs lielāko latviešu valodas kontaktvalodu (angļu-latviešu, krievu-latviešu, vācu-latviešu) pāros sastatījumā ar latviešu valodu, kas izdotas ar aptuveni pusgadsimta starplaiku, noskaidrots, ka

attiecībā uz botānikas speciālās leksikas daļu – augu nosaukumiem – ir vērojama tendence vidēja apjoma mūsdienu vispārīgajās divvalodu tulkojošajās vārdnīcās iekļaut vairāk augu nosaukumu nekā aptuveni pirms pusgadsimta izdotajās tāda paša valodu pāra vārdnīcās (sk. Sviķe 2015a: 103).

Vispārlietojamās un speciālās leksikas šķīruma pazīmes un struktūra

Kā minēts raksta ievaddaļā, praktiskajā leksikogrāfijā būtiski ir apzināt vispārlietojamās un speciālās leksikas šķīruma pazīmes. Šajā rakstā iepriekš aplūkotajā speciālās leksikas definīcijā izšķirtas trīs speciālās leksikas pazīmes:

- 1) ierobežots lietojums;
- 2) tematiska saistība ar kādu speciālu nozari;
- 3) atsevišķas speciālās leksikas daļas lietojums vispārlietojamajā valodā – tātad, lietojums jebkurā funkcionālajā stilā (VPSV 2007: 370).

VPSV nav atrunāts, attiecībā pret ko skatāma pirmā speciālās leksikas pazīme – ierobežots lietojums – un kādas ir šī ierobežojuma robežas. Jāpieņem, ka lietojuma ierobežojums skatīts salīdzinājumā ar vispārlietojamo leksiku, kas aptver visu vārdšķiru vārdus, īpaši neizceļot nevienu no vārdšķīrām. V. Kuzina darbā "Latviešu valodas leksiskais minimums", kurā apkopoti mūsdienu sarunvalodas biežāk lietotie vārdi, raksta, ka "visbiežāk lietotie vārdi ir palīgvārdi (saikļi, partikulas, prievārdi)" (Kuzina 1994: 3). Tas nozīmē, ka biežāk lietoto vārdu "centru" veido palīgvārdi, bet "lietvārdus, darbības vārdus un īpašības vārdus parasti uzskata par pamatfonda vārdiem, ar kuriem galvenokārt tiek izteikts teksta saturs" (Kuzina 1994: 4). "Terminoloģijā visvairāk izmantotās vārdšķiras ir lietvārds, īpašības vārds un divdabis" (Skujiņa 2002: 71) un "terminoloģija parasti satur lietvārdus kā pamatvienības un īpašības vārdus un apstākļa vārdus kā paskaidrojošās vienības un vārdkoptermina sastāvdaļas" (Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008: 139). Šajā pētījumā augu nosaukumi pētīti kā botānikas speciālās leksikas daļa. Vispārīgajās vārdnīcās lielākoties atrodami augu ģinšu nosaukumi, jo lielākai daļai latvisko augu nosaukumu sarunvalodā netiek pievienots otrs vārds, kas apzīmē sugu. "Sugas nosaukums latviešu valodā ir binārs, un to veido sugas epitets (viens vai divi vārdi), kam seko ģints epitets (ģints nosaukums)" (LZA TK TJ Nr. 10 2004: 22). Latviskie augu ģinšu nosaukumi lielākoties ir lietvārdi.

Ņemot vērā augu nozīmi cilvēku dzīvē (tos izmanto pārtikā, farmācijā, mājokļu būvniecībā, vides izdaļošānā u.c.) un atgriežoties pie VPSV dotās speciālās leksikas definīcijas, rodas jautājums: vai augu nosaukumi atbilst speciālās leksikas pazīmei – ierobežota lietojuma vārdi? Augu nosaukumiem kā speciālās leksikas pārstāvjiem ir divējāda "daba", jo saskaras vispārīgais un speciālais rakurss. Piemēram, vārdi *ābele*, *egle* un *roze* ir augu nosaukumi un arī sarunvalodā bieži lietoti vārdi. Augu nosaukumi aplūkojami arī kā termini, kuriem ir latīniskie nosaukumi – īpaša terminu kategorija, kas nodrošina zinātniskās terminoloģijas starptautisku saprotamību (Šulcs 2003: 6). Aplūkojot šos vārdus no speciālās leksikas viedokļa un no botānikas taksonomijas aspekta, vārds *ābele* ir rožu dzimtas (lat. *Rosaceae*) ābeļu ģints (lat. *Malus*) terminoloģisks nosaukums. Vārds *egle* ir priežu dzimtas (lat. *Pinales*) priežu ģints (lat. *Pinus*) terminoloģisks nosaukums, bet vārds *roze* ir rožu dzimtas (lat. *Rosaceae*) rožu ģints (lat. *Rosa*) terminoloģisks nosaukums, ar ko apzīmē šīs ģints augu. Tādējādi redzams augu nosaukumu divdabīgums: vispārīgais aspekts, jo šie vārdi ir vispārzināmu augu nosaukumi, kurus lietojot cilvēki nedomā botānikas taksonomijas kategorijās, un speciālais aspekts, jo šie vārdi pilda arī termina funkcijas botānikas zinātnes nozarē, un tie ir terminoloģiskie augu nosaukumi, kas apzīmē augus ar noteiktām pazīmēm. Šī pazīmju kopa ir definēta taksonu (ģints, sugas utt.) pirmaprakstā, ko izveidojis speciālists un piešķīris tai apzīmējumu – latīnisko nosaukumu (Šulcs 2003: 6). Pirms jau iepriekš aplūkoto augu nosaukumu – *ābele*, *egle*, *roze* – analizēšanas pēc VPSV minētajām speciālās leksikas pazīmēm vēl jāmin šo trīs konkrēto vārdu papildkonotācijas. *Ābele* ir viens no populārākajiem dārza augļu kokiem, kas latviešu mitoloģijā ir mātes simbols, kā arī tiek lietots frazeoloģismos, piemēram, *galva balta kā ābele*. *Egle* – mūžzaļš skuju koks, kas plaši pazīstams kā Ziemassvētku un Jaungada dekors un simbols. *Roze* ir ne tikai vispārzināms krūmveida augs, bet arī infekcijas slimības nosaukums; tāpat šis vārds ar simbolisko nozīmi tiek izmantots dzejā u. tml.

Lai aplūkotu jautājumu par augu nosaukumu kā botānikas speciālās leksikas daļas pārstāvju lietojuma biežumu, izskatītas divas latviešu valodas leksikas minimuma vārdnīcas: O. Buša un J. Baldunčika darbs "1000 vārdu: latviešu valodas leksikas minimums ar tulkojumu krievu un angļu valodā" (izdots 1991. gadā) un V. Kuzinas "Latviešu valodas leksiskais minimums" (izdots 1994. gadā). Abos šajos darbos ir 1000 biežāk lietoto vārdu saraksti. V. Kuzinas darbā analizētā valodas materiāla apjoms ir 300 000 vārdlietojumu, bet vārdu skaits – 15 875 (Kuzina 1994: 2), un šajā darbā apkopotajā

biežāk lietoto vārdu sarakstā ir iekļauts tikai viens auga nosaukums – *kartupeļi*. O. Buša un J. Baldunčika 1000 biežāk lietoto vārdu sarakstu veido leksikas minimums, ko visbiežāk lieto sarunvalodā (Bušs, Baldunčiks 1991: 4), un tajā iekļauti 12 augu nosaukumi – *bērzs, biete, burkāns, egle, gurķis, kartupeļi, ķirsis, liepa, ozols, plūme, tomāts, zirņi* –, kas veido 1,2% no sarakstā ietvertu 1000 biežāk lietoto vārdu skaita. Redzams, ka iekļauti lielākoties tādi vārdi, kas apzīmē gan augu, gan auga produktu, ko cilvēki lieto ikdienas uzturā (*biete, burkāns, gurķis, kartupeļi, ķirsis, plūme, tomāts, zirņi*). Iespējams, ka šos vārdus biežāk lieto tieši šajā nozīmē, nosaucot produktu, nevis augu. Jāatzīmē, ka arī vidēja apjoma mūsdienu vispārīgajās angļu-latviešu, krievu-latviešu un vācu-latviešu tulkojošajās vārdnīcās augu nosaukumi nepārsniedz 1,29% (sk. Sviķe 2015a: 103) no vārdnīcā norādīto šķirkļa vārdu skaita, kas liecina, ka augu nosaukumi uzņemti ierobežotā skaitā.

Salīdzināts šo augu nosaukumu un vispārlietojamās leksikas vārdu – *gaiss, ūdens, zeme* – norādītais biežums mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā (Korpuss_e), kurā ir aptuveni 4,5 miljoni vārdlietojumu. Izvēloties dimensiju "lemma", korpuss uzrāda biežuma datus, kas apkopoti 1. tabulā. Neveicot tekstu korpusā sniegto vārdlietojumu detalizētu analīzi, bet salīdzinot tikai 1. tabulā apkopoto informāciju, redzams, ka izvēlēto augu nosaukumu lietošanas biežums korpusā nepārsniedz rādītāju 327, bet vārdu *gaiss, ūdens, zeme* lietošanas biežums korpusā ir 8 līdz 11 reizes lielāks.

1. tabula

Biežuma dati mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā

Vārds	Vārda lietošanas biežums
ābele	181
egle	283
roze	327
gaiss	1589
ūdens	3645
zeme	3356

Jāatzīmē, ka citās valstīs veidotie korpusi ir gandrīz ar 100 reižu lielāku vārdlietojumu skaitu (sk., piemēram, Andronova, Trumpa, Vanags 2012: 197), un šāda apjoma korpusi varētu sniegt precīzākus statistikas datus. Tomēr izmantotā korpusa dati liecina, ka iepriekš analizētie augu nosaukumi atbilst ierobežota lietojuma pazīmei.

Augu nosaukumiem neapšaubāmi ir raksturīga arī otrā VPSV norādītā speciālās leksikas pazīme – tematiska saistība ar botānikas nozari, kā arī lielu daļu augu nosaukumu lieto vispārlietojamajā valodā. Trešā speciālās leksikas pazīme – daļas speciālās leksikas lietošana arī vispārlietojamajā valodā – aplūkota vairākos valodnieku pētījumos (sk., piemēram, Skujiņa, Ķirīte. 2005; Zuicena 2008). Tomēr uz jautājumu, kad kāda speciālās leksikas daļa ir "pārgājusi" vispārlietojamajā leksikā, šķiet, viennozīmīgas atbildes nav (Bowker 2003: 156). Tā pamatojums meklējams valodas sistēmas mainīgumā leksikas līmenī, jo starp vispārlietojamo un speciālo leksiku pastāv savstarpēja saikne un mijiedarbība. Pastāv uzskats, ka vispārlietojamajā leksikā dažas nozares un to terminoloģija ir vairāk pārstāvētas nekā citas. H. Petermans (Petermann 1982: 205–209) uzskata, ka būtisks ir kāds ārējs kritērijs, proti, attiecīgās nozares vai jomas, kā arī ar noteikto terminu apzīmētā denotāta nozīmība sabiedrībā atkarībā no konkrētās sabiedrības attīstības pakāpes un vēsturiskās situācijas:

- 1) jomas, kurās pamatzināšanas apgūst vispārīgās izglītības programmas ietvaros, kā arī tās, par kurām aktuālu informāciju var iegūt no plašsaziņas līdzekļiem un populārzinātniskās literatūras (politika, vēsture, tehnika, rūpniecība, lauksaimniecība, dabaszinātnes, jo īpaši ķīmija, arī fizika, bioloģija, ģeogrāfija un informātika);
- 2) jomas, ar kurām cilvēks saskaras ikdienā (elektrotehnika, būvniecība, autorūpniecība, dažādi amatniecības arodi, transports un medicīna u. c.);
- 3) jomas, kurām ir liela nozīme katra individuāla cilvēka personības attīstībā un viņa brīvā laika pavadīšanā (mūzika, vizuālā māksla, teātris);
- 4) to jomu speciālā leksika, kas saistīta ar milzīgiem kādas jaunas nozares panākumiem zinātnē un tehnikā un par kuriem aktīvi tiek izplatīta informācija plašsaziņas līdzekļos.

Līdzīgs uzskats pausts arī "Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas" anotācijā, kur vārdnīcas autori raksta, ka vārdnīcā "vairāk doti termini no nozarēm, ar ko cilvēks saskaras ikdienas dzīvē vai kas saistītas ar viņa vaļasprieku, piem., literatūra, māksla, sports, kulinārija, medicīna" (MLVV-_o). Arī ar lielu daļu augu nosaukumu cilvēks saskaras ikdienas dzīvē, jo augus lieto medicīnā, izmanto pārtikā, amatniecībā, dekoratīviem nolūkiem utt.

H. Petermans uzskata, ka vispārlietojamajā leksikā drīzāk būs sastopami nevis tikai speciālistiem nozīmīgi specifiski termini, bet kādas nozares jēdzienu sistēmas virsjēdzienu apzīmējumi, jo tie ir vieglāk saprotami ne speciālistam (Petermann 1982: 205–209). Attiecībā uz augu nosaukumiem

virsjēdzieni varētu būt augu ģinšu nosaukumi attiecībā pret augu sugu un formu nosaukumiem. Turklāt jāpievienojas R. H. Gūza (Gouws 2007: 55) secinājumam, ka leksikogrāfa vārdnīcai atlasītie vārdi iespējams, pēc alfabētiskā principa sakārtotajās vārdnīcās drīzāk tiks uzņemti vārdnīcā kā šķirkļa vārdi, nevis kā iekššķirkļa vārdi (ar kuriem saprot vārdnīcas ligzdā ietvertos ar šķirkļa vārdu saistītos vārdus vai vārdkopas (šajā pētījumā – augu nosaukumus)). Attiecībā uz augu nosaukumiem kā iekššķirkļa vārdi vārdnīcās varētu tikt uzņemti augu sugu, šķirņu un formu nosaukumi, veidojot attiecīgo šķirkli (kas lielākoties ir augu ģinšu nosaukumi) mikrosistēmu.

G. Drozdovskis atzīst, ka vispārlietojamās leksikas pamatā ir pasaules sistēmas strukturējums, turpretī speciālā leksika veidota, balstoties uz ārpusvalodiskiem, zinātniskiem kritērijiem un nozares vajadzībām, un to struktūra nepārklājas ar valodas struktūrām, jo tās ir objektīvas klasifikācijas; turklāt nav nevienas tādas vārdnīcas, kura būtu brīva no ārpusvalodiskiem iedalījumiem un tematiskas informācijas (Drozdowski 1977: 123–125). K. Baldingera izstrādātajā modelī (raksta autore tulkojumā) vispārlietojamās leksikas (vāciski *Allgemeinwortschatz*) un speciālās leksikas saikne attēlota ar trīs koncentriskiem apliem (1. att.).

1. att. K. Baldingera (Baldinger 1952) vispārlietojamās un speciālās leksikas dalījuma modelis (no Arntz, Picht 1995: 11)

Iekšējā aplī attēlota vispārlietojamā leksika, vidējā aplī – vispārlietojamajai leksikai pietuvināta speciālās leksikas daļa (nozaru leksika jeb termini, kas saprotami arī nespēcīalīstiem), bet ārējā aplī attēlota no vispārlietojamās leksikas attālināta speciālā leksika jeb tikai speciālistu vidū lietotā speciālās leksikas daļa – nozaru terminoloģija. Vidējo aplī K. Baldingers attiecina gan uz vispārlietojamo, gan speciālo leksiku. Shēma 1. attēlā izmantojama par pamatu leksikogrāfiskiem mērķiem. Sabiedrībā katra indivīda izglītības līmenis, interešu loks un nodarbošanās veids ir atšķirīgi, un tas ietekmē konkrētā indivīda valodu (Denisov, Grigoryan 2010: 20), tomēr vispārīgajās vārdnīcās būtu vispirms jāuzņem tā leksikas daļa, kas lielākajai daļai valodas lietotāju ir zināma un saprotama (Petermann 1982: 203–220). Leksikogrāfiskam nolūkam atsevišķās jomas, kas šajā shēmā ir norādītas ārējā aplī kā viendabīgas vienības (valodniecība, sports, satiksme, medicīna u. c.), būtu jāiedala vēl sīkāk (Arntz, Picht 1995: 12). Turklāt notiek nepārtraukta leksēmu maiņa starp visiem šiem aplīem (Budin 1998: 7), un – kā jau minēts rakstā iepriekš – valodā vērojama gan terminoloģizācijas, gan determinoloģizācijas tendence.

Viena no pamatproblēmām vārdnīcu veidošanā, kur viena no sastatītājām valodām ir latviešu valoda, ir tā, ka trūkst "visaptveroša, alfabētiski sakārtota valodas materiāla, kas atainotu vārdu sarakstu, to nozīmes un vārdkopas, kā arī sniegtu informāciju par lietošanas biežumu (izmaiņām un tendencēm) un sadalījumu pa sfērām (speciālā, vispārējā, sarunvalodas, literārā leksika utt.)" (Veisbergs 1998: 153). Šis jautājums aktualizēts arī citu valstu leksikogrāfijā, piemēram, vācu valodnieks Š. J. Šīrholcs (Schierholz 2005: 83) raksta, ka speciālās leksikas apstrādei un izvērtēšanai trūkst speciālo vārdnīcu, ar kuru palīdzību būtu iespējams novērtēt, piemēram, speciālās leksikas piederību noteiktai lietojuma jomai, kas ir būtiska speciālās leksikas marķēšanā jeb norāžu pievienošanā vispārīgajās vārdnīcās.

Speciālās leksikas marķēšana vispārīgajās vārdnīcās

V. Berkovs (Берков 2004: 80) vārdnīcas šķirkļu struktūru piedāvā skatīt pēc dalījuma četrās zonās (krieviski *зоны*), izšķirot fonētiskās informācijas zonu, gramatiskās informācijas zonu, ekvivalentu zonu un norāžu zonu. Turpmāk tuvāk aplūkota norāžu zona, kurā tiek sniegtas norādes jeb marķējums par vārdnīcā iekļautā vārda piederību speciālā lietojuma jomai. Liekā atbildība leksikas marķēšanā gulstas uz vispārīgajām vienvalodas

vārdnīcām, kuras izmanto par pamatu citu mazāku vai lielāku vienvalodas, kā arī divvalodu vārdnīcu izstrādē. No lielajām vispārīgajām vienvalodas vārdnīcām tiek pārņemts ne tikai šķirkļa vārdu materiāls, bet arī uz valodu attiecināmās stilistiskās un citas norādes, kādas leksikogrāfi vārdnīcā iekļautajiem vārdiem ir pievienojuši (Reichmann 1991: 1391–1416). R. Verners uzskata, ka vienvalodas vārdnīcās dotās definīcijas un divvalodu vārdnīcās dotie ekvivalenti dažādos veidos ietekmē to, vai ir nepieciešama vēl kādu citu papildu norāžu (tādu, kuras nav ietvertas dotajā definīcijā un ekvivalentos) pievienošana. Ja vispārīgajā vienvalodas vārdnīcā marķējums attiecas uz vienu valodu, tad vispārīgajā divvalodu vārdnīcā tas var attiekties gan uz avotvalodas, gan mērķvalodas elementiem, kas nereti rada papildu sarežģījumus leksikogrāfiskās mikrostrukturās noteikšanā (Werner 1999: 2796–2800). R. Verners (Werner 1999: 2797) izšķir divas marķējuma funkcijas vispārīgajās divvalodu tulkojošajās vārdnīcās: valodas vienības lietojuma detalizētāks raksturojums un izšķiršanas funkcija (vāciski *Diskriminierungsfunktion*). Pirms avotvalodas ekvivalenta pievienoto izšķiršanas norāžu jeb marķējuma uzdevums ir diferencēt tulkojuma ekvivalentus (Dyka 2005: 52). R. Verners (Werner 1999: 2797) uzskata, ka pievienoto marķējumu var attiecināt uz

- 1) avotvalodas leksiskās vienības vispārīgu lietojumu;
- 2) avotvalodas leksiskās vienības lietošanu noteiktās atsevišķās nozīmēs;
- 3) mērķvalodas ekvivalentiem lietojumā, kurš atbilst avotvalodas leksiskās vienības ietvertajam lietojumam;
- 4) avotvalodas vai mērķvalodas leksiskās vienības fonētiskajiem, ortogrāfiskajiem, morfoloģiskajiem un sintaktiskajiem lietojuma variantiem.

Raugoties no vārdnīcas lietotāja viedokļa, visai papildu informācijai, kas tiek sniegta pie šķirkļa vārda un tā atbilstes, ir būtiska nozīme, lai maksimāli saīsinātu nepieciešamās informācijas meklēšanas ceļu. Tādēļ tai jābūt viegli uztveramai un lietotājam saprotamā valodā. Papildu sniegtajai informācijai jābūt nepārprotamai, un tai jāpalīdz saprast šķirkļa vārda atbilstes nozīmi. Vispārīgajās divvalodu tulkojošajās vārdnīcās uz speciālās leksikas vienībām attiecināmas norādes par lietojuma jomu, fonētiskās, gramatiskās un semantiskās norādes, bet šajā rakstā tuvāk aplūkotās norādes jeb marķējums par vārda lietojumu botānikā.

Latviešu divvalodu vārdnīcu mikrostrukturās pētījumus veikuši A. Bojāte (1968: 217–224), A. Veisbergs (1996; 1997; 1998), L. Karpinska (2012a; 2012b) u. c. Speciālās leksikas daļai – terminiem – vispārīgajās vārdnīcās norāde par to

piederību noteiktai lietojuma jomai parādās kā šīs jomas saīsinājums (piemēram, botānika – “bot.” vai medicīna – “med.”) tipogrāfiskā izcēlumā. Vēl šķirkļa vārda piederību kādas nozares speciālajai leksikai var norādīt ar paskaidrojuma pievienošanu iekavās pirms vai pēc paskaidrojamā vārda. Attiecībā uz botānikas jomas leksikas avotvalodas šķirkļa vārdu un mērķvalodas ekvivalenta marķējumu mūsdienu vārdnīcās galvenokārt tiek izmantoti gan lietojuma jomu norādoši apzīmējumi, piemēram, botānikā – “bot.”, gan arī paskaidrojumi pirms paskaidrojamā vārda vai aiz tā (piemēram, *augšs, sēne, koks*).

Lai gan mūsdienu vārdnīcās norāžu par šķirkļa vārda piederību noteiktai lietojuma jomai pievienošanas vai nepievienošanas princips vārdnīcu lietotājam ne vienmēr ir precīzi nosakāms (Petermann 1982: 216; Sviķe 2015b: 131–140), tomēr lielākajās vārdnīcās šādas norādes tiek dotas. M. Baltiņš uzsver, ka arī jaunvārdu marķēšanā vispārīgajās vārdnīcās raksturīga nekonsekvence un marķējumi ir fragmentāri (Baltiņš 2015: 67). Pastāv atšķirīgi viedokļi par to, kādos gadījumos norāde par lietojuma jomu būtu jāpievieno un kādos ne. J. Mugdans uzskata, ka lietojuma jomas norādes būtu jāpievieno tādos gadījumos, ja šķirkļa vārda atbilstība vai nozīmes skaidrojums par to nesniedz informāciju, un šāda norāde palīdz saprast vārda nozīmi. Gadījumos, kad attiecīgajam šķirkļa vārdam nav atbilstoša mērķvalodas ekvivalenta, leksikogrāfam jāpievieno nozīmes skaidrojums, turklāt abas šīs metodes iespējams kombinēt. Pēc J. Mugdana domām, īpaši riskanta ir vairāku ekvivalentu sarindošana bez papildu norādēm; vārdnīcas lietotājs būtu īpaši pateicīgs par speciālām norādēm pie mazpazīstamākiem ekvivalentiem, jo tās viņam ietaupītu papildu informācijas meklēšanu citos avotos (Mugdan 1992: 34–41). H. Petermans iesaka marķēt ar nozares norādi tos speciālās leksikas šķirkļa vārdus, kas lielākai daļai lietotāju saistās ar kādu noteiktu nozari un nav zaudējuši savu terminoloģisko raksturu (Petermann 1982: 216). V. Šolce-Štūbenrehts (Scholze-Stubenrecht 1995: 1–16) uzsver, ka terminoloģiskās ekvivalences nodrošināšanas problēmu gadījumos neterminoloģiskajiem un terminoloģiskajiem ekvivalentiem noteikti ir jāpievieno atbilstošs marķējums jeb atbilstošas norādes.

Leksikogrāfam nozaru apzīmējumu vai lietojuma jomu norāžu pievienošana vai nepievienošana ir bieži vien katrā individuālā gadījumā atšķirīgi risināms uzdevums. Vispārīgajās vārdnīcās vārdiem, kuri ir plaši pazīstami ārpus to lietošanas nozares, lielākoties vairs netiek pievienota norāde par to piederību noteiktai lietojuma jomai (Schaeder 1982: 80). Jāpiekrīt B. Šēdera viedoklim, ka šķirkļa vārdi jāsakārto un jāmarķē tā, lai izstrādātā vārdnīca kalpotu kā datubāze, kurā vēlākā vārdnīcas izstrādes posmā varētu šo

informāciju par vārdnīcas šķirklā vārdiem apstrādāt datorizēti, kā arī būtu iespējams veikt labojumus, papildinājumus, grupēšanu utt. Lai attiecīgās jomas leksiku atbilstoši paskaidrotu un vārdnīcas lietotājs no šiem skaidrojumiem spētu saskatīt saikni uz nozares leksiku, B. Šēders iesaka veikt visas nozares leksikas horizontālu un vertikālu dalījumu: horizontālais iedalījums jāveic, balstoties uz nozares rokasgrāmatās sniegto informāciju, bet vertikālā dalījuma pragmatiskās norādes (sk. Wiegand 1980: 139–271) jāizmanto par pamatu leksikas kodificēšanā (Schaeder 1982: 85–89). Par to, kādā veidā jāapstrādā augu un dzīvnieku nosaukumi vispārīgajās vārdnīcās un kādas norādes jeb marķējums tiem jāpievieno, viedokļi dalās (Zgusta 1971: 331–332), taču šķiet, ka leksikogrāfi šo jautājumu aplūko nelabprāt, jo pētījumu par augu un dzīvnieku nosaukumiem divvalodu leksikogrāfijā nav daudz.

Speciālās leksikas marķēšanai vārdnīcā raksta autore ierosina atjaunot grafiskos simbolus, kas bija zināmi arī 20. gs. sākumā. Augu nosaukumu marķēšana vispārīgajās divvalodu tulkojošajās vārdnīcās varētu būt grafisku simbolu lakstauga, krūma, koka (skuju un lapu) vai liānas formā (sk. 2. attēlu). Šādi simboli atvieglotu vārdnīcas materiāla turpmāku datorizētu apstrādi, papildināšanu un labošanu, jo viss augu nosaukumu kopums ir vieglāk pārskatāms pa mazākām grupām, kur grupēšana veikta pēc apzīmējamo augu dzīvesformas, kas ir "dzīvo organismu klasifikācijas vienība, ko iegūst, grupējot organismus pēc to atsevišķām ārējām pazīmēm" (LPE2 1982: 716). Nodala četras pamatformas: lakstaugi, krūmi, koki un liāna (Priedītis 2009: 8). Piedāvātais grupējums varētu būt pamatā datubāzēs apkopotu augu nosaukumu grupēšanai un turpmākai leksikogrāfiskai izmantošanai. Simbolu atjaunošana iespējamajās vārdnīcās varētu būt arī vārdnīcu izmantošanu rosinošs aspekts tieši skolēnu un studentu mērķauditorijai. Informācijas tehnoloģiju laikmetā 21. gs. jaunajai paaudzei grafiski simboli varētu būt pievilcīgi un saprotami.

2. att. Augu nosaukumu marķēšana vārdnīcā: grafiski simboli (lakstaugi, krūmi, liāna, koki: lapu koki, skuju koki) (Neilande 2008)

Vispārīgajā divvalodu tulkojošajā vārdnīcā avotvalodas (piemēram, vācu) un (latviešu) mērķvalodas augu nosaukumu piemēri ar iepriekš piedāvāto marķējumu un pievienotu papildu enciklopēdiska rakstura informāciju – augu latīnisko nosaukumu – ir šādi:

Artischocke, die artišoks (*Cynara*)

Berberitze, die bārbele (*Berberis*)

Hopfen, der apinis (*Humulus*)

Linde, die liepa (*Tilia*)

Fichte, die egle (*Picea*)

Ja auga nosaukums apzīmē ģinti, kurā ir jauktas dzīvesformas augi (piemēram, alkšņi, kas var būt gan krūmi, gan koki), tad norāde uz to varētu būt pasvītrots marķējuma simbols, kas vārdnīcas ievaddaļā būtu jāatrunā, piemēram:

Erle, die alksnis (*Alnus*).

Līdzīgi simboli izmantoti arī pirmajā J. Dravnieka sastādītajā "Angļu-latvju vārdnīcā", kas izdota 1924. gadā (sk. Dravnieks 1924); domājams, šī tradīcija ir atjaunojama (sal. simbolus vācu-itāliešu valodas vārdnīcā 3. attēlā, kur redzami nozaru simboli, bet iepriekš 2. attēlā – dalījums nozares iekšienē).

Erklärungen der Zeichen und Abkürzungen Spiegazione dei simboli e delle abbreviazioni

1. Zeichen – Simboli

F	familiare, <i>umgangssprachlich</i>	♪	musica, <i>Musik</i>
P	popolare, <i>derb, volkssprachlich</i>	🌾	agricoltura e orticoltura, <i>Landwirtschaft u Gartenbau</i>
🏪	economia e commercio, <i>Wirtschaft u Handel</i>	🌿	botanica, <i>Botanik</i>
🚢	navigazione, <i>Schiffahrt</i>	🏠	architettura, <i>Architektur</i>
✖	militare, <i>Militär</i>	📐	matematica, <i>Mathematik</i>
🔧	tecnica, <i>Technik</i>	🧪	chimica, <i>Chemie</i>
⚙	industria mineraria, <i>Bergbau</i>	⚡	elettrotecnica, <i>Elektrotechnik</i>
🚆	ferrovia, <i>Eisenbahn</i>	🩺	medicina, <i>Medizin</i>
✈	aviazione, <i>Luftfahrt</i>	⚖	giurisprudenza, <i>Rechtswesen</i>
📧	posta, <i>Postwesen</i>		

3. att. Simbolu paskaidrojumi "Großes Wörterbuch Italienisch. Italienisch-Deutsch. Deutsch-Italienisch" (GWI b. g.: 13)

Izmantojot simbolus kā lietojuma jomu norādošu marķējumu vārdnīcā, jāpievienojas iepriekš aplūkotajam B. Šēdera (Schaefer 1982: 80–89) viedoklim, ka šādi būtu jāmarķē visa vārdnīcā ietvertā nozaru leksika, lai orientētu vārdnīcas lietotāju uz attiecīgā vārda lietojuma jomu, kā arī paredzot

turpmāku šīs speciālās leksikas datorizētu apstrādi. Kā alternatīvs risinājums lietojuma jomu norāžu pievienošanā vai nepievienošanā varētu būt attiecīgās speciālās leksikas dalījums pēc J. Filipeca centra un perifērijas teorijas, kurš leksikas vienību centra un perifērijas dalījumam izšķir piecas grupas: centru, pārejas posma grupu, perifēriju, attiecīgās sistēmas iekšējo robežu un ārpus-sistēmas grupu, kurā jau ir citas sistēmas. Leksikas vienībām nosaka kritērijus, pamatojoties uz kuriem savā starpā pretnostata zināmus faktorus un no tiem izveido valodas iekšējās struktūras. Šīs struktūras attiecas gan uz leksikas vienību formu, gan uz nozīmi. Analizējot formu, iespējams noteikt centrālos invariantus un perifēros variantus, centrālos un sekundāros vārddarīnāšanas tipus. Savukārt, pamatojoties uz vārda nozīmes analīzi, nosakāma sistēmas iekšējā polisēmija un sinonīmu grupu kontrasti, kā arī noteiktu stila iezīmju svarīgums (Filipec 1996: 23–42, sk. arī Filipec 1966: 81–95 un Daneš 1982: 132–173). Šādā gadījumā centra grupā esošajām leksikas vienībām norādi par lietojuma jomu varētu arī nepievienot, ja centra grupā ierindotu vispārlietojamajā leksikā "pārgājušās" speciālās leksikas daļas vienības, kas attiecībā uz augu nosaukumiem būtu uzskatāmi par vispārzināmiem un lielākajai daļai valodas lietotāju pazīstami un ikdienā lietoti augu nosaukumi (piemēram, *roze, dille, kartupelis, egle, bērzs*).

Rakstā aplūkots materiāls ļauj secināt, ka vispārlietojamā un speciālā leksika ir cieši saistīta ar leksikogrāfisko praksi – vārdnīcu sastādīšanu, šķirkļa vārdu atlasu un marķēšanu vārdnīcās. Vispārīgajā vārdnīcā ietveramo vispārlietojamās un speciālās leksikas vienību skaitu lielā mērā nosaka paredzamās vārdnīcas apjoms. Tā kā tieši leksikas līmenī valodas sistēmā izmaiņas notiek visstraujāk, tad leksikogrāfa izvēli speciālās leksikas atlasē raksturo gan objektīvo, gan subjektīvo faktoru saplūdums. Jautājums par to, kad kādas jomas speciālā leksika ir "pārgājusi" vispārlietojamajā leksikā, viennozīmīgas atbildes nav, un par šo jautājumu jāturpina pētījumi. Rakstā skaidrota botānikas speciālās leksikas daļas – augu nosaukumu – piemēru atbilstība VPSV minētajām speciālās leksikas pazīmēm. Augu nosaukumiem raksturīgs zināms ierobežots lietojums, tie ir tematiski saistīti ar zinātņi par augiem – botāniku –, bet lielu daļu šo vārdu var uzskatīt arī par vispārlietojamajā valodā lietotiem vārdiem, kas ir iekļauti vispārīgajās vārdnīcās. Par vispārzināmiem uzskatāmo augu nosaukumus raksturo divējāda būtība: tos cilvēki lieto ikdienas sarunvalodā, un vienlaikus tiem piemīt arī speciālais – terminoloģiskais – aspekts. Tomēr jāatzīmē, ka bez dalījuma vispārlietoja-

majā un speciālajā leksikā ir vēl arī tālāki leksikas dalījumi un citas apakšsistēmas. Rakstā apskatītas speciālās leksikas marķēšanas iespējas lietojuma jomu norāžu pievienošanā un sniegti priekšlikumi augu nosaukumu marķēšanā vispārīgajās divvalodu tulkojošajās vārdnīcās.

Literatūra

1. Andronova, E., Trumba, A., Vanags, P. (2012). Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas (16.–17. gs.) projekts: problēmas un risinājumi. *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress "Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte"*. Valodniecības raksti. Sast. red. kol. A. Andronovs, L. Balode, M. Baltiņš u. c. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 196–209.
2. Arntz, R., Picht, H. (1995). *Einführung in die Terminologearbeit*. 3. Aufl. Studien zu Sprache und Technik. Bd. 2. Hildesheim; Zürich; New York: Georg Olms.
3. Baltiņš, M. (2015). Par jaunradīto (jaunieteikto) vārdu marķēšanu terminoloģiskos un leksikogrāfiskos izdevumos. *Vārdnīcas un valoda*. Valsts valodas komisija. Raksti, 7. sēj. Red. J. Baldunčiks, A. Veisbergs. Rīga: Zinātne, 53–69.
4. Bojāte, A. (1968). Divvalodu vārdnīcu iekārtojuma principi. *Latviešu leksikas attīstība*. Rīga: Zinātne, 217–224.
5. Bowker, L. (2003). Specialized Lexicography and Specialized Dictionaries. Ed. by P. van Sterkenburg. *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamin, 154–164.
6. Budin, G. (1998). *Theorie und Praxis der übersetzungsbezogenen Terminologearbeit*. Wien: WUV-Universitätsverlag.
7. Bušs, O., Baldunčiks, J. (1991). *1000 vārdu: latviešu valodas leksikas minimums ar tulkojumu krievu un angļu valodā*. Rīga: Zinātne.
8. Daneš, F. (1982). Zur Theorie des sprachlichen Zeichensystems. J. Scharnhorst, E. Ising (Hrsg.). *Grundlagen der Sprachkultur: Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege*. Teil 2. Berlin: Akademie-Verlag, 132–173.
9. Denisov, K. M., Grigoryan A. A. (2010). Conceptual Fields as the Basis of a Dictionary Compilation. Ed. by O. Karpova, F. Kartashkova. *New Trends in Lexicography: Ways of Registrating and Describing Lexis*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
10. Dravnieks, J. (1924). *Angļu-latvju vārdnīca*. Rīga: Valters un Rapa.
11. Drosdowski, G. (1977). Nachdenken über Wörterbücher: Theorie und Praxis. G. Drosdowski, H. Henne, H. E. Wiegand (Hrsg.). *Nachdenken über Wörterbücher*. Mannheim; Wien; Zürich: Bibliographisches Institut, 103–143.
12. Dyka, S. (2005). *Probleme der Differenzierung im Deutsch-Englischen Wörterbuch für Deutsche*. Tübingen: Niemeyer.
13. Filipec, J. (1966). Probleme des Sprachzentrums und der Sprachperipherie im System des Wortschatzes. *Travaux Linguistiques de Prague*. Nr. 2. Prague: Academia, 81–95.

14. Filipec, J. (1996). Probleme des Sprachzentrums und der Sprachperipherie im System des Wortschatzes. J. Filipec. *Studia lexicologica*. München: Otto Sagner, 23–42.
15. Freimane, I. (1993). Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
16. Gouws R. H. (2007). Sublemmata or main lemmata. A critical tool at the presentation of some macrostructural elements. Ed. by H. Gottlieb, J. E. Mogensen. *Dictionary visions, research and practice: selected papers from the 12th International Symposium on Lexicography, Copenhagen 2004*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamin, 55–69.
17. GWI (b. g.). *Großes Wörterbuch Italienisch. Italienisch-Deutsch. Deutsch-Italienisch*. München: Axel Junker.
18. Hoffmann, L. (1998). Fachsprache und Gemeinsprache. L. Hoffmann, H. Kalverkämper, H. E. Wiegand (Hrsg.). *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Berlin; New York: de Gruyter, 157–168.
19. Hoffmann, L. (2001). *Fachsprachen*. G. Helbig, L. Götze, G. Henrici u. a. (Hrsg.). *Deutsch als Fremdsprache: ein internationales Handbuch. 1. Halbbd.* Berlin; New York: de Gruyter, 533–543.
20. Karpinska, L. (2012a). *Critical Analysis of English-Latvian Lexicographic Tradition. Angļu-latviešu leksikogrāfiskās tradīcijas kritiska analīze: promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte.
21. Karpinska, L. (2012b). Angļu-latviešu vārdnīcas: strukturālās iezīmes. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991-2010*. Pētījums J. Baldunčika vadībā; atb. red. A. Lauzis. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 62–92.
22. Klute, W. (1975). *Fachsprache und Gemeinsprache*. Frankfurt am Main; Berlin; München: Moritz Diesterweg.
23. Korpuss_e. *Mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss* [tiešsaiste] [sk. 2015. g. 2. sept.]. Pieejams: www.korpuss.lv.
24. Kuzina, V. (1994). *Latviešu valodas leksiskais minimums*. Rīga: Skolotāju darba birojs.
25. LPE2 (1982). *Latvijas padomju enciklopēdija*. 2. sēj. Bi–Dža. Atb. red. P. Jērāns. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
26. LPE9 (1987). *Latvijas padomju enciklopēdija*. 9. sēj. Singo–Trien. Atb. red. P. Jērāns. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
27. LZA TK TJ Nr. 10. (2004). *LZA TK Terminoloģijas Jaunumi*, Nr. 10. Atb. par izd. V. Skujņa. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija.
28. Magay, T. (1984). Technical or General: Problems of Vocabulary Selection in a Medium-Size Bilingual Dictionary. R. R. K. Hartmann (Hrsg.). *LEXeter'83 Proceedings. Paper from the international Conference on Lexicography at Exeter, 9-12 September 1983*. Tübingen: Niemeyer, 221–225.
29. MLVV_e – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* [tiešsaiste]. Red. I. Zuicena. LU Latviešu valodas institūts [sk. 2015. g. 20. jūl.]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>.
30. Mugdan, J. (1992). Zur Typologie zweisprachiger Wörterbücher. G. Meder, A. Dörner (Hrsg.). *Worte, Wörter, Wörterbücher. Lexikographische Beiträge zum Essener Linguistischen Kolloquium*. Lexicographica Series Maior 42. Tübingen: Niemeyer, 25–48.

31. Neilande, A. (2008). *Apstādījumu veidotāju ceļvedis Latvijas stādaudzētavu sortimentā 2008–2010*. Stādu audzētāju biedrība. Talsi: Omorika, Talsu tipogrāfija.
32. Nitiņa, D., Iljiņa, L., Platonova, M. (2008). *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti* : māc. grām. Rīga: RTU Valodu institūts.
33. Petermann, H. (1982). Probleme der Auswahl und Darstellung von Fachlexik im allgemeinsprachlichen Wörterbuch. E. Agricola, J. Schildt, D. Viehweger (Hrsg.). *Wortschatzforschung heute: aktuelle Probleme der Lexikologie und Lexikographie*. Leipzig: Enzyklopädie, 203–220.
34. Priedītis, N. (2009). *Augu ģeogrāfija un daudzveidība*. Rīga: Zvaigzne ABC.
35. Reichmann, O. (1991). Das gesamtsystembezogene Wörterbuch. F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand u. a. (Hrsg.). *Wörterbücher. Ein Internationales Handbuch zur Lexikographie*. Teilband 2. Berlin; New York: de Gruyter, 1391–1416.
36. Schaefer, B. (1982). Untersuchungen zur Kodifikation der Wirtschaftssprache in fachsprachlichen und gemeinsprachlichen Wörterbüchern. W. Mentrup (Hrsg.). *Konzepte zur Lexikographie. Studien zur Bedeutungserklärung in einsprachigen Wörterbüchern*. Tübingen: Niemeyer, 65–92.
37. Schierholz, S. J. (2005). Empirische Methoden in der bilingualen Lexikographie. I. Barz, H. Bergenholz, J. Korhonen (Hrsg.). *Schreiben, Verstehen, Übersetzen, Lernen: zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. Frankfurt am Main u. a.: Peter Lang, 81–91.
38. Scholze-Stubenrecht, W. (1995). Äquivalenzprobleme im zweisprachigen Wörterbuch. H. E. Wiegand (Hrsg.). *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch II*. Hildesheim: Georg Olms, 1–16.
39. Skujiņa, V. (2002). *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. 2. lab. un pap. izd. Rīga: Latviešu valodas institūts.
40. Skujiņa, V. Ķirīte, M._e (2005). Termins vārdnīcā kā terminzinātnes attīstības un valodas bagātināšanas avots [tiešsaiste] [sk. 2015. g. 20. jūl.]. Pieejams: <http://www.vok.lv/index.php?sadala=147&id=306>.
41. Sviķe, S. (2015a). Augu nosaukumu atlase vidēja apjoma vispārīgajai vārdnīcai. *Vārdnīcas un valoda*. Valsts valodas komisijas raksti. 7. sēj. Red. J. Baldunčiks, A. Veisbergs. Rīga: Zinātne, 100–121.
42. Sviķe, S. (2015b). Latvian Equivalents of Foreign Plant Names in Modern Bilingual Dictionaries. Eds. in chief: S. Keišs, V. Vēvere. *Economics and Culture*. 2015, Vol. 11. Rīga: Ekonomikas un kultūras augstskola, 131–140.
43. Šulcs V. (2003). Latviešu valodas augu nosaukumu atbilstība nosaukumam latīņu valodā. *Latvijas veģetācija 7*. Rīga: Latvijas Universitātes izdevniecība, 5–13.
44. Vachkova, M. (2011). *Das große akademische Wörterbuch Deutsch-Tschechisch. Ein erster Werkstattbericht*. Frankfurt am Main u. a.: Peter Lang.
45. Veisbergs, A. (1996). English-Latvian Dictionary. Review. *Contrastive and Applied Linguistics V*. Vol. 603. Rīga: Latvijas Universitāte, 86–91.
46. Veisbergs, A. (1997). English-Latvian Dictionary. *International Journal of Lexicography*. Vol. 10. No. 3. Oxford: Oxford University Press, 249–253.

47. Veisbergs, A. (1998). Dažas problēmas divvalodu vārdnīcu veidošanā. *Linguistica Lettica*. Red. kol. A. Blinkena, O. Bušs, I. Druviete u. c. Rīga: Latviešu valodas institūts, 153–159.
48. VPSV (2007). *Valodniecības pamattermiņu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
49. Werner, R. (1999). Die Markierungen im zweisprachigen Wörterbuch. F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand u. a. (Hrsg.). *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, Bd. 5.3. Berlin; New York: de Gruyter, 2796–2803.
50. Wiegand, H. E. (1980). Pragmatische Informationen in neuhochdeutschen Wörterbüchern. H. E. Wiegand (Hrsg.). *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie (I)*. Hildesheim; New York: Georg Olms, 139–271.
51. Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. Prague: Academia; The Hague: Mouton.
52. Zuicena, I. (2008). Terminu atveides problēmas skaidrojošajās vārdnīcās. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krāj., 12 (2). Liepāja: LiePA, 259–266.
53. Берков, В. П. (2004). *Двуязычная лексикография*. Учебник. 2. перераб. и доп. изд. Москва: Астрель, АСТ, Транзиткнига.

GENERAL AND SPECIAL LEXIS IN GENERAL DICTIONARIES

Summary

General and special lexis is closely linked to the lexicographers' practice in compiling dictionaries, choosing entries, and labelling them. The exact number of general and special lexis to be included in a general dictionary is largely determined by the expected volume of a dictionary. Since it is exactly the lexical level of the language system where change occurs most rapidly, lexicographers' selection of special lexis is characterised by both objective and subjective factors. This article discusses how the special lexis of botany, namely, plant names, conforms to the features of special lexis mentioned in the Explanatory Dictionary of Basic Terms in Linguistics (VPSV). Plant names are characterised by a limited use, they are thematically related to the scientific study of botany, but at the same time a large part of these words can be regarded as general lexis which should be included in general dictionaries. Generally known plant names are those characterised by double connectivity: they are used in everyday language, and, at the same time, they have also a special terminological aspect. However, it should be noted that apart from the division into general and special lexis, there are further divisions and other subsystems. This paper discusses the possibility of labelling special lexis by adding the specific area of use and presents suggestions for labelling plant names in general bilingual dictionaries.

Anita Helviga, Elīna Peina

MŪSDIENU LATVIEŠU TERMINOGRĀFIJAS RAKSTUROJUMA DAŽI TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI

Ievads

Mūsdienu leksikogrāfijas raksturojumā jāsaskaras gan ar tradicionālo, gan ar inovatīvo aspektu. Tradicionalitāte galvenokārt saistās ar leksikogrāfijas teorijas jautājumiem, kas balstīti uzskatos par vārdnīcu kā par valodas, kultūras, izglītības, saziņas atspoguļotāju, bet inovācijas ienāk ar vārdnīcu praktiskās veidošanas meklējumiem makrostruktūras, mikrostruktūras un tehnoloģiju risinājumos.

Latviešu leksikogrāfijas problēmjautājumi skar abus iezīmētos virzienus: gan teorijas un prakses atbilstes, gan arī tradīciju un jauninājumu saskarī. No visa plašā vārdnīcu klāsta iecere pievērsties terminu vārdnīcām radusies, vērojot to, cik nevienmērīgas un vispārīgas ir kļuvušas terminu vārdnīcas, kā tās mainījušās pēdējo 20–25 gadu laikā, un apzinoties, cik latviešu leksikogrāfijas teorija nepietiekami apraksta leksikogrāfijas praksi.

20. un 21. gs. mijā divdesmit gadu laikā latviešu leksikogrāfiju papildinājuši vairāk nekā sešsimt sešdesmit vārdnīcu izdevumi (Šmite 2012: 192–247), no tiem vairāki simti ir terminu vārdnīcas. Terminoloģiska rakstura vārdnīcu izstrāde un izdošana latviešu leksikogrāfijā kvantitatīvi aizņem ļoti būtisku daļu – apmēram 30 %. Citi informācijas avoti rāda, ka terminoloģiska rakstura izdevumu proporcija pret visu vārdnīcu apjomu ir vēl lielāka (sk. Bibliogrāfisks rādītājs 1995). It īpaši nozaru terminoloģijas krājumu skaita pieaugums vērojams jaunākajā posmā – kopš 1991. gada (Latviešu 2007). Tas arī iezīmē šī pētījuma objektu un hronoloģisko aptvērumu: 143 latviešu terminu vārdnīcas, kas izdotas no 1991. gada līdz 2015. gadam.

Vienlaikus ar kvantitatīvajiem rādītājiem uzmanību piesaista arī kvalitatīvie rādītāji, jo nav viennozīmīgas izpratnes par to, kādas vārdnīcas ir piekaitāmas pie terminu vārdnīcām. Nav stabilu kritēriju terminu vārdnīcu

identificēšanā, vārdnīcu tipoloģijas jautājumā robežas nav stingri novelkamas, tāpēc biežāk tiek runāts nevis par terminu vārdnīcām, bet par terminoloģiska rakstura izdevumiem.

Raksta **mērķis** ir raksturot mūsdienu latviešu terminu vārdnīcu teorētiskos aspektus un praktiskos risinājumus, dodot ieskatu vārdnīcu tipoloģijas kritērijos un ieskicējot problēmjautājumus, atklājot un raksturojot dažus kvalitatīvos un kvantitatīvos rādītājus – vārdnīcas nosaukumu, apjomu, kā arī valodu izvēli.

Raksta pamatā ir zinātniskajā konferencē, kas bija veltīta "Latviešu valodas vārdnīcas (1923–1932, 1934–1946)" pēdējā sējuma iznākšanas septiņdesmitgadei, nolasītais referāts "Mūsdienu latviešu terminu vārdnīcu raksturīgākās iezīmes" un Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātē izstrādātais maģistra darbs "Mūsdienu latviešu terminogrāfijas raksturojums: teorētiskie aspekti un praktiskā analīze" (autore – Elīna Peina, zinātniskā vadītāja – Anita Helviga, sk. Peina 2016).

Ieskats terminogrāfijas galvenajos teorētiskajos aspektos

Lai gan vispārzināms, ka par vārdnīcām uzskata vārdu un vārdu savienojumu apkopojumu noteiktā secībā, bet par terminu vārdnīcām sauc tādas vārdnīcas, kurās apkopoti termini (jēdzienu apzīmējumi), tomēr valodniecības pētījumos tik viennozīmīgi šie jautājumi nav aprakstīti.

Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā ir teikts, ka terminu vārdnīca ir "vārdnīca, kur šķirkļa galvā doti gan atsevišķi vārdi, gan vārdkopas (termina funkcijā) un pamattermini doti kopā ar sinonīmiem. Vārdu gramatiskās formas parasti netiek uzrādītas, bet daudznozīmīgos terminus parasti dod atsevišķos šķirkļos kā homonīmus (ar attiecīgu indeksējumu)." (VPSV 2007: 401) Bieži vien tiek aktualizēts leksikogrāfijas būtiskākais jautājums par vārdnīcas definējumu, uzsverot, ka "viena no lielākajām problēmām – nav konkrētas un vispārpieņemtas definīcijas vārdam *vārdnīca*, jo tā spētu atbildēt uz jautājumu, vai leksikogrāfiskie izdevumi (glosāriji, terminu bankas u. c.) arī ir vārdnīcas." (Kudashev 2007: 160) Jaunākajos leksikogrāfiskajos pētījumos akcentēta vārdnīcas kultūrvēsturiskā loma un uzziņas avota funkcijas. Juris Balduncīks pētījumā "Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010" uzsvēris, ka "vārds *vārdnīca* ir ļoti svarīgs, it īpaši valstīs, kur ilgas vārdnīcu izmantošanas tradīcijas izglītībā, literatūrā un citās jomās, arī cilvēka izaugsmes un pilnveidošanās procesā. Izglītotu cilvēku vairākumam vārdnīcas simbolizē

autoritatīvu un koncentrētu informācijas avotu.” (Baldunčiks 2012a: 7) Līdzīgu domu izteicis Andrejs Veisbergs izdevuma “Vārdnīcas un valoda” ievadā: “Vārdnīcām un enciklopēdijām ir liela nozīme jebkuras kultūrtautas apgaismības un pašapziņas veidošanā, kultūras nodrošināšanā, valodas kodificēšanā, sakārtošanā un attīstībā, izglītības, saziņas un ārējo sakaru stiprināšanā. Latviešu leksikogrāfijas tradīcijas atspoguļo mūsu valodas un tautas attīstību, leksikogrāfiskie izdevumi savukārt ir būtiski ietekmējuši arī pašu valodas attīstību. [...] Vārdnīcā redzam ne tikai mainīgo valodas atspoguļojumu, bet arī laikmetu, tikumu, viedokļu un personību iedarbību uz šo spoguļi.” (Veisbergs 2015: 7)

Šajā rakstā ar vārdnīcu tiek saprasts ikviens leksikogrāfisks izdevums, kurā apkopoti terminoloģiska rakstura šķirkļi. Savukārt par terminoloģiska rakstura šķirkļiem uzskatāmi tie, kuru šķirkļa vārdi ir ne tikai oficiāli apstiprināti termini, bet arī citi terminu funkcijā lietoti vārdi, kas būtiski palīdz izprast attiecīgās nozares vai jomas terminoloģisko sistēmu. Arī termina jēdziena izpratnē latviešu valodniecībā nav vienprātības, jo tiek uzsvērti dažādi kritēriji (sk. Laua 1981; Skujiņa 2002; Baltiņš 2008; Baltiņš 2013 u. c.). Mūsdienu situācijā terminu izpratne vārdnīcās atrodamajiem šķirkļiem atbilstošāk skaidrojama ar zinātniskuma aspektiem, no kuriem galvenie varētu būt loģiskais aspekts jeb informācijas sakārtošana, kognitīvais aspekts jeb informācijas izpratne un apstrāde, komunikatīvais aspekts jeb informācijas pārraide (Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008: 151). Un tomēr terminogrāfisko izdevumu identificēšanā jāsaprot ar zināmām grūtībām, jo “ne vienmēr ir skaidri nosakāma katra leksikogrāfiskā izdevuma piederība (vai nepiederība) terminogrāfijai, tas sakāms par vārdnīcām, resp., uzziņu avotiem, kas vai nu tikai daļēji atbilst terminoloģijas vārdnīcai izvirzītajām prasībām [...], vai arī pavisam attālināti atgādina tradicionālu terminogrāfijas izdevumu.” (Helvīga 2015: 192)

Kā zināms, ar terminogrāfiju saprot gan terminu sistematizēšanu un izdošanu vārdnīcās, gan terminoloģijas vārdnīcu kopumu, jo terminogrāfija ir “terminoloģijas un leksikogrāfijas starpnozare, kam pamatā ir vispārīgās leksikogrāfijas principi un kas nodarbojas ar nozaru terminu apkopošanu, sistematizēšanu un nozaru terminu vārdnīcu, glosāriju un citu terminu krājumu sastādīšanu, attīsta terminu vārdnīcu izstrādes teoriju un praksi.” (VPSV 2007: 398)

Terminogrāfijas jaunākajā posmā iezīmējas gan jaunu terminogrāfijas teoriju iepazīšana un realizēšana, gan jaunas leksikogrāfu paaudzes ienākšana,

gan arī terminu vārdnīcu "ražošana" strauji augošajam tirgus pieprasījumam: "Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, mainoties politiskajai un ekonomiskajai situācijai, atsākās intensīvs terminu izstrādes darbs, jo bieži bija jāmeklē jauni termini, saistot tos ar ienākušajām reālijām, kurām parasti jau bija angļu nosaukumi." (Jansone, Veisbergs 2013: 445)

Arvien biežāk parādās jautājumi par vārdnīcās iekļautajiem terminiem un "netermiem" (Skujiņa 2002), par "jauntermiņiem", potenciālismiem un okazonālismiem (Baltiņš 2015), par viltusdraugiem (Žīgure 2004) un terminoloģiskajiem mutantiem (Baldunčiks 2008), par onīmiskajiem terminiem (Bušs 2004). Visi šie jautājumi terminogrāfijā ir ļoti būtiski, bet šajā rakstā nav izvērsti, jo tie tikai pastarpināti skar terminu vārdnīcu raksturojuma vispārīgos aspektus.

Informācija par leksikogrāfisko (t. sk. terminogrāfisko) izdevumu kvantitatīvajiem rādītājiem Latvijā atrodama vairākos pārskatos un bibliogrāfiskos sarakstos, piemēram:

- 1) "Latvijā izdotās vārdnīcas laikā no 1900. līdz 1966. gadam: bibliogrāfija" (Čakule 1969);
- 2) "Latvijā izdotās latviešu valodas vārdnīcas: bibliogrāfisks rādītājs (1900–1994)" (Bibliogrāfisks rādītājs 1995);
- 3) "Latvijā izdotās vārdnīcas (1991–2010): bibliogrāfisks saraksts" (Šmite 2012);
- 4) "Pārskats par līdz šim izdotajām vārdnīcām" (Jansone, Veisbergs 2013);
- 5) pētījumā "Mūsdienu latviešu terminogrāfijas raksturojums" iekļauto vārdnīcu datu apkopojums (Peina 2016).

Vārdnīcu tipoloģijas kritēriji un galvenie problēmjaudājumi

Tradicionāli visus leksikogrāfiskos izdevumus pēc to sniegtās informācijas iedala vārdnīcās un enciklopēdijās. Vārdnīcas (jeb filoloģiskās vārdnīcas) skaidro un raksturo vārdus kā leksiskas vienības. Enciklopēdijas (jeb enciklopēdiskās vārdnīcas) skaidro un raksturo nevis vārdu kā leksisku vienību, bet gan ar vārdu nosauktos jēdzienus, priekšmetus, parādības, notikumus, faktus un personības. Savukārt vārdnīcas, respektīvi, filoloģiskās vārdnīcas, iedalāmas vispārīgajās un speciālajās vārdnīcās, no kurām vispārīgās vārdnīcas vai nu skaidro vārdu nozīmi (skaidrojošās), vai sniedz tulkojumu (tulko-

jošās). Bet speciālās vārdnīcas atspoguļo tikai kādu konkrētu leksikas daļu, kas atlasīta pēc zināmiem principiem (svešvārdu vārdnīca, pareizrakstības vārdnīca, terminu vārdnīca, frazeoloģijas vārdnīca u. c.). Jāatzīst, ka tā ir viena no plašākajām un savdabīgākajām vārdnīcu grupām, jo aptver ļoti dažādu valodas materiālu.

Šādu iedalījumu latviešu leksikogrāfijā apraksta A. Laua (Laua 1981), un tāds tas lietots joprojām, arī latviešu valodas mācību programmās un mācību grāmatās. Tātad terminu vārdnīcas tradicionāli tiek pieskaitītas filoloģiska tipa speciālajām vārdnīcām, taču mūsdienu terminu vārdnīcu izpēte rāda, ka šodien tā ir daudz komplicētāka, daudzpusīgāka un līdz ar to neviendabīgāka.

Liene Roze monogrāfijā "Pasaule vārdnīcas skatījumā" (Roze 1982) sniegusi ne tikai leksikogrāfijas prakses analīzi, bet devusi arī vārdnīcu iedalījuma teorētiskos principus, kas ir atšķirīgi no iepriekš aprakstītajiem. L. Roze vārdnīcu iedalījumu veido pēc četriem kritērijiem: pēc valodu skaita, pēc leksikas grupām, pēc leksikas kārtojuma, pēc apjoma (Roze 1982: 84–96). Terminu vārdnīcas L. Roze dēvē par nozaru vārdnīcām, kuras var būt arī skaidrojošās vārdnīcas, arī divvalodu vai vairākvalodu vārdnīcas.

Lielā mērā leksikogrāfijas teorētisko jautājumu izpratni 20. gs. 70.–80. gados noteica *Latvijas padomju enciklopēdija*, tajā terminu vārdnīcas tiek sauktas par "nozaru speciālajām vārdnīcām" (LPE 5₂ 1984: 531).

Terminoloģijas izdevumu tipoloģiskajiem jautājumiem uzmanība pievērsta jau 20. gs. 60. gados. Pētījumā par Latvijā izdotajām vārdnīcām laikā no 1900. līdz 1966. gadam bibliogrāfiskā rādītāja ievadā teikts: "Savāktais materiāls klasificēts, ievērojot jaunākās padomju valodniecības atziņas par vārdnīcu tipiem. Bet katras tautas ekonomiski politiskajā dzīvē, tās attīstībā ir zināmas īpatnības, kas atspoguļojas arī vārdnīcās. Tādēļ tiek izvirzīts atšķirīgs dalījums. Diskutējams ir tagadējais terminoloģijas un daudzvalodu vārdnīcu variants. Tas uzlūkojams tikai par aizsākumu, uzmetumu." (Cakule 1969: 144) Terminoloģijas vārdnīcu sarakstā (1900–1966) uzrādītas 70 vienības, kas iedalītas trīs grupās: grāmatas (20 vienības); biļeteni (33 vienības); pielikumi speciālām grāmatām (17 vienības) (Cakule 1969: 150–157). Taču atsevišķā sadaļā (ārpus terminoloģijas vārdnīcu saraksta) minētas "speciālās nozaru vārdnīcas". Tur nosauktas tādas vārdnīcas kā *Filozofijas vārdnīca* (1964), *Politiskās ekonomijas vārdnīca* (1965), *Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca* (1965). Liekas, ka nepamatoti šīs un vēl citas (kopā deviņas) vārdnīcas netiek pieskaitītas terminu vārdnīcām, bet gan izdalītas atsevišķi kā speciālās nozaru vārdnīcas.

Bet vēl lielāku apjukumu rada tas, ka vairākas terminu vārdnīcas nav atrodamas ne vienā, ne otrā minētajā grupā. Tās norādītas kā "daudzvalodu vārdnīcas", piemēram: *Latviešu-krievu-angļu jūrnieku vārdnīca* (1902), *Ārstniecības drogu leksikons. Latīniski-latviski-vāciski* (1937), *Botāniskā kabatas vārdnīca latīņu, latviešu un vācu valodās* (1938). Tajā pašā sarakstā vairākas daudzvalodu vārdnīcas minētas arī terminoloģijas vārdnīcu sarakstā, piemēram: *Tehniskās vārdnīcas latviešu, vācu un krievu valodās* (1922), *Latviešu anatomiskā vārdnīca. Latīņu-latviešu-vācu-krievu valodā* (1931). Šāda neviendabīga, nestabila sistematizēšana un klasificēšana radījusi sajukumu ne tikai kvalitatīvajos rādītājos (t. i., vārdnīcu tipoloģijas jautājumos – *terminu, nozaru, speciālās, daudzvalodu* u. tml.), bet arī neprecizitāti kvantitatīvajos rādītājos (sākumā minēto 70 vienību vietā ir jārūnā par daudz lielāku terminu vārdnīcu skaitu, kas bibliogrāfiskajā sarakstā neparādās).

Pievēršoties vārdnīcu tipoloģijas jautājumiem, jāpakavejas arī pie 2007. gadā Valsts aģentūras "Tulkošanas un terminoloģijas centrs" (TTC) veiktā pētījuma "Latviešu valodas terminoloģijas resursu kvalitātes un pieejamības apzināšana dažādās zinātnes un praktiskas darbības nozarēs" (Latviešu 2007). Tajā uzsvērts, ka "ne vienmēr resursa nosaukumā minētais raksturotājsvārds pareizi atspoguļo tā piederību vienai vai otrai grupai" (Latviešu 2007: 5). Pētījumā apkopoti dati par 435 terminu vārdnīcām, kas izdotas no 1900. gada līdz 2007. gadam. Nozares terminoloģijas resursi pēc satura iedalāmi:

- 1) tulkojošie resursi (tās pārsvarā ir nozaru terminu tulkojošās vārdnīcas);
- 2) skaidrojošie resursi (vārdnīcas, enciklopēdijas u. c. resursi, kuros pieejami terminu skaidrojumi vai definīcijas);
- 3) aprakstošie resursi (piemēram, zinātniskās publikācijas, mācību līdzekļi, tehniskā literatūra, nozares normatīvie akti, kuros fiksēts termina lietojums noteiktā konteksta jēdzienu sistēmā) (Latviešu 2007: 4).

TTC pētījums gan rosina izvērst meklējumus, gan sniedz atbildes uz vairākiem neskaidriem jautājumiem: "Minētā tipoloģija uzskatāma par aptuvenu, un bieži vien precīzu terminoloģiskā resursa vietu kopējā sistēmā iespējams noteikt pēc priekšvārdos vai komentāros atrodamajām piezīmēm. Diemžēl latviešu valodas terminoloģiskajos resursos (starp citu, tāpat kā leksikogrāfiskajos izdevumos kopumā) visai reti atrodami izvērsti komentāri par resursa veidotāju konceptuālajām pamatnostādnēm, terminu atlases

principiem un lietotajiem uzziņas materiāliem, kā arī par iespējamām konkrētu grūtību risinājumiem. Ja resursā atrodamas vairākas valodas, ne vienmēr skaidri norādīts, kuru valodu autori ņēmuši par pamatu latviešu terminu darināšanai un to nozīmes precizēšanai." (Latviešu 2007: 5) Pētījumā tiek atklāts, ka "nereti terminoloģijas resursi apvieno vairākas no minētajām pazīmēm, piemēram, tulkojošās terminu vārdnīcas ar terminu definīcijām, tehniskā literatūra ar nozīmīgāko terminu skaidrojumiem un/vai atveidojumiem citās valodās. Tomēr jebkurā gadījumā viens no resursu raksturojošiem aspektiem (tulkojošais, skaidrojošais vai aprakstošais) dominē pār pārējiem. Katram terminoloģijas resursu šķirklīm pievienotie papildu skaidrojumi vai ziņas par tā lietojumu konkrētā apakšnozarē palielina tā terminoloģisko vērtību." (Latviešu 2007: 4)

TTC pētījumā kā terminu resursi norādīti ne tikai terminu saraksti, glosāriji, nomenklatūras saraksti, terminu biļeteni, terminu vārdnīcas, nozaru enciklopēdiskie izdevumi, bet arī svešvārdu vārdnīcas, plaša profila enciklopēdijas un tulkojošās vārdnīcas. Tas lielā mērā norāda uz tradicionālajā leksikogrāfijā iezīmēto robežu nojaukšanu.

Ja aplūko Astras Šmites 2012. gadā izveidoto bibliogrāfisko sarakstu (Šmite 2012), tad redzams, ka vārdnīcas dalītas: 1) pēc valodu skaita, 2) vispārlietojamās leksikas vārdnīcas un 3) speciālās leksikas vārdnīcas. Grupas "Vienvalodas speciālās vārdnīcas" sadaļā "Terminu vārdnīcas" ir uzrādītas 58 vienības, bet terminoloģiska rakstura izdevumi parādās arī sadaļās "Tematiskās vārdnīcas" (7 vienības, piemēram, *Vārdnīca filozofijā* (VF 2000), *Pasaules valstu ekonomikas vārdnīca* (PVEV 2006)), "Skaidrojošās vārdnīcas" (13 vienības, piemēram, *Mūzikas leksikons* (ML 2006), *Vēsturisko jēdzienu skaidrojošā vārdnīca* (VJSV 2005)) un "Svešvārdu vārdnīcas" (3 vienības, piemēram, *Medicīnas svešvārdu vārdnīca* (MSV 2007)). Līdz ar to jāsecina, ka kvantitatīvā informācija nav precīza, jo nav šo precīzo robežu, kas iezīmētu piederību/nepiederību terminogrāfiska rakstura izdevumiem. Divvalodu terminu vārdnīcas uzrādītas 90, bet vēl vismaz piecas no tematiskajām vārdnīcām jāpieskaita terminu resursiem, piemēram, *Biznesa leksikas skaidrojošā vārdnīca: angļu-latviešu* (BLSV 2003), *Latviešu-vācu enerģētikas un elektrotehnikas vārdnīca* (EEV 2003). Daudzvalodu vārdnīcu grupā terminogrāfisko izdevumu sarakstā ir minētas ap 50 vienībām, bet vēl apmēram desmit ir atrodamas pie tematiskajām vārdnīcām, piemēram, *Angļu-latviešu-krievu informātikas vārdnīca* (ALKIV 2001), *Sporta spēļu vārdnīca: angļu-latviešu-vācu-krievu* (SSV 2004).

Šie tipoloģijas problēmaspekti (kā pārklājas terminoloģijas un tematiskās vārdnīcas, vai skaidrojošās, divvalodu un daudzvalodu vārdnīcas, kas apkopo informāciju par dažādu nozaru terminiem, nav pieskaitāmas terminogrāfijai) sniedz atbildi uz jautājumu, kāpēc dažādos leksikogrāfiskos pētījumos kvantitatīvie rādītāji ir tik atšķirīgi.

Ja ieskatāmies, kā vārdnīcas klasificē jaunākajos latviešu valodas izpētes izdevumos, piemēram, A. Veisberga redakcijā sagatavotajā grāmatā "Latviešu valoda" (Latviešu valoda 2013), jāsecina, ka tiek runāts par 15 vārdnīcu veidiem: skaidrojošās vārdnīcas; tulkojošās divvalodu un vairākvalodu vārdnīcas; biežuma vārdnīcas; etimoloģijas vārdnīcas; frazeoloģijas vārdnīcas; izlokšņu vārdnīcas; žargona un slenga vārdnīcas; pareizrakstības vārdnīcas; personvārdu vārdnīcas; saīsinājumu vārdnīcas; sinonīmu vārdnīcas; terminu vārdnīcas; svešvārdu vārdnīcas; vietvārdu vārdnīcas; interneta resursi un datorresursi (Jansone, Veisbergs 2013: 440–447). Par terminu vārdnīcām teikts, ka pēdējos 10 gados tās lielākoties veidotas kā "latviešu-angļu vai daudzvalodu terminu vārdnīcas ar termina tulkojumu un reizēm arī skaidrojumu" (Jansone, Veisbergs 2013: 445).

Mūsdienu mācību līdzekļos, piemēram, 10. klases mācību grāmatā, norādīts, ka terminu vārdnīcas iedalāmas šādi:

- 1) tulkojošās terminu vārdnīcas (dots tikai tulkojums vienā vai vairākās valodās);
- 2) skaidrojošās terminu vārdnīcas (dots arī skaidrojums vienā, divās vai vairākās valodās) (Veckāgana 2010: 22).

Kā jau iepriekš minēts, terminu vārdnīcas tradicionāli tiek pieskaitītas speciālo (arī nozaru) vārdnīcu grupai, bet mūsdienu terminogrāfiskajiem izdevumiem bieži vien piemīt arī citu veidu vārdnīcu iezīmes. Šī pieredze lielā mērā veidojusies ārzemju leksikogrāfijas teorijas un prakses ietekmē. "Latviešu terminogrāfijas jaunākais posms ir samērā maz pētīts, nav analizēta pozitīvā un mazāk veiksmīgā prakse terminu vārdnīcu izveidē" (Helviga 2015: 204), tāpēc arī ārvalstu terminogrāfiskās pieredzes apgūšana ir ļoti svarīga. Salīdzinājumam ieskicēta lietuviešu, krievu un citu ārzemju autoru leksikogrāfijas teorijā aprakstītā tipoloģija.

Mūsdienu lietuviešu leksikogrāfijā pēc Evaldas Jakaitienes (*Evalda Jakaitienė*) apraksta vārdnīcas daļa četros tipos: 1) vispārīgās vārdnīcas (skaidrojošās vārdnīcas, vēsturiskās vārdnīcas, dialektu/izlokšņu vārdnīcas, paralēlās vārdnīcas (jeb divvalodu vārdnīcas), sistēmiskās vārdnīcas); 2) speciālās vārdnīcas (terminu vārdnīcas, sinonīmu un antonīmu vārdnīcas, interna-

cionālismu vārdnīcas, īpašvārdu vārdnīcas, frazeoloģismu vārdnīcas u. c.); 3) dažādu aspektu vārdnīcas (etimoloģijas vārdnīca, valences un lietojuma vārdnīca u. c.); 4) elektroniskās vārdnīcas (Jakaitienē 2005: 43–288).

Savukārt ieskatoties krievu leksikogrāfijas teorijā, jāatzīst, ka tur vārdnīcu iedalījums ir detalizētāks. Terminu vārdnīcas tiek aplūkotas pēc septiņiem kritērijiem: 1) pēc tematiskā aptvēruma (daudznozaru, vienas nozares, šauras apakšnozares); 2) pēc šķirkļa vārda (terminu, terminelementu); 3) pēc šķirkli ietvertās informācijas (tulkojošās, skaidrojošās, uzziņu, terminu saraksti); 4) pēc informācijas izkārtojuma (alfabētiskās, tematiskās, terminu ligzdu); 5) pēc lietojuma funkcijas (fiksējošās, reģistrējošās, reglamentējošās, populārzinātniskās, informatīvās (tezauri, meklētāji, klasifikatori), sistematizējošās (terminu sistēmas)); 6) pēc izmantoto valodu skaita (vienvalodas, divvalodu, daudzvalodu); 7) pēc novitātes (jaunieviesto terminu, esošo terminu, arī arhaismu) (Дубичинский 2008: 157–167).

Vārdnīcu izveides procesu un rezultātu visās valodās un valstīs ietekmē trīs galvenie faktori: 1) ko vēlas vārdnīcu lietotāji; 2) ko var piedāvāt leksikogrāfi; 3) ko no tā visa spēj finansēt izdevēji (Béjoint 2010: 186).

Tāpat kā Latvijā, arī Rietumu leksikogrāfiskajā pieredzē vērojama tendence vārdnīcās iekļaut arvien vairāk un arvien visaptverošāku informāciju. Tā kā mūsdienu vārdnīcas ietver dažādu leksikogrāfisku izdevumu iezīmes, paralēli enciklopēdiskām un filoloģiskām vārdnīcām angļu lingvisti runā vēl par trešo kategoriju, kuru dēvē par subkategoriju jeb enciklopēdiskajām vārdnīcām, kurās sintezējas filoloģisku vārdnīcu un enciklopēdiju iezīmes (Practical 2003: 51).

Deivida Kristala (*David Crystal*) veidotajā enciklopēdiskajā vārdnīcā pie termina *vārdnīca* sastopama norāde – pēc nozīmes vērsties šķirkli *leksikogrāfija*, kur vārdnīca ir aprakstīta kā uzziņu grāmata, kurā atrodami vārdu saraksti vienā vai vairākās valodās, kur līdz ar termina skaidrojumu atrodama informācija par izrunu, vēsturi, lietojumu, pareizrakstību un gramatiku. Valodnieks uzsver, ka mūsdienās tradicionālā lingvistiskā pieeja, kurā dota informācija tikai par vārda leksiskajām īpašībām, tiek aizvietota ar to, kura pievieno noteikta veida enciklopēdisko informāciju (Crystal 1992: 227). Arī krievu lingviste Vera Tabanakova (*Вера Табанакова*) uzsver, ka mūsdienu vārdnīcām, tiecoties pēc pilnības, vairs nav viendabīgs, bet gan jaukts, sintētisks (*смешанный, синтетический*) raksturs (Табанакова 2001: 63).

Galvenā atziņa mūsdienu leksikogrāfijā ir tāda, ka vārdnīcas kļūst dažādākas, visaptverošākas, piebļīvētākas: "Vārdnīcas kļūst sarežģītākas, tādēļ

arī mums vajadzētu iegūt vairāk informācijas, kas palīdzētu dziļāk izprast meklēto vārdu. Ideālai vārdnīcai būtu jāsaturs visa informācija, kura mums nepieciešama, lai pilnībā izprastu vārdu.” (Littman 2006)

Vārdnīcu neviendabīgais raksturs rodas nevis no paviršības un nekonsekvences šķirkļu veidojumā, bet gan gluži otrādi – no pārlietu lielas cenšanās šķirklī ielikt maksimāli daudz informācijas, kas varētu būt noderīga vārdnīcas lietotājam. To apstiprina arī Rietumu leksikogrāfijas teorētiķi, skaidrojot, kāda ir sakarība starp šauri specializētu vārdnīcu, kas domāta nozares speciālistiem, un brīvāk veidotu vārdnīcu, kas adresēta jebkuram interesentam: “Dažās speciālajās vārdnīcās mēdz iekļaut arī gramatisko, pareizrakstības, lietojuma piemēru, sinonīmu u. c. informāciju. Jo specializētāka vārdnīca, jo mazāk informācijas tā satur, un tās lietotāji jau ir eksperti pārstāvētajā nozarē. Jo vienkāršāka vārdnīca, jo vairāk tajā iekļauts, un tāda vārdnīca ir paredzēta lietotājiem, kuri nozari nepārzina.” (Practical 2003: 159)

Rietumu leksikogrāfijā vārdnīcu tipoloģiskais iedalījums ir līdzīgs, bet neidentisks latviešu leksikogrāfijas teorijā aprakstītajam: 1) vispārīgās un speciālās; 2) vienvalodas un divvalodu; 3) enciklopēdiskās un filoloģiskās; 4) svešvalodas apguvējiem un dzimtās valodas runātājiem; 5) vārdnīcas pieaugušajiem un bērniem; 6) vienvalodas vispārlietojamās vārdnīcas, kuras tiek raksturotas kā tās, kas pirmās nāk prātā tad, kad tiek minēts vārds *vārdnīca* (Béjoint 2000: 37–40).

Visaptverošākā teorētiskā informācija un svarīgākie aspekti, ko pirms jaunas vārdnīcas izveides iesaka apskatīt un izvērtēt Oksfordas Universitātes leksikogrāfi, ir: 1) vārdnīcu iedalījums pēc valodu skaita (monolingvāla, bilingvāla (vienvirziena vai divvirziena), multilingvāla); 2) vārdnīcu iedalījums pēc tajās pārstāvētās leksikas daļas (vispārlietojamās leksikas, enciklopēdiskā un kulturālā materiāla vārdnīcas, terminoloģijas vai subvalodu (ar to domājot nozaru terminu vārdnīcas), speciālās valodas vārdnīcas (ar to domājot, piemēram, idiomu, vārdkopu u. c. vārdnīcas)); 3) vārdnīcu iedalījums pēc to izmēra (standarta/akadēmiskie izdevumi, kuri piemēroti koledžu studentiem, īsie/mazie izdevumi, kabatas izdevumi); 4) vārdnīcu iedalījums pēc publicēšanas veida (drukātās vārdnīcas, elektroniskās vārdnīcas (DVD vai CD-ROOM), interneta vārdnīcas); 5) vārdnīcu iedalījums pēc to struktūras (vārds–skaidrojums, vārds–skaidrojums–norāde uz citu semantiski saistītu vārdu); 6) vārdnīcu iedalījums pēc lietotāja valodas prasmes (valodniekiem un citiem valodas speciālistiem, izglītotiem pieaugušajiem, skolēniem, studentiem, bērniem, tiem, kuri valodu apgūst) (Atkins u. c. 2008: 24–25).

No 20. gs. sākuma līdz šim brīdim vārdnīcu panākumus un nākamo vārdnīcu izstrādes sistēmu ietekmē trīs faktori, kurus būtu vērts nostiprināt kā pašsaprotamu praksi arī latviešu leksikogrāfijā:

- 1) valodnieki, kuri leksikogrāfiem spēj parādīt, kas ir jādara;
- 2) dators, kas dod tiem ātrākus un ērtākus datu apstrādes veidus tam, ko leksikogrāfi ir izlēmuši darīt;
- 3) vārdnīcu lietotāji, kuri ar atsauksmēm parāda to, cik labi vārdnīcu sastādītājiem ir veicies (Béjoint 2010: 222).

Eiropas leksikogrāfijā elektroniskās vārdnīcas tiek uzskatītas par labāko risinājumu apjomā lielo vārdnīcu problemātikai un informācijas pārbagātībai: "Viena no lielākajām problēmām vārdnīcu pagātnē un vēsturē ir informācijas pārbagātība. Leksikogrāfijā informācijas daudzuma pārslodze redzama vārdnīcās, kurās tiek iekļauts vairāk, kā lietotājam nepieciešams. Ar mūsdienu elektroniskajām vārdnīcām šo problēmu var novērst." (Tarp 2015: 17) Kā zināms, Oksfordas tiešsaistes vārdnīca (*Oxford Dictionaries Online*) katru ceturksni papildina savas elektroniskās vārdnīcas ar jaunākajiem vārdiem, kuriem konstatēts pietiekami liels lietojuma biežums un noturība korpusā (Baldunčiks 2015: 11). D. Kristals uzsvēris elektronisko vārdnīcu divas priekšrocības – apjoma neierobežotību un nemirstību: "Elektroniskajā pasaulē vārdnīcas var būt neierobežoti lielas, tās nekur nevar pazust. Drukāto vārdnīcu lapas ir ar laika zīmogu, taču internetā vārdi nemirs. Ja vārdi spētu runāt, tie teiktu, ka beidzot ir sasnieguši to, ko vienmēr ir vēlējušies – nemirstību." (Crystal 2009: 4)

Arī latviešu terminogrāfijā aktuāls ir jautājums par vārdnīcu izstrādi un ieviešanu tīmeklī. Pateicoties tehnoloģijām, mūsdienās terminu ir vieglāk atrast elektroniskajās datubāzēs, piemēram, "AkadTerm", "Tilde", "Letonika", TTC u. c.

Pēc ieskata latviešu un ārzemju leksikogrāfijas teorijas materiālā var secināt, ka nepastāv vienots vārdnīcu iedalījuma princips pat vienas valodas ietvaros, vārdnīcās veidojas šķirkļi ar neviendabīgu materiālu – skaidrojošu, tulkojošu, enciklopēdisku. Ņemot vērā mūsdienu vārdnīcu sistēmu, ne vienmēr ir skaidri nosakāma katra leksikogrāfiskā izdevuma piederība vai nepiederība terminogrāfijai. Diemžēl visaptverošs terminu vārdnīcu izvērtējums latviešu leksikogrāfijā nav veikts, līdz šim tas darīts tikai atsevišķos aspektos. Apjomīgākie ir TTC pētījumi "Situācijas izpēte latviešu terminoloģijas izstrādes, saskaņošanas un apstiprināšanas jomā: problēmu identifikācija un

to risinājumi" (Situācijas 2005) un "Latviešu valodas terminoloģijas resursu kvalitātes un pieejamības apzināšana dažādās zinātnes un praktiskās darbības nozarēs" (Latviešu 2007). Vairākkārt terminu vārdnīcas un citus terminogrāfiska rakstura izdevumus apskatījis Māris Baltiņš (Baltiņš 2006; Baltiņš 2007; Baltiņš 2008; Baltiņš 2012). Taču arī šie pētījumi vairāk pievēršas vai nu vēsturiskajiem, vai tematikas, vai citiem (mikrostruktūras un makrostruktūras) aspektiem, nevis vārdnīcu tipoloģiskajam iedalījumam. Arī leksikogrāfisko izdevumu kritika, recenzijas, analīzes rakstu nav, līdz ar to neveidojas sabiedrības priekšstats par to, kas ir laba vārdnīca, kādai jābūt labai terminu vārdnīcai. Vārdnīcu recenziju kultūra ir gandrīz zudusi. Trūkst ne tikai dziļu, analizētu, atziņās balstītu recenziju, bet arī speciālistu, kuri spētu iedziļināties un analizēt ne tikai vārdnīcu makrostruktūru, bet arī mikrostruktūru. "Vārdnīcu recenzijas ir ļoti reta parādība, bet bez kritikas vārdnīcu kvalitātes novērtēšana un uzlabošana nav iedomājama." (Baldunčiks 2012a: 10)

Zināmā mērā 21. gs. vārdnīcu koncepciju izdevies aprakstīt L. Rozei jau 1982. gadā: "[...] vārdnīcas arvien vairāk diferencējas, palielinās nozaru vārdnīcu skaits. Taču nākotnē radīsies arī jautājums par atsevišķu valodu sintēzes vārdnīcu izveidošanu. Šādas vārdnīcas sniegs informāciju par katru vārdu no dažādiem viedokļiem gan mūsdienu, gan vēsturiskā aspektā. Šāda vārdnīca apkopos datus, kas tagad ietverti dažādās speciālajās vārdnīcās (piemēram, skaidrojošajā, sinonīmu, etimoloģijas vārdnīcā). Sintēzes vārdnīca nedublēs visas speciālās vārdnīcas, bet apkopos šo vārdnīcu pamatinformāciju, par katru jautājumu norādot papildu speciālo literatūru. Šāda vārdnīca būs kā atslēga visām valodas parādībām, kas saistītas ar leksiku. Taču tā varēs tapt tikai tad, kad būs sagatavotas un izdotas visas attiecīgās speciālās vārdnīcas. Visas šīs vārdnīcas kopumā veidos plašu, savstarpēji saistītu sistēmu." (Roze 1982: 114)

Nereti terminogrāfiskā izdevuma būtību atklāj tikai tā makrostruktūra (šķirkļu izkārtojums) un mikrostruktūra (elementu izkārtojums vārdnīcas šķirklī), jo izdevuma nosaukumā, iespējams, vārdi *termini* un *vārdnīca* nemaz nav minēti. Tāpēc raksta turpinājumā dots ieskats dažos terminu vārdnīcu raksturotājelementos.

Filoloģiskās un enciklopēdiskās vārdnīcas iezīmes terminogrāfijā

"Vienalga, vai vārdnīca ir enciklopēdiska, tas ir, pievēršas parādību aprakstīšanai un izskaidrošanai, vai arī tā ir filoloģiska, tas ir, analizē vārdus un vārdu saistījumus valodas sistēmā, – visa pamatā vienmēr ir dzīves īstenošana." (Roze 1982: 84) Aplūkotais materiāls rāda, ka mūsdienu terminoloģijas vārdnīcās šķirkļi ar tīri filoloģiska rakstura informāciju ir samērā maz. Tādi šķirkļi, ko veido šķirkļa vārds un tā semantiskais skaidrojums, ir, piemēram, *Izglītības terminu skaidrojošajā vārdnīcā* (ITSV 1998), *Juridisko terminu vārdnīcā uzņēmējdarbībai* (JTVU 1997), *Logopēdijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā* (LTSV 2012) u. c.:

maģistrants – *students, kas apgūst maģistra studiju programmas saturu.* (ITSV 1998: 17)

dibinātāji – *fiziskas un juridiskas personas, kuras parakstījušas sabiedrības dibināšanas līgumu un statūtus.* (JTVU 1997: 25)

anketēšana – *aptaujas metode, kad informāciju par personu iegūst, izmantojot aptaujas lapas (anketas); a. ļauj izzināt aptaujas dalībnieka attīstības, sagatavotības pakāpi, viņa intereses, vajadzības, tieksmes u. c.*

a. *questionnaire*

v. *Anketierung; Umfrage*

kr. *onpoc.* (LTSV 2012: 54)

Savukārt vārdnīcās, kur skaidroti ar kultūru, vēsturi, reliģiju, mākslu, literatūru saistīti jēdzieni, visbiežāk līdzās filoloģiskas ievirzes šķirkļiem atrodas enciklopēdiska rakstura informācija, piemēram, *Skaidrojošajā vārdnīcā: mistikas un reliģijas jēdzieni* (MRJ 2006), *Dzejas vārdnīcā* (DzV 2002), *Mitoloģijas vārdnīcā* (MV 2004) u. c.:

BALTIE MASONI – *trīs augstākās iesvētīšanas pakāpes masonu Senajā Vispārējā Skotijas Ritā. Tās augstākās varas pakāpes ar sevišķu bagātību un greznu ārējo atribūtiku. Augstākā – 33. pakāpes simboliskā bija ērglis, kas nagos tur zobenu ar lenti, uz kuras rakstīta devīze Deus meumque jus „Dievs ir manas tiesības” un deviņstaru zvaigzne, ko veido trīs trīsstūri ar Tetragramatonu YHVH centrā.* (MRJ 2006: 55)

DISTIHS – *dzejolis, kura strofiskā forma veidota no divrindu pantiem. Atšķirībā no elēģiskā distiha (sk.), kurš tradicionāli saistīts ar noteiktu pantmēru, d. jeb divrinde var būt jebkurā pantmērā. Pārsvarā distihi sacerēti garos pantmēros*

(sešpēdu vai astoņpēdu trohajos vai jambos) ar cezūru rindas vidū. D. rakstījis Rainis, J. Medenis, E. Virza, E. Ādamsons, B. Saulītis (Baltās ziemas distihā). Parasti vienā dzejolī ir virkne d. formā sacerētu pantu. Tā E. Virzas dzejolis Doma baznīcas balāde ietver astoņpēdu trohajā ar cezūru rindas vidū sacerētus d., no kuriem šeit paraugam sniedzam pirmo:

Simtgadējai katedrālei šinī naktī nenāk miegs:

Guļ tur zārkā latvoju Burtnieks, bezgalības ceļinieks. (DzV 2002: 103)

HISPERĪDAS – grieķu mitoloģijā nimfas, dievietes Niktes meitas, zelta ābolu sargātājas galējos rietumos. Šos mūžīgās jaunības ābolus dievietei Hērai kā kāzu dāvanu bija dāvājusī zemes dieviete Gaja. Parasti teiksmās minētas četras H. – Aigle, Eriteja, Hespera un Aretūsa. (MV 2004: 131)

Minētie piemēri uzskatāmi rāda, ka terminu vārdnīcās (iespējams, vairāk nekā cita veida vārdnīcās) ir absolūti nepieciešams apvienot filoloģiska un enciklopēdiska rakstura informāciju, jo termini kā lingvistiskas vienības saistāmi ar jēdzieniem un nosaukumiem par personībām, reālijām, notikumiem, valstīm, kultūrfaktiem u. tml. Jo veiksmīgāk izstrādāta šo abu elementu – filoloģiskā un enciklopēdiskā – sabalansētība, jo vairāk un precīzākas zināšanas iegūs vārdnīcas lietotājs. Un terminu vārdnīcas nebūtu strikti iedalāmas tikai vienā vai otrā kategorijā.

Terminu vārdnīcu grupējums pēc izmantoto valodu skaita

Terminoloģisko izdevumu grupā gandrīz nemaz vairs nav pamanāmas fiksējošās vārdnīcas. "Fiksējošās vārdnīcas dod vārdu sarakstu ar noteiktu mērķi – parādīt katra vārda formu (piemēram, lai kādu vārdu pareizi uzrakstītu vai izrunātu)." (Roze 1982: 85) Tātad fiksējošās vārdnīcas ir tās, kurās termins ir tikai fiksēts, bet ne skaidrots un tulkots. 20. gs. otrajā pusē šāda prakse bija terminu biļetenu izdošanā, kaut gan arī tajos bieži vien bija dots ekvivalents krievu valodā. Fiksējošās terminu vārdnīcas būtu jāsauc par terminu sarakstiem, kas visbiežāk ir kādā tekstā lietotu terminu uzskaitījums, taču praktiskais pielietojums un labums šādiem fiksējošiem materiāliem ir visai mazs, jo skaidrojuma, definīcijas un tulkojuma trūkuma dēļ "to jēga bieži vien nav skaidra un precīzi saprotami tie ir vienīgi attiecīgās paaudzes konkrētā nozarē nodarbinātai personai" (Latviešu 2007: 5).

Pētījuma izstrādes gaitā šādas fiksējošās vārdnīcas "tīrā veidā" netika atrastas, vienmēr šķirkli sniegts vai nu termina ekvivalents vismaz vēl vienā

valodā, vai arī īss tā skaidrojums. Tas tikai apstiprina raksta pirmajā daļā apgalvoto, ka terminu vārdnīcas kļūst vispārīgākas un plašākas un tik vienkāršas koncepcijas vārdnīcas vairs nav nepieciešamas, jo vajadzīgo informāciju par terminu var atrast nozares skaidrojošajā vārdnīcā, bet fiksējošās vārdnīcas (ar terminu ekvivalentu vēl vienā vai vairākās valodās) aplūkojamas kopā ar tulkojošajām terminu vārdnīcām.

Terminu vārdnīcas, kurās dots termina ekvivalents vismaz divās valodās (t. i., latviešu valoda + viena svešvaloda), ir aptuveni 70 % no visām pētījumā iekļautajām terminu vārdnīcām. Savukārt no tām 55 % ir divvalodu: visbiežāk latviešu un krievu valodā, piemēram, *Krievu-latviešu grāmatvedības terminu vārdnīca* (KLGTV 1994), *Tirdzniecības ekonomikas, organizācijas un pārvaldības terminu vārdnīca* (TEOPTV 1992), *Krievu-latviešu vēstures vārdnīca* (KLVV 1997); arī latviešu un angļu valodā, piemēram, *Angļu-latviešu juridisko terminu vārdnīca* (ALJTV 2008), *Īsa angļu-latviešu, latviešu-angļu biomehānikas terminu mācību vārdnīca* (ĪBTMV 2008), *Latvijas Republikas Civillikuma terminu vārdnīca: latviešu-angļu, angļu-latviešu* (LRCTV 2001); bet retāk latviešu un vācu valodā – *Latviešu-vācu robežsardzes terminoloģijas vārdnīca* (LVRTV 2002).

15 % vārdnīcu ir trīsvalodu: visbiežāk tās ir latviešu, angļu un krievu valodā, piemēram, *Palīgs gardēdim: angļu, latviešu, krievu skaidrojošā vārdnīca* (PG 2006), *Angļu-latviešu-krievu biznesa terminu vārdnīca* (BTV 1999), *Ostu celtniecībā lietotie termini: krievu-latviešu-angļu valodā* (OCLT 2001), *Celtniecības terminu vārdnīca angļu-latviešu-krievu valodā* (CTV 2003); bet ir arī angļu, franču un latviešu valodā – *Angļu-franču-latviešu Eiropas Savienības terminu vārdnīca* (ESTV 2004), *Leksikogrāfijas terminu vārdnīca (franču-latviešu-angļu valodā)* (LTV 2002) un krievu, latviešu, lietuviešu valodā – *Krievu-latviešu-lietuviešu jūrniecības juridisko terminu vārdnīca* (JJTV 2004).

Daudzvalodu terminu vārdnīcās nereti valodu skaits ir vairāk par trim: nav retums (13 %) četras valodas – latviešu, angļu, vācu, krievu, piemēram, *Mehānikas terminoloģijas vārdnīca 4 valodās: latviešu, angļu, vācu, krievu* (MTV 1997), *Ekonomikas, lietvedības un darba organizācijas termini* (ELDOT 1995), *Arheoloģijas terminu vārdnīca* (ATV 1994), bet ir arī piecvalodu vārdnīcas – *Mežtehnikas, mežsaimniecības un kokrūpniecības terminu vārdnīca: latviešu-angļu-vācu-franču-krievu* (MMKTV 1998), *Rūpnieciskā īpašuma aizsardzība: skaidrojošā vārdnīca* (RĪASV 1999), *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca* (ESV 2000) un septiņvalodu vārdnīcas – *Ekonomikas terminu vārdnīca* (ETV 1992), kurā bez jau iepriekš minētajām ir arī lietuviešu un igauņu valoda, un *Skatuves ABC: terminu glosārijs ar angļu, franču, vācu, spāņu, itāļu, krievu tulkojumiem* (SABC 1997).

Valodu izvēli terminu vārdnīcās nosaka ne tikai valodu kontaktu un dominējošās svešvalodas aspekts, bet arī tautsaimniecības un kultūras sakari.

Tātad pēc materiāla izpētes var secināt, ka mūsdienu fiksējošajām terminu vārdnīcām ir arī tulkojošo vārdnīcu funkcijas. To šķirķļu izkārtojums mēdz atšķirties no skaidrojošo vārdnīcu makrostrukturās. Piemēram, visbiežāk vārdnīcās vārdi tiek sakārtoti alfabēta secībā, bet šajā pētījumā konstatētas arī dažas tādas vārdnīcas, kurās termini sakārtoti tematiskajās/sistēmiskajās grupās, piemēram, *Latviešu-angļu, angļu-latviešu būvniecības terminu vārdnīcas* (BTV 1999) nodaļā "Mūra darbi" tematiskās grupās doti nosaukumi tiem materiāliem, ar kuriem veic mūra darbus, piemēram, "Java / Mortar", "Akmeņi un ķieģeļi / Stones and bricks" u. c. (BTV 1999: 78).

Kā jau minēts raksta pirmajā daļā, neskaidrās vārdnīcu tipoloģijas dēļ šīs vārdnīcas bibliogrāfiskajos rādītājos, iespējams, ierindotas ne tikai terminu vārdnīcu, bet arī tulkojošo vārdnīcu, nozares vārdnīcu, speciālo vārdnīcu vai arī daudzvalodu vārdnīcu sarakstā.

Tendences un nekoncekvences skaidrojošajās terminu vārdnīcās

Tā kā terminu vārdnīcas koncentrējas uz konkrētu pārstāvēto nozari, šķirķļa vārdam visbiežāk tiek pievienots tikai viens nozīmes skaidrojums, piemēram, *Socioloģijas skaidrojošā vārdnīca: skolām un pašmācībai* (SSV 1997) vārdam "atbildīgums" ir dots šāds terminoloģiskais skaidrojums:

ATBILDĪGUMS ir personas rīcības atbilstība sociālajām normām, savai sūtībai un pienākumiem (SSV 1997: 31).

Taču terminam vienas nozares ietvaros var būt arī vairākas nozīmes, tad tās visas parasti tiek minētas skaidrojumā, piemēram:

Bunkurs degvielas kopums motorkuģim; ogļu telpa tvaikonī (JTSV 2001: 8);

Blūzs (blues, list of blues musicians) – 1) lirisks, melanolisks afroamerikāņu vokālās mūzikas žanrs; 2) instrumentāla vai vokāli instrumentāla džeza forma (MKVIA 2011: 48).

Dažkārt vārdnīcās tiek skaidrots termina lietojums arī citās, radniecīgās nozarēs, tādējādi paplašinot termina izpratni, piemēram, *Mākslas un kultūras vārdnīca ar interneta atslēgvārdiem* (MKVIA 2011) terminu "kanons" skaidro šādi:

Kanons

- 1) stingri noteikta, tradicionāla un vispārpieņemta norma;
- 2) mākslas paņēmienu vai likumu kopums, kurus attiecīgajā laikmetā uzskatīja par obligātiem, kā arī darbs, ko uzskatīja par normatīvu paraugu;
- 3) polifonisks mūzikas sacerējums, kurā galveno melodiju pavada vairākas līdzīgas (MKVIA 2011: 144–145).

Termina skaidrojuma daļa apjoma ziņā var būt ļoti dažāda: dažkārt termina nozīme ir atklāta vienā vai dažos vārdos, bet biežāk tas darīts plašākā skaidrojumā vai definējumā. Pavisam īsi, galvenokārt izmantojot sinonīmus, termina nozīme skaidrota, piemēram, *Garīgo terminu skaidrojošajā vārdnīcā* (GTSV 2002):

Ceremonija

1. *Oficiāla, svinīga norise.*
2. *Formalitāte.*
3. *Pārsmalcināta izturēšanās* (GTSV 2002: 15).

Tomēr jāteic, ka tieši humanitāro, mākslas, teoloģijas, sociālo u. c. nozaru vārdnīcas, kurās termini ir abstraktāki un to izprašanai nepieciešams dziļāks nozīmes izklāsts, skaidrojums sniegts aprakstoši, izklāstot visas raksturīgākās termina nosauktā jēdziena pazīmes, piemēram:

Groteska – komiskā izpausmes veids, kam raksturīgi asi, tēlaini pārspīlējumi, kuros īstenības atveids iegūst dīvainas formas un reālais savijas ar fantastisko, komiskais ar biedējošo. Ar groteskas palīdzību autors dod lietu un parādību, tēlu un ideju savdabīgu vērtējumu (LRS 1995: 309).

Nozīmes skaidrojumi aprakstoši sniegti arī tādās vārdnīcās, kuras paredzētas nozaru nespeciālistiem, iesācējiem, skolēniem un studentiem, piemēram:

Klikšķis. *Peles pogas vienreizēju nospiešanu sauc par klikšķi. Peles pogu parasti klikšķina, kad izvēlas ekrānā kādu vienību* (ALSD 1998: 241).

Antropogēnais reljefs – cilvēka mainīts vai no jauna veidots Zemes virsas reljefs. *Izšķir cilvēka un dabas rezultātā neapzināti radušos un apzināti veidotu reljefu. Antropogēnā reljefa elementi veidojas raktuvoēs, būvlaukumos, kā arī meliorācijas objektos (nogāžu terasēšana un nostiprināšana, drenāžas un irigācijas tīkla izbūve)* (VZTSV 1999: 17).

Ja termins skaidrots definīcijas veidā, tas visbiežāk norāda, ka vārdnīcas veidošanā ir bijusi valodnieku un nozares speciālistu kolektīva sadarbība, piemēram:

Gramatiskais pleonasms – gramatiskās nozīmes izteikšana ar vairākiem līdzekļiem vienlaikus (VPSV 2007: 133);

Agrāfija – pilnīgs vai daļējs rakstīšanas prasmiņu zudums, kas radies galvas smadzeņu traumas dēļ (LTSV 2011: 11).

J. Baldunčiks ir minējis vairākas nekonsekvences un kļūdas vārdnīcu izstrādē un vārdu iekļaušanā/neiekļaušanā vārdnīcas apjomā. Kā piemērs tiek minēta *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, kur bez nopietniem apsvērumiem ievietots neliels skaits slengam piederīgu vārdu (Baldunčiks 2012b: 116–117). Šajā pētījumā neskaidribas rada *Svešvārdu vārdnīca: 25 000 vārdu un terminu* (SV 2008), kurai ne tikai nosaukumā, bet arī mikrostrukturā vērojamas nekonsekvences. Vārdnīcas koncepts ir ārkārtīgi plaši izvērsti, tomēr nav izstrādāts vārdnīcas saturs, jo tajā ievietotas terminoloģiskas vārdkopas un citvalodu cilmes vārdi, kas "sastopami periodiskajos izdevumos, populārzinātniskajā, politiskajā, ekonomiskajā literatūrā, radio un televīzijā, kā arī daiļliteratūrā" (SV 2008: 4). Šķirkļa mikrostrukturā nedod skaidru norādi, cik no šķirkļi ietvertās informācijas ir uztverams kā terminoloģisks skaidrojums, piemēram:

Abstinence – 1. atturēšanās, īpaši no alkohola, ēdiena, seksuālās aktualitātes; 2. med. traucējumu sindroms, kas rodas narkomāniem un toksikomāniem, ja viņi pēkšņi pārtrauc lietot pierastu narkotiku vai līdzīgas iedarbības vielu (SV 2008: 13).

Protams, vārdnīcas būtība atsedz to, ka tā nav īsti pieskaitāma pie terminu vārdnīcām, taču terminu skaidrojumi tajā tiek sniegti un to norāda arī vārdnīcas apakšvirsraksts. Šādu vārdnīcu piemēri vēl uzskatāmāk parāda leksikogrāfisko izdevumu aktuālāko iezīmi – tendenci vispārināties. Jautājums par terminu iekļaušanu, skaidrošanu un marķēšanu vispārlietojamās leksikas skaidrojošajās vārdnīcās ir atsevišķa pētījuma vērts, bet ieskats galvenajos problēmaspektoos ir sniegts jau agrāk (sk. Helviga 2015: 171–174).

Mūsdienu terminogrāfijā ir nācies konstatēt tādas terminu vārdnīcas, kurās, neņemot vērā vārdnīcas normatīvos un tematiskos ierobežojumus, iekļauti vārdi, kam tur nevajadzētu būt, piemēram, *Ekonomikas skaidrojošajā vārdnīcā* (ESV 2000) atrodami šķirkļa vārdi *aizsargdambis, bibliotēka, nezāle, universāla valoda, zāliens* u. tml. Šo iezīmi J. Baldunčiks raksturojis kā tematisku pārkāpumu: "Tematiskie pārkāpumi biežāk sastopami nozarterminoloģijas vārdnīcās, kad sastādītāji nezināmu (nepaskaidrotu) iemeslu dēļ iekļauj citu nozaru terminus, tādējādi samazinot pilnīgāku pamatnozares terminu atspoguļojumu." (Baldunčiks 2015: 16–17)

Savukārt vairākos gadījumos jārūnā arī par to, ka vārdnīcā nav atrodami vārdi, kam tur tematiski būtu jābūt, piemēram, vārdnīcā *Mākslas un kultūras vārdnīca ar interneta atslēgvārdiem* (MKVIA 2011) ir mēģinājums apvienot mākslas un kultūras jēdzienu skaidrojumus vienā izdevumā. "Jāatzīst, ka literatūrzinātnes jomā šķirkļu izvēlē vārdnīca rada fragmentāruma iespaidu, piemēram, tajā ir iekļauts šķirklis *Alkaja strofa*, bet nav šķirkļu *Adonīsa vārsmas*, *Asklepiāda strofa*, *Oņegina strofa*, *Raiņa sonets*, *Sappo strofa*. [...] Šķirkļi *aina* nav atrodama nekāda norāde uz dramatiska darba cēliena daļu. Šķirkļi *akcents* ir runa tikai par krāsu, formu un novietojumu, bet nav minēts par uzsvaru daiļliteratūras valodas ritmā. Līdz ar to nav skaidrs, vai vārdnīcas autors literatūru uzskata par mākslai un kultūrai piederošu, vai tomēr nē. Tādējādi vārdnīcas nosaukumā apsolītais neatspoguļojas saturā, un izdevums kopumā atstāj kompilatīvu un fragmentāru iespaidu, kā arī rāda pārdomātas koncepcijas trūkumu." (Helviņa 2015: 197)

Vārdnīcu sastādītāji visbiežāk būtiski neatkāpjās no skaidrojošo terminu vārdnīcu izstrādes principiem, taču neizprotamas paliek tās situācijas, kad vārdnīca izstrādāta pārāk vispārīgi un pavirši, kad tās sastādītājiem nav bijis skaidri izvirzīts mērķis, nav veikta pārdomāta materiāla atlase un nav precīzi iezīmēts vārdnīcas adresāts.

Vārdnīcu raksturojums pēc nosaukumā ietvertās informācijas

Kā jau iepriekš minēts, mūsdienu terminogrāfiskajiem izdevumiem bieži vien piemīt arī citu veidu vārdnīcu iezīmes, tāpēc ir svarīgi pievērst uzmanību tam, kas norādīts izdevuma nosaukumā.

Ne vienmēr terminoloģisko izdevumu nosaukumā parādās nomenklatūras vārds "vārdnīca". Taču 81 % gadījumu šie izdevumi tomēr tiek saukti par vārdnīcām, piemēram: *Ekonomikas un finanšu vārdnīca** (EFV 2003), *Bībeles terminu skaidrojošā vārdnīca* (BTSV 2005), *Dzejas vārdnīca* (DzV 2002), *Psiholoģijas vārdnīca* (PV 1999), *Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīca* (ZTV 2001).

Taču daudz retāk vārdnīcu nosaukumā iekļauts vārds "termini", kas lietotājam būtu kā norāde uz konkrētajā nozarē lietoto speciālo leksiku. Tas novērojams 57 % gadījumu, piemēram: *Angļu-latviešu nodokļu terminu vārdnīca*

* Šeit un turpmāk nosaukumā pasvītrots vārds vai vārdu savienojums, kam pievēršama uzmanība aprakstītā konteksta ziņā.

(ALNTV 2006), *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos* (VTVJT 2001), *Izglītības terminu skaidrojošā vārdnīca* (ITSV 1998), *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca* (LTSV 2011). Savukārt vārds "terminoloģija" minēts tikai 4 % nosaukumu, piemēram: *Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca* (SDTV 2000), *Mehānikas terminoloģijas vārdnīca 4 valodās: latviešu, angļu, vācu, krievu* (MTV 1997), *Angļu un latviešu literatūrzinātniskā terminoloģija* (ALLT 2003), *Latviešu-vācu robežsardzes terminoloģijas vārdnīca* (LVRTV 2002), *Fizika no skolēna līdz skolotājam: terminoloģijas vārdnīca* (FTV 1997). Bet 3 % vārdnīcu nosaukumā minēts vārds "pamatterminu", piemēram: *Elektroenerģētikas pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (EPSV 1997), *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca ar pamatterminu tulkojumu angļu valodā* (MJSV 2008), *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (VPSV 2007), *Mehānikas pamatterminu skaidrojošā vārdnīca: latviešu, angļu, vācu, krievu valodā* (MPSV 2001). Jāsecina gan, ka to, kas ir pamattermins, neskaitro pat *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (VPSV 2007).

Tātad tikai nedaudz vairāk kā 60 % izdevumu nosaukumu meklēšanā būs noderīgi atslēgvārdi "termini", "pamattermini" un "terminoloģija". Tas var būtiski apgrūtināt meklēšanas procesu, un būtu jānoskaidro atbilde uz jautājumu – kāpēc vārdnīcu veidotāji/izdevēji izvairās no šiem atslēgvārdiem.

Izdevies konstatēt arī savdabīgākus terminoloģisko resursu nosaukumus, piemēram, "svešvārdu vārdnīca", kad informācija par terminu klātbūtni nolasāma no pārējās nosaukuma daļas, piemēram: *Svešvārdu vārdnīca: 25000 vārdu un terminu* (SV 2008), *Medicīnas svešvārdu vārdnīca* (MSV 2007).

Vārdu savienojums "skaidrojošā vārdnīca" minēts 31 % vārdnīcu, piemēram: *Garīgo terminu skaidrojošā vārdnīca* (GTSV 2002), *Mistikas un reliģijas jēdzieni: skaidrojošā vārdnīca* (MRJ 2006), *Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca: latviešu un angļu valodā* (DTSV 2001), *Logopēdijas terminu skaidrojošā vārdnīca* (LTSV 2012), *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca* (PTSV 2000).

Lielākā daļa no tām (18 %) tiek sauktas par *terminu skaidrojošajām vārdnīcām*, taču ir arī daži izņēmumi, piemēram, "leksikas skaidrojošā vārdnīca", "jēdzienu skaidrojošā vārdnīca", arī "skaidrojošā datorvārdnīca" un pat "ekonomikas skaidrojošā vārdnīca", piemēram: *Biznesa leksikas skaidrojošā vārdnīca: angļu-latviešu* (BLSV 2003), *Grāmatvedības jēdzienu skaidrojošā vārdnīca* (GJSV 2005), *Angļu-latviešu skaidrojošā datorvārdnīca* (ALSD 1998), *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca ar pamatterminu tulkojumu angļu valodā* (MJSV 2008), *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca* (ESV 2000).

Vēl citi vārdi, kas konstatēti terminoloģiska rakstura izdevuma nosaukumos, ir šādi: "glosārijs" (alfabētisks tekstā lietotu neparastu, maz pazīstamu, grūti saprotamu vārdu, frāžu (arī terminu) un to skaidrojumu vai tulkojumu (glosu) saraksts, kas parasti mazas vārdnīcas veidā pievienots kādai grāmatai vai rokrakstam (VPSV 2007: 130)), "leksikons", kas ir "kādas darbības jomas (enciklopēdiska vai skaidrojoša) vārdnīca" (VPSV 2007: 210), arī terminoloģiski mulsinošie nosaukumi "vārdene", "vārdenīte", piemēram: *Skatuves ABC: terminu glosārijs ar angļu, franču, vācu, spāņu, itāļu, krievu tulkojumiem* (SABC 1997), *Komunikāciju leksikons* (KL 2004), *Eiropas Savienības leksikons: politika, ekonomika, vēsture, kultūra* (ESL 2004), *Tautlietu vārdene* (TV 2009), *Mūzikas terminu vārdenīte* (MTV 2010). Līdzīga terminu un leksikogrāfisku izdevumu nosaukumu dažādība sastopama arī angļu valodā, kur izdevumu apzīmēšanai tiek lietoti vārdi *alveary, expositor, glossary, lexicon, table alphabetical, thesaurus, treasury* u. c.

43 % tulkojošajām terminu vārdnīcām nosaukumā tiek minētas valodas, kādās termini doti, piemēram: *Celtniecības terminu vārdnīca angļu-latviešu-krievu valodā* (CTV 2003), *Terminologia medica: latīņu-latviešu medicīnas terminu vārdnīca* (TM 2005), *Palīgs gardēdim: angļu, latviešu, krievu skaidrojošā vārdnīca* (PG 2006), *Latviešu-krievu, krievu-latviešu ilustrētā būvniecības terminu vārdnīca* (IBTV 2000), *Krievu-latviešu vēstures vārdnīca* (KLVV 1997).

Divvalodu abpusējām vārdnīcām abas valodas parasti minētas jau nosaukumā, piemēram: *Latviešu-krievu, krievu-latviešu dabaszinību vārdnīca skolēniem: bioloģija, ģeogrāfija* (DVS 2009), *Biznesa terminu skaidrojošā vārdnīca: latviešu-krievu, krievu-latviešu* (BTSV 2003), *Latviešu-krievu, krievu-latviešu juridisko terminu vārdnīca* (JTV 1994), *Meža nozares termini: angļu-latviešu-angļu valodā* (MNT 2007).

Arī vairākvalodu (t. i., vairāk nekā divas) vārdnīcām valodas bieži vien ir norādītas jau nosaukumā vai apakšnosaukumā, piemēram: *Biznesa terminu skaidrojošā vārdnīca: vācu-angļu-latviešu-krievu, latviešu-vācu-angļu-krievu* (BTSV 2001), *Leksikogrāfijas terminu vārdnīca (franču-latviešu-angļu valodā)* (LTV 2002), *Krievu-latviešu-lietuviešu žurniecības juridisko terminu vārdnīca* (JJTV 2004), *Latviešu-angļu-vācu-krievu ilustrētā ģeomorfoloģijas terminu vārdnīca* (IGTV 1997). Jāatzīst, ka, no vienas puses, veidojas ļoti garš izdevuma nosaukums, bet, no otras puses, ir sniegta precīza un visaptveroša informācija par vārdnīcā atrodamo. Taču pētījums rāda, ka divvalodu vārdnīcām valodas nosauktas biežāk, turpretī vairākvalodu vārdnīcām – daudz retāk.

Norāde par valodām ir vērtīga informācija nosaukumā, bet ir arī tādas vārdnīcas, kuru nosaukumā valodas vispār netiek minētas, piemēram,

Ekonomikas un finanšu vārdnīca (EFV 2003), kurā termins dots gan latviešu, gan angļu valodā, vai *Rūpnieciskā īpašuma aizsardzība: skaidrojošā vārdnīca* (RĪASV 1999), kurā terminu ekvivalenti doti piecās valodās.

Dažkārt terminu skaidrojumi ir pieejami, piemēram, rokasgrāmatas beigās, tāpēc informācija par šādu terminu resursu atrodama tikai grāmatas saturā (bet ne nosaukumā), piemēram: V. Veidenfelds, V. Vesels. *Eiropa no A līdz Z: Eiropas integrācijas rokasgrāmata* (EIR 2000), Ērika Zimule. *Literatūras rokasgrāmata skolēniem: mācību līdzeklis* (LRS 1995), Arturs Priedītis. *Kulturoloģijas terminu vārdnīca grāmatā Ievads kulturoloģijā. Kultūras teorija un kultūras vēsture* (KTV 2003), Janīna Kursīte. *Poētikas terminu vārdnīca grāmatā Raiņa dzejas poētika* (PTV 1996). Šie terminu avoti ir visgrūtāk atrodamie, tāpēc, iespējams, arī vismazāk izmantotie, jo izdevuma nosaukums neietver informāciju par to, ka grāmatā atrodama arī vārdnīca.

Terminu vārdnīcas reizēm tiek veidotas kā nozaru enciklopēdijas, tas nojaušams arī pēc nosaukuma, piemēram: *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos* (VTVJT 2001), *Eiropas Savienības leksikons: politika, ekonomika, vēsture, kultūra* (ESL 2004).

Dažām vārdnīcām nosaukumā tiek minēts vārdnīcas apjoms, vai nu norādot šķirķļu skaitu, vai arī dodot aptuvenu norādi par vārdnīcas apjomu, piemēram: *Svešvārdu vārdnīca: 25000 vārdu un terminu* (SV 2008), *Nacionālie procesi. Nacionālā politika: īsa terminu vārdnīca* (NPNP 1999), *Īsa angļu-latviešu, latviešu-angļu biomehānikas terminu mācību vārdnīca* (ĪBTMV 2008). Šāda tradīcija nāk no 20. gs. vidus leksikogrāfiskās prakses (par to sk. Helviga 2015: 195–196).

Pārdomas par vārdnīcu iedalījumu pēc apjoma

Šķirķļu skaits ir viens no svarīgākajiem kritērijiem jaunas vārdnīcas koncepcijas izstrādē un arī būtisks reklāmas faktors. Šo informāciju vārdnīcas lietotājs meklē anotācijā, ievadā, priekšvārdā vai pēcvārdā, bet ļoti bieži tā arī neatrod. Pētījumā iegūtie dati liecina, ka 42 % terminoloģisko izdevumu nav atrodama nekāda informācija par šķirķļu skaitu. Nereti par vārdnīcas nelielo apjomu norāda nosaukumā ietvertie vārdi – *īsā, mazā, vārdnīciņa, vārdenīte* u. tml., bet tas nav pietiekami, lai veiktu klasificēšanu pēc šī kritērija.

L. Roze pēc apjoma vārdnīcas iedala:

- 1) liela apjoma – ar 80 000 un vairāk vārdiem;
- 2) vidēja apjoma – ar 20 000–80 000 vārdiem;
- 3) maza apjoma – līdz 20 000 vārdiem (Roze 1982: 95).

Iespējams, ka šis iedalījums būtu jāattiecina uz vispārīgajām vārdnīcām, taču speciālajām vārdnīcām citu kritēriju latviešu leksikogrāfijā nav, bet apzīmējumi *maza apjoma* un *vidēja apjoma* vārdnīcas tiek lietoti bez kādiem tuvākiem paskaidrojumiem.

Tātad tikai nedaudz vairāk par pusi terminu vārdnīcu (58 %) ir norādīts šķirkļu skaits, ko var izmantot statistiskiem salīdzinājumiem. No tām lielākā daļa (85 %) ir maza apjoma vārdnīcas – līdz 20 000 šķirkļu. Taču šī kategorija ir ļoti neviendabīga, tāpēc būtu vēlams vēl kāds papildu iedalījums, piemēram, lielai daļai vārdnīcu šķirkļu skaits ir ap 2000–5000 terminu, kas no mazo vārdnīcu grupas būtu raksturojamas kā vidēji mazas, piemēram: *Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca* (TVTSV 2008) ≈ 2000 terminu, *Logopēdijas terminu skaidrojošā vārdnīca* (LTSV 2012) ≈ 2800 terminu, *Juridisko terminu vārdnīca: angļu-latviešu, latviešu-angļu* (JTV 2009) ≈ 3200 terminu, *Likumdošanas aktu terminu vārdnīca* (LATV 1999) ≈ 4200 terminu u. c. Tādu vārdnīcu, kas mazo vārdnīcu grupā būtu raksturojamas kā apjomīgākās (šķirkļu skaits ap 10 000–20 000), ir pavisam nedaudz, piemēram, *Ekonomikas, lietvedības un darba organizācijas termini* (ELDOT 1995) ≈ 11 000 terminu, *Jaunā autotehnisko terminu vārdnīca* (JATV 1997) ≈ 12 000 terminu, *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca ar pamatterminu tulkojumu angļu valodā* (MJSV 2008) ≈ 15 300 terminu u. c. Savukārt plaša grupa (36 %) veidojas ar apjoma ziņā ļoti mazām vārdnīcām, kam šķirkļu skaits ir mazāks par vienu tūkstoši vai pat mazāks par 500, piemēram, *Tehnisko terminu vārdnīca: mācību līdzeklis* (TTV 2006) – 919 termini, *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca: mācību līdzeklis vidusskolām* (ESV 2007) – 764 termini, *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca* (LTSV 2011) ≈ 470 terminu, *Valodas prasmes pārbaudes terminu vārdnīca* (VPPTV 2004) – 434 termini, *Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca* (KTSV 1998) ≈ 400 terminu, *Eiropas Savienības leksikons: politika, ekonomika, vēsture, kultūra* (ESL 2004) – 160 šķirkļu. Neliela apjoma vārdnīcas veidotas vai nu šauru, specifisku nozaru terminoloģijā, vai arī kā mācību līdzekļi plašākām nozarterminoloģijas jomām.

Apmēram 13 % terminu vārdnīcu ir vidēja apjoma (20 000–80 000 šķirkļu), kas speciālo vārdnīcu grupā būtu uzskatāmas par lielām vārdnīcām. Tās visbiežāk ir 20 000–50 000 šķirkļu lielas, piemēram, *Latviešu-krievu, krievu-latviešu juridisko terminu vārdnīca* (JTV 1994) ≈ 20 000 terminu, *Krievu-latviešu dzelzceļa terminu vārdnīca* (KLDzTV 1998) ≈ 22 200 terminu, *Angļu-latviešu juridisko terminu vārdnīca* (JTV 2008) ≈ 40 000 terminu, *Celtniecības terminu vārdnīca angļu-latviešu-krievu valodā* (CTV 2003) ≈ 51 000 terminu. Dažkārt arī

šāda apjoma vārdnīcas tiek sauktas par *īsām, mācību vārdnīcām*, piemēram, *Īsa angļu-latviešu, latviešu-angļu biomehānikas terminu mācību vārdnīca* (ĪBTMV 2008) ≈ 36 000 šķirkļu. Tas vēlreiz akcentē to, ka vārdnīcu klasifikācija apjoma ziņā ir pārskatāma un precizējama.

Tikai viena no aplūkotajām 143 vārdnīcām (pēc L. Rozes iedalījuma) ir uzskatāma par lielu. Tā ir *Angļu-latviešu muitas terminu vārdnīca* (ALMTV 1997), kurā iekļauti 120 000 šķirkļu.

Vārdnīcu veidotāji šķirkļu skaitu ir norādījuši atšķirīgi – ir minēts gan precīzs skaits, gan tikai aptuveni skaitļi. Un saskaitītās terminoloģiskās vienības tiek sauktas atšķirīgi – *vārdi, skaidrojumi, šķirkļi, termini, vārdkopas* un *vārdkopstermini*.

Iespējams, ka šis vārdnīcas raksturotājelements ir skatāms plašāk: nevis skaitot šķirkļus, bet norādot aptverto nozaru skaitu (vienas nozares, divu saskarnozaru, daudznozaru), akcentējot vārdnīcas uzdevumu un adresātu (mācību līdzeklis skolēniem un studentiem, terminu ekvivalenti tulkiem un tulkotājiem, padziļināts terminu skaidrojums nozares speciālistiem) u. tml. Šie jautājumi ir ļoti būtiski gan vārdnīcas koncepcijas izveidē, gan precīza nosaukuma došanā, gan izdevniecības politikas kontekstā, gan precīzā norādē pircējam/lietotājam.

Secinājumi

1. Lai gan tradicionāli terminu vārdnīcas pieskaitāmas pie speciālajām (arī nozaru) vārdnīcām, kas ir viena no plašākajām vārdnīcu grupām, pēdējās desmitgadēs gan latviešu, gan Rietumu leksikogrāfijā terminu vārdnīcas kļūst visaptverošākas – šķirkļi tiek veidoti ar skaidrojošu, tulkojošu un enciklopēdisku ievirzi, tādēļ dažbrīd nav skaidri nosakāma izdevuma piederība vai nepiederība terminogrāfijai. Vārdnīcu veidotāji un izdevēji, iespējams, arī lietotāji to uztver kā maksimāli pilnīgu un informācijas bagātu uzziņu avotu, līdz ar to mūsdienu terminu vārdnīcas vairs nav iespējams aprakstīt pēc tradicionālā tipoloģiskā iedalījuma, tām piemīt jaukts un sintētisks raksturs. Latviešu leksikogrāfijā un terminogrāfijā šai parādībai nepieciešams sniegt atjauninātu teorētisko bāzi un veikt plašākus pētījumus, jo terminogrāfisko izdevumu ir ļoti daudz.

2. Ņemot vērā plūstošās robežas un neskaidros kritērijus, terminu vārdnīcu raksturošanai svarīgi izvēlēties pēc iespējas plašākus makrostruktūru un mikrostruktūru raksturojošus elementus. Fiksējošo un skaidrojošo vārd-

nīcu ir samērā maz, jo parasti šķirkļos tiek iekļauti arī terminu ekvivalenti, lietojuma piemēri un enciklopēdiska rakstura informācija. Plaši skaidrojumi raksturīgi iesācējiem un skolēniem adresētajās vārdnīcās, kā arī humanitāro, teoloģijas, mākslas u. c. nozaru vārdnīcās. Ja jēdziena nozīmes niansi nav iespējams atklāt ar termina sinonīmu, tad tas tiek sniegts aprakstoši vai definīcijas veidā.

3. Terminoloģiska rakstura izdevumiem nosaukumā tikai reizumis parādās vārds "vārdnīca" vai vārdkopa "terminu vārdnīca", bieži vien to aizstāj vārdi "jēdzienu skaidrojošā", "leksikas skaidrojošā", "glosārijs", "leksikons" u. c. Vārdnīcu autori ne vienmēr nosaukumā precīzi atspoguļo vārdnīcas būtību. Lai vārdnīcu lietotājam būtu veiksmīgāka nepieciešamās vārdnīcas meklēšana un atrašana, vārdnīcu sastādītājiem būtu vēlams nosaukumā norādīt precīzu informāciju, piemēram, valodas, kurās termini doti, nozari vai jomu, kā arī to, vai vārdnīca ir skaidrojošā.

4. Vārdnīcu veidotāji vārdnīcā iekļauto šķirkļu skaitu norāda nelabprāt. Par to liecina fakts, ka 42 % vārdnīcu šķirkļu skaits netiek norādīts. Apjoma norādīšana pētniekiem palīdzētu noteikt precīzākus kvantitatīvos rādītājus un izdarīt secinājumus, kā arī (kaut tikai aptuveni norādīts šķirkļu skaits) vārdnīcas lietotājam dotu iespēju spriest par tās pilnīgumu. Terminogrāfijas teorijā ir aktualizējams iedalījums pēc apjoma, lai vārdnīcu lietotājiem būtu skaidrs, ko sauc, piemēram, par vidēja apjoma terminu vārdnīcu.

5. Tulkojošajās terminu vārdnīcās iekļauto valodu izvēli nosaka vārdnīcas nozare, vēsturiskais konteksts un izdošanas mērķis. No pētījumā aplūkotajām vārdnīcām visbiežāk tās ir bilingvālas (galvenokārt latviešu un angļu, latviešu un krievu valodā). 15 % vārdnīcās terminu ekvivalenti sniegti trīs valodās (visbiežāk latviešu, krievu, angļu valodā, arī franču, vācu, lietuviešu valodā).

6. Rakstā, sniedzot apkopojumu par galvenajām leksikogrāfijas teorijas atziņām un raksturojot terminu vārdnīcu kvantitatīvās un kvalitatīvās iezīmes, ir ieskicēti problemātiskākie tipoloģijas aspekti. Pētījums būtu izvērsams vēl citos aspektos, piemēram, autorības jautājumi, lietotpratības kritēriji u. c. Taču jau aplūkotie teorētiskie un praktiskie aspekti rāda, ka mūsdienu latviešu terminogrāfijas izdevumu identificēšanā, klasificēšanā un aprakstīšanā nepieciešams mūsdienīgot arī leksikogrāfijas teorijas pamatnostādnes.

Avoti

- ALJTV 2008 – *Angļu-latviešu juridisko terminu vārdnīca* (2008). Sast. A. Daugavvanags, N. Kļimoviča. Rīga: Avots.
- ALKIV 2001 – *Angļu-latviešu-krievu informātikas vārdnīca: datori, datu apstrāde un pārraide* (2001). Rīga: Avots.
- ALLT 2003 – *Angļu un latviešu literatūrzinātniskā terminoloģija: mācību līdzeklis pedagoģijas un svešvalodu fakultāšu studentiem* (2003). Sast. I. Surkova. Rīga: Ekonomikas un kultūras augstskola.
- ALMTV 1997 – *Angļu-latviešu muitas terminu vārdnīca* (1997). Autoru kol. I. Matisones vad. Rīga: Jāņa sēta.
- ALNTV 2006 – *Angļu-latviešu nodokļu terminu vārdnīca* (2006). Sast. I. Matisones vad. Rīga: RTU.
- ALSD 1998 – Leikuma, Lidija, Zariņa, Skaidrite, Ābeltiņš, Māris (1998). *Angļu-latviešu skaidrojošā datorvārdnīca*. Rīga: Jumava.
- ATV 1994 – Graudonis, Jānis (1994). *Arheoloģijas terminu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- BLSV 2003 – *Biznesa leksikas skaidrojošā vārdnīca: angļu-latviešu* (2003). Sast. A. Purviņš. Rīga: Avots.
- BTV 1999 – *Angļu-latviešu-krievu biznesa terminu vārdnīca* (1999). Sast. V. Agamdžanova, E. Laurenoviča u. c. Rīga: Jumava.
- BTSV 2001 – *Biznesa terminu skaidrojošā vārdnīca: vācu-angļu-latviešu-krievu, latviešu-vācu-angļu-krievu* (2001). Sast. M. Rurāne. Rīga: Kamene.
- BTSV 2003 – *Biznesa terminu skaidrojošā vārdnīca: latviešu-krievu, krievu-latviešu* (2003). Sast. M. Rurāne, M. Volodina. Rīga: Kamene.
- BTSV 2005 – *Bībeles terminu skaidrojošā vārdnīca* (2005). Rīga: Daugava.
- CTV 2003 – Krauklis, Vilis (2003). *Celtniecības terminu vārdnīca angļu-latviešu-krievu valodā*. Rīga: Telamons.
- DTSV 2001 – *Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca: latviešu un angļu valodā* (2001). P. Zvidriņa zin. red. Rīga: Latvijas Universitāte.
- DzV 2002 – Kursīte, Janīna (2002). *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- DVS 2009 – *Latviešu-krievu, krievu-latviešu dabaszinību vārdnīca skolēniem: bioloģija, ģeogrāfija* (2009). Sast. M. Pupiņš, I. Ščemeļova, A. Škute. Rīga: Zvaigzne ABC.
- EEV 2003 – Timmermanis, Kārlis, Zviedris, Andrejs u. c. (2003). *Latviešu-vācu enerģētikas un elektrotehnikas vārdnīca*. Rīga: Latvenergo.
- EFV 2003 – *Ekonomikas un finanšu vārdnīca* (2003). Rīga: Norden AB.
- EIR 2000 – Veidenfelds, Verners, Vesels, Wolfgang (2000). *Eiropas ABC pamattermini. Eiropa no A līdz Z: Eiropas integrācijas rokasgrāmata*. Rīga: Alberts XII, 353.–387. lpp.
- ELDOT 1995 – *Ekonomikas, lietvedības un darba organizācijas termini* (1995) Autoru kol. V. Skujiņas vad. Rīga: LZA Latviešu valodas institūts.

- EPSV 1997 – *Elektroenerģētikas pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (1997). Rīga: Jumava.
- ESL 2004 – Šreters, Hanss Jergs (2004). *Eiropas Savienības leksikons: ekonomika, vēsture, kultūra*. Rīga: Jumava.
- ESTV 2004 – *Eiropas Savienības terminu vārdnīca* (angļu-franču-latviešu) (2004). Rīga: Madris.
- ESV 2000 – *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca* (2000). Sast. autoru kol. R. Grēviņas vad. Rīga: Zinātne.
- ESV 2007 – *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca: mācību palīg līdzeklis vidusskolām* (2007). Sast. A. Ābeltiņa. Rīga: Biznesa augstskola "Turība".
- ETV 1992 – *Ekonomikas terminu vārdnīca: latviešu, krievu, angļu, vācu, franču, lietuvišu, igauņu valodā* (1992). Sast. J. Porietis. Rīga: Latvijas Universitāte.
- FTV 1997 – *Fizika no skolēna līdz skolotājam. Terminoloģijas vārdnīca (latviešu-krievu, krievu-latviešu)*: eksperimentālais mācību līdzeklis (1997). Sast. A. Kaže, N. Kaže. Rīga: Apgāds "Si".
- GJSV 2005 – *Grāmatvedības jēdzienu skaidrojošā vārdnīca* (2005). Sast. V. Kvēle. Rīga: Avots.
- GTSV 2002 – Šteina, Inese (2002). *Garīgo terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- ITSV 1998 – *Izglītības terminu skaidrojošā vārdnīca* (1998). Rīga: Latvijas Pašvaldību mācību centrs.
- IBTV 2000 – Killers, Vilhelms K. (2000). *Latviešu-krievu ilustrētā būvniecības terminu vārdnīca*. Tulk. J. Kaurāts. Rīga: Avots.
- IĢTV 1997 – *Latviešu-angļu-vācu-krievu ilustrētā ģeomorfoloģijas terminu vārdnīca* (1997). I. Grīnes un V. Zelčas sakārtojumā un red. Rīga: P&K.
- ĪBTMV 2008 – *Īsa angļu-latviešu, latviešu-angļu biomehānikas terminu mācību vārdnīca* (2008). Daugavpils: Saule.
- JATV 1997 – *Jaunā autotehnisko terminu vārdnīca* (1997). Sast. G. Liberts. Rīga: Antiope.
- JJTV 2004 – Bergholcs, Jons (2004). *Krievu-latviešu-lietuvišu jūrniecības juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Avots.
- JTSV 2001 – *Jūrniecības terminu skaidrojošā vārdnīca* (2001). Rīga: Latvijas Jūras akadēmijas Jūras transporta nodaļa.
- JTV 1994 – *Latviešu-krievu, krievu-latviešu juridisko terminu vārdnīca* (1994). J. Vēbera visp. red. Rīga: Rasma.
- JTV 2008 – *Angļu-latviešu juridisko terminu vārdnīca* (2008). Sast. A. Daugavvanags, N. Kļimoviča. Rīga: Avots.
- JTV 2009 – Birznieks, Jānis (2009). *Juridisko terminu vārdnīca: angļu-latviešu, latviešu-angļu*. Rīga: Multineo.
- JTVU 1997 – *Juridisko terminu vārdnīca uzņēmējdarbībai* (1997). Sast. V. Skuja. Rīga: Ekonomisko reformu institūts.
- KL 2004 – Krauklis, Jānis, Ločmelis, Jāzeps (2004). *Komunikācijas leksikons*. Rīga: Jumava.

- KLDzTV 1998 – *Krievu-latviešu dzelzceļa terminu vārdnīca* (1998). 1. izdevums. Autoru kol. V. Skujiņas zin. red. Rīga: Latvijas dzelzceļš.
- KLGTV 1994 – *Krievu-latviešu grāmatvedības terminu vārdnīca* (1994). Rīga: AFS.
- KLVV 1997 – *Krievu-latviešu vēstures vārdnīca* (1997). Atb. red. A. Ivanovs. Daugavpils: Saule.
- KTSV 1998 – Meikališa, Ārija (1998). *Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: RaKa.
- KTV 2003 – Priedītis, Arturs (2003). *Ievads kulturoloģijā: kultūras teorija un kultūras vēsture*. Daugavpils: A.K.A.
- LATV 1999 – Krauklis, Vilis, Ūķis, Gundars, Krauklis, Jānis (1999). *Likumdošanas aktu terminu vārdnīca*. Rīga: Seners R.
- LRCTV 2001 – *Latvijas Republikas Civillikuma terminu vārdnīca: latviešu-angļu, angļu-latviešu* (2001). Rīga: Tulkošanas un terminoloģijas centrs.
- LRS 1995 – Daži teorijas jēdzieni. *Literatūras rokasgrāmata skolēniem: mācību līdzeklis* (1995). Sakārt. Ē. Zimule. Rīga: Zvaigzne ABC, 304–315.
- LTSV 2011 – *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca* (2011). V. Skujiņas vad. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LTSV 2012 – Lūse, Judīte, Miltiņa, Irēna, Tūbele, Sarmīte (2012). *Logopēdijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: RaKa.
- LTV 2002 – *Leksikogrāfijas terminu vārdnīca* (franču-latviešu-angļu valodā) (2002). Sast. A. Bankavs. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LVRTV 2002 – *Latviešu-vācu robežsardzes terminoloģijas vārdnīca* (2002). Sast. I. Barševskis, D. Lāce. Rīga: LPA.
- MJSV 2008 – Justs, Francis (2008). *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca ar pamatterminu tulkojumu angļu valodā*. Rīga: Avots.
- MKVIA 2011 – Aldersons, Jūlijs (2011). *Mākslas un kultūras vārdnīca ar interneta atslēgvārdiem*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- ML 2006 – Kārklīņš, Ludvigs (2006). *Mūzikas leksikons*. Rīga: RaKa.
- MMKTV 1998 – *Mežtehnikas, mežsaimniecības un kokrūpniecības terminu vārdnīca: latviešu-angļu-vācu-franču-krievu* (1998). Sast. J. Dolacis. Rīga: Anterna.
- MNT 2007 – *Meža nozares termini. Eiropas Savienības un citos starptautiskos tiesību aktos lietoto meža nozares terminu vārdnīca: angļu-latviešu-angļu* (2007). Rīga: Tulkošanas un terminoloģijas centrs.
- MPSV 2001 – *Mehānikas pamatterminu skaidrojošā vārdnīca: latviešu, angļu, vācu, krievu valodā* (2001). Autoru kol. V. Tamuža vad. Rīga: Latvijas Nacionālā mehānikas komiteja.
- MRJ 2006 – *Mistikas un reliģijas jēdzieni: skaidrojošā vārdnīca* (2006). Sast. K. Riekstiņš. Rīga: Avots.
- MSV 2007 – *Medicīnas svešvārdu vārdnīca* (2007). Sast. R. Viņķele. Rīga: Avots.
- MTV 1997 – *Mehānikas terminoloģijas vārdnīca 4 valodās: latviešu, angļu, vācu, krievu* (1997). Rīga: Latvijas Nacionālā mehānikas komiteja.

- MTV 2010 – Torgāns, Jānis (2010). *Mūzikas terminu vārdenīte*. Rīga: Zinātne.
- MV 2004 – *Mitoloģijas vārdnīca* (2004). Sast. I. Vjaterē. Rīga: Avots.
- NPNP 1999 – Brolišs, Jāzeps (1999). *Nacionālie procesi. Nacionālā politika: īsa terminu vārdnīca*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- OCLT 2001 – *Ostu celtniecībā lietotie termini krievu-latviešu-angļu valodā* (2001). Zin. red. V. Skujiņa. Rīga: Jumava.
- PG 2006 – *Palīgs gardēdim: angļu, latviešu, krievu skaidrojošā vārdnīca* (2006). Sast. V. Kozule u. c. Rīga: Avots.
- PTSV 2000 – *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca* (2000). Sast. autoru kol. V. Skujiņas vad. Rīga: Zvaigzne ABC.
- PTV 1996 – Kursīte, Janīna (1996). *Poētikas terminu vārdnīca. Raiņa dzejas poētika*. Rīga: Zinātne.
- PV 1999 – *Psiholoģijas vārdnīca* (1999). G. Breslava red. Rīga: Mācību grāmata.
- PVEV 2006 – Roldugins, Valērijs (2006). *Pasaules valstu ekonomikas vārdnīca*. Tulk. K. Erdmane, A. Švītiņš. Rīga: Jumava.
- RĪASV 1999 – Poļakovs, Georgijs (1999). *Rūpnieciskā īpašuma aizsardzības skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LR Patentu valde.
- SABC 1997 – Strautmanis, Alfreds (1997). *Skatuves ABC: terminu glosārijs ar angļu, franču, vācu, spāņu, itāļu, krievu tulkojumiem*. Rīga: Sprīdītis.
- SDTV 2000 – *Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca* (2000). Rīga: Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola "Attīstība".
- SSV 1997 – *Socioloģijas skaidrojošā vārdnīca: skolām un pašmācībai* (1997). Rīga: Latvijas Universitātes Socioloģijas katedra.
- SV 2008 – *Svešvārdu vārdnīca: 25 000 vārdu un terminu* (2008). Rīga: Avots.
- TEOPTV 1992 – *Tirdzniecības ekonomikas, organizācijas un pārvaldes terminu vārdnīca* (1992). Sast. V. Strazdiņa, M. Viksniņš. Rīga: Zinātne.
- TM 2005 – Rudzītis, Kristaps (2005). *Terminologia medica: latīņu-latviešu medicīnas terminu vārdnīca*. Rīga: Nacionālais apgāds.
- TTV 2006 – Mironovs, Viktors (2006). *Tehnisko terminu vārdnīca: mācību līdzeklis*. Rīga; Smiltene: Smiltenes 29. arodvidusskola.
- TV 2009 – Kursīte, Janīna (2009). *Tautlietu vārdene*. Rīga: Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra.
- TVTSV 2008 – *Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca* (2008). Rīga: LR Ekonomikas ministrija.
- VF 2000 – Vilks, Andris (2000). *Vārdnīca filozofijā vidusskolām*. Rīga: RaKa.
- VJSV 2005 – Skangale, Lilija (2005). *Vēsturisko jēdzienu skaidrojošā vārdnīca: mācību līdzeklis vēsturē*. Rīga: RaKa.
- VPPTV 2004 – *Valodas prasmes pārbaudes terminu vārdnīca* (2004). Rīga: LR Naturalizācijas pārvalde.
- VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (2007). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

- VTVJT 2001 – *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos* (2001). Sast. P. Valters. Rīga: Divergens.
- VZTSV 1999 – *Vides zinību terminu skaidrojošā vārdnīca: mācību līdzeklis* (1999). Rīga: Jumava.
- ZTV 2001 – *Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīca*. (2001). Rīga: Norden AB.

Literatūra

1. Atkins, Beryl T. Sue, Rundell, Michael (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford; New York: Oxford University Press.
2. Baldunčiks, Juris (2008). Terminoloģiskie mutanti mūsdienu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 3. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 26–37.
3. Baldunčiks, Juris (2012a). Priekšvārds. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010*. Pētījums J. Baldunčika vadībā. Rīga: LVA, 6–15.
4. Baldunčiks, Juris (2012b). Pārskats par nozīmīgākajām vienvalodas vārdnīcām: skaidrojošās vārdnīcas, svešvārdu vārdnīcas, etimoloģijas vārdnīcas, slenga vārdnīcas. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010*. Pētījums J. Baldunčika vadībā. Rīga: LVA, 108–190.
5. Baldunčiks, Juris (2015). Vārdu un nozīmju [ne]iekļaušana vārdnīcā: vērojumi un secinājumi. *Vārdnīcas un valoda*. Valsts valodas komisijas raksti, 7. sēj. Rīga: Zinātne, 9–28.
6. Baltiņš, Māris (2006). Latviešu terminoloģijas attīstība: mantojums, problēmas un perspektīvas. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 72–79.
7. Baltiņš, Māris (2007). Terminoloģijas procesa normatīvā bāze: esošais un vēlamais. *Latviešu valoda – pastāvīgā un mainīgā*. Valsts valodas komisijas raksti, 3. sēj. Rīga: Zinātne, 32–53.
8. Baltiņš, Māris (2008). Iespiesto terminoloģisko resursu veidi un to salīdzinošs raksturojums. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krāj., 12 (2). Liepāja: LiePA, 17–28.
9. Baltiņš, Māris (2012). Dažas retāk aplūkotās 20. un 30. gadu terminoloģijas vārdnīcas. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krāj., 16 (2). Liepāja: LiePA, 19–31.
10. Baltiņš, Māris. (2015). Par jaunradīto (jaunieteikto) vārdu marķēšanu terminoloģiskos un leksikogrāfiskos izdevumos. *Vārdnīcas un valoda*. Valsts valodas komisijas raksti, 7. sēj. Rīga: Zinātne, 53–69.
11. Béjoint, Henri (2000). *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
12. Béjoint, Henri (2010). *The Lexicography of English*. New York: Oxford University Press.
13. *Latvijā izdotās latviešu valodas vārdnīcas: bibliogrāfisks rādītājs (1900–1994)*. (1995). Sast. M. Banga, G. Cakule, S. Kļaviņa, B. Mūrniece, S. Zariņa. Rīga: Latvijas Universitāte.
14. Bušs, Ojārs (2004). Termini un onīmi: dažas kopīgas iezīmes. *Terminoloģijos istorijos ir dabarties problemas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 159–167.

15. Cakule, Gaida (1969). Latvijā izdotās vārdnīcas laikā no 1900. līdz 1966. gadam. Bibliogrāfija. P. *Stučkas LVU Zinātniskie raksti*, 118. sēj. Rīga: LVU, 144–197.
16. Crystal, David (1992). *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. Oxford, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell.
17. Crystal, David (2009). New words for old. *Editing matters: magazine for editors and proofreaders*. Jan/Feb, 4.
18. Helviga, Anita (2015). *Latviešu literatūrzinātnes terminoloģija: vēsturiskais, lingvistiskais un terminogrāfiskais raksturojums* : promocijas darbs. Liepāja: Liepājas Universitāte.
19. Jakaitienė, Evalda (2005). *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
20. Jansone, Ilga, Veisbergs, Andrejs (2013). Vārdnīcas. *Latviešu valoda*. A. Veisberga red. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 435–452.
21. Kudashev, Igor (2007). Terminography vs. Lexicography Opposition Revisited. *Översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet*, Nr 34. Vasa: VAKKI, 157–166.
22. *Latviešu valoda* (2013). A. Veisberga red. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
23. Laua, Alise (1981). *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
24. Littman, Bernard (2006). *Selecting A Dictionary*. [Sk. 02.04.2016.] Pieejams: <http://www.elearnmaid.com/dictionaries.html>
25. *Latvijas Padomju enciklopēdija* (1984). 5₂ sējums. Galvenie redaktori P. Jērāns, S. Ziemeļis. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
26. Nītiņa, Daina, Iljinska, Larisa, Platonova, Marina (2008). *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti*. Rīga: RTU Valodu institūts, RTU izdevniecība.
27. Peina, Elīna (2016). *Mūsdienu latviešu terminogrāfijas raksturojums: teorētiskie aspekti un praktiskā analīze* : maģistra darbs. Liepāja: Liepājas Universitāte.
28. Roze, Liene (1982). *Pasaule vārdnīcas skatījumā*. Rīga: Zinātne.
29. Skujiņa, Valentīna (2002). *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papildinātais izd. Rīga: LVI.
30. *A Practical Guide to Lexicography* (2003). Ed. by Piet van Sterkenburg. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publ. Co.
31. Šmite, Astra (2012). Latvijā izdotās vārdnīcas (1991–2010). Bibliogrāfisks saraksts. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010*. Pētījums J. Baldunčika vad. Rīga: LVA, 192–247.
32. Tarp, Swen (2015). Detecting user needs for new online dictionary project. *Research into dictionary use*. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache, 16–26.
33. *Situācijas izpēte latviešu terminoloģijas izstrādes, saskaņošanas un apstiprināšanas jomā: problēmu identifikācija un to risinājumi* (2005). Rīga: Tulkošanas un terminoloģijas centrs.
34. *Latviešu valodas terminoloģijas resursu kvalitātes un pieejamības apzināšana dažādās zinātnes un praktiskās darbības nozarēs* (2007). Rīga: Valsts aģentūra "Tulkošanas un terminoloģijas centrs".
35. Veckāgana, Vēsma (2010). *Latviešu valoda 10. klasei*. Rīga: Lielvārds.
36. Veisbergs, Andrejs (2015). Priekšvārds. *Vārdnīcas un valoda*. Valsts valodas komisijas raksti, 7. sēj. Rīga: Zinātne, 7.

37. Žīgure, Veneta (2004). Angļu-latviešu viltus draugu ietekme un izplatība tulkošanā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krāj., 8. Liepāja: LiePA, 384–389. .
38. Дубичинский, В. (2008). *Лексикография русского языка* : учеб. пособие. Москва: Наука, Флинта.
39. Табанакова, Вера (2001). *Идеографическое описание научной терминологии в специальных словарях* : диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Тюмень: Тюменский государственный университет.

SOME THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF CONTEMPORARY LATVIAN TERMINOGRAPHY

Summary

Nowadays there is no unified division principle for the dictionaries, their entries are not formed in a homogeneous manner, thus it cannot always be determined whether the lexicographical edition is affiliated to terminography or is irrelevant. Contemporary term dictionaries contain various lexicographical publication characteristics, thus they become more inclusive, complex and plentiful of information.

The article discusses the change in the term dictionaries in the last 20 to 25 years, how heterogeneous and universal they have become. The research examines 143 Latvian term dictionaries that have been published between 1991 and 2015.

The aim of the research is to characterise the theoretical aspects and practical solutions of the contemporary Latvian term dictionaries, giving insight into the typological criteria of the dictionaries and highlighting the points of query, detecting and characterising some of their qualitative and quantitative indicators: title, volume and the use of languages.

The article gives an overview of the main theoretical aspects of the terminography, the dictionaries' typological criteria and the key issues concerning it. By giving a summary about the key theoretical aspects of the lexicography and describing the term dictionaries's quantitative and qualitative features, the most problematic typology aspects have been determined. The result of the research shows that a new approach in the identification, classification and describing of contemporary terminography publications is required, based on amended lexicography theory.

Māris Baltiņš

MĪLENBAHA VĀRDNĪCAS TAPŠANAS UN IZDOŠANAS GAITAS ATSPUGUĻOJUMS PREŠĒ

Kārļa Mīlenbaha aizsāktā “Latviešu valodas vārdnīca” (ME) ir daudzējādā ziņā unikāls notikums latviešu valodniecībā un Latvijas kultūrā plašākā nozīmē ne vien ar savu milzīgo apjomu un šķirkļu skaitu (seši milzu sējumi), bet arī pēc tās tapšanas gaitas un laikabiedru vērtējumiem. Šī darba īpašo vietu jo spilgti izceļ fakts, ka tas ir vienīgais turpinājumizdevums (ņemot vērā, ka vārdnīca tika izdota daudzu gadu laikā lielākoties 80 lpp. lielās burtnīcās), kura izdošanu nepārtrauca valstiskās neatkarības zaudēšana un vairākkārtēja okupācijas varu maiņa. Citiem izdevumiem tik ļoti nepaveicās (piemēram, “Latviešu konversācijas vārdnīca” pārtrūka pie šķirkļa “Tjepolo” un nav dzirdēts par nopietniem nodomiem to turpināt vācu okupācijas gados), tādēļ varam būt gandarīti, ka mūsu rīcībā ir arī pēdējās piecas 2. papildsējuma (EH) burtnīcas. Vārdnīcas tapšanas gaita jau vairākkārt rūpīgi aprakstīta (Druviete 1990; Kļaviņa 2011; Kļaviņa 2012a), un par to nebūtu daudz ko piebilst, tādēļ šajā rakstā tiks analizētas ziņas presē, kas parādījās vārdnīcas tapšanas gaitā, kā arī recenzentu atsauksmes par iznākušajām vārdnīcas burtnīcām to iznākšanas laikā. Jāteic, ka šis atspoguļojums presē (vai dažos gadījumos tā trūkums) pietiekami precīzi raksturo sabiedrības spēju novērtēt vārdnīcas veidotāju (Kārļa Mīlenbaha, Jāņa Endzelīna, Edītes Hauzenbergas-Šturmas) paveikto un pienācīgi diskutēt par dažiem strīdīgiem šī veikuma aspektiem.

Par pamatu analīzei kalpoja gan J. Endzelīna bibliogrāfiskā rādītājā (Egle un Paeglis, 1958) un 85 gadu vēltijumkrājumā (Egle un Paeglis, 1959) norādītās recenzijas, gan D. Ivbules sakārtotā K. Mīlenbaha bibliogrāfija (Ivbule 2014), kā arī Latvijas Nacionālās bibliotēkas kolekcijā “Periodika” atrodamie raksti presē. Uzreiz jāpiebilst, ka sen jau nobriedusi vajadzība pēc modernākas un pilnīgākas Jāņa Endzelīna bibliogrāfijas, kas aptvertu gan vairākus neminētos darbus, gan daudzskaitlīgās dzimtenē un trimdā viņam veltītās

publikācijas. Jāteic, ka publikāciju atlase bibliogrāfijai bija subjektīva, jo tajā tikai daļēji iekļāvās abiem vārdnīcas pamatautoriņiem veltītie jubilejas raksti, kuros arī gandrīz vienmēr bija vismaz dažas rindiņas atvēlētas "Latviešu valodas vārdnīcai" un tās vērtējumam. Publicēto recenziju sastatījums ar vārdnīcas pamatdaļas (ME) un papildsējumu izdošanas gaitu apkopots 1. tabulā. Tajā pievienoti arī autora atrastie raksti par vārdnīcu, kuri nav atrodamī minētajos bibliogrāfiskajos rādītājos, turpretim tabulā netika iekļautas ārvalstu valodniecības izdevumos publicētās atsauksmes un vērtējumi. Uzreiz jāatzīst, ka ārpus Latvijas citās valodās publicētie vērtējumi šajā pētījumā aplūkoti tikai gadījumos, ja tie atreferēti vai pārpublicēti latviešu valodā.

1. tabula

K. Milēnbaha latviešu valodas vārdnīcas un tās papildinājumu izdošanas gaita un tai veltītās atsauksmes latviešu valodā iznākošajā presē

Gads	Burtnīcas	Atspoguļojums presē	Piezīmes
1923.	1.–4. (1.–320. lpp.)	4	
1924.	5.–9. (321.–720. lpp.)	7	
1925.	10. (721.–839. lpp.); 11.–14. (1.–320. lpp.)	7	Ar 11. burtnīcu sākts 2. sējums
1926.	15.–20. (321.–800. lpp.)	4	
1927.	21. (801.–1008. lpp.); 22.–27. (1.–560. lpp.)	2	Ar 22. burtnīcu sākts 3. sējums
1928.	28.–33. (561.–1040. lpp.)	3	
1929.	34.–35. (1041.–1167. lpp.); 36. (1.–80. lpp.)	2	Ar 36. burtnīcu sākts 4. sējums
1930.	37.–39. (81.–320. lpp.)	2	
1931.	40.–42. (321.–560. lpp.)	1	
1932.	43.–45. (561.–894. lpp.)	7	Pabeigta vārdnīcas pamatdaļa
1933.	—	7	
1934.	1.–2. (1.–160. lpp.)	2	Uzsākts papildsējums (EH)
1935.	3.–5. (161.–400. lpp.)	2	
1936.	6.–7. lpp. (401.–560. lpp.)	3	
1937.	8.–9. (561.–720. lpp.)	-	
1938.	10. (721.–841. lpp.); 11. (1.–80. lpp.)	-	Ar 11. burtnīcu sākts 2. papildsējums
1939.	12.–13. (81.–240. lpp.)	-	

Gads	Burtnīcas	Atspoguļojums presē	Piezīmes
1940.	14.–15. (241.–400. lpp.)	-	
1941.	16. (401.–480. lpp.)	-	
1942.	17. (481.–560. lpp.)	-	
1943.	---	-	Atkārtoti iznāk pamatvārdnīcas 1. un 2. burtnīca
1944.	18. (561.–640. lpp.)	-	Atkārtoti iznāk pamatvārdnīcas 3. burtnīca
1945.	---	-	
1946.	19. (641.–824. lpp.)	-	Ar šo apvienoto burtnīcu 2. papildsējums pabeigts
Kopā:		53	

Priekšvēsture un manuskripta tapšana

Visaptverošs vārdu krājums, kurš daudz pilnīgāk par jau esošajām vārdnīcām atspoguļotu latviešu valodas bagātības un izteiksmes kuplumu, par klātesošu parādību latviešu kultūrā kļuva jau ilgi pirms reālo priekšdarbu uzsākšanas. Pēc bīskapa Karla Kristiāna Ulmaņa sagatavotās latviešu-vācu vārdnīcas iznākšanas latviešu presē ik brīdi tika paustas domas, ka nepieciešams vākt un apkopot vārdus, kuru šajā vārdnīcā (kopumā ap 20 000 šķirķļu) nav vai kuri tajā neprecīzi skaidroti. Domu par Ulmaņa vārdnīcas izmantošanu par bāzi, lai papildinātu latviešu valodas vārdu krājumu, uzrādot tajā vēl trūkstošos vārdus (jo tikai tā iespējams precīzi noteikt, kuri vārdi vēl nav apzināti), pirmais izteica Kronvalds:

“Ikkatram, kam tik prāts uz to nesas, arī patiesi jāpalīdz, ka lai drīzumā varētu jo pilnīgāka vārdnīca klajā nākt. Mums jālīdz tos vārdiņus un teicienus salasīt un sakrāt, kuru šai grāmatā vēl trūkst, un jāuzrāda, kur kāds vārds nav itin pareizi iztulkots jeb kur kāda cita kļūda atronama. [...] Savus tā sakrātos piezīmējumus varēsīm tad uzticēt tam, kas ņemsies šās vārdnīcas otru izdevumu apgādāt.” (Kronvalds 1937)

Līdz ar to šogad, atzīmējot 70 gadu atceri, kopš klajā nākusi “Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumu (EH) pēdējā burtnīca, varam nosacīti runāt arī par otriem 70 gadiem, kas šķir pirmos praktiskos Tautiskās atmodas laiku centienus papildināt Ulmaņa vārdnīcu no vārdnīcas nobeigšanas.

Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija (RLB ZK) jau kopš darbības sākuma par vienu no galvenajiem sava darba virzieniem uzlūkoja "gādību par valodas pareizību, skaidrību un kuplumu" (RLB 1893). Šī darba pirmie rezultāti redzami jau RLB ZK pirmajā Rakstu krājumā, kurā atrodams visai plašs saraksts "Vārdi, kas no B. Dīriņa, K. Kalniņa un E. Skujenieka uzieti „Balt. vēstnesī" 1874 g. Nr.Nr. 1 un 2, 1875. g. Nr. 49, bet kas Ulmaņa vārdnīcē neatronas, vai nepareizi tulkoti" (Vārdi 1876), kā arī izklāstīta darbības programma: "...kas priekš latviešu valodas izplaukšanas ir no liela svara, t.i. gādāšana par latviešu valodā trūkstošiem vārdiem, īpaši priekš abstraktiem jēgumiem." (Ziņas 1876)

Plašāk šo puļņu rezultāti raksturoti RLB jubilejas krājumā:

"Kas līdz tam laikam [RLB ZK dibināšanai. – M.B.] par mūsu valodas pētīšanu bija rūpējušies, bija vienīgi vācieši: mācītājs Bilenšteins ar saviem pētījumiem un bīskaps Ulmanis ar savu vārdnīcu. Tagad vajadzēja latviešiem pašiem ķerties pie savas pašu mantas. [...] Vēl vajadzēja iz valodas izravēt dažus svešiniekus, kuri tai pavisam nevajadzīgi, kuri tikai aizņem pašu bērniem īsto vietu, un vajadzēja tos svešiniekus, kas mums ieguvuši pilsoņu tiesības, tēpt latviešu svārkos. Vēl stipri vajadzēja gādāt, ka valodas balss pieņemtos plašumā un dziļumā – vajadzēja sameklēt un sakrāt latviešu vārdus, kas nebij uzņemti Ulmaņa vārdnīcā un kas tomēr īsti latviešu vārdi, tikai aizmirsti vai neievēroti." (RLB 1893)

Tāds bija vēsturiskais un garīgais fons brīdī, kad pēc biogrāfu aplēsēm (Adamovičs 1927) Kārlis Milenbahs, tolaik skolotājs Talsos, 1881. gadā savā nodabā uzsāk vārdu krāšanu Ulmaņa vārdnīcas papildināšanai. Ilgāku laiku šis darbs notiek klusumā, slēpts no sabiedrības acīm. Tomēr arī šajā laikā viņa pārliecību par šī nodoma nozīmību stiprina laiku pa laikam latviešu presē lasāmie raksti par nepieciešamību apzināt latviešu valodas leksisko bagātību. Tā, atsauksmē par RLB ZK otro rakstu krājumu aiz pseidonīma Vaidelots slēpies publicists rakstīja par tajā publicētajiem vārdu krājumiem un to vispusīgo nozīmi valodas praksē:

"Daži laikrakstu līdzstrādnieki sākuši jau lietāt drīz šo, drīz to vecu veco vārdu, ko rakstniecība nepazina, bet kas vēl dzīvoja tikai ļaužu mutē; caur to ieviesies jau viens, jau otrs "sencis" (vārds) visatklātos rakstos, kas tik jauks, tik apzīmīgs savā pilnīgā jēdzienā, kur līdz šim meklēt meklējās tam izteikumu. Tādiem vecu vārdu atjaunotājiem varam izsacīt tik lielāko piekrišanu. Uz to būtu jāsaņem, kā jau teikts, ne tikai rakstniekiem, bet arī pašu laikrakstu rediģētājiem, stilizētājiem. Valodas izkopšanas uzdevums mazāk "radīt" jaunus

vārdus, bet it sevišķi krāt vecās formas un uz tām celt jaunu ēku, t. i., kur mums trūktu terminu, tur atvasināt vārdus no vecām vārdu saknēm, kas pievienojas zināmam jēdzienam.” (Vaidelots 1886)

Sākotnēji atsauksmēs par vārdu krāšanu dominēja praktiskā ievirze (mazāk zināmie vārdi kā derīgs jaunu terminu avots), bet drīz vien parādījās arī izpratne par šī procesa plašāku nozīmību latviešu valodas pētīšanā. Kritiski aplūkojot pirmos trīs RLB ZK rakstu krājumus, parādās nepārprotams ieteikums sekot K. Rozentāla (Vārdi 1885) paraugam:

“Pēc manām domām būtu daudz derīgāki vārdu krājumus sastādīt tādējādi, kā R. kgs to darījis: pie katra vārda piezīmēt, kurā apgalbā viņš tiek lietots, un izskaidrojumu dot latviešu valodā. Tad, zināms, arī jāievēro apgalbala izloksne. Pie vārdiem, kas no jauna atvasināti, būtu jāpiezīmē pēc iespējas, kādā rakstā viņš atrodams. Bet ja gribam kādreiz sastādīt pilnīgu latviešu valodas vārdnīcu, tad jāpieliek pie katra vārda mazākais viens teikums, kas viņu pareizi karakterizē un kas vislabāk noklausāms iz tautas mutes un ne pašam sastādams.” (Melnciems 1887)

Šis autors (Melnciems 1887) deva arī rīcības programmu, kādi priekšdarbi nepieciešami, lai rastos laba vārdnīca: 1) jāizskata agrākie darbi, 2) jāizlasa pēc iespējas tās valodas literatūra (proti, vecie raksti) un 3) uzmanīgi jāieklaušas tautas runā. Izceļot K. Dāla krievu valodas vārdnīcas veiksmi retu vārdu vai to nozīmju fiksēšanā, viņš arī deva šādu padomu: “Vispārīgi, valodas mīļotājam un cienītājam jānēsā pie sevis klāt zīmulis un papīrs, lai varētu tūlīt piezīmēt kādu retu vārdu vai teikumu, vienalga vai to atrodam rakstos vai noklausāmies sarunādamies.” (Melnciems 1887) Kaut gan domājams, ka K. Milēnbahs tieši tā arī rīkojās, tomēr šī un citas laikabiedru publikācijas apliecināja, ka darbs noris pareizā virzienā.

Cits būtisks leksiskā materiāla krāšanas aspekts tika aplūkots plašā rakstā 1888. gada “Dienas Lapā”. Tā autors īpaši izcēla nepieciešamību ilustrēt vārda nozīmi un tā lietojuma niansi ar dzīvas valodas piemēriem reālā lietojumā, jo “..caur vārda pārtulkošanu viņa [vārda] apzīme vēl nemaz nav noteikta, izņemot tikai botānikas, zooloģijas, mineraloģijas, medicīnas un citu pozitīvu zinātņu nosaukumus.” (M 1888a) Tā ir viena no pirmajām reizēm latviešu valodniecībā, kurā argumentēts, ar ko skaidrojoša valodas vārdnīca būtiski atšķirsies no tulkojošas. Šajā ziņā viņš par paraugiem topošajai latviešu valodas skaidrojošajai vārdnīcai min Jākoba un Vilhelma Grimmu, Kristiāna Dāla un serbu leksikogrāfa Vuka Karadžiča darbus (M 1888b).

Tomēr visi minētie vārdu vākumi un pārdomas par to nepieciešamību gan argumentēja materiālu vākšanas svarīgumu, bet nepauda nodomu patiesi sākt pilnīgākas latviešu vārdnīcas sastādīšanu. Pirmo reizi šādu, tiesa, neīstenotu iniciatīvu atklātībā pauda grāmatizdevējs un leksikogrāfs Jēkabs Dravnieks, kurš tobrīd jau bija uzņēmis citu vērienīgu projektu, proti, pirmo latviešu enciklopēdisko vārdnīcu:

“Līdz šim iznākušās Latviešu vārdnīcas ir tik nepilnīgas, ka ar tām it nebūt nevaram lepoties. Kas vien gar tām daudz maz nodarbojies, tas būs atradis, ka tajās trūkst ļoti daudz pat visvienkāršāko vārdu. Tādēļ krietnas un pilnīgas Latviešu vārdnīcas vajadzība ir liela jo liela, t. i., tādas vārdnīcas, kura izpildītu visus tagadējo laiku prasījumus un kurā mūsu mīļā valoda atspoguļotos visā savā krāšņumā bez jebkādiem citu valodu kankariem. Visiem Latviešu valodas mīļotājiem un cienītājiem, bet it īpaši mūsu valodniekiem, vajadzētu rūpēties, lai mēs jo drīz tiktum pie šādas mantas.

Esmu sarunājies ar dažiem Latviešu valodniekiem par šo lietu un, zinādams, ka viņi būs pie tās ar sirdi un dvēseli klāt, uzdrošinos stāties pie svarīgā darba: apgādāt Latviešu vārdnīcu vislielākā šobrīd iespējamā apmērā. Saprotams, ka ar izdošanu nevar tūliņ uzsākt, jo paies vairāk gadu ar iepriekšējiem darbiem. Šie visādā ziņā jāuzsāk jau tagad, un ceru, ka pēc 3 gadiem, t. i., kad Latv. konversācijas vārdnīca būs iznākuse visa klajā, varēs iznākt Latviešu vārdnīcas pirmā burtnīca.

Vispirms mums jāķeras pie vārdu krāšanas. Ir jau lielāki nedrukāti krājumi, kuri pelna ievērību. Tā, piem., skolotājam A. Pētersona kgam ir vairāk tūkstošu liels vārdu krājums, un nesen lasījām laikrakstos par J. Sproģa kga krājumu (ap 6000 vārdu). Arī man ir ap 6000 vārdu, kuri nav atronami nevienā no Latv. vārdnīcām; tos sakrāju, dažus gadus atpakaļ Kaukāzijā būdams, iz grāmatām un laikrakstiem. Bet neba jau visi vārdi salasīti; tūkstošiem un tūkstošiem tie vēl krājami, – nevien mūsu rakstniecības laukā, bet vēl jo vairāk tautas mutē tie atrodami. Te nu katram, kas gar Latv. valodu daudz maz nodarbojas, pienāktos uzrakstīt tādus vārdus un pielikt tiem izskaidrojumus. Bet tam jākrāj daždažādas frāzes (*Redensarten*), jo mans nodoms nebūt nav izdot kailu vārdu sastādījumu, bet gribu, ka šai izdevumā jo plaša mērā būtu ievērota frazeoloģija, valodu salīdzināšana u. c.

Lūdzu visus, kam mūsu valodas liktenis rūp, ķerties pie šā nopietnā darba un uzticēt man savus krājumus, piesūtot tos manam veikalam...” (Dravnieks 1891)

Minēto uzaicinājumu ievietoja gandrīz visi latviešu laikraksti, kā arī vairums Baltijā iznākošo vācu laikrakstu. Zīmīgi, ka K. Milenbaha rīcībā esošie vārdi, kas tolaik bija vākti jau aptuveni desmit gadus un varēja būt vismaz

tikpat lieli vārdu krājumi kā minētajā aicinājumā nosauktie, vispār nav pieminēti. Tas varētu nozīmēt, ka par to eksistenci J. Dravniekam nebija zināms, kauču minētajā laikā abi dzīvoja un strādāja Jelgavā (K. Milenbahs no 1889. līdz 1895. gadam bija skolotājs Jelgavas ģimnāzijā) un, jādomā, bija personīgi pietiekami labi pazīstami. Visdrīzāk tas liecina, ka Milenbahs zināmas kautrības un nedrošības dēļ nevienu nebija iepazīstinājis ar savu nodomu, jo tikai Jelgavā īsti sākas viņa pievēršanās zinātniskai valodniecībai (Druvieta 1990). Taču nevar izslēgt, ka abu starpā valdīja kādas tīri personīgas nesaskaņas, piemēram, raksturā atturīgajam Milenbaham nebija īsti pieņemama Dravnieka veikalnieciskā pašreklāma un vēl kārtīgi līdz galam neizpīlānotu ieceru izpaušana presē.

Kā zināms, J. Dravnieka plāniem nebija lemts piepildīties, jo līdz 1895. gadam, kad viņa firma piedzīvoja maksātnespēju, konversācijas vārdnīca nebija tikusi ne pusē (kopā ar diviem H. Alunāna izdotajiem sējumiem tās 27 burtnīcas aptvēra labi ja divas piektdaļas no kopapjoma) (Baltiņš 2010). Vēlāk viņš nopietni pie latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas sastādīšanas nav ķēries, iespējams, atzīdams K. Milenbaha prioritāros nopelnus, bet savu vārdu latviešu leksikogrāfijas vēsturē godam ierakstījis ar daudzkārt pārīzdotām svešvārdu un pareizrakstības vārdnīcām, apjomīgām vācu-latviešu (1910) un krievu-latviešu (1913) vārdnīcām, kā arī ar pirmo angļu-latviešu vārdnīcu (1924).

J. Dravnieka vērienīgā iecere pamudināja citus lietpratējus izteikt domas par topošo vārdnīcu, vērtējot gan valodu sastatījumu, gan vārdu izguves paņēmienus:

“To ievērojot, domājam, ka vārdnīcai vispirms jābūt praktiskai pa lielākai daļai un zinātniskai tikai tik tālu, cik tas neapejami vajadzīgs. Šos laikos nu praktiskākas valodas vārdnīcas nevarētu būt kā latviski-krieviskas. Vācu valodu var atstāt pavisam pie malas, jo vācietis tagad latviski nemācīsies un kas to grib darīt, tas var iztikt ar tagadējām vārdnīcām. Zinātnieki, kas nodarbojas ar latviešu valodu, vārdnīcu varēs lietot tad tikpat labi, kad vācu vārda un frāzes vietā stāvēs krievisks vārds un frāze. Ja bez krievu valodas pieņemtu vārdnīcā klāt arī vēl vācu, tad grāmatas lielums visai paplašinātos un grāmata gluži nevajadzīgi tiktu sadārdzināta. [...] Pie daudz vārdiem frāzes nemaz nebūs vajadzīgas, jo tāda vārdnīca nebūs tā saukta valodas *“thesaurus”*, kurā gan bez tam nevar iztikt. Pie mazāk pazīstamiem vārdiem, terminiem, var pielikt izskaidrojumu; krieviski tas nav vajadzīgs.” (V. S. 1991)

Kaut gan šis pats autors nenoliedz, ka būtu jākrāj nosaukumi no dažādiem apvidiem, bet, viņaprāt, apjomīgākā darba daļa būs nevis reģionālās

leksikas uzkrāšana (tās daudzumu viņš apzināti vai neapzināti pienācīgi ne novērtēja), bet gan iespieddarbos atrodamo vārdu un to nozīmju fiksēšana:

“Grāmatās, vecās un jaunās, atrodam lielu pulku vārdu, kuri nav uzņemti Ulmaņa vārdnīcā. Tur trūkst pat daudz tādu vārdu, kuri jo bieži sastopami jau agrāk nodrukātās tautas dziesmās. Ja palasāties kādā latviskā grāmatā no izgājušā gadusimtena, jo biežāk sastopam vārdus, kuri nav nevienā vārdnīcā. Tās grāmatas arī vajadzētu izskatīt un, tā kā tas nav darbs, kas prasa plašākas zināšanas, tad domājams, ka priekš tā netrūktu centīgu līdzstrādnieku. Bet vislielākais vārdu krājums gan būtu salasāms pa jaunāko laiku avizēm. Te būtu jāvēlas, lai ikviens, kam rūp mūsu valodas izkopšana, izrakstītu ikvienu vārdu (zināms, ar visu teikumu), kas vārdnīcās vēl nav uzņemts. Te jānāk daudziem talkā, jo šis lauks priekš aprobežota strādnieku skaita ir par lielu.” (V.S. 1891)

Arī šajā gadījumā “Dienas Lapas” autors padodas J. Dravnieka pārspīlētajam optimismam, ka idejai būs liela atsaucība sabiedrībā un trīs gados varēs visu aptvert, turklāt viņš izsacīja cerību, ka tie, kam šādi izraksti jau ir, neliels sastādītājiem savus krājumus (V.S. 1891).

Savukārt “Baltijas Vēstnesī” ievietotajā pārspringumā (Tāļvaldis 1891) ieteikts vairāk vērības veltīt apvidvārdiem:

“.. ievērojot mūsu tik maz izpētīto un vēl mazāk uzrakstīto valodu, jāsaka, ka krietnas, pamatīgas vārdnīcas sastādīšana mūsu valodā ieskatāma bez šaubīšanās par grūtu un milzīgu darbu. Še Dravnieka kpm būs jālūdz talkā nevien jau zināmie, pastāvošie vārdu krājēji, bet jo vairāk jauni vārdu krājēji gandrīz no katras Latvijas draudzes, pat no katra Latvijas pagasta. Caur šādu vispusību un vispārību tikai būs iespējams sastādīt jaunu vārdnīcu, kurai bez šaubīšanās būs jāņem svarīga vieta mūsu literatūrā, rakstniecībā, valodniecībā, vēsturē, dažādu zinību terminoloģijā, praktiskās vajadzībās un citur. Lai nu šis svarīgais darbs cien. sastādītājam un izdevējam izdotos tiešām krietns, vispusīgs un pamatīgs, tad iepriekš derēs jaunizdodamās vārdnīcas labā šo un to pārrunāt mūsu laikrakstos.”

Rakstā sniegts arī īss pārskats par esošajām vācu-latviešu un latviešu-vācu vārdnīcām, neslēpjot vilšanos, ka Ulmaņa vārdnīcā nav izmantoti visi Latviešu literāriskās biedrības rīcībā esošie manuskripti, kā arī izlaisti daudzi Stendera un Langes vārdnīcās atrodami vārdi. Gala spriedums bija diezgan bargs (un tāpēc vajadzība pēc jaunas vārdnīcas un ar to saistītās cerības jo lielākas):

“..redzams, cik nepilnīgas, paviršas un sīkas ir pat mūsu tagadējās plašākās vārdnīcas. Bet ja vēl ievērojam šo vārdnīcu daudzās valodas un teicienu kļūdas

un daudzo vārdu trūkumu, kas neatrodas pat mūsu jaunākajā Ulmaņa vārdnīca, no kuriem liela daļa jau sakrāta Rīgas Zinību Komisijas rakstu krājumos, tad pilnīgi jāpiekrīt Dravnieka kga izteiktām domām, ka līdz šim iznākušās vārdnīcas ir tik nepilnīgas, ka ar tām nebūt nevaram lepoties.” (Tālivaldis 1891)

Atbilstoši vienkāršotiem uzskatiem par indoeiropiešu valodu radniecību šis autors puda cerību, ka tās spēš pierādīt latviešu valodas senumu:

”Ja mūsu jaunā vārdnīcā rūpīgi un pilnīgi sakrāsim mūsu valodas bagātīgo vārdu krājumu, no kura daži novecojušies, daži pat, tā sacīt, pamiruši, un tikai kāda Latvijas kaktiņā vēl lietojami, – tad jo drīz atradīsim lielo radniecības saiti ne vien starp tautu māsām – Latviešu un Leišu valodām, kuras jau priekš pāra tūkstoš gadiem šķīrušās, bet arī starp Latviešu-Leišu valodu un Eiropas valodu māti – Sanskrita valodu.” (Tālivaldis 1891)

Atbalstu jaunas vārdnīcas idejai apliecināja arī konservatīvākais laikraksts “Latviešu Avīzes”: “..ceram un ticam, ka jaunajā vārdnīcā ietiks iekšā tādi vārdi vien, kas jau palikuši par tautas mantu, jeb kas cienīgi, ka tauta viņus glabā savā pūrā.” (A 1891) Tādējādi atbalsts šai idejai it kā bija vispusīgs, bet palika neskaidrs, kurš darbu organizēs un kuri būs tā pamatveicēji, cerot, ka labprātīgu talcinieku netrūks.

Daudz citētājā (Druvieta 1990) 1893. gada programmatiskajā “Dienas Lapas Etnogrāfiskā Pielikumā” rakstā vārdnīcas problemātika iztīrāta daudz detalizētāk, domājams, ņemot vērā gan iepriekš citētajos rakstos izteiktās domas, gan citu tautu leksikogrāfu pieredzi. Raksta iesākumā diezgan rezignēti, bet arī reālistiski pausts:

“Jautājums par latviešu valodas vārdnīcu gandrīz nemaz nav iekustināts, vismaz vēl nav dzirdēts, ka kāds būtu stājies pie sistemātiskas materiālu krāšanas. Un nav arī domājams, ka kāds no mūsu valodniekiem apņemsies uzsākt šo darbu, kas prasa veselu mūžu, jo tiem jāpiekopj savs maizes dienests, kas aizņem gandrīz visu laiku.. Bet tomēr te mēs varam atkal izmēģināt savu pārbaudīto metodi – strādāt kopējiem spēkiem, priekš kam, kā cerams, strādnieku netrūkst. Kad reiz iekustināja vārdnīcas jautājumu, tad arī tika zināms, ka šur tur jau krāti materiāli. [...] Bet ja nu ņemamies materiālus krāt jo plašākā mērā, tad mums vajaga vispirms uzstādīt programmu, pēc kuras rīkoties, jo citādi sakrātie materiāli var būt maz derīgi.” (Etn. Pielikums 1893)

Teiktais visai precīzi raksturo darba apjomu (kas prasa visu mūžu), kaut ne gluži atbilstoši patiesībai žēlojas, ka šādas personas nav. Bet pārmest arī neko nevar, jo Milēnbahs tā laika sabiedrībā bija pazīstams kā atsevišķu valodniecisku rakstu autors un “Odisejas” atdzejotājs, bet ne kā leksikogrāfs.

Tālāk autors (iespējams, ka tas bija Aronu Matīss)¹ pārspriež par vārdnīcas avotiem un uzbūvi salīdzinājumā ar cittautu vārdnīcām:

“Kad nu mēs gribam sastādīt latviešu valodas vārdnīcu, tad mums jāvaicā, iz kāda materiāla tā būtu sastādama. Ievērojot to, ka mūsu rakstu valoda patlaban vēl tikai attīstās, mēs nevaram aprobežoties ar rakstu valodu vien, bet būs jāuzņem arī visi tie vārdi, kas vēl atrodami tautas mutē; tas būtu vēlējams pašas valodas kuplināšanas dēļ.” (Etn. Pielikums 1893)

Tāpat rakstā apspriestas vairākas iekārtojuma problēmas un citi tehniski risinājumi, kā vārdu alfabētizācija vai citādi uzbūves principi, ideja ņemt nesalikta vārda vienkāršāko formu par šķirkļavārdu un pie tā apvienot visus salikteņus un atvasinājumus, lai tie nebūtu jāatkārto citur, par substantīvu nošķiršanu no verbiem, ziņas par lietojuma piemēriem (“no kuriem gaiši var nojēgt vārdu nozīmi”), parunu un visvairāk lietojamo vārdu savienojumu fiksēšana u.c.

Publiski Kārļa Mīlenbaha vārds saistībā ar latviešu valodas vārdnīcas tapšanu pirmo reizi visplašāk izskanēja RLB ZK vasaras sapulču laikā 1898. gada jūnijā. Šīs sapulces, kas tolaik vēl bija uzskatāmas par vienu no centrālajiem notikumiem latviešu garīgajā dzīvē, tika plaši atreferētas laikrakstos. RLB ZK priekšsēdētāja runas atstāstā, kurā aplūkots arī J. Dravnieka konversācijas vārdnīcas liktenis, un citas aktualitātes, rodami šādi vārdi:

“Vislielāko vērību šimbrīžam pelna K. Mīlenbaha Latviešu vārdnīca, pie kuras cienījamais autors strādājis vairāk nekā 15 gadus, ziedodams šim lielajam un grūtajam darbam sava mūža labākos spēka un darba gadus. Vārdnīcas īstais lielums acumirkļi nav nosakāms, tādēļ ka tā atrodas vēl darbā. Pieminēt gribētum tikai to, ka autors ievēro tiklab satiksmes, kā arī literatūras valodu, ka piegriež vērību dialektiem un lielā mērā frazeoloģijai un salīdzina Latviešu vārdu celmus ar Leišu, Slāvu un citām Indoeiropiešu valodām. Izskaidrojumi sarakstīti Vācu valodā, lai vārdnīcai būtu lielāka nozīme priekš zinības.” (Olavs 1898)

Šis brīdis kļuva par pagrieziena punktu valodniecības vēsturē, jo turpmāk Kārļa Mīlenbaha vēl topošā “Latviešu valodas vārdnīca” no viena autora slēptas ieceres pārtapa par latviešu kultūras dzīves realitāti, ar kuru rēķinājās, kuru respektēja un gaidīja iznākam.

Par K. Mīlenbaha darba metodēm, vācot vārdus un citus materiālus topošajai vārdnīcai, liecina K. Šuberta atmiņas:

“Viņš raudzījās uz rakstniecisku ražojumu ar valodnieka acīm, tādā ziņā maz viņu interesēja statista saturs vai uzbūve. Viņam visvairāk rūpēja kaili, retāk sastopami, tomēr ļaužu mutē noklausīti vārdi un tādā pat ceļā radies dažu

teikumu sastāvs. Viņš lasīja ātri, attiecīgos vārdus un teikumus pastrīpoje, pie dažiem pielika piezīmes, un pēc nedaudz dienām bij sakrājies lielāks vairums avīžu lapu, žurnālu un grāmatu rakstāma galda zināmā stūrī. Nu pienācās katru vārdu uz sevišķas lapiņas rūpīgi izrakstīt un lapiņas pēc ābece sakārtot. Šo darbu agrāras gados, kas varbūt plašākām aprindām nav zināms, ar lielu uzcītību un rūpību strādāja viņa kundze, kura jau dažu gadu ātrāk kļuva no viņa aizaicināta. Pēdējos gados šim darbam nodevās viņa vecākais dēls." (Šuberts 1917)

Kaut gan Vilis Olavs 1898. gadā bija skaidri pateicis, kurš ir topošās vārdnīcas autors, tomēr vēl pagāja divi gadi, iekams plašāka sabiedrība sagaidīja paša K. Milēnbaha apstiprinājumu.

"Bij izplatījušās baumas, ka šo svarīgo darbu uzņēmis virsskolotājs K. Milēnbaha kungs, kura vārds vien jau galvo par pastrādājamā darba labajām sekmēm, kādas parādījušās pie visiem darbiem, pie kuriem M. kgs līdz šim ķēries. Šā gada Zinību Komisijas sēdēs nu beidzot dabūjām no paša K. Milēnbaha kunga mutes dzirdēt, ka viņš jau gadiem strādājis pie Latviešu vārdu un teicienu sakopšanas vienā lielā krājumā, kurā, cik noprotams, tiks ievērota arī paša cien. runātāja vārdiem runājot, vārdu biogrāfija, t. i., vārdnīcas sastādītājs ar vārdu salīdzināmās zinātnes palīdzību pūlēsies izskaidrot, kā katrs vārds cēlies, ko tas no laika gala nozīmējis, kā tas ieguvis tagadējo nozīmi u.t.t. Vārdu sakot, nākamā vārdnīca nebūs vis sauss vārdu sakopojums vien, bet tas būs cienīgs zinātnisks darbs." (F.K. 1900)

Vēl topošo vārdnīcu Frīcis Kārkluvāls (viņš bija F. K.) pēc nozīmības piedzina Krišjāņa Barona tautasdziesmām un Anša Lerha-Puškaiša pasakām un teikām. Atreferējumā par šo vasaras sapulci teikts:

"M. kgs siltiem, vienkāršiem vārdiem Zinību Komisijas sēdē griezās pie visiem Latviešu valodas cienītājiem ar lūgumu, lai viņu šinī grūtā darbā pabalstot, piesūtot tam no visiem Latvijas vidiem Latviešu vārdus un teicienus, tā ka lai nākamais vārdu krājums rādītu visu lielo Latviešu valodas bagātību un kuplumu." (F.K. 1900)

Kārkluvāls arī izteica cerību, ka no katra apgabala būtu vismaz viens vai divi skolotāji, kas varētu Milēnbaham palīdzēt, tie tikpat labi varētu būt arī pilsētu skolotāji un, jo sevišķi, studenti. Konceptuāli minēts, kuri būtu tie, kas vēl vislabāk spētu vārdnīcas tapšanā palīdzēt, kaut gan dzīvē tas diezin kā vis neīstenojās, jo atsaucība ne tuvu nebija tāda kā gaidīts:

"Labākie talcinieki pie Latviešu vārdnīcas sastādīšanas bez šaubām būtu tie kungi, kuri dzīvo tautas vidū, kuri ik dienas dzird dzīvu latviešu valodu,

kuriem satiksme ar visvecākajiem latviešiem, tā tad vispirmā rindā mūsu lauku ārsti, mācītāji, skolotāji, tiesneši, skrīveri u.t.t. Ja katrs no tiem, kā jau cien. M. kungs aizrādīja, uzzīmētu vismaz tos vārdus, kurus latvieši paši nodibinājuši kā *terminus technici*, tad tiktum jo drīz pie kaut kādas terminoloģijas." (F.K. 1900)

Šie optimistiskie vārdi sāpīgi kontrastē ar Apsīšu Jēkaba vārdiem no K. Mīlenbaha nekrologa, ka nebūt netika manīti vārdu plūdi no malu malām un ka palīdzība, ja tāda bija, nāca "ne no tām aprindām, no kurām to vispirms varēja sagaidīt" (Apsīšu Jēkabs 1916).

Zinot vēlāko notikumu attīstību un vārdnīcas tapšanas gaitu, skaudri praviētiski izskan noslēguma vērtējums, uzsverot, ka nekādā ziņā nedrīkst kavēties:

"Mīlenbaha kungam, kas šo lietu sācis un jau tiktāl virzījies uz priekšu, viņa arī jānobeidz. Ja p. piem. gadītos nelaime, ka Mīlenbaha kungs dabū likt spalvu pie malas (to zināms šimbrīžam nav iemesla būties un ko žēlīgais Dievs lai novērs), kas tad lai nobeidz šo darbu, kurā tikai viņš iestrādājies un kuru tikai viņš sīki pārzin? Un, kā jau sacīts, vajadzība pēc tādas vārdnīcas priekš mums ir jo liela un jo steidzama." (F.K. 1900)

Tikai pēc Friča Kārkluvalka publikācijas pēc palīdzības pie sabiedrības sadūšojās vērsties arī pats vārdnīcas veidotājs:

"Ja ārsti sakrātu latviešu vārdus par slimībām un cilvēku un kustoņu miesas daļām, matemātiķi un dabas pazinēji savus tā dēvētos tehniskos terminus, mācītāji savus, tieslietu pratēji savus, zemkopji savus u.t.t., tad kāds krāšņs vārdu krājums tad neiznāktu. Daudz vecu lietu tagad taisās uz mūžīgo dusu iet. Kā muzejai jā rūpējas šīs vecās lietas uzglabāt, tā vārdnīcai jāgādā par to, ka šo veco lietu nosaukumi uzglabājas. Tāpēc šinī ziņā veco lietu pazinēji mums te varētu daudz ko palīdzēt.

Jaunākā laikā cēlušies daudz jaunu vārdu; būtu ļoti teicami, ja vārdnīca varētu pateikt jauno vārdu cēlējus. Te varētu mūsu rakstnieki talkā nākt. No sirds pateiktumies, ja mūsu rakstnieki, kas jaunus vārdus darinājuši, mums paskaidrotu, pēc kādiem paraugiem viņi savus vārdu darinājuši; jo daudz no jaundarinātiem vārdiem grūti, man vismaz daudzkārt nemaz nav saprotami. Tā tagad bieži lietotie jaunvārdi kā p. p. *aina*, *līgavainis*, *pilsonis*, *vēsture* manās acīs vismaz ir pa daļai neatminamas mīklas, pa daļai pavisam nepareizi atvasinājumi. Vai te nezinātu kāds paziņot, kādā ceļā latviešu valoda šādus vārdus ieguvusi?" (Mīlenbahs 1900)

Domu par īpašu valodniecības un vēstures nodaļas izveidi, kas nodarbotos vienīgi ar šiem jautājumiem pie RLB ZK, pirmais izteica latviešu

profesionālais vēsturnieks Jānis Krīgers (Krodzinieks), kurš strādāja Maskavā (Latviešu Avīzes 1903). Tā pirmo reizi parādījās iecere par Valodniecības nodaļu, kam vēsturiski bija liela nozīme Latviešu valodas vārdnīcas tapšanā.

RLB ZK 1904. gada 23. aprīļa sēdē pieņēma galīgo lēmumu dibināt Valodniecības nodaļu, kas nodarbosies ar mūsu valodniecību, valodu izkopjot un rakstu valodu tīrot no kļūdām, gādājot par nosaukumiem dažādos arodos un pārspriežot rakstniecības ražojumus valodas ziņā, par pirmajiem biedriem ieceļot K. Milēnbahu, V. Maldoni un M. Aronu (Baltijas Vēstnesis 1904).

Pēc faktiskās nodaļas izveidošanās, atliekot reālo darba sākumu uz rudenī, Aronu Matīss plaši izklāstīja nodaļas četrus darba virzienus (Arons 1904):

- (1) krāt kopā vienā vietā visus materiālus par Latviešu valodu;
- (2) fiksēt visus nepareizos valodas lietojumus, par tiem aizrādāt laikrakstos;
- (3) „Nodaļai jo plaši būs piekropjama arī valodas izkopšanas pozitīvā puse: būs jākrāj pareizi, teicami vārdi, sajēgumu apzīmēšanai, kurus varētu ieteikt lietošanai. Dažs labs teicams jauns (varbūt arī vecs) vārds, kādā rakstā (grāmatā vai avīzē lietots), tāpat arī paliek, vispārīgi nepamanīts, – ja arī no kāda pamanīts, bet vēlāk aizmirsts. Šādi vārdi visi krājami, uz tiem sevišķi aizrādāms u.t.t. Tāpat būtu jāgādā par sinonīmu izskaidrošanu, kam Latviešu Literāriskā Biedrība savā pirmā jeb spirtākā darbības laikmetā piegriezta vērību un par ko arī Kronvalds pa lielai daļai interesējās, bet kas beidzamā laikā pavisam nolaista.”
- (4) “Pats no sevis saprotams, ka sevišķi liela vērība Valodniecības Nodaļai būs piegriežama visādu zinīsku jeb arodniecīsku terminu apzīmējumu krāšanai. Vīspirms tie būs rūpīgi kopā jāsavāc no līdzšinējām vārdnīcām, tad no citiem avotiem, kā arī pašiem, kur vajadzīgs, tālāk jāiztirzā un jāmeklē.”

Turpat vēl atsevišķi izcelts Valodniecības nodaļas plānotais ieguldījums latviešu valodas vārdnīcas tapšanā, kas ir pirmā norāde, ka Kārlis Milēnbahs pēc ilgstošas materiāla krāšanas beidzot ķēries pie gatavas vārdnīcas manuskripta izveides:

“Milēnbaha kgs nupat stājās pie Latviešu plašas, frazeoloģiskas vārdnīcas sastādīšanas viņas galīgā formā, t. i., pie savu pa daudz gadiem krāto materiālu sastādīšanas drukai. Te viņam nodaļa varēs savās sēdēs izpalīdzēt vēl pie viena otra vārda izskaidrošanas. Tāpat arī Konversācijas vārdnīcas līdzstrādnieks varēs meklēt un atrast pabalstu Nodaļā šaubīgu valodas jautājumu gadījumos.” (Arons 1904)

Jau pirmajā darbības gadā Valodniecības nodaļa centās piesaisīt tās darbam ārpus Rīgas dzīvojošos interesentus, lai tie palīdzētu

“dažnedažādus [valodas] jautājumus izpētīt un šos pētījumus (gan par etimoloģiju, gan par sintaksi, gan pamatīgus izlokšņu aprakstus, gan apcerējumus par zināma rakstnieka valodas īpašībām, par rakstniecībā daudzkārt sastopamām kļūdām u. c.) laipni novēlēt Nodaļas izdodamiem rakstu krājumiem”. (Pārskats 1904)

Jau tūliņ pēc Valodniecības nodaļas pirmajiem darba mēnešiem Aronu Matīss sniedza visai detalizētu pārskatu par topošo vārdnīcu, kuru, šķiet, pirmo reizi šajā rakstā nosauca par Mīlenbaha vārdnīcu (Arons 1905). Pēc pamatotas norādes, ka latviešu valodniecībā lielāka nozīme ir bīskapa Ulmaņa vārdnīcai, jo “pazīstamā Valdemāra–Bandrēviča latviešu-krievu vārdnīca sastādīta tikai praktiskam nolūkam, latviešu valodas iztirzāšanu atstājot pie malas”, viņš atzīst, ka latviešu “valoda ir daudz, daudz bagātāka, nekā Ulmaņa vārdnīca to rāda, tiklab tas zīmējas uz vārdiem; tur arī nav ievēroti daži mūsu valodas smalkumi., kas valodniekiem un valodas mīļotājiem, kā arī viņas lietotājiem ievērojams” (Arons 1905).

Šajā rakstā Aronu Matīss atkārtoti norādīja:

“To ievērojot, mūsu cītīgais valodas urķis un pētnieks, virsskolotājs K. Mīlenbaha jau kopš daudz gadiem sācis krāt materiālus jaunai, pilnīgākai latviešu vārdnīcai. [...] Materiāli nu tiktāļ savākti un sakārtoti, ka Mīlenbaha kungs jau stājies pie a burta sastādīšanas. Šī vārdnīcas sastādīšana nu ir otrs milzīgais darba gabals, kas mūsu valodniekam vēl pastrādājams. Te taisni viņam nu būs jāparāda meistara māksla un izveicība, kaut gan no materiālu savākuma, viņu labuma un daudzuma, arī daudz kas atkaras pie darba krietnuma. Ka šis darbs nebūs padarāms īsā laikā, tas saprotams katram, kas zin, cik tas piņķerīgs un grūts, un ka meistaram neatliek daudz brīva laika, ko viņš šim iemīļotam darbam var ziedot.” (Arons 1905)

Raksturojot Mīlenbaha darba principus un ieskatam sniedzot dažus paraugšķirkļus (adāta, adātnieks, adiene, aiz), viņš akcentēja būtisko atšķirību starp topošo vārdnīcu un agrāk izdotajām: “No katras vietas vārdnīcā varēs redzēt, ka te strādājis klāt valodnieks, kamēr līdzšinējie darbi nākuši no nespeciālistiem, valodas mīļotājiem.” (Arons 1905) Minēto rakstu noslēdz lūgums vārdus, kas nav Ulmaņa vārdnīcā, kopā ar iespējami precīzām papildu ziņām sūtīt uz valodnieka mājas adresi (Rīgā, Gogoļa ielā 7, dz. 10).

Līdzīga satura raksts dažus mēnešus vēlāk parādījās arī žurnālā “Vērotājs”:

“Daudziem lasītājiem būs jau zināms, ka mūsu čaklākais valodas pētnieks virsskolotājs K. Mīlenbaha kungs priekš ilgāka laika stājies pie liela darba

valodniecības laukā, lai sastādītu pēc iespējas pilnīgu latviešu vācu vārdnīcu. Materiāli jau ilgus gadus kopā vākti un sijāti, un priekš kāda gada cienijamais valodnieks jau ķēries pie paša vārdnīcas sastādīšanas darba. Darbs nostādīts uz stingri zinātniskiem pamatiem un nodomāts to izvest jo plašos apmēros, tā ka visa vārdnīca būs vairāk biezu sējumu liela. ..ļoti jāvēlas, ka darba darītājam nāktu talkā ikviens, kam rūp mūsu valodas attīstība un godā celšana. K. Milenbaha kungs jau vairākkārt griezies pie lasītāju publikas ar lūgumu, lai viņiem piesūtītu vārdnīcai noderīgus materiālus: gan no tautas mutes dzirdētus vārdus un izteicienus, kas literatūrā vēl maz pazīstami, gan aizrādījumus par to, kā daži vispār pazīstami vārdi vienā otrā apgabalā tiek lietoti svešādā nozīmē vai formā un t.t. Lūgums gan nav palicis neievērots, taču piedalīšanās varētu būt vēl dzīvāka, sevišķi no tādu izglītotu atklātības darbinieku puses, kam ar tautu jo tuvs sakars, kā skolotājiem, mācītājiem, ārstiem un sevišķi mūsu rakstniekiem." (Vērotājs 1905)

Interesanti, ka šajā gadījumā izmantoti citi par "parauga gabaliņiem" nosaukti paraugšķirkļi (aizņemt; aita; aitāda, aitainis; aitašķi; aitenes; aitnīca; aitieši; aitiņas; aitkopis; aitkopība; ači). Domājams, ka abi raksti tapuši ciešā sadarbībā ar pašu vārdnīcas sastādītāju, tomēr diezin vai tie guva pelnīto sadarbības atsaucību, jo tika publicēti 1905. gada revolūcijas pirmo mēnešu laikā, kad ļaužu prātus bija pārņēmušas citas prioritātes, turklāt abi žurnāli nepiederēja pie populārākajiem sava laika izdevumiem un jau 1905. gada nogalē tika slēgti.

Pirmās ziņas, ka Valodniecības nodaļas sēdēs izskatīti dažādi jautājumi saistībā ar topošo vārdnīcu, atrodamas 1906. gada RLB gada pārskatā (Pārskats 1906), bet tikai no 1910. gada beigām "biedri sāka sapulcēties priekšnieka K. Milenbaha vadībā iknedēļas par ceturtdienām no plkst. 6–8 vakarā, lai plašāki iztīrātu mazāk pazīstamu latviešu vārdu pareizo nozīmi" (Pārskats 1910). Tā kā sēžu protokoli par šo laika posmu nav saglabājušies, tad par to norisi var spriest tikai no RLB gada pārskatiem, kuros lasāms, ka no 1911. līdz 1914. gadam noturētas 128 sēdes, kurās katrā izskatīti 50–100 vārdi, kā arī vēl 8 vai 9 sēdes 1915. gada pavasarī, tādēļ J. Endzelīna minētais sēžu kopskaits – vairāk nekā 160 (Endzelīns 1932) – acīmredzot ietver arī līdz 1911. gadam mazāk regulāri notikušos darbus gar vārdnīcas materiāliem. Pēdējā Valodniecības nodaļas sēde, kuru vadīja K. Milenbahs, notika 1915. gada 20. aprīlī, pēc tās izsludinot vasaras pārtraukumu (E. Br. 1915b).

"Nodaļas sēdēs iztīrāja rakstniecībā lietotus un sarunas vārdus, atzīmējot trejādo akcentu, kurā apgabalā viņu lieto, kā arī viņu nozīmi dažādos apvidos un izteicienos, lai visu to ievietotu K. Milenbaha vārdnīcā." (Pārskats 1913)

Šajā darbā lielākais K. Mīlenbaha palīgs bija jaunais valodnieks Eduards Brencis (Līdums 1916), kurš lielākoties arī sagatavoja laikrakstos publicēto informāciju par sēžu norisi, iekļaujot arī neskaidro vārdu sarakstu (Jul. R. 1916).

No 1911. gada sākuma līdz 1915. gada pavasarim Valodniecības nodaļas sēdēs izskatītie vārdi, par kuriem bija palikušas kādas neskaidrības vai bija nepieciešamība sīkāk noskaidrot to nozīmi, tika regulāri publicēti vairākos latviešu laikrakstos (iesākumā 1911. un 1912. gadā, tad 1914. un 1915. gadā – “Rīgas Avīzē”, kopš 1912. gada arī “Latvijā”, kam 1913. gadā pievienojās “Dzimtenes Vēstnesis”), taču citi izdevēji un redaktori nebija tik atsaucīgi. Tādēļ Valodniecības nodaļas pārstāvji vairākkārt centās pārliecināt par šādas prakses nozīmību:

“Mūsu latvisko vārdu iztīrīšana un krāšana ir kultūras darbs, pie kura būtu katram jāpiedalās, kā savā laikā pie tautas dziesmu krāšanas. Bet daudz mūsu laikraksti neliekas par to ne zinot un nedara pieejamu valodniecības nodaļas darbu saviem lasītājiem. To zinot, valodnieks K. Mīlenbaha kungs izteica vēlēšanos, kaut arī tie laikraksti, kas līdz šim nav vērības piegriezuši nenoskaidrotu vārdu izziņošanai, to turpmāk darītu, lai izskaidrojumi pieņāktu no visām latviešu aprindām un malām, par ko nodaļa būtu pateicīga.” (Latviešu Avīzes 1915)

Šajos atreferējumos reizēm atrodami arī skaidrojumi par vārdnīcas tapšanas gaitu, piemēram, 1915. gada 16. aprīļa sēdē:

“..vispirms, K. Mīlenbahs pastāstīja, ka viņam gadoties dzirdēt jautājumu: no kurienes ceļas tie vārdi, kurus apspriež sēdēs? Tā jautājam daudz dzirdējuši arī citi sēdes dalībnieki. Mīlenbahs paskaidro, ka vārdi izrakstīti no grāmatām. Vispirms, izmantotas nodrukātas latviešu tautas gara mantas: tautas dziesmas, teikas un pasakas, mīklas, sakāmi vārdi un parunas u. c. Tālāk izmantotas agrākas vārdnīcas. Arī no latviešu rakstnieku darbiem izrakstīti ļoti daudz vārdu. Dažu rakstnieku darbos esot jo daudz vispārīgi nepazīstamu vārdu.” (E. Br. 1915a)

Nebūtu pamats apgalvot, ka visi iecerētie Valodniecības nodaļas darba virzieni nebūtu vienlīdz svarīgi, tomēr tās priekšnieka K. Mīlenbaha vadībā pakāpeniski, paralēli manuskripta izstrādei, aizvien galvenā vērība tika pievērsta tikai “Latviešu valodas vārdnīcas” materiālu caurskatīšanai, visus citus jautājumus iztīrējot ierobežotā apjomā. Kaut gan šo rindu autoram kā terminologam ir patiesi žēl, ka tādējādi mazāk tika paveikts terminoloģijā, tomēr, objektīvi lūkojoties, šis risinājums atbilda nodaļas ierobežotajam

iespējām un ļāva vislabāk izmantot tās aktīvāko dalībnieku valodas prasmi un izjūtu nianšu precizēšanai.

RLB, kurai laiks starp 1905. gada revolūciju un Pirmo pasaules karu nebūt nebija pats veiksmīgākais (pārlicīga konservatīvisma dēļ zaudēts lielas sabiedrības daļas atbalsts, radušās citas spēcīgas latviešu sabiedriskās organizācijas, piemēram, Latviešu izglītības biedrība u.c.), allaž uzsvēra, ka Valodniecības nodaļa ir tās nacionāli nozīmīgākā daļa. Tas labi redzams RLB ZK vasaras sapulču atreferējumos.

“Valodniecības nodaļa esot Zinību Komisijas lepnums un greznums. Sava priekšnieka, cienījamā valodnieka K. Milēnbaha vadībā tā nododas tīri ziniskam darbam, krājot vecus un retus vārdus, apspriežot viņu izrunu un nozīmi, pētījot dialektus un vietu nosaukumus. [...] Šis plašās, rosīgās darbības tuvākais mērķis ir pilnīgas latviešu vārdnīcas izdošana. Pateicoties K. Milēnbaha nenogurstošām pūlēm, lielais darbs jau tik tāļi paveikts, ka drīzumā to varēšot sākt drukāt. Tanī ap 100,000 pamatvārdu un atvasinājumu, kas būšot aplūkoti pēc viņu izrunas un nozīmes un salīdzināti ar radnieciskām valodām, pie kam arī frazeoloģija bagātā mērā tapšot ievērota. Kad dižais darbs būs pabeigts, tad tas cienīgi varēs blakus stāties Latvju Daiņām.” (Jaunās Latviešu Avīzes 1912)

1913. gada vasarā publicētais pārskats par Valodniecības nodaļas paveikto ļauj ieskatīties vārdnīcas tapšanas norisē.

“..1911. gada 26. augusta sēdē priekšnieks K. Milēnbahs aizrāda, ka latviešu valodas vārdnīcas darbs ap kādu trešu daļu jau paveikts un ka šo darba daļu gribot noskaidrot gluži gatavu, kālab daži vārdi vēl jānogludina paškaņu izrunas ziņā. Tas būtot galvenā kārtā izdarāms valodniecības sēdēs, uz kurām tad lai pastāvīgāki nākošie dalībnieki vestu katru reizi pa biedram līdzī, īsti studentus uz to, lai uzvedinātu.” (Ramanis 1913)

Vienlaikus tika izteikta cerība, ka ar laiku radīsies informācijas sniedzēji arī no mazāk reprezentētām Latvijas daļām (piemēram, Ventspils, Kuldīgas, Aizputes, Grobiņas, Vidzemes jūrmalas, Liepājas, Rūjenes, Ērgemes, Gaujenes), kas skaidri apliecina, ka, līdztekus “mēmajiem pagastiem” K. Barona tautasdziesmu krājumā, tādi pat un pat vēl vairāk bija arī vārdnīcas tapšanas gaitā. Šai pašā sēdē pausta neīstenotā vēlme veidot korektūras stacijas 30 līdz 40 vietās, kurās bez atlīdzības strādātu droši un uzticami darbinieki, kuri saņemtu vārdnīcas brīveksemplāru. “No tā laika tad sēdēs visa galvenā vērtība tika piegriezta vārdu un viņu izrunas akcenta noteikšanas darbam.” (Ramanis 1913)

Līdzīgi arī Juris Kalniņš 1913. gada nodaļē mudināja tautiešus aktīvi palīdzēt latviešu valodas vārdnīcas tapšanā un it īpaši fiksēt katrai izloksnei īpatnējo leksiku:

“.. [vēsturiski] katra pagastā un apvidū attīstījās nevien katra pagasta sava īpatnēja valodas izloksne, bet priekšmetu, jēdzienu un darbību apzīmēšanai cēlušies savi īpaši nosaukumu vārdi. Nav retumis, ka vienu un to pašu priekšmetu vienā apvidū nosauc ar tādu, otrā atkal ar citādu vārdu. Ne mazums ir ļoti zīmīgu apvidu vārdu, kurus varētu lietot vispārīgi priekšmetu vai jēdzienu apzīmēšanai, kur līdz šim pietikts ar aprakstīšanu vai patapinājumiem no citām valodām. [...] No šitādiem apvidu vārdiem tikai mazums iekļuvis vispārējā rakstu valodā, lielākā tiesa no viņiem uzglabājas vairs tikai vecākās ļaužu paaudzes mutē. Jaunākā paaudze piesavinājas vairak tikai rakstniecībā lietojamos vārdus. Vecie latviešu vārdi aiziet pazudā. Zināms, ka daži no tautas mutē lietojamiem vārdiem būs mazāk vērtīgi un varbūt rakstniecībā neiegūs pilsoņu tiesības, bet daudz, daudz no viņiem ir ļoti nozīmīgi, par ko var liecināt visi tie, kuri nodarbojušis ar vārdu krāšanu.” (J. K. 1913)

Viņš arī izteica cerību, ka šajā darbā daudz varētu līdzēt latviešu cilmes luterāņu un pareizticīgo mācītāji, studenti, skolotāji, rakstnieki un citas ar literatūru saistītās personas. Diemžēl tas viss drīzāk palika labu novēlējumu līmenī.

Savukārt kādā 1912. gada sēdē pēc P. Blaua iniciatīvas izskatīts jautājums, vai nebūtu lietderīgi līdztekus topošajai Milēnbaha vārdnīcai ar paskaidrojumiem vācu valodā izdot arī izdevumu, kurā paskaidrojumi būtu tikai latviski (Ramanis 1913). Zemo atsaucību no dažiem Latvijas apvidiem dažos gadījumos varēja skaidrot ar pārpratumu, “kas dzirdēts no dažiem pagastiem, kur runā skaidru valodu, itin kā kad Nodaļa nodarbojoties tikai ar kādu malēniešu vārdu krāšanu.” (Ramanis 1913) Jāteic, ka šāds pārpratums saistībā ar apvidvārdu vākšanu nav retums, jo daudzkārt tas tiek reducēts uz reto un novadam specifisko vārdu fiksēšanu, mazāk vērtības veltot plaši zināmu vārdu lietojuma niansēm vai nozīmes un izrunas īpatnībām.

Pēc atrodamām ziņām iespējams aptuveni izsekot, kā pakāpeniski tapa vārdnīcas manuskripts, jo 1913. gadā, atzīmējot valodnieka 60. dzimšanas dienu, tiek ziņots, ka gatavs viss līdz burtam K un gaida izdevēju (Druva 1913), bet RLB pārskatā par 1914. gadu teikts, ka “darbs pavisam M burtam līdz pusei” (Pārskats 1914). Ir arī citas liecības, kas raksturo laika biedru bijību par sagatavotā manuskripta apjomu:

“Cik liels ir nākamās Milēnbaha latv. vārdu krājums, varēsim vislabāk no tam pārliecināties, ka vārdi, vienīgi ar burtu a iztaisa tikpat biezu grāmatu, kā visa

Ulmaņa latv. vārdnīca. Te vēl var aizrādīt. ka viss lielais darbs ir nobeigts, gandrīz jau pilnīgi sarēdīts drukai, un kur vēl daži sikumi trūktu, tos, kā zinām, papildinās viņa lielā darba biedrs, prof. Endzelīns.” (Šuberts 1917)

Pirms vācu ofensīvas 1915. gada pavasarī, kas spieda valodnieku kopā ar Aleksandra ģimnāziju doties bēgļu gaitās, K. Mīlenbaha adrese bija Rīgā, Bruņinieku ielā 71, dz. 18. Pavisam īsi pirms kara relatīvi netraucētās dzīves beigām avīzēs parādījās ziņa, ka Mīlenbaha sastādīto vārdnīcu pēc “Latvju Dainu” iznākšanas izdošot Ķeizarkā Zinātņu akadēmija un tas panākts ar H. Visendorfa gādību (Rīgas Ziņas 1915). Nav skaidri zināms, vai tika panākta kāda noteikta vienošanās, jo kara apstākļu un arī H. Visendorfa slimības dēļ visdrīzāk tas palika tikai vispārēju ieceru līmenī.

Ceļā uz darba iznākšanu

Pēc K. Mīlenbaha nāves 1916. gada 14. martā Veravā gādību par tēva mūža darbu uzņemas viņa dēli, taču daudzajos piemiņas rakstos izskan bažas par manuskripta likteni un tā pabeigšanu, tomēr precīzākas detaļas par to nav iegūstamas. Vārdnīcas manuskripta liktenis Pirmā pasaules kara gados, kad K. Mīlenbahs bija spiests Rīgu atstāt, ir visai neskaidrs:

“Vārdnīcas manuskriptu un materiālus Mīlenbachs glabāja un glāba, kā vislielāko dārgumu. Pierakstītās un noslēgtās klades pārveda uz Pēterpili kopā ar Latviešu Savstarpējās Kredītbiedrības vērtspapīriem un dokumentiem, izlietotās zīmītes palika savos skapīšos Rīgā ekspresu kantora glabāšanā, materiāli vārdnīcas manuskripta turpināšanai nāca autoram līdz uz Tērbatu un vēlāk uz Veravu, pie vārdnīcas viņš strādājis vēl pašās pēdējās dienās priekš nāves, un tādēļ kopā ar neizlietotiem materiāliem arī vēl vairāk, nekā 10 klades, atrodas Mīlenbacha dēla glabāšanā, pašlaik vēl Tērbatā.” (Adamovičs 1918)

Tiesa, no tā nepaliek īsti skaidrs, kā manuskripts vai, drīzāk, tā abas daļas (no Pēterpils un Tērbatas) atgriezās Rīgā. Varētu pieņemt, ka šī mantu pārvešana notikusi pēc 1918. gada marta sākuma, kad, stājoties spēkā Brestļitovskas mierlīgumam starp Vāciju un Padomju Krieviju, daļa latviešu bēgļu varēja atgriezties Latvijā.

L. Adamoviča minētās ziņas ļauj secināt divas lietas, proti, materiāli eksistēja gan skapīšos apkopoto zīmīšu formā (tās acīmredzot pa lielākai daļai neskartas varēja izmantot darba turpinātāji), gan apstrādātā manuskripta daļas veidā (pavisam 73 pabeizas burtnīcas), no kurām piecas mantiniekiem bija zudušas (Endzelīns, 1923). Vārdnīcas 1. burtnīcas priekšvārdā J. Endzelīns

precizēja, no kura līdz kuram šķirklim nācies pēc esošajiem materiāliem manuskriptu veidot no jauna.

Tomēr jau šajā laikā par Mīlenbaha vārdnīcu spriež kā reālu faktoru latviešu kultūrā, kura esamība un iznākšana (nezinot gan, kur un pēc cik ilga laika) nerada šaubas. Kad pēc Maskavas latviešu studentu grupas ierosmes tiek publicēts aicinājums krāt latviešu terminus, par vienu no mērķiem tiek izvirzīta latviešu valodas vārdnīcas papildināšana:

“..ārsts varēs sakrāt tautā dzirdētus nosaukumus par cilvēka miesas daļām (šai arodā mums jau ir daudz aprakstu ar dažādiem parauga nosaukumiem) un visādu slimību un citus medicīniskus nosaukumus. Tādus ārstnieciskus terminus mums krājis un laikam visvairāk sakrājis Dr. K. Kasparsons. Visnotaļ speciāli zinātniskus terminus var sakrāt (no veciem vārdiem un vajadzības gadījumā arī jaunus radīt) vislabāk sava aroda zinātnieks. Un visai latviešu terminoloģijai, arī zinātniskajai, jāņem par pamatu jau tautā sastopami nosaukumi. Tie tikai zināmā gadījumā pratējiem jāpaplašina un jāpavairo. Tādēļ pats svarīgākais darbs studentiem šai jautājumā, pēc mūsu domām, būtu: krāt vēl vispārībā nezināmus un neatzīmētus latviešu priekšmetu un darbību apzīmējumus un tos nodot Mīlenbaha vārdnīcas apstrādātājam. Šis darbs tagad ir ļoti svarīgs un nekavējams.” (Dzimtenes Vēstnesis 1916)

Tagad tas viss liekas puslīdz skaidrs, bet valsts tapšanas laikā ziņas par vārdnīcas manuskripta likteni bija visai trūcīgas, taču vēlme to izdot vai vismaz izmantot – liela. Apzinoties Mīlenbaha galvenā darba nozīmību valodas attīstībā, jau 1919. gadā vairākas organizācijas izrāda vēlēšanos rūpēties par tā turpmāko likteni. Tā, vēl pirms Latvijas Augstskolas oficiālās atklāšanas, kad lielākā daļa profesionālo latviešu valodnieku vēl nav atgriezušies dzimtenē, 1919. gada septembra vidū laikrakstos parādās ziņa, ka Valodnieciski filozofiskā fakultāte nolēmusi rūpēties par jo drīzāku vārdnīcas izdošanu augstskolas apgādā (Valdības Vēstnesis 1919). Šī darba steidzamība konceptuāli tika pamatota jau kādā no K. Mīlenbaha nekroloģiem:

“Jo arī šai darbā – latviešu vārdu iztīrīšanā un skaidrošanā – ar vecās paaudzes izmiršanu izsīkst pa labai daļai avoti, no kuriem smeļamas īstas, nevilnotas ziņas šai laukā.” (A 1916)

Savukārt sakrāto materiālu praktisko nozīmību neatliekamam jautājumam risināšanā apzinājās 1919. gada 9. septembrī dibinātā Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisija savā otrajā (faktiskajā izveidošanās) sēdē 6. oktobrī, pārrunājot nepieciešamību izveidot bibliotēku un padarīt darbam pieejamus arī manuskriptus, tostarp Mīlenbaha vārdnīcu (L 1919). Sēdes protokolā fikse, ka Fricis Adamovičs, kurš tolaik kopā ar Jāni Straubergu bija Terminolo-

ģijas komisijas priekšsēdētāja biedrs, ziņo, kādā stāvoklī atrodas Mīlenbaha vārdu krājums (tātad drīzāk zīmītes skapjos ar izrakstītajiem vārdiem, proti, darba materiāli. – M.B.) un ka komisija varēs to izmantot (Protokols 1919).

Acīmredzot tik vienkārši šī sadarbība neveidojas, un 1920. gada 8. janvārī top Terminoloģijas komisijas vēstule ministram Kārlim Kasparsonam ar tās pirmā priekšsēdētāja inženiera Ādolfā Vickopfa un Friča Adamoviča parakstiem (Protokols 1920):

“Ņemot vērā valodnieka K. Mīlenbaha zinātniskās vārdnīcas neatsverami lielo nozīmi latviešu valodas noskaidrošanas, kuplināšanas un zinātniskās terminoloģijas izstrādāšanas darbā, Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisija savā 5. janv. 1920. g. sēdē nolēma griezties pie Izglītības ministrijas ar norādījumu un lūgumu iegūt K. Mīlenbaha zinātnisko vārdnīcu, kura šimbrīžam glabājas mir. valodnieka mantinieku ziņā, par savu īpašumu un darīt tādā kārtā to pieejamu starp citu arī Terminoloģijas komisijai, kurai bez šī galvenā latviešu vārdu avota nav iespējams savu uzdevumu apmierinoši izpildīt.”

Jāteic, ka notikumi tomēr nerisinās pārāk strauji, tāpēc līdz 1920. gada vasarai Terminoloģijas komisijas protokolos ik pa laikam parādās piezīmes, ka par Mīlenbaha manuskripta pieejamību skaidrības vēl nav.

Labu vārdnīcu neesamību, kuru trūkums papildus sarežģī jaundibinātās neatkarīgas valsts funkcionēšanu, uzsvēra Ernests Blese programmatiskā rakstā “Mūsu leksikoloģijas uzdevumi” 1920. gada vasarā. Viņš nošķīra vajadzību pēc praktiskas vārdnīcas no zinātniski ievirzītiem fundamentālākiem darbiem:

“Sastādīt vārdnīcu ar latviešu valodu pirmā vietā un ar tulkojumiem vienā vai divās svešās valodās ir neatliekams uzdevums, kas jāizpilda, cik vien ātri iespējams. Šai vārdnīcai jābūt pietiekoši plašai, lai viņā varētu tikt uzņemti ne tikai ikdienišķie sarunas valodas vārdi, bet arī vārdi ar abstraktu nozīmi un vismaz kāda daļa no pēdējā laika jaundarinājumiem. Esmu dzirdējis, ka ar šādas vārdnīcas sastādīšanu nodarbojas mūsu centīgais leksikologs Dravnieka kungs..” (Blese 1920)

Blese arī informēja sabiedrību par iecerēto Endzelīna etimoloģisko vārdnīcu un Mīlenbaha manuskripta likteni:

“..nedrīkstam aizmirst arī plašākus leksikoloģijas uzdevumus. Viens no mūsu centīgākajiem leksikologiem ar plašāku skatu bija nelaiķis Mīlenbahs, un viņa sastādītā vārdnīca, ja tā nāktu klajā, būtu visai cienīgs leksikoloģisks darbs. Par nožēlošanu, apstākļi iegrozījušies tā, ka uz viņas drīzu izdošanu nav ko cerēt. Vislabākā gadījumā paies vēl vairāki gadi, kamēr viņa ieraudzīs dienas gaismu, un ļaunākā gadījumā tas var turpināties vēl gadus desmit. Saprotams, ka pa šo laiku Mīlenbaha vārdnīca daudz ko zaudēs no savas vērtības, jo latviešu

valoda arvienu top kuplāka, un tāpēc Mīlenbaha vārdnīca, neskatoties uz savu pilnību, tomēr būs nepilnīga. Tāpēc es gribu arī šinī vietā izsacīt cerību, ka tagad, kur „viens no mūsu pazīstamākiem valodniekiem² ieņem izglītības ministrijā pašu augstāko posteni, mazliet neparastais pārpratumu kamols sāks atrisināties, un šī vārdnīca ieraudzīs dienas gaismu ātrāk, nekā man tas liekas.” (Blese 1920)

Ņemot vērā, ka Ernests Blese darbojās Terminoloģijas komisijā kopš tās dibināšanas, mājieni par pārpratumu kamolu, šķiet, liecina par visai lielām grūtībām vienoties ar valodnieka dēliem par manuskripta izdošanu.

Kaut gan dokumentos nav tiešu apliecinājumu, ka Jēkabs Dravnieks būtu apņēmis sarakstīt praktisku latviešu-vācu vārdnīcu, tomēr vēl 1921. gadā ziņas par trim vienlaikus topošām vārdnīcām (Mīlenbaha, Dravnieka un Endzeliņa), kas jau tiek gatavotas iespiešanai, joprojām parādās laikrakstos (Ozoliņš 1921).

Cita veida grūtības, ko rada labas vārdnīcas trūkums, norādīja prof. P. Šmits:

“Tā kā mums vēl nav zinātniskas latviešu valodas vārdnīcas, tad arī valodniekam ne katreiz ir iespējams nosacīt, kas ir jaunvārds un kas ir kāds apvidus vārds. Tā par piemēru valodnieks Mīlenbahs tura par jaunvārdiem *mutslauci*, *pārtiku* un *mežonu*, kurus es esmu dzirdējis no veciem ļaudīm.” (Šmits 1922)

Situācija ar vārdnīcas turpināšanu tika juridiski atrisināta tikai 1921. gada rudenī, kad Kultūras fonda 29. septembra sēdē tika nolemts piešķirt 500 000 rbļ. lielu pabalstu Izglītības ministrijai (to izsniedzot pa 100 000 rubļiem mēnesī) “Mīlenbaha vārdnīcas manuskripta iegūšanai, vārdnīcas sastādīšanas darba pabeigšanai un rediģēšanai” (Valdības Vēstnesis 1921). 1921. gada 31. decembra līguma teksts un tā skaidrojums pieejams S. Kļaviņas rakstos (Kļaviņa 2011; Kļaviņa 2012a), tajā skaidri noteikts, ka autortiesības ar to nodotas Izglītības ministrijai.

Pēc tam regulāri ik gadus Kultūras fonda pārskatos neiztrūkstoši atrodama izdevumu pozīcija (sk. 2. tabulu), kurā norādīti Mīlenbaha vārdnīcas izdošanai atvēlētie līdzekļi. Kaut gan ME 1. sējuma titullapā par izdevēju norādīta Izglītības ministrija, tad vēlāk ar pilnām tiesībām līdz pat valsts neatkarības zaudēšanai uz katras turpmākās burtnīcas šajā pozīcijā norādīts Kultūras fonds. Attiecīgie atbalsti samazinājās ekonomiskās krīzes laikā, bet dati par konkrētiem finanšu piešķirumiem pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma vairs netika publiskoti, tomēr šķiet, ka tie turpinājās līdz Kultūras fonda darbības apturēšanai 1940. gadā.

2. tabula

**Latviešu valodas vārdnīcai un tās turpināšanai piešķirtie
Kultūras fonda līdzekļi**

Gads	Summa	Piezīmes
29.09.21.	500 000 rbļ.	Milēnbaha vārdnīcas manuskripta iegūšanai, vārdnīcas sastādīšanas darba pabeigšanai un rediģēšanai
01.12.21.–09.01.23.	247 000 rbļ.	Milēnbaha vārdnīcas sagatavošanai un iespiešanai
09.01.23.–01.04.24.*	700 000 rbļ.	K. Milēnbaha vārdnīcas izdošanai
01.04.24.–01.04.25.	17 000 Ls.	K. Milēnbaha vārdnīcas izdošanai
01.04.25.–01.04.26.	19 000 Ls.	K. Milēnbaha vārdnīcas izdošanai
01.04.26.–01.04.27.	19 000 Ls.	K. Milēnbaha vārdnīcas izdošanai
01.04.27.–01.04.28.	19 000 Ls.	K. Milēnbaha vārdnīcas izdošanai
01.04.28.–01.04.29.	xx**	K. Milēnbaha vārdnīcas izdošanai
01.04.29.–01.04.30.	24 000 Ls.	K. Milēnbaha vārdnīcas izdošanai
01.04.30.–01.04.31.	15 000 Ls.	K. Milēnbaha vārdnīcas izdošanai
01.04.31.–01.04.32.	15 000 Ls.	K. Milēnbaha vārdnīcas izdošanai

* Pēc 20. un 30. gados noteiktās kārtības budžeta gads sākās 1. aprīlī.

** Šī gada publiski pieejamajā pārskatā ziņas par šiem maksājumiem iespiedklūdu dēļ nav atrodamas.

Jau pirms līgumisko attiecību nokārtošanas ar K. Milēnbaha mantiniekiem J. Endzelīns ķērās pie darba ar manuskriptu, domājams, vispirms iepazīstoties ar visiem materiāliem kopumā. Jau no paša sākuma viņš piesaistīja darbam Edīti Hauzenbergu, kuras ieguldījums vārdnīcas gala versijas tapšanā ir neatsverams, kā to novērtējis arī J. Endzelīns (Endzelīns 1932).

Šajā darba posmā tika pieņemti vairāki būtiski lēmumi, no kuriem ne visi bija vienlīdz veiksmīgi. Daļa no izdarītajiem grozījumiem, piemēram, alfabētiskā kārtojuma maiņa un daži īsinājumi (izslēdzot vārdus, kurus Endzelīns atzina par maz lietotiem papildinājumiem, svešvārdiem vai jaunvārdiem, kas vēl nav ieviesušies) aprakstīti vārdnīcas 1. burtnīcai pievienotajos ievadvārdos (Endzelīns 1923). Minētie svītrojumi tika veikti ar argumentāciju, ka tie neiederas pēc zinātniskiem principiem veidotā vārdu krājumā, bet "ievietojami kādā tikai prakses vajadzībām nolemtā vārdnīcā" (Endzelīns 1923). Jāteic, ka joprojām nepaveikts, bet interesants darbs būtu padarīt pētniekiem

pieejamu šo svītrotu vārdu sarakstu, lai varētu kritiski izvērtēt, kurus šodien parastos vārdus tolaik neatzina par stabilu leksikas daļu, kā arī papildināt ar tiem vārdnīcas elektronisko versiju.

Nevar apgalvot, ka abi šie risinājumi būtu bijuši nepārprotami veiksmīgi, jo jau vārdnīcas "Gala vārdos" kritiski atzīts:

".. darba gaitā turpretī novēroju, ka laikam vajadzēja paturēt negrozītu Mīlenbaha vārdu kārtu attiecoties uz patskaņu kvantitāti" (Endzelīns 1932).

Otru problēmu precīzi raksturojusi E. Hauzenberga-Šturma (Hauzenberga-Šturma 1961):

"..ievēriba pievēršas galvenokārt neparastiem, svešiem vārdiem un vārdu lietojumiem. Tā tas visumā bijis līdz pat darba noslēgumam, un tas ir viens no iemesliem, kādēļ vārdnīca nedod pilnīgu un skaidru ainu tieši par mūsu moderno rakstu valodu, ar to radīdama vilšanos dažā labā tās lietotājā.. [...] ..autoru tiešais un galvenais nolūks darīt pieejamu latviešu vārdu krājumu valodniecības zinātnei, nevis latviešu praktiskām vajadzībām."

Rezultātā, trūkstot citām praktiskas ievirzes skaidrojošām vārdnīcām (varbūt lēmums neiekļaut svešvārdus un jaunvārdus radās cerībā vai pat pārliecībā, ka šādu izdevumu gatavo J. Dravnieks), šāda pieeja mazināja vārdnīcas praktisko lietojamību un līdz ar to arī interesi par to no dažādu nozaru darbinieku puses, kuriem bija jārisina problēmas par terminu izvēli. Autoraprāt, minēto vārdu svītrosana diezin vai tik būtiski samazināja vārdnīcas apjomu, ka tas varētu jūtami iespaidot publicēšanas tempu, taču novilkta nevēlamu robežu starp valodas praksi un zinātnisko valodas izpēti.

Kā J. Endzelīns pats skaidroja "Gala vārdos", jau pašā sākumā tika pieņemts būtiskais lēmums vārdnīcu laist klajā pa burtnīcām, pat apzinoties, ka "darbs iznāktu labāks un pilnīgāks, ja to sāktu iespiest tikai pēc tam, kad tas manuskriptā jau būtu novests līdz galam" (Endzelīns 1932). Tādējādi jau 1922. gada rudenī presē parādās šāda informācija (Latvju Grāmata 1922):

"K. Mīlenbaha un J. Endzelīna lielās "Latviešu vārdnīcas" pirmie sējumi sagatavoti drukai. Ārzemju grāmatdrukātavām caur A. Gulbja izdevniecību izsūtītas noraksta parauga loksnes (burta A sējums), lai tās iesūtītu savus novilkuma paraugus un drukas darbu kalkulāciju."

Kaut gan iesākumā bija cerēts, ka pirmā burtnīca varētu nākt klajā jau 1922. gada beigās, tomēr dažādu iemeslu dēļ tas aizkavējās, un laikrakstos ziņa par 1. burtnīcas iznākšanu parādās tikai nākošā gada marta beigās

(Latvis 1923). Ar šo brīdi latviešu valodas vārdnīca no atsevišķiem cilvēkiem pieejama manuskripta pārtop par vispārlietojamu grāmatu, kas lasāma, papildināma, kritizējama un vērtējama.

Vērtējumi tapšanas gaitā

Līdzko pie lasītājiem nonāca vārdnīcas 1. burtnīca, tā sākās tās recenzēšana un vērtēšana, kopumā publicējot daudzas dažāda rakstura atsauksmes gan dienas laikrakstos, gan zinātniskos žurnālos. To patieso skaitu noteikt nav viegli (raksta autors saskaitījis vismaz 53, skat. 1. tabulu), jo daudzos gadījumos vārdnīcas vērtējums paslēpies citos rakstos par valodu vai valodniecību, turklāt arī gan Milenbaha atcerei, gan Endzelīna jubilejām domātajos rakstos bieži vien atrodamas izvērstas pārdomas par vārdnīcas nozīmību. Literatūrā nostabilizējies apgalvojums par vairāk nekā 40 atsauksmēm Latvijas un ārvalstu presē (Kļaviņa 2012b). Kaut gan abās Endzelīna dzīves laikā iznākušajās plašākajās bibliogrāfijās (Egle un Paeglis 1958; Egle un Paeglis 1959) visas šīs publikācijas nosauktas par recenzijām, tomēr saturiski tās būtu iedalāmas vairākās, būtiski atšķirīgās grupās. Lai noteiktu, vai kāda no tām uzskatāma par recenziju, vērts aplūkot recenzijas definīciju: "Recenzija. Kritisks novērtējums, atsauksme (parasti par zinātnisku, mākslas darbu)" (LVV 1987). Tātad par vārdnīcas recenzijām šaurākā nozīmē uzskatāmas vienīgi tādas atsauksmes presē, kuras, līdztekus informācijai par kādas burtnīcas iznākšanu un tās saturu, ietver arī vērtējuma elementus. Un tādu, kā izrādās, ir krietni mazāk, turklāt tikpat kā neviena no tām nav par vārdnīcu kopumā, bet gan par atsevišķu burtnīcu, dažām secīgām burtnīcām vai, pavisam reti, par kādu sējumu kopumā.

Jāteic, ka daudziem pirmajiem atsauksmju rakstītājiem ir bijis visai neprecīzs priekšstats par to, kāda īsti vārdnīca būs, tāpēc priekam par tās 1. burtnīcu piejaucās ar neliela neizpratne, pat vilšanās. Tā, skolu darbinieks un literāts Bebru Juris ir nedaudz pārsteigts, ka vārdnīca tikusi "gatavota citautiešiem – vāciem, jo visi paskaidrojumi notiek vācu valodā" (Bebris 1923a). Tomēr līdztekus pausts prieks, ka tajā atrodami daudzi īsti latviski vārdi, "kas ikdienišķā dzīvē vienā otrā novadā sastopami, bet rakstniecībā nepavisam, jeb ļoti reti sastopami" (Bebris 1923a). Atsaucoties uz J. Endzelīna "Priekšvārdiem", viņš norādīja, ka, ja jau izslēgti daudzi lieki aizguvumi un svešvārdi, tad varēja iztikt vēl bez dažiem, piemēram, *amis* (franču *ami*), *ambelis* (vācu *Handbeil*), *ampelēties* (vācu *hampeln*), *amplis*, *amplība*, *amplīgs*.

Runājot par iespiedkļūdām, Aronu Matīss it kā starp citu atzinīgi vērtēja vārdnīcā izmantoto alfabētizācijas principu, jo, viņaprāt, ja tiek šķirts *a* un *ā*, tad iespējams pēc vārdu kārtas viegli saprast, kāds garums nepieciešams, jo, abus rakstot kopīgā sarakstā, nav iespējams precīzi saprast svešāda vārda izrunu (patiesi īss patskanis vai varbūt izlaista garumzīme) (Arons 1923). Tiesa, vēlāk Endzelīns pats to par īpaši veiksmīgu lēmumu neuzskatīja (Endzelīns 1932), bet tāds bija laikrakstos ilgus gadus strādājoša praktiķa viedoklis.

Lietuviešu un vācu filologa Georga Geruļļa atsauksme vācu laikrakstā *Literarisches Zeitung*, kurā aplūkota gan *Lettische Grammatik*, gan ME 1. burtnīca, tika plaši atreferēta latviešu presē (Valdības Vēstnesis 1923). Kaut gan 1. burtnīca deva tikai ieskatu darba virzībā, tomēr uzsvērts, ka viscaur ievērots trejādaļa garuma apzīmējums un pievienoti etimoloģiski aizrādījumi, tādēļ svarīgi, lai tas drīzumā iznāktu visā pilnībā.

Citā atsauksmē (Lt 1923) norādīts, ka vārdnīcā redzams tās veidotāja raksturs:

“K. Milēnbaha zīmīga valodnieka pazīme ir tā, ka viņš visai pamatīgi un rūpīgi apsver savus slēdzienus un nekur savas autoritātes dēļ netop kategorisks.”

Ļaujot par darba tīri filoloģisko pusi spriest valodniekiem, šis recenzents (Līgotņu Jēkabs) īpaši uzsver, ka tā divkārt vērtīga, jo satur gan plašu vārdu krājumu (jaunvārdus, vecākas vārdu formas un to variācijas), gan bagātīgu frazeoloģiju, par piemēru izvēloties šķirkli “acs”. Tādēļ vārdnīca īpaši vērtama mūsu ierēdņiem, skolotājiem, rakstniekiem, dažādu zinātņu speciālistiem, proti, “personām, kurām ar valodu nāk darišana” (Lt 1923).

Lai vārda nozīme būtu pilnīgi skaidra, tad slavēts princips, ka tā vispirms nosaukta vācu valodā, bet pēc tam atklāta ar šī vārda lietojumu tautas gara mantās un literatūrā (Bebris 1923b).

“Vārdnīcā atrodam daudz vārdu, kas maz lietoti, bet tomēr īsti latviski. Šie vārdi būtu nodoti aizmirstībai, bet vārdnīcā atdzīvojas un paliks uz visiem laikiem tautas īpašums. No šī lielā vārdu apcirkņa rakstn. un zinātnieki varēs smelt savu domu un ideju ietērpam.” (Bebris 1923)

Viņš skāra arī milzīgo priedēkļatvasinājumu lielā skaita problēmu, kas, piemēram, ar *aiz-* bija ap 700, ar *at-* ap 1000, bet ar *ap-* pat 1200 vārdu, gan nevērtējot, vai šāds kārtojums palīdz lietotājam, vai ne. Uz 2. burtnīcas vāka autors devis dažādu zīmju un saīsinājumu nozīmi, tādēļ cerams, ka turpmāk būs atrodami arī patskaņu apzīmējumi. Šajā recenzijā rodama arī neslēpta kritika par to, ka šīs burtnīcas pārskot ļoti gausi, turklāt cena (65 rbļ.) diez

vai ir būtiskais šķērslis, tāpēc rodoties iespaids, ka “brīvās tautas intelīģence iet zinātnes un kultūras darbam vienalzīgi garām” (Bebris 1923b).

Patiesi, uz burtnīcu vākiem (iesietos vārdnīcas sējumos šo vāku parasti nav) katrreiz netika atkārtots saīsinājumu saraksts, tādējādi apgrūtinot tās lietojumu. Toties jau pēc dažām pirmajām pamatsējumu burtnīcām uz to otrā vāka bija lasāms šāds J. Endzelīna parakstīts uzaicinājums:

“Patlaban iespiežamā vārdnīcā bez šaubām vēl daži vārdi trūks, un dažu te iespiestu vārdu nozīme un izruna nebūs gluži pareizi noskaidrota. Tāpēc lūdzu visus latviešu valodas draugus piesūtīt man papildinājumus un pārlabojumus, jo beigās varēs tos izdot kā papildu burtnīcu. Adrese: Rīgā, Ģertrūdes ielā № 3.”

Rakstot par 4. burtnīcu, bez parastā aprīna par izcelto valodas bagātību, norādīta tās zinātniskā vērtība:

“Šis darbs dod iespēju mums pašiem izmantot mūsu vārdu krājumu un rāda dažādus lietošanas veidus, izskaidro izloksnes, vārdu izrunu, bet ievēd mūsu valodu arī pasaules zinātņu valodu saimē, jo tagad pasaules zinātniekiem ir viegla iespēja iepazīties ne vien ar latviešu valodas gramatisko, bet arī valodniecisko dabu.” (Līgotņu Jēkabs 1924a)

Pēc uzbūves līdzīga ir arī atsauksme par 5. burtnīcu (Līgotņu Jēkabs 1924b), kas faktiski ir iepazīstināšana vienas rindkopas apmērā ar kārtējās burtnīcas saturu, ar dažu piemēru palīdzību cenšoties modināt interesi par vārdnīcu un valodu vispār. Šai ziņā apskaužama ir Līgotņu Jēkaba neatlaidība, turpinot šo darbu arī visus turpmākos gadus, mēģinot to darīt dažādās auditorijās. Viņa spalvai pieder arī līdzīgas atsauksmes laikrakstos “Kultūras Vēstnesis” (Līgotņu Jēkabs 1925a), “Jaunākās Ziņas” (Līgotņu Jēkabs 1925b), žurnālos “Jaunības Tekas” (Līgotņu Jēkabs 1926; 1927; 1929a; 1929b; 1930a) un “Burtnieks” (Līgotņu Jēkabs 1930b; 1932a; 1932b). Valstiskās neatkarības desmit gadu gaisotnē nedaudz plašāks bija raksts, kuru viņš publicēja 1928. gada rudenī (Līgotņu Jēkabs 1928).

Skaitliski šo īsrakstu ir diezgan daudz, taču skaidrs, ka tie rakstīti ar nolūku informēt par jaunām grāmatām (parasti tie publicēti kopā ar līdzīga apjoma atsaukēm par citiem izdevumiem), tāpēc pieder tikai savam laikam un maz palīdzēs pētniekam, kurš gribētu iegūt padziļinātu izpratni par laikabiedru attieksmi pret vārdnīcu. Cita starpā jāteic, ka pat šādas īsas atsauksmes nav tikušas veltītas visām izdotajām burtnīcām, radot vēl fragmentārāku

iespaidu. Protams, ievērojot starpkaru perioda tradīciju, gandrīz it visi lielākie laikraksti un žurnāli hronikas veidā (nereti rubrikā “Redakcijai piesūtītās grāmatas”) pieminēja kārtējās burtnīcas iznākšanas faktu.

Arī 1924. gadā atrodami atreferējumi par Vācijā publicētajām atsauksmēm, kuros skarti būtiski notikumi Latvijas zinātnē. Atstāstot Karaļauču prof. R. Trautmana vērtējumu, kā īpaši slavējama izcelta autoru spēja, ka “viela [resp. valodas materiāls. – M.B.] apstrādāta, no parādību pārpilnības izceļot tikai nepieciešamāko, kas pieder pie lietas būtības”, jo tā to “neapdraud pārliecīgs materiālu smagums” (Valdības Vēstnesis 1924a).

Laikā, kad jau bija pieejamas 5 burtnīcas, resp. 400 lpp. un kopējā ievirze bija noprotama, skaidrojumu par vārdnīcas uzbūvi un mērķiem sava laika prestižākajā humanitāro zinātņu žurnālā “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts” sniedza tā redaktora biedrs Ernests Blese. Atzīstot, ka latviešu intelīgencē, nemaz jau nerunājot par plašākām tautas masām, ir maza izpratne par valodniecību, viņš nosauc piecus šīs vārdnīcas uzdevumus (Blese 1924):

- 1) “tīri kompilatīvs – būt pirmā kārtā par latviešu valodas leksisko bagātību krātuvi, resp. ietvert sevī visus kā literāriskā valodā, tā arī izloksnēs sastopamos latviešu vārdus”;
- 2) sniegt mūsu valodā sastopamos vārdus visu viņu nozīmju daudzpusībā, būt par mūsu valodas semasioloģisko bagātību raksturotāju”;
- 3) “frazeoloģijas sakrāšana, sakopošana un uzglabāšana nākošajām paaudzēm”;
- 4) “latviešu valodas un viņas bagātību popularizēšana plašākā zinātnieku pasaulē. Šim nolūkam visi latviešu vārdi visās viņu dažādās nozīmju nianšēs vārdnīcā tulkoti vāciski, uz ko arī aizrāda vārdnīcas vācu nosaukums “deutsch-lettisch Wörterbuch””;
- 5) “noskaidrot mūsu valodas leksiskā materiāla etimoloģisko pusi”.

Pirmajā nopietnajā recenzijā minētas dažādas vārdnīcas bagātības, kuras var derēt terminoloģijas izstrādāšanā un pilnīgošanā:

“Kur tad vēl paliek vesela rinda tehnisku terminu tautai pazīstamiem amatiem un amata rīkiem, dažādi reti orgānu, kustoņu un stādu nosaukumi, kurus vārdnīcā atrod kuplā skaitā. Sevišķi no pirmās kategorijas dažus no viņiem *mūtātis mūtandis* varētu piemērot viena otra tehniskā jēdziena apzīmējumam arī mūsu dienās. Viss tas liecina, kāda ievērojama mūsu valodas bagātības pieaugšana sagaidāma, ja vien mēs ar šo mūsu valodas tagad nedzīvo kapitālu sīkāk iepazīsimies un sāksim to laist apgrozībā.” (Blese 1924)

Kā pozitīva iezīme uzsvērts arī precīzais vārdnīcas iekārtojums, skaidri nošķirot no Milēnbaha oriģinālteksta Endzelīna ieviestos papildinājumus, kas ietverti stūrainajās iekavās. Kā neliela kritika vai drīzāk vēlējumiem pausta nožēla, ka vārdnīcā ar nelieliem izņēmumiem (Ancis, Anglija, Ansis, Antiņš, Augš-Kurzeme, Baltija, Bašku diena, Brencis, Cēsis) trūkst īpašvārdu un krustāmo vārdu, jo “šādu valodas materiālu ir daudz vairāk, un, tā kā viņu vārdnīcā patiesībā nedrīkstētu trūkt, tad jācer, ka viņus atradīsim vēl reiz visus kopā sniegtus atsevišķi kā patstāvīgu pievienojumu vārdnīcas beigās” (Blese 1924). Tādējādi šajā publikācijā aizsākta latviešu leksikogrāfijā joprojām līdz galam neatrisinātā problēma par īpašvārdu vietu skaidrojošā valodas vārdnīcā. Jāpiezīmē, ka šis Bleses raksts, gan neskaidru iemeslu dēļ bez paraksta pārpublicēts arī “Valdības Vēstnesī” (Valdības Vēstnesis 1924b).

Par vārdnīcas pirmajām septiņām burtnīcām latviski plašāku apcerējumu publicēja Šveices valodnieks Maksis Nīdermanis. Pēc īsa ieskata vārdnīcas tapšanā viņš galvenām kārtām pievēršas konkrētu vārdu etimoloģijas analīzei, dažviet to papildinot vai izteicot iespējamus alternatīvus skaidrojumus. Etimoloģijas precizēšanai, viņaprāt, par trūkumu uzskatāms fakts, ka nav īpaši atzīmēti un izcelti tulkojuma patapinājumi (*Lehnübersetzung*) no vācu valodas, ko šodienas terminoloģijā parasti dēvē par kalkiem (Nīdermanis 1924). Vārdi *akmeņogle*, *baltalus* un *burenieks* darināti pēc vācu *Steinkohle*, *Weissbier* un *Segner* parauga, tādēļ šādas norādes arī pieder pie etimoloģijas, proti, vārdu vēstures noskaidrošanas.

“Tiesa, ne katrreiz ir viegli izšķirt, vai ir darīšana ar tulkojuma patapinājumu vai arī ar neatkarīgu paralēlu nozīmes attīstību. Tomēr konstatēt jēdzienu paralēles arī tur, kur lieta negrozās ap tulkojumu patapinājumiem, ir arvienu vērtīgi un interesanti.” (Nīdermanis, 1924)

Turpinot etimoloģiju iztīrījumu, viņš uzsvēra, ka varam būt pārsteigti, “cik niecīgs ir drošo vai vismaz ticamo etimoloģiju skaits, salīdzinot to ar apšaubāmām vai pat pilnīgi neticamām, un cik liela latv. valodas vārdu krājuma daļa savas izcelšanās ziņā paliek neapgaismota” (Nīdermanis 1924). Tādēļ Milēnbaha–Endzelīna vārdnīca (recenzijā lietots tieši šis apzīmējums) paver pētniekiem plašu darba lauku.

Trešā plašākā 1924. gadā publicētā recenzija pieder Aronu Matīsa spalvai. Pēc īsa ievada, kritizējot Bīlenšteina neticību latviešu valodas attīstības iespējām, viņš uzsvēra, ka šī vārdnīca būs aptuveni divdesmit reizes bagātāka par

Ulmaņa vārdnīcu, turklāt zinātniski apstrādāta (Arons 1924). Šai ziņā vārdnīca pēc nozīmības pielīdzināma K. Barona dainām (šis salīdzinājums arī citos rakstos lietots daudzkārt). Viņš ieteic šo vārdnīcu pirmām kārtām jau visiem rakstniekiem, kuriem rūp savas izteiksmes latviskums. Šai sakarā viņš atgādināja paralēles ar Raiņa "Fausta" tulkojumu, kura valodas kuplumu un vijīgumu vērtētāji apbrīvoja, nesaprazdami, ka daudzi vārdi atrasti Ulmaņa vārdnīcā. Arī jau izdotajās burtnīcās vien rakstnieki var atrast daudzus noderīgus vārdus, minot tos, kas pašam iekrituši acīs.

Pārlietu optimistisks liekas Aronu Matīsa spriedums par vārdnīcas pirmo burtnīcu tūlītējo ietekmi uz valodas kvalitāti kopumā, minot un ieteicot rakstniekiem daudzus vārdus, kuru "ievešana vai atjaunošana mūsu literatūrā būtu tīri vēlama" (Arons 1924). Kaut gan vārdnīcā iekļauti "daži tehniski termini visādu amatu darbiniekiem.. [un tā sakopo – *M.B.*], cik iespējams, visus botāniskos un zooloģijas terminus, kas smelti no tautas mutes" (Arons 1924), tomēr to atrašana konkrētu terminoloģisku vajadzību apmierināšanai bija visai apgrūtināta un prasīja visai lielu iepriekšēju sagatavotību darbam ar vārdnīcām. Šajā rakstā dots arī salīdzinājums ar lietuviešu valodas vārdnīcu, kura prof. K. Būgas vadībā sāka iznākt gandrīz reizē. Tā kā Endzelīna darbs pagaidām virzās uz priekšu ātrāk, tad, kā atzīst Aronu Matīss, lietuvieši varēs izmantot mūsu publicēto materiālu, bet latviešu valodnieki viņu veikumu varēs iestrādāt tikai papildu burtnīcu sagatavošanas gaitā pēc vārdnīcas pamatdaļas pabeigšanas.

Arī divu nākamo rakstu autors ir Aronu Matīss. Rakstā "Latviešu valodas monumenti" viņš argumentē vārdnīcas nozīmību, jo tajā "no tautas mutes, dainām un citiem skaidriem un tīriem valodas avotiem .. cik iespējams, uzņemts katrs vārds, kas viņā lietots un lietojams, ar norādījumu, kā tas pareizi lietojams" (Arons 1925a). Viņa paustā doma atspoguļo daudzu inteliģentu vēlmi pēc preskriptīvas vārdnīcas, kas teiktu priekšā, kā katrs vārds "pareizi lietojams". Šo pašu domu viņš uzsvēra arī raksta beigās, teikdams, ka šī vārdnīca mums pildīšot akadēmiskās vārdnīcas vietu (Arons 1925), ar to saprotot šāda statusa izdevumu normatīvo raksturu. Kaut gan var saprast šī raksta autora, ilggadīga laikrakstu līdzstrādnieka un tobrīt oficiālās avīzes "Valdības Vēstnesis" redaktora, vēlmi pēc normatīvas vārdnīcas, kas nepārprotami atvieglotu ikdienas redakcionālo jautājumu risināšanu un domstarpību nolīdzināšanu, tomēr reizē tā liecina par dziļu neizpratni par vārdnīcas mērķiem apkopot iespējami plašas valodas bagātības, proti, būt pēc savas dabas deskriptīvai.

Šajā rakstā visi interesenti aicināti nākt prof. J. Endzelīnam talkā, turklāt tajā, informējot par regulārajām RLB Valodniecības nodaļas sēdēm, atrodama ziņa, ka pēdējā sanāksmē pabeigts skatīt vārdus, kas sākas ar divskani "ie", jo tie ievada vārdnīcas otro sējumu (Arons 1925a).

Ar dažu dienu atstarpi publicētajā rakstā Arons uzdod retorisku jautājumu, cik pamatoti virknei 1. sējumā iekļauto vārdu pievienota zvaigznīte (*), kam būtu jānorāda, ka tie uzskatāmi par jaundarinājumiem (Arons 1925b). Šai sakarā viņš dalās savās šaubās, vai tas vienmēr ir pareizi, jo viņš pats daudzus no tiem pieskaitītu seniem latviešu vārdiem, it īpaši vārdus, kas norāda uz abstraktu un dvēselīgu apzīmējumu jēdzieniem (piemēram, *izjūta, dziņa, ilgas, izbrīna, izbauda*). Atsaucas uz A. Vēbera laikrakstā "Balss" pausto attieksmi pret šādu īsvārdu lietojumu "Dienas Lapā" kā nelatvisku, to nosaucot par "žīdisku valodu" (Arons 1925b). Šai sakarā viņš izvirza interesantu skaidrojumu (Arons 1925b):

"Ka tie mūsu agrākā rakstniecībā un senākās vārdnīcās nav uzietami, tur iemesls tas, ka agrākie rakstītāji un vārdu krājēji, pa lielākaļai daļai cittautieši būdami, nav tik smalki ieklausījušies mūsu valodā, kā tagadējā paaudze to spēj izdarīt un arī izdara. Kamēr mūsu rakstniecību pārvaldīja vācu garīdzniecība, mūsu valodā vispār ieviesās un vēl ilgi uzturējās vārdu stiepība un visāds nelatviskums."

Apliecina, ka viņš kopš savas bērības ļabi pazīst Bērzaunes apvidū lietotās īsās formas *steiga, skuba* (tas jau atrodams Ulmaņa vārdnīcā), *staiga* (stai-gāšana), *šaubā, šaubas, šķirība, izšķieda(e)* u. c. (Arons 1925b). Šai ziņā atkal būtu interesants materiāls īpašam pētījumam, apkopojot un analizējot gan ME un EH vārdnīcas, gan citās vārdnīcās (piemēram, E. Ozoliņa vāciski latviskajā un latviski vāciskajā vārdnīcā) šādi marķētus vārdus, lai gūtu priekšstatu, cik tas bijis korekti un konsekventi.

Konservatīvās latviešu skolotāju daļas uzsāktā žurnāla "Audzinātājs" 1. numurā (tas iznāca 1925. gada augustā) sniegta īsa informācija par jau iznākušajām 10 burtnīcām. Informācijas autors (visdrīzāk – Bebru Juris) galveno vērību veltījis citu skolotāju iepazīstināšanai, iespējams, ar mērķi vismaz dažus motivēt iesaistīties vārdnīcas tapšanā (tas gan tieši netiek pateikts) (B. J. 1925):

"Te atrodam daudz vārdus, kas ikdienišķā sarunā reti sastopami, bet pieder pie skaistākiem mūsu valodas vārdiem. Vārdnīcā tie atdzimuši un paliks uz visiem laikiem par mūsu valodas īpašumu. [...] Apskatot tur [vārdnīcā]

saskaņotos vārdus, stingrā alfabētiskā kārtībā, ar garuma apzīmējumiem un paskaidrojumiem, mūs pārņem dziļa cienības sajūta pret šī tik svarīgā darba darītājiem.”

Gandrīz vai skrupulozu vārdnīcas pirmā sējuma analīzi izvērstā rakstā, kas publicēts vairākos turpinājumos, veica J. Alunāns II³. Cildinot mērķi savākt visus latviešu valodas vārdus, viņš kritiski atzīmē, ka tam iespējams tuvojies, bet ne sasniegt. Taču par vārdu krājumu viņu pārsteidz kas cits (Alunāns 1925): “Vārdnīcā ir lappuses, kur grūti atrast kaut vienu dzirdētu vārdu; totiesu dažs – vispār pazīstams ir palicis neuzņemts.” Tā, blakus *eglājam* ir daudzi varianti, bet trūkst *eglaines*, tajā nav arī vārdu *aizvoilināt*, *aizvozināt*, *aizvilt*, *asnains* u.c.

Kritizē domu par maz lietojamu patapinājumu, jaunvārdu un svešvārdu neiekļaušanu, jo šādu robežu novilkt nav iespējams, tādēļ veidojas nekonsekvence. Ir vārdi *atrēķināt* un *ierēķināt*, bet nav *aprēķināt* un *aprēķins* (Alunāns 1925). Ja jau vārdnīcā iekļauti tādi vārdi kā *aktiņš* (*Achtung*), *ambilis* (*Handbeil*), *dūve* (*Taube*) vai *elzdogs* (*Halstuch*), tad “nedrīkstēja izmest vārdus “diņģēties”, “dampis”, kas taču bez šaubām daudz vairāk izplatīti” (Alunāns 1925). It īpaši aizstāv vārdu *dampis*, jo tam radusies īpaša nozīme ‘lokomobile, tvaika kuļmašīna’, kā arī no tā cēlies darbības vārds *dampēt*.

Tāpat nesaskata īstu kritēriju jaunvārdu iekļaušanai vai neiekļaušanai – “to ieviešanos dzīvajā tautas valodā”, tomēr piekrīt, ka dažus šādus vārdus varēja publicēt mazākiem burtiem, jo to starpā “būs dažs labs mākslīgs darinājums vai pārpratuma vārds” (Alunāns 1925). Par citu nekonsekveni atzīst jau E. Bleses minēto tikai atsevišķu īpašvārdu uzņemšanu, skaidri nenorādot principus, kā arī risku, ka daļa tikai no grāmatām pārņemto vārdu var būt arī iespiedkļūdas. Turpmākā raksta daļa veltīta konkrētu vairāk vai mazāk veiksmīgu valodas piemēru un nozīmes skaidrojumu analīzei, vairs neskarot vārdnīcas uzbūves pamatprincipus.

Uz šo kritiku J. Endzelīns atbildēja ar īsu, bet, kā viņam bija parasts, diezgan asā tonī rakstītu repliku. Iesākumā viņš pateicas par filoloģisko kritiku (tātad par to vai citu valodas niansi), bet iebilst pret pārmetumiem par neprecizitātēm citātos, jo jau “Priekšvārdos” viņš esot izklāstījis, ka manuskriptā šādas neprecizitātes atrodamas (Endzelīns 1926). Pilnīgi visus citātos viņš neesot pārbaudījis, un to arī neesot iespējams izdarīt. Viņš arī lūdz skaidri nošķirt, kuros gadījumos pieļautas iespiedkļūdas un kuros kļūda bijusi jau Mīlenbaha manuskriptā.

Īsā atbildē J. Alunāns atvainojās Endzelīnam, norādīdams, ka viņam nav bijis nodoms neko pārnest ne viņam, ne Milenbaham, turklāt viņš uzskatījis, ka recenzijā pieklājīgāk esot runāt par iespiedkļūdām, turpretim tagad viņš izprotot, ka kļūdām gatavajā vārdnīcā var būt dažāda cilme, proti, tās nāk no paša manuskripta (Alunāns 1926a).

Pēc tam J. Alunāns uzsāka otru rakstu virkni, turpinādams analizēt konkrētu šķirkļu materiālu (Alunāns 1926b). Nav šī raksta uzdevums detalizēti analizēt konkrētās iebildes, ciktāl tās neskar vārdnīcas izveides principus. Domājams, ka J. Endzelīns atzinis šos precizējumus par lietderīgiem un vērā ņemamiem, jo 4. sējuma beigās, dodot plašu pamanīto kļūdu labojumu, tam pievienota piezīme, ka lielāko daļu no tām pamanījis J. Alunāns. Vērojama skaidra neatbilstība starp labojumu skaitu (uz 14 lapām divās slejās), kas attiecināts uz 1. sējumu, un nepilnu pusotru lapu, veltītu trim pārējiem. Visdrīzāk tas tādēļ, ka ar tik dziļu atlikušo pamatsējumu analīzi J. Alunāns vairs nenodarbojās, izņemot pamatsējumu 45. burtņīcu (skat. turpmāk).

Vērā ņemami tomēr daži J. Alunāna vispārīnājumi. Vispirms viņš vērsa uzmanību uz neskaidri nosakāmajām literārās valodas un izlokšņu attiecībām (Alunāns 1926b):

“Ievietojot vārdnīcā pēc iespējas visus latviešu valodas vārdus, ir jārēķinās ar varbūtību, ka dažādas novecojušās, izlokšņu u.t.t. formas un apvidus vārdi var zināmā mērā aizēnot vai pat nomākt tagadējās rakstu valodas formas. Šim apstāklim nav pievērsta pienācīga uzmanība. [...] Izlokšņu formas bieži nostādītas pilnīgi patstāvīgi (parastiem burtiem, bez aizrādījuma uz attiecīgo rakstu valodas vārdu..) vai arī kā līdzvērtīgas rakstu valodas formām; nereti tām ierādīta pirmā vieta.”

Tāpat minēti piemēri, kas norāda uz stingri ieturētas sistēmas trūkumu, it īpaši rakstībā, kā arī avotu apzīmējumos, saīsinājumu izmantošanā citātos u.c (Alunāns 1926b). Viņu neapmierināja arī tikai 2. burtņīcā ievietotais “dažādu zīmju un saīsinājumu saraksts”. Tāpat viņa ieskatā lasītājiem būtu noderējuši daudz izvērstāki skaidrojumi priekšvārdā (Alunāns 1926b):

“Ļoti noderīgi būtu arī aizrādījumi priekšvārdos par dažu vārdu grupu uzņemšanu, resp. neuzņemšanu vārdnīcā – piem., verbāliem, substantīviem, adverbjiem un adjektīviem, īpašvārdiem, izlokšņu formām etc., etc., jo vārdnīcā te valda liela nenoteiktība. Ar to, starp citu, būtu arī atvieglināta vārdnīcas lasītājiem un lietotājiem tā lūguma izpildīšana, ar kuru redakcija griežas pie visiem latviešu valodas draugiem: aizrādīt uz vārdnīcā novērotiem trūkumiem un nepareizībām.”

Apcerot latviešu valodniecību un tās darbiniekus, nedrīkstētu apiet Juri Alunānu II kaut vai šo lietpratīgo recenziju dēļ, tādēļ tas ir vēl viens pētījumu virziens, kas netieši saistīts ar Mīlenbaha mūža darbu.

Atbilstoši piemiņas rakstos parasti ievērotajai stilistikai, E. Blese veltījumā Mīlenbaha desmit gadu nāves piemiņai nav atrodami kritiski vārdi par vārdnīcu (tobrīd bija iznākušas jau 18 burtnīcas), norādot, var "tikai apbrīnot Mīlenbaha lielo uzcītību un rūpību, ar kādu tas krājis plašos vārdnīcas materiālus" (Blese 1926). Turpretim interesantāks ir viņa mēģinājums veidot Mīlenbaha psiholoģisko portretu, to saistot arī ar vārdnīcas tapšanu:

".. viņš, pašam neapzinoties, bijis dzimis mūsu valodas pedagogs, kas tiecies mācīt citus pareizi latviski runāt un pareizi latviski domāt. Tādēļ viņu arī interesē pirmā kārtā mūsu valodas vārdu krājuma konstatēšana un kodificēšana, viņu pareizo formu un pareizā lietošanas veida noskaidrošana."

Pavisam īsa replika par "Latviešu valodas vārdnīcu" atrodama 1927. gada pārskatā par jaunākajām vārdnīcām, vairāk skarot problēmas praktisko pusi neatkarīgā valstī (T 1927):

".. radusies vajadzība pēc jauniem izteiksmes līdzekļiem, lai apzīmētu jēdzienus valsts organizācijā un dažādos arodos, kur latviešu valodu agrāk nelietoja; no otras puses tīri zinātniska interese pieaugusi par valodu, kas nu tikusi par valsts valodu."

Vienīgi dažu etimoloģisko skaidrojumu precizēšanai bija veltīts visai apjomīgais Jāņa Zēvera (alias *Johann Schwerts*) raksts (Zēvers 1928a), kuram redakcija pievienoja J. Endzelīna piezīmi (Endzelīns 1928a), kā arī Zēvera atbildes (Zēvers 1928b). Uz Zēvera atbildi J. Endzelīns sev ierastajā stilā reaģēja ar visai asu pretraktu (Endzelīns 1928b), kurā bez lietišķās dimensijas bija visai daudz emociju, jo liekas, ka abu valodnieku starpā īpaša sapratne nevaldīja. Viņu domstarpību tīri zinātniskie aspekti un to analīze iziet ārpus šī raksta ietvariem.

Kad vārdnīcas nobeigums jau bija saskatāms, tad presē atkal parādījās vairāk tai veltītu rakstu. Valodnieku un rakstnieku vai pat visas sabiedrības attiecības centās raksturot Līgotņu Jēkabs, ieganstam atrodot faktu, ka Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrība par savu goda biedru ievēlējusi J. Endzelīnu un pasniegusi viņam šo faktu apliecinošu diplomu. Viņš to uzskata par laimīgu mēģinājumu tuvināt mūsu valodniekus ar rakstniekiem un otrādi (Līgotņu Jēkabs 1931):

“Ne vien pie mums, bet pa daļai arī citur valodnieki uzskata rakstniekus par saviem mūžīgiem ienaidniekiem, jo rakstnieki savā radīšanas darbā ne ikreiz rēķinājās ar nodibinātām gramatiskām formām, kaut gan tā pati valodas mācība priekšzīmīgu rakstnieku valodā meklē motīvus saviem secinājumiem. Otrkārt – arī rakstnieki velti šķendējās uz valodniekiem, it kā rakstniekiem savas mātes valodas dziļāko likumu rašana būtu lieka.”

Viņš arī atzina, ka “pret valodnieku Endzelīnu šādu vai tādu iemeslu dēļ ir stipra kurnēšana sabiedrībā” un būtu jānošķir J. Zēvera un F. Garā lietišķā kritika no uzbrukumiem, kuros “polemikā pāriet katras lietišķības robežas” (Līgotņu Jēkabs 1931). Viņš arī skaidri norāda, ka politiķiem vajadzētu labāk ieklausīties Endzelīna padomos valodas jautājumos, un aicina turēt cieņā mūsu ievērojamos darbiniekus: “..neapiesimies ar valodnieku Endzelīnu tā, kā savā laikā apgājāties ar dzejnieku Raini” (Līgotņu Jēkabs 1931). Raksta beigās pievienota īsa rindkopa, kas iepazīstina ar 40. burtnīcas saturu.

Jau pēc 45. burtnīcas publicēšanas vairums laikrakstu tam velta kādu plašāku vai sīkāku rakstu. Paredzot, ka novembrī klajā nāks pēdējā, 45. burtnīca, “Latvis” jau 1932. gada oktobrī publicē īsrakstu, kurā pausts prieks, ka pēc deviņu gadu darba jau Ziemassvētkos grāmatu mīļotāju plauktus “greznos tad arī “Latviešu valodas vārdnīcas” pilns komplekts – latvju valodas daudzpusības, lokanības un daiļskanības piemineklis” (A 1932).

Nelielu rakstiņu jau pēc vārdnīcas pēdējās burtnīcas iznākšanas publicēja Cēsu skolotājs Aleksandrs Skuja (pazīstamā internista prof. Nikolaja Skujas tēvs), kurš, izsakot prieku un apbrīnu par paveikto, pieskārās arī tās nosaukumam (Skuja 1932):

“Vārdnīca uz katras burtnīcas titullapas ir nosaukta par K. Milenbaha vārdnīcu. Tas pats atkārtots arī katras lappuses augšā. Endzelīna vārds minēts tikai piezīmēs katras burtnīcas titullapā. Tas darīts aiz saprotamiem iemesliem, bet neatbilst patiesībai. ..grāmatu vajadzētu saukt par K. Milenbaha un J. Endzelīna vārdnīcu.”

Savukārt “Brīvās Zemes” apskatnieks (E. S. 1932) savu rakstu galvenokārt veltījis Valodniecības nodaļas sēdēm, kurās pats, šķiet, piedalījies. Tieši 1932. gada 1. decembra sēdē darbs bija paveikts tiktāl, ka varēja paziņot – “Latviešu valodas vārdnīcas” rediģēšana kopīgiem spēkiem nu ir pabeigta. Viņš uzsvēra grūtības Milenbaha laikā paplašināt personu loku, kas šajās sēdēs piedalās, ironizējot, ka mēģinājumi saistīties ar toreizējām Rīgas latviešu korporācijām nav devuši sekmes, jo studentiem tas šķitis “garlaicīgi”

(E. S. 1932). Labāk veicies J. Endzelīnam, kurš Valodniecības nodaļu atjaunojis 1922. gadā, līdz 1933. gada sākumam noturot 309 tikai vārdnīcas jautājumu izskatīšanai domātas sēdes. Šai rakstā izcelti arī būtiskākie sēžu Mīlenbaha un Endzelīna palīgi, proti, skolotāji I. Cīrulis un F. Adamovičs, kā arī vairāki citi čaklākie tacinieki.

Akadēmiskajā laikrakstā "Students" publicēti divi raksti, kas veltīti lielā darba noslēgumam. E. Gaile sava raksta virsrakstam izvēlējusies trāpīgu jaundarinājumu "Apvārdības" (pēc analogijas ar lauku darbu ritā zināmajiem noteiktu darbu nobeiguma svētkiem – *apsējības, applāvības, apkūlības*), jo tā nodēvēts 1932. gada 10. decembrī J. Endzelīna rīkotais vakars RLB telpās, lai tajās saaicinātu visus talciniekus (Gaile 1932). Savukārt skolotājs K. Rinkužs uzsvēra šī darba kolektīvo raksturu, kas gan attīstījies tikai pakāpeniski (Rinkužs 1932):

"..ar laiku Endzelīna valodas darbs ir kļuvis kolektīvs. Sākumā profesors kopā ar nelaiķi Mīlenbahu vasarās apstaigāja Latvijas novadus, pētīja izloksnes: viņš gāja pie vārdiem. Bet tad notikās, ka vārdi sāka pie viņa nākt."

Uzsver, ka tas kļuvis iespējams tādēļ, ka izveidojusies Endzelīna skola, uzmeklēti punkti Latvijā, no kurienes piesūta vārdus, un profesors spējis pulcināt pie sevis visus valodas draugus un mīlētājus. Ja savulaik Valodniecības nodaļas sēdes bijušas vāji apmeklētas, tad tagad tas "ir jau valodas parlaments ar savu prezidentu" (Rinkužs 1932).

Līdzīgi savā priekā par vārdnīcas pabeigšanu dalās arī kāds no RLB Valodniecības nodaļas sēžu apmeklētājiem (Latvis 1933), kurš viens no pirmajiem bez Endzelīna "Gala vārdiem" (Endzelīns 1933) īpaši izcēla E. Hauzenbergas-Šturmas nopelnus. Savukārt Līgotņu Jēkabs bez plašāka vēsturiska atskata vēlreiz argumentē, ka visdrīzāk valodā nostiprināsies nosaukums Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīca (Līgotņu Jēkabs 1933). Kaut gan vārdnīca nav bez trūkumiem, jo ne viss tajā ir ideāli un domas par dažu vārdu etimoloģiju vai izrunu nāksies precizēt, tomēr tas liecina vienlīdz labi par mūžīgo valodas materiālu papildināšanos, kā par darītāja nemieru (Līgotņu Jēkabs 1933):

"Nobeigtam darbam sekos papildinājumi, jo mūsu valodas bagātības ar viņu vēl nav izsmeltas, bet ir radīts neizsmelams tautas gara avots, kas spirdzinās tautas paaudzes! Darīts pozitīvs darbs mūsu ķildu, godkārības un savstarpīgu pārmētumu laikmetā. Tā līdzās viņa zinātniskai nozīmei, ir viņa ētiskā vērtība."

Ja visi minētie raksti, kas parādījās tūlī, pēc darba pabeigšanas, vairāk līdzinās rezumējošiem un apcerīgiem jubilejas rakstiem, tad vismaz divos rakstos mēģināts sniegt plašāku analīzi, lielāku vērību tomēr veltot nākotnes perspektīvām (proti – kas mainījies, kad nu lielā vārdnīca tagad ir pabeigta?). Ja par darba nobeigumu tik maz raksta, tad “tam par iemeslu ir vispārīgais mūsu laikmeta seklums, vispārīgā mazā interese par abstraktu intelektuālu darbību”, jo šī interese “mūsu plašākās aprindās nekad nav bijusi sevišķi stipra” (Blese 1933a). Viņš arī norādīja, ka darbs tikai nosacīti uzskatāms par pabeigtu, jo prof. Endzelīns jau strādā pie tās papildinājumiem (Blese 1933a). Vienlaikus viņš uzsvēra, ka vārdnīcai ir divas būtiskas dimensijas: tā paver iespējas noteikt, kuri vārdi literārajā valodā nebūtu vēlami, un paver iespējas dažu neskaidru valodas parādību izpratnei.

To pašu E. Blese zinātniskā stilā izvērstāk izklāstīja “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā”, uzsverot, ka “tagadējā veidā vārdnīca sniedz mums samērā plašu pārskatu par to, kas mūsu valodā ir un kā tur trūkst” (Blese 1933b). Atbilstoši savai interesei par tautas gara izpausmēm valodā viņš skaidroja (Blese 1933b): “Ja valodas faktu vienkārša sadalīšana pa atsevišķām nozīmes grupām mums raksturo mūsu valodas tagadējo faktisko stāvokli, tad vārdnīcā sniegtās etimoloģijas palīdz atsegt plīvuru, kas pārklāts pār mūsu valodiskās psihs tapšanas vēsturi.”

Kā vienīgo kritisko piezīmi E. Blese šai rakstā, kas daļēji uzskatāms par veļtījumu tuvīnajai J. Endzelīna 60. dzimšanas dienai 1933. gada februārī, minēts tas, ka būtu bijis pareizāk vārdnīcā iekļaut visus aizguvumus (bet ne svešvārdus) neatkarīgi no tā, vai tie sastopami bieži, vai reti. Vārdnīcas apjoms tādēļ īpaši nepieaugtu, bet lielāka materiāla atlases konsekvence gan (Blese 1933b).

Līdzīgu daļēji jubilejas rakstu devis arī prof. Endzelīna audzēknis Jānis Bičolis intelektuāli orientētajā literāri sabiedriskajā žurnālā “Daugava” (Bičolis 1933). Pirms vārdnīcas tapšanas analīzes un valodas piemēriem viņš uzsver citu, speciālāku vārdnīcu nepieciešamību. Tās varētu būt rakstu valodas vārdnīca, neoloģismu vārdnīca, etimoloģiskā vārdnīca, nemaz jau nerunājot par latviešu valodas tezauru. Visplašāk mēģināts raksturot vārdnīcas nozīmību (Bičolis 1933):

“Un zinātniekiem nu gan, kā jau teikts, šī vārdnīca domāta un arī pienāksies pirmajā rindā. Varbūt ir viens otrs speciālo zinātņu pārstāvis (kauču botāniķis) griezīsies pēc padoma terminoloģijas jautājumos, bet visvairāk intereses par

vārdnīcu būs filologam, sevišķi lingvistam, kā latviešu, tā ārzemju, ievērojot baltu valodu lielo nozīmi indoeiropiešu valodu pētišanā. [...] Vārdnīca, bez šaubu, varēs pakalpot arī kultūras vēsturei un, varētu teikt, arī etnogrāfijai, kamēr vēl latviešu etnogrāfijai nav pamatīgāku materiālu uzrakstījumu, piem., ar bagātu terminoloģiju apstrādātu lauku darbu aprakstu.”

Tomēr viņa slēdziens ir tāds, ka tik lielam darbam nav iespējams allaž rast vienīgi praktisko izmantošanu, jo šāds darbs jau ir “cildens latviešu nacionālās kultūras piemineklis” (Bičolis 1933).

Saviem 1925. un 1926. gadā publicētajiem rakstiem līdzīgus plašus pārspringumus par atsevišķiem šķirkļiem vai vārdnīcā lietotajiem saīsinājumiem publicēja Alunāns II (Alunāns 1933), šajā gadījumā visu materiālu smēloties vienīgi no vārdnīcas 45. (pēdējās) burtnīcas. Tajos nav atrodamī vērtējumi par vārdnīcas uzbūvi kopumā, tādēļ tie sīkāk netiks aplūkoti.

Ar 1934. gadu sāka iznākt vārdnīcas papildinājumi, kas valodniecībā pazīstami ar saīsinājumu EH, proti, atbilstoši virsrakstam “J. Endzelīns un E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai”, lai tos nesajauktu ar vārdnīcas pamatsējumiem. Uz katras iznākošās papildinājumu (EH) burtnīcas otrā vāka bija atgādinājums latviešu un vācu valodā, ka “t kāda vārda vai nozīmes priekšā rāda, ka šā vārda resp. šās nozīmes Mīlenbaha vārdnīcā nav”.

Paradoksāli, bet par šo lielo darbu presē publicētas tikai ļoti nedaudzas atsauksmes un tās pašas tikai darba sākumposmā. Tās itin visas ir īsas un pārsvarā informatīva rakstura. Par 1. burtnīcas iznākšanu informēja Aronu Matiss, priecājoties, ka sevišķi daudz jaunu vārdu nākuši klāt ar priedēkļiem *aiz-* un *ap-* (Arons 1934).

Divas Līgotņu Jēkaba īsās atsauksmes ir sacerētas viņam raksturīgajā stilā, saturot īsus faktus vienas rindkopas apmērā (Līgotņu Jēkabs 1934; 1935a). Savukārt hronoloģiski pēdējā no tām atrodama dažas svaigākas atziņas par papildinājumu avotiem un to nozīmību (Līgotņu Jēkabs 1935b):

“Visā vairumā tie ir novada vārdi, kurus vairāk dzird tikai zināmā apgabalā. Tagad uzrakstīti un paskaidroti, tie paliek par mūsu valodas kopmantu. Katrs rakstītājs, lai nepadarītu savu valodu nesaprotamu, gan sargāsies tos pārāk bieži minēt, bet ar māku un ziņu lietāti, viņi uzsvaidzina valodu un piešķir tai zināmu savdabību. Katrā ziņa autoriem vajadzētu pasargāties radīt jaunus, nesaprotamus vārdus, iekām viņi nav šinī vārdnīcā pastudējuši, kur zināmais jēdziens jau atradis jauku apzīmējumu..”

Zināmu disonansi kopumā atzinīgajā latviešu valodas vārdnīcas vērtējumā ienesa jurists, diplomāts un publicists Kārlis Ducmanis, atsaucot atmiņā 1926. gadā notikušās sarunas ar savu nelaiķa mātes brāli, skolotāju un gramatizdevēju Pēteri Bērziņu par iznākušajiem Mīlenbaha vārdnīcas sējumiem (Ducmanis 1936a): "Kad viņš [P. Bērziņš] soli pa solim virzījās pa šo vārdnīcu no vārda uz vārdu un nāca pie atzinuma, ka šī vārdnīca ir nelatviska, ka tai trūkst latviešu valodas nojautas un intuīcijas, kaut arī ir daudz zinātniskās erudīcijas." Ducmanis arī izvirzīja prasību, lai

"mūsu valodas autoritātes.. un pieaicināti rakstnieki un tautas valodas praktiķi ar intuīciju reiz uzņemtos pamatīgu izmeklēšanu, kā īsti stāv ar J. Endzelīna un K. Mīlenbaha vārdnīcu viņas latviskuma un valodas nojautas ziņā." (Ducmanis 1936a)

Šajā rakstā K. Ducmanis arī izvirzīja visai maz ticamu apgalvojumu, ka galvenais vārdnīcas autors bijis A. Lerhis-Puškaitis kā faktiskais vielas vācējs un kārtotājs, pēc viņa nāves valodas nojautas vietā stājusies abu autoru erudīcija (Ducmanis 1936a). Uz šo apgalvojumu visai asi reaģēja Kārlis Mīlenbahs (juniors), publicēdams kategorisku šāda pieņēmuma noliegumu (Mīlenbahs (jun.) 1936), taču Ducmanis palika pie sava (Ducmanis 1936b).

Grūti izskaidrot, kāpēc turpmākās papildinājumu burtnīcas vairs netika ne vērtētas, nedz īpaši pieminētas. Visdīvainākais, ka tieši tāds liktenis piemeklēja arī 19. burtnīcu, ar kuru šis darbs noslēdzās, jo ne 1946., ne 1947. gada laikrakstos un žurnālos publicēto rakstu rādītājos, kuros reģistrētas Latvijā izdotās publikācijas, netiek minēta neviena atsauksme presē, ka tik liels darbs pabeigts.

Mēģinot aplūkot faktus par Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcas" atspoguļojumu presē, jāsecina, ka tie ir visai fragmentāri un nedod pilnīgu priekšstatu ne par laikabiedru vērtējumiem, ne par vārdnīcas tapšanas gaitu. Jānovēl, lai atrastos pētnieki, kas censtos atrisināt visai daudzās neskaidrības, papildinot mūsu joprojām nepilnīgos priekšstatus par šo latviešu valodniecības stūrakmeni.

Literatūra

1. A 1916 – A. Valodnieks Kārlis Mīlenbahs. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1916, Nr. 64, 20. marts.
2. A 1924 – A. Par latvju zinātni. *Valdības Vēstnesis*, 1924, Nr. 46, 25. febr.
3. A 1932 – A. Noslēdzas liels, kapitāls darbs grāmatniecībā. *Latvis*, 1932, Nr. 3279, 9. okt.

4. A 1944 – A. Valodas kultūras piemineklis. *Daugavas Vanagi*, 1944, Nr. 6, 11. febr.
5. Adamovičs 1918 – Adamovičs, L. Kārlis Milēnbahs. *Jaunā Latvija*, 1918, Nr. 3, 167–178.
6. Adamovičs 1927 – Adamovičs, L. Kārļa Milēnbaha dzīve un darbi. Grām.: *Filologu biedrības raksti*, 7. sēj. Rīga, 1927, 74–97.
7. Alunāns 1925 – Alunāns, J. Latviešu valodas vārdnīca (Lasītāja piezīmes). *Latvis*, 1925, Nr. 1240, 17. nov.; Nr. 1273, 29. dec.; Nr. 1274, 30. dec.
8. Alunāns 1926a – Alunāns, J. “Latviešu valodas vārdnīcas” lietā. *Latvis*, 1926, Nr. 1288, 17. janv.
9. Alunāns 1926b – Alunāns, J. Latviešu valodas vārdnīca (Lasītāja piezīmes). *Latvis*, 1926, Nr. 1296, 28. febr.; Nr. 1297, 29. febr.; Nr. 1326, 5. marts; Nr. 1379, 12. maijs; Nr. 1380, 13. maijs.
10. Alunāns 1933 – Alunāns, J. Latviešu valodas vārdnīcas XLV burtnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1933, Nr. 7./8, 106–116; Nr. 9, 224–229; Nr. 10, 331–334; Nr. 11, 459–463; Nr. 12, 556–559.
11. Apsīšu Jēkabs 1916 – Apsīšu Jēkabs. Mūsu valodnieka K. Milēnbaha piemiņai. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1916, Nr. 72, 31. marts.
12. Arons 1904 – Aronu Matīss. Zinību Komisijas Valodniecības Nodaļas nolūki. *Rīgas Avīze*, 1904, Nr. 107, 12. maijs.
13. Arons 1905 – Aronu Matīss. Milēnbaha latviešu vārdnīca. *Apskats*, 1905, Nr. 1, 37–39.
14. Arons 1923 – Aronu Matīss. Iespiedu misekļi. *Latvju Grāmata*, 1923, Nr. 5./6, 74–76.
15. Arons 1924 – Aronu Matīss. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca [Recenzija par I–VII burtnīcu]. *Latvju Grāmata*, 1924, Nr. 4, 359–362.
16. Arons 1925 – Arons, M. Mūsu jaun- un vecvārdi. *Rīgas Ziņas*, 1925, Nr. 65, 21. marts.
17. Arons 1934 – Aronu Matīss. Lielā latviešu valodas vārdnīca. *Valdības Vēstnesis*, 1934, Nr. 102, 9. maijs.
18. Augstkalns 1934 – Augstkalns, A. *Mūsu valoda, viņas vēsture un pētītāji*. Rīga: Valters un Rapa, 1934. 31 lpp.
19. B. J. 1925 – B. J. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1. sējums. Izdevusi Izglītības ministrija. 1923–1925. g. *Audzinatājs*, 1925, Nr. 1, 26.
20. Baltijas Vēstnesis 1904 – Zinību Komisijas [vakarejā, 23. aprīļa sēdē]. *Baltijas Vēstnesis*, 1904, Nr. 93, 24. apr.
21. Baltiņš 2010 – Baltiņš, M. Jēkaba Dravnieka Konversācijas vārdnīcā (1891–1898) lietotie termini: vecmodīgi vai mūsdienīgi? Grām.: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 5. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 65–74.
22. Bebris 1923a – Bebru Juris. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. *Latvijas Kareivja pielikums*, 1923, Nr. 15, 15. apr.

23. Bebris 1923b – Bebru Juris. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. *Latvis*, 1923, Nr. 566, 9. aug.
24. Bičolis 1933 – Bičolis, J. Latviešu valodas vārdnīca. *Daugava*, 1933, Nr. 4, 364–369.
25. Blese 1920 – Blese, E. Mūsu leksikoloģijas uzdevumi. *Latvijas Vēstnesis*, 1920, Nr. 1, 19. jūl.
26. Blese 1924 – Blese, E. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I., II., III., IV. un V. burtnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1924, Nr. 4, 478–481.
27. Blese 1926 – Blese, E. Kārļa Milēnbaha 10 gadu nāves dienas piemiņai. *Latvju Grāmata*, 1926, Nr. 3, 161–166; Nr. 4, 252–258.
28. Blese 1928 – Blese, E. Inteliģence un valoda. *Daugava*, 1928, Nr. 3, 350–359.
29. Blese 1933a – K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. *Universitāte*, 1933, Nr. 2, 1. febr.
30. Blese 1933b – K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1933, Nr. 2, 155–158.
31. Blese 1961 – Blese, E. Jānis Endzelīns dzīvē un darbā. *ALA Kultūras Biroja Biļetens*, 1961, Nr. 5, 63–68.
32. Draviņš 1957 – Draviņš, K. Latviešu vārdnīcu un rakstības lietā. *Jaunā Gaita*, 1957, Nr. 12, 225–227.
33. Dravnieks 1891 – Dravnieks, H. J. Jauna Latviešu vārdnīca. Lūgums. *Baltijas Vēstnesis*, 1891, Nr. 127, 7. jūn.
34. Druva 1913 – Kārlis Mūlenbachs. *Druva*, 1913, Nr. 2, 252–253.
35. Druviete 1990 – Druviete, I. *Kārlis Mūlenbachs*. Rīga: Zinātne, 1990. 283 lpp.
36. Ducmanis 1936a – Ducmans, K. Bīstami novirzieni mūsu valodas praksē. I. Par valodas tehniku un valodas nojautu (intuīciju). *Brīvā Zeme*, 1936, 1. jūl.
37. Ducmanis 1936b – Ducmanis, K. Atbilde K. Mūlenbacha kungam juniori. *Brīvā Zeme*, 1936, Nr. 195, 29. aug.
38. Dzimtenes Vēstnesis 1916 – Par latviešu zinātniskās terminoloģijas izstrādāšanu [Laikrakstu apskats]. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1916, Nr. 127, 8. jūn.
39. E. Br. 1915a – E. Br. Valodniecības nodaļas [16. aprīļa sēdē]. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1915, Nr. 104, 18. apr.
40. E. Br. 1915b – E. Br. Valodniecības nodaļa [20. aprīlī]. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1915, Nr. 108, 22. apr.
41. E. S. 1932 – E. S. Jauns pieminekļis latviešu gara kultūras laukā. *Brīvā Zeme*, 1932, Nr. 285, 16. dec.
42. Egle un Paeglis 1958 – *Akadēmiķis Jānis Endzelīns. Bibliogrāfija*. Sast. K. Egle un J. Paeglis. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1958. 108 lpp.
43. Egle un Paeglis 1959 – Egle, K., Paeglis, J. Prof. Dr. J. Endzelīna darbu bibliogrāfija. Grām.: *Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959, 653–726.

44. Endzelīns 1923 – Endzelīns, J. Priekšvārdi. Grām.: *K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I sēj. Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1923–1925, 3–4.
45. Endzelīns 1926 – Endzelīns, J. “Latviešu valodas vārdnīcas” lietā. *Latvis*, 1926, Nr. 1279, 6. janv.
46. Endzelīns 1928a – Endzelīns, J. Atbilde Dr.phil. J. Zēvera kga “atbildei” (316.–318. lpp.). *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1928, Nr. 11, 468–470.
47. Endzelīns 1928b – Endzelīns, J. Piezīme par iepriekšējo rakstu. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1928, Nr. 10, 314–316.
48. Endzelīns 1932 – Gala vārds. Grām.: *K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, nobeidzis J. Endzelīns. IV sēj. Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1929–1932, 849–860.
49. Endzelīns 1933 – Endzelīns, J. Latviešu valodnieku turpmākie uzdevumi. *Burtnieks*, 1933, XI, 817–821.
50. Etn. Pielikums – Par latviešu valodas vārdnīcu. *Dienas Lapas Etnogrāfiskais pielikums*, 1893, Nr. 1, 2–4; Nr. 2, 18–19.
51. F.K. 1900 – F. K. Latviešu vārdnīcas lietā. *Baltijas Vēstnesis*, 1900, Nr. 163, 21. jūl.
52. Gaile 1932 – Gaile, E. Apvārdības. *Students*, 1932, Nr. 193, 17. dec.
53. Hauzenberga-Šturma 1961 – Hauzenberga-Šturma, E. Latviešu valodas vārdnīca. *ALA Kultūras Biroja Biļetens*, 1961, Nr. 5, 84–85.
54. J. K. 1913 – J. K. Neatliekams darbs. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1913, Nr. 285, 10. dec.
55. Jaunās Latviešu Avīzes 1912 – Zinību komisijas vasaras sapulces. *Jaunās Latviešu Avīzes*, 1912, Nr. 50, 22. jūn.
56. Jul. R. 1916 – Jul. R. Eduards Brencis. [Nekrologs]. *Rīgas Ziņas*, 1916, Nr. 153, 3. jūn.
57. Kārklīš 1943 – Kārklīš, K. Prof. Dr. phil. Jānis Endzelīns. *Latvju Mēnešraksts*, 1943, Nr. 2, 88–92.
58. Kļaviņa 2011 – Kļaviņa, S. Par Kārļa Milēnbaha zinātnisko mantojumu. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 2011, Nr. 1, 4–16.
59. Kļaviņa 2012a – Kļaviņa, S. K. Milēnbaha, J. Endzelīna un E. Hauzenbergas-Šturmas vārdnīcas radītāji, pavairotāji un izmantotāji. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 2012, Nr. 4, 95–105.
60. Kļaviņa 2012b – Kļaviņa, S. Jaņa Endzelīna akadēmiskās biogrāfijas mazzināmās lappuses līdz 1940. gadam. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 2012, Nr. 5/6, 4–18.
61. Kronvalds 1937 – Kronvalds, A. Dr. Ulmana latviešu valodas vārdnīca. Grām.: *Kronvalda Atis. Kopoti raksti* A. Gobas sakārtojumā. I sēj. Rīgā: Valtera un Rapas akc. sab., 1937, 473–481.
62. L 1919 – L. Augstskolas terminoloģijas komisijas 2. plenārsēde. *Jaunākās Ziņas*, 1919, Nr. 115, 9. okt.
63. Latviešu Avīzes 1903 – No Rīgas. Zinību Komisijas sapulcē [9. maijā]. *Latviešu Avīzes*, 1903, Nr. 39, 16. maijs.

64. Latviešu Avīzes 1915 – Valodniecības nodaļas sēdē [26. janvārī]. *Latviešu Avīzes*, 1915, Nr. 33, 3. febr.
65. *Latvis* 1923 – Grāmatniecība. *Latvis*, 1923, Nr. 460, 27. marts.
66. *Latvis* 1933 – Valodniecības nod. biedrs. Veikts liels darbs. *Latvis*, 1933, Nr. 3354, 11. janv.
67. Latvju Grāmata 1922 – Kronika. *Latvju Grāmata*, 1922, Nr. 1, 44.
68. Līdums 1916 – Miris Eduards Brencis. *Līdums*, 1916, Nr. 124, 4. jūn.
69. Lt 1923 – Lt. [Līgotņu Jēkabs] K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1. burtnīca. *Jaunākās Ziņas*, 1924, Nr. 21, 25. janv.
70. Līgotņu Jēkabs 1924a – Līgotņu Jēkabs. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 4. burtnīca. *Jaunākās Ziņas*, 1924, Nr. 21, 25. janv.
71. Līgotņu Jēkabs 1924b – Līgotņu Jēkabs. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Piektā burtnīca. *Jaunākās Ziņas*, 1924, Nr. 72, 27. marts.
72. Līgotņu Jēkabs 1925a – Līgotņu Jēkabs. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Izdevusi Izglītības ministrija. No 1.–9. *Kultūras Vēstnesis*, 1925, Nr. 3, 49.
73. Līgotņu Jēkabs 1925b – Līgotņu Jēkabs. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Divpadsmitā burtnīca. *Jaunākās Ziņas*, 1925, Nr. 204, 12. sept.
74. Līgotņu Jēkabs 1926 – Līgotņu Jēkabs. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. XVIII burtnīca. *Jaunības Tekas*, 1926, Nr. 10, 293.
75. Līgotņu Jēkabs 1927 – Līgotņu Jēkabs. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 21. burtnīca. *Jaunības Tekas*, 1927, Nr. 4, 317.
76. Līgotņu Jēkabs 1928 – Līgotņu Jēkabs. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. *Latvijas Sargs*, 1928, Nr. 41, 17. sept.
77. Līgotņu Jēkabs 1929a – Līgotņu Jēkabs. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. XXXIII burtnīca. *Jaunības Tekas*, 1929, Nr. 1, 15.
78. Līgotņu Jēkabs 1929b – Līgotņu Jēkabs. K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. III sēj. *Jaunības Tekas*, 1929, Nr. 8, 14–15.
79. Līgotņu Jēkabs 1930a – Līgotņu Jēkabs. K. Milēnbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīca. 36. burtnīca. *Jaunības Tekas*, 1930, Nr. 1, 11.
80. Līgotņu Jēkabs 1930b – Līgotņu Jēkabs. K. Milēnbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīca. 39. burtnīca. *Burtnieks*, 1930, Nr. 12, 1131.
81. Līgotņu Jēkabs 1931 – Līgotņu Jēkabs. Kapitāldarbs mūsu valodniecībā. *Jaunākās Ziņas*, 1931, 25. febr.

82. Līgotņu Jēkabs 1932a – Līgotņu Jēkabs. K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 42. burtnīca. *Burtnieks*, 1932, Nr. 1, 1131.
83. Līgotņu Jēkabs 1932b – Līgotņu Jēkabs. K. Mīlenbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīca. 44. burtnīca. *Burtnieks*, 1932, Nr. 6, 521–522.
84. Līgotņu Jēkabs 1933 – Līgotņu Jēkabs. Kāds stūrakmens mūsu nacionālajā kultūrā. *Burtnieks*, 1933, Nr. 2, 81–85.
85. Līgotņu Jēkabs 1934 – Līgotņu Jēkabs. Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha vārdnīcai. *Burtnieks*, 1934, Nr. 7, 575.
86. Līgotņu Jēkabs 1935a – Līgotņu Jēkabs. J. Endzelīns un E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha vārdnīcai. III burtnīca. *Burtnieks*, 1934, Nr. 2, 168–169.
87. Līgotņu Jēkabs 1935b – Līgotņu Jēkabs. Tautas valodas avots. *Jaunākās Ziņas*, 1935, Nr. 161, 20. jūl.
88. LVV 1987 – *Latviešu valodas vārdnīca: A – Ž*. Atb. red. D. Guļevska. Rīga: Avots, 1987. 883 lpp.
89. M 1888a – M. Domas par latviešu valodas kuplināšanu. *Dienas Lapa*, 1888, Nr. 157, 12. jūl.; Nr. 158, 13. jūl.; Nr. 159, 14. jūl.; Nr. 161, 18. jūl.
90. M 1888b – M. Par latviešu valodas izpētīšanu. *Dienas Lapa*, 1888, Nr. 51, 3. marts; Nr. 52, 4. marts; Nr. 56, 9. marts.
91. Melnciems 1887 – Melnciems. Druskas par latviešu valodu. *Dienas Lapa*, 1887, Nr. 33, 10. febr.; Nr. 45, 24. febr.; Nr. 52, 7. marts.
92. Mīlenbahs 1900 – Mīlenbahs, K. Lūgums latviešu vārdnīcas lietā. *Dienas Lapa*, 1900, Nr. 164, 24. jūl.
93. Mīlenbahs (jun.) 1936 – Mīlenbahs, K. (jun.) Ap K. Ducmaņa rakstu. *Brīvā Zeme*, 1936, Nr. 195, 29. aug.
94. Nīdermanis 1924 – Nīdermanis, M. K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Burtnīcas I–VII. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1924, Nr. 8, 204–209.
95. Olavs 1898 – [Olavs, V.] Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas priekšnieka runa, vasaras sapulcē 1898. g. 17. jūnijā. *Baltijas Vēstnesis*, 1898, Nr. 134, 17. jūn.; Nr. 135, 18. jūn.
96. Ozoliņš 1921 – Ozoliņš, J. A. Vārds par Latvju Nelatvisko Rakstību. *Amerikas Atbalss*, 1921, Nr. 30, 28. jūl.; Nr. 40, 6. okt.
97. Pārskats 1904 – 36. *gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1904. gadā, savienots ar šā gada biedru listi*. Rīga, 1905. 64 lpp.
98. Pārskats 1906 – 38. *gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1906. gadā, savienots ar šā gada biedru listi*. Rīga, 1907. 57 lpp.
99. Pārskats 1910 – 42. *gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1910. gadā, savienots ar biedru sarakstu*. Rīga, [b. g.]. 57 lpp.

100. Pārskats 1913 – 45. gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1913. gadā, savienots ar biedru sarakstu. Rīga, [b. g.]. 66 lpp.
101. Pārskats 1914 – 46. gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1914. gadā, savienots ar šā gada biedru listi. Rīga, [b. g., cenzūras atļauja 23.05.15.]. 68 lpp.
102. Protokols 1919 – LVVA 6657. f., 1. apr., 587. lieta, 4.–5. lp. (Izglītības ministrijas Skolu departaments. Terminoloģijas komisijas sēžu protokoli 1919. g. 27.IX – 28. XI).
103. Protokols 1920 – LVVA 6657. f., 1. apr., 597. lieta, 3. lp. (IM Skolu departaments. Sarakste ar skolotājiem, Armijas tehnisko pārvaldi, Latvijas Ārstu biedrību u.c. terminoloģijas jautājumos).
104. Ramanis 1913 – Ramaņu Aleksandrs. Valodniecības Nodaļa. *Druva*, 1913, Nr. 8, 1016–1019.
105. Rīgas Ziņas 1915 – Latviešu vārdnīca. *Rīgas Ziņas*, 1915, Nr. 149, 30. maijs.
106. RLB 1893 – *Rīgas Latviešu biedrība savā 25 gadu darbā un gaitā*. Jelgava: Zīslaka (H. J. Draviņ-Dravnieka) drukātavā, 1893. Vi + 188 lpp.
107. Rinkužs 1932 – Rinkužs, K. Latviešu valodas vārdnīcu beidzot. *Students*, 1932, Nr. 193, 17. dec.
108. Skuja 1932 – Skuja, A. Noslēdzas liels latviešu valodas darbs. *Jaunākās Ziņas*, 1932, Nr. 261, 17. nov.
109. Sproģis 1941 – Sproģis, A. Cimos pie valodnieka profesora Dr. J. Endzelīna. *Tukuma Ziņas*, 1941, Nr. 38, 4. dec.
110. Šmits 1921 – Šmits, P. Par latviešu valodas kļūdām un grūtumiem. *Latvijas Sargs*, 1921, Nr. 28, 4. febr.
111. Šuberts 1917 – Šuberts, K. Atmiņas par Kārli Milenbahu. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1917, Nr. 57, 10. marts; Nr. 61, 15. marts; Nr. 62, 16. marts; Nr. 63, 17. marts.
112. T 1927 – T. Vārdnīcas. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1927, Nr. 12, 556–558.
113. Tālivaldis 1891 – Tālivaldis. Jauna Latviešu vārdnīca. *Baltijas Vēstnesis*, 1891, Nr. 256, 12. dec.; Nr. 257, 13. dec.
114. V.S. 1891 – V. S. Domas par izdodamo latviešu konversācijas vārdnīcu. *Dienas Lapa*, 1891, Nr. 147, 3. jūl.
115. Vaidelots 1886 – Vaidelots. Par valodas izkopšanu un vārdu krāšanu. *Rota*, 1886, Nr. 21, 213–215.
116. Valdības Vēstnesis 1919 – K. Milenbaha atstāto rakstu izdošana. *Valdības Vēstnesis*, 1919, Nr. 38, 16. sept.
117. Valdības Vēstnesis 1921 – Kultūras fonda domes sēdē 1921. g. 29. septembrī. *Valdības Vēstnesis*, 1921, Nr. 222, 1. okt.
118. Valdības Vēstnesis 1923 – Literatūra. *Valdības Vēstnesis*, 1923, Nr. 108, 25. maijs.
119. Valdības Vēstnesis 1924a – Par latvju zinātni. *Valdības Vēstnesis*, 1924, Nr. 46, 25. febr.
120. Valdības Vēstnesis 1924b – Par K. Milenbacha Latviešu valodas vārdnīcu. *Valdības Vēstnesis*, 1924, Nr. 97, 30. apr.

121. Vārdi 1876 – Vārdi, kas no B. Dīriķa, K. Kalniņa un E. Skujenieka uzieti „Balt. vēstnesī” 1874 g. Nr.Nr. 1 un 2, 1875. g. Nr. 49, bet kas Ulmaņa vārdnīcē neatronas, vai nepareizi tulkoti. Grām.: *Rakstu krājums no Rīgas Latviešu biedrības zinātnības komisijas*, I. Rīga: M. Bušs, 1876, 42–45.
122. Vārdi 1885 – Vārdi, kuri Ulmana vārdnīcē neatronas jeb nepareizi tulkoti, salasīti [...] c) no K. Rozentāla. Grām.: *Rakstu krājums izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas*, 3. krāj. Rīga, 1885, 136–137.
123. Vērotājs 1905 – Liels darbs valodniecības laukā. *Vērotājs*, 1905, Nr. 4, 471–474.
124. Zēvers 1928a – Zēvers, J. Prof. J. Endzelīna etimoloģijas Milenbaha vārdnīcā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1928, Nr. 10, 301–314.
125. Zēvers 1928b – Zēvers, J. Atbilde prof. J. Endzelīna kungam. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1928, Nr. 10, 316–318.
126. Ziņas 1876 – Ziņas par zinātnības komisiju. Grām.: *Rakstu krājums no Rīgas Latviešu biedrības zinātnības komisijas*, I. Rīga: M. Bušs, 1876, 46–50.

Vēres

- ¹ Šajā rakstā konsekventi lietota Aronu Matīsa uzvārda forma bez garumzīmes, jo tā cilme saistāma ar Aronas upi un kalnu Bērzaunes pagastā, no kura viņa ģimene nākusi.
- ² Domāts prof. J. Endzelīns, kurš šai laikā tika virzīts uz īslaicīgi (no 1920. gada rudens līdz 1922. gada pavasarim) pastāvošās Izglītības ministrijas Zinātņu komisijas vadītāja posteni.
- ³ Šis valodas jautājumos visai erudītais cilvēks XX gs. 20. un 30. gados publicēja vairākus plašus un argumentētus rakstus par dažādām latviešu valodas problēmām, tostarp par “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu” un “Latviešu valodas vārdnīcu”. Biogrāfiskas ziņas par viņu ļoti trūcīgas, zināms, ka viņš, arī Juris Alunāns, dzīvojis Kauguru pagastā (Augstkalns 1934). Lai nesajauktu ar visiem zināmo jaunlatviešu kustības darbinieku, šo rindu autors ierosina viņu dēvēt par Alunānu II.

PUBLICATIONS ON THE ORIGINS AND PROCESS OF K. MĪLENBACHS-ENDZELĪNS DICTIONARY IN THE LATVIAN PRESS

Summary

The paper deals with the historical description of the origins and process of creating a complete dictionary of the Latvian language. After publication of the Latvian-German part of the bishop K. Ulmann's Dictionary in 1872, the need of a complete dictionary of the Latvian language was discussed in Latvian newspapers. The Scientific Commission at Rīga Latvian Society initiated the collection of Latvian words missing or erroneously translated in Ulmann's Dictionary (the first collection was published in 1876). In the 1880s, several authors (usually under pen names) described possible methodology of a

complete dictionary of the Latvian language comparing it with the existing German, Russian and Serbian dictionaries. In 1891, Latvian lexicographer Jēkabs Dravnieks published quite a precise programme and a plan of his publishing proving his readiness start the publication of the dictionary in 3–4 years.

In 1881, Kārlis Milenbachs (Mühlenbach) started the collection of the language material for the dictionary (initially planned as addenda to Ulmann's Dictionary). Yet only in 1898, when he already had the authority as the most eminent Latvian linguist, K. Milenbachs started his project in the openness. At the beginning of the 20th century, several articles were published in newspapers to motivate educated Latvians to collect less known words and send them to K. Milenbachs. The elaboration of entries began approximately in 1903 or 1904 and the model entries appeared in the press at the beginning of 1905.

The big support was the establishment of the Linguistic Section at Rīga Latvian Society under the leadership of K. Milenbachs himself in 1904, until 1915 all unclear words were discussed there. Until World War I, several Latvian newspapers regularly published lists of words under discussion and informed about the success of the Milenbachs' work. Until his death in 1916, K. Milenbachs had collected all raw material and partly completed the manuscript (the last entry was "patumšs"). It is possible to find a lot of information about his work in numerous obituaries.

After the proclamation of national independence, there were a lot of publications about the future of this big manuscript. The manuscript was purchased by the Ministry of Education, and K. Milenbachs' closest associate, professor Jānis Endzelīns, started preparing the manuscript for the publication. In 1922, the financial support from the Foundation of Culture was guaranteed, and the first issue appeared in March 1923. The main part of the dictionary was completed until 1932. During the process of publication approximately 40 different types of articles appeared in Latvian newspapers and journals. However, many of them were just a short information about the new issue, but among them were also several quite analytic reviews (e.g., by J. Alunāns II, M. Ārons, E. Blese, J. Zēvers). The entire process and methodological problems were also described by J. Endzelīns in his foreword and afterword.

Since 1934, the publication of addenda edited by Jānis Endzelīns and Edīte Hauzenberga-Šturma were begun but there are only few reviews about it. The last issue of addenda was published in 1946. K. Milenbachs-Endzelīns Dictionary is a unique edition in Latvian history; it was started during the first independence and the publishing did not stop under three occupations.

Autori

Juris Baldunčiks – *Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes profesors

Māris Baltiņš – *Dr.habil. med.*, Valsts valodas centra direktors

Brigita Bušmane – *Dr. habil. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece

Anita Helviga – *Dr. philol.*, Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes docente, Kurzemes Humanitārā institūta pētniece

Sarma Kļaviņa – *Dr. philol.*

Liene Markus-Narvila – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētniece

Elīna Peina – *Mg. philol.*, Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes studiju programmas "Latviešu filoloģija" absolvente

Anītra Roze – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētniece

Silga Sviķe – *Mg. TQM*, Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes lektore, filoloģijas doktora grāda pretendente

Andrejs Veisbergs – *Dr. habil. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors, Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs

DICTIONARY OF LATVIAN LANGUAGE

Edited by Juris Baldunčiks, Ilga Jansone and Andrejs Veisbergs

“Zinātne” Publishers

Riga 2016

SIA Apgāds “Zinātne”,
Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV-1050.
Reģistrāc. nr. 40003576967.
Iespiesta SIA “Jelgavas tipogrāfija”